

ज्ञान प्रबोधिनीद्वारा कुमारांसाठीचे अभिनव मासिक !

छात्र
प्रबोधन
दीपावली
विशेषांक

वर्ष ५, अंक ४

सौर कार्तिक, शके १९१८

दीपावली विशेषांक

इवली शल्ये रुपती खुपती, मात करू दे त्यांच्यावरती

प्रगल्भतेचे पंख लेऊनी, ने ज्योतिर्जगतात

संपादक, प्रकाशक, मुद्रक

महेन्द्र सेठिया

संपादक मंडळ

महेन्द्र सेठिया B.E., M.Ed.

विवेक पोंक्षे M.Sc., B.Ed.

अनघा लवळेकर M.A., B.Ed.

शैलजा देशमुख M.A., M.Ed.

संपादन साहाय्य

दत्ता श्री. टोळ, नीता ओसवाल,

स्वाती ढेकणे, गणेश दिघे

चित्रकार

मुखपृष्ठ : सुनील बलकवडे

शुभेच्छापत्र : ज्ञानेश्वर बिरादार

आतील चित्रे : भास्कर सगर,

योगेश भिडे, प्राणेश जोशी,

डॉ. अजय हर्डीकर

अक्षर जुळणी

प्रिंट लिंक, पुणे. ५

मुद्रक

प्रबोध संपदा, पुणे २

संपर्क पत्ता

'छात्र प्रबोधन'

ज्ञान प्रबोधिनी

५१० सदाशिव पेठ, पुणे - ४११०३०

☎ ०२१२-४७७६९१, ४७८०९५

नोंदणी क्रमांक

PHM/22/VIII/1997, छात्र प्रबोधन PNCW/349

प्रकाशन दिनांक

राष्ट्रीय सौर कार्तिक १० शके १९१८.

१ नोव्हेंबर १९९६

मासिकाची वर्गणी

वार्षिक-रु. १००/- द्वैवार्षिक रु. १८५/-

त्रैवार्षिक-रु. २७५/-आजीवन रु. २०००/-

या अंकाची किंमत : रु. ३५/-

लागोपाठ दोन वर्षे उत्कृष्ट दिवाळी अंकाचा पुरस्कार मिळालेले मासिक!

प्रिय प्रबोधक मित्रमैत्रिणींनो,

छात्र प्रबोधनचा हा दीपावली विशेषांक तुमच्या आनंदात

निश्चितच भर घालेल असा विश्वास वाटतो. या अंकातील कथा-कविता-ललित-ज्ञान-विज्ञान-कृतिकौशल्ये-स्फुट या सर्व हलक्या फुलक्या, मनोरंजक, माहितीपर अन् कृतिपर लेखांबरोबरच 'विशेष लेख' या सदरात येणारे लेखही तुम्ही आवर्जून वाचावेत, तुमचे विचार अधिक नेमके, विधायक व्हावेत अन् जिद्दीने वाटचाल करण्याची प्रेरणा तुम्हा सर्वांना मिळावी ही या लेखांमागची भूमिका !

'छात्र प्रबोधन' हे निव्वळ मासिक नाही. मासिक म्हणून तर ते हजारो घरांमध्ये लोकप्रिय होत आहेच. पण तो एक प्रयोगशील उपक्रम आहे. सतत नवनवीन प्रयोग करायचे अन् त्यातून तयार झालेली कलाकृती तुमच्यासारख्या धडधडणाऱ्या, हजारो मुलामुलींपर्यंत पोहोचायची हाच आमचा छंद ! हा दीपावली विशेषांक, त्यातील आकर्षक शुभेच्छापत्र, 'पंख सुरांचे' ही छात्र प्रबोधनची ध्वनिफीत हे सर्व याच छंदाचे आविष्कार आहेत. हे एकट्याचे काम नाही. १५-२० जणांच्या गटाने, हा छंद म्हणून स्वीकारला आहे. म्हणून वेळेचं बंधन न पाळता अनेकजण या कलाकृतीच्या निर्मितीमध्ये गेले दीड-दोन महिने मनसोक्तपणे काम करीत होते. हे काम करीत असताना, अनेक अनुभवांमधून शिकत असताना व प्रत्यक्ष तयार झालेली कलाकृती पाहताना-पेकताना आम्हा सर्वांना खूप आनंद मिळाला. याचा आस्वाद तुमच्यापर्यंत पोहोचविताना मात्र आमची निश्चित एक अपेक्षा आहे. अन् ती म्हणजे असे नवेनवे प्रयोग करण्याचा, त्यासाठी धडपडण्याचा, झोकून देऊन काम करण्याचा, केलेले प्रयोग निरलसपणे अनेकांपर्यंत पोहोचवण्याचा अन् त्यातून मनमुराद आनंद लुटण्याचा छंद आपल्यापैकी अनेकांना लागावा. यावर्षीच्या दिवाळीच्या निमित्ताने या छंदाचे दीप आपल्या मनामध्ये उजळतील का?

कुमारांना सर्वांगीण विकासाची प्रेरणा व दिशा देणाऱ्या उपक्रमांचा व अनुभवांचा झरा म्हणजे छात्र प्रबोधन ! हा झरा म्हणजे छात्र प्रबोधन ! हा झरा महाराष्ट्रातील कानाकोपऱ्यात पोहोचण्यासाठी आमच्या बरोबर तुम्हीही कामात सहभागी व्हाल असा विश्वास बाळगून आहोत.

तुम्ही स्वतः तयार केलेले शुभेच्छापत्र पाठवणार ना आम्हाला?

तुम्हाला, तुमच्या कुटुंबियांना, मित्रमैत्रिणींना अन् शिक्षकांना ही दीपावली व येणारे विक्रम संवत्सर उदंड उत्साह देवो, कारुण्याचा अन् सहृदयतेचा पाझर वाढविणारे होवो यासाठी आम्हा सर्वांतर्फे मनःपूर्वक शुभेच्छा !

संवाद

सस्नेह तुमचा,

(महेन्द्र सेठिया)

आत आपुल्या झरा झुळझुळे निळा निळा स्वच्छंद, जगणे म्हणजे उधळित जाणे हृदयातील आनंद.

या

अंकांत दडलंय
काय?

कथा

- ❖ रिव्हॉल्व्हरचा शोध लावणारा मुलगा
- विजय देवधर ३
- ❖ बंदा बैरागी - डॉ. नलिनी गुजराथी ३
- ❖ उत्तर धुवावर रॉबर्ट पिअरी
- निनाद बेडेकर ५१
- ❖ ती - शेखर नानजकर ८५
- ❖ बालवीर राजू प्रधान - सुधाकर प्रभू ९७
- ❖ कळ्या का रुसल्या? - म. वि. कोलहटकर ११३
- ❖ वाघीण बायो - निनाद बेडेकर १४१

कविता

- ❖ अशी दिवाळी करीते - संजीवनी मराठे ८
- ❖ किती छान - शंकर वैद्य ८
- ❖ माझा दादा - इंदिरा संत ३७
- ❖ संवाद - राजलक्ष्मी देशपांडे ७१
- ❖ गाणे आपण गाऊ गं! - रवींद्र भट ७१
- ❖ सगळे ठीक हवे - दत्ता हलसगीकर १११
- ❖ झाडे झाडे - लीला दीक्षित १११
- ❖ खिल्ली - कल्याण इनामदार १२९
- ❖ कर्दळीची लाल फुले - वि. म. कुलकर्णी १५३

ज्ञान-विज्ञान

- ❖ बहुमाध्यम- Multi Media
- प्राजक्ता महाजन २३
- ❖ खेळांची जननी-अॅथलेटिक्स
- मनोज देवळेकर ४९
- ❖ ग्रह आकाशात कोठे व कधी दिसतात
- डॉ. प्रकाश तुपे ५७
- ❖ भूकंपातील चमत्कार - डॉ. हेमंत विंझे ११९
- ❖ आग विझवणारे जीव - उदय भवाळकर १३७

विशेष लेख

- ❖ कथा जिद्दीची - ११
- प्रतिकूल परिस्थितीवर मात करून जिद्दीने
यशाकडे वाटचाल करणाऱ्या व्यक्तींचा परिचय
डॉ. शंकर खरात, श्री. रामदास म्हात्रे
डॉ. गजाजन पळसुले, श्रीमती इंदूमती जोंधळे
- ❖ संस्कारांची परंपरा - डॉ. गिरीश बापट १२३
- ❖ जाऊ जरा खेड्याकडे - रेणू दांडेकर १३१
- ❖ सवाईतील कोंड्याची भाकर १४५
- ❖ प्रार्थना - डॉ. स्वर्णलता भिशीकर १५७

ललित

- ❖ काचेवरील धूळ - मल्हार अरणकल्ले ३५
- ❖ वाचलेच पाहिजे - 'व्हायरस', 'वनवास' ३९
- ❖ चालते बुवांचे कसे चालणार?
- विवेक घळसासी ६१
- ❖ एका पुष्पप्रेमिकेचे स्मारक - रवींद्र पिंगे ६७
- ❖ गंध मोहवी काव्याचा - प्रा. शैलजा देशमुख ७७
- ❖ माणुसकीचा गहिवर - द. मा. मिरासदार ९१
- ❖ गोठलेले खंड अंटाकिर्टिका - अरुण साठे १०१
- ❖ केवळ माझा सहाकडा - प्रदीप केळकर १४९

कृति कौशल्य

- ❖ त्रिमितीय शुभेच्छापत्रे - प्रा. महेंद्र सेठिया ९
- ❖ कांडप यंत्र - देवदत्त भोईटे २७
- ❖ छंद तिकिटे जमविण्याचा - उमेश पवार २९
- ❖ कागदाला आकार देऊ या
आकाशकंदील - अभिजित घोडके ११९
- ❖ कोल्ड सिरॅमिक - रेखा जोशी ९३

स्फुट

विनोद, खेळ खेळून तर पाहा, गणितातील गमती जमती, १०० दिवसांची शाळा, जरा डोके चालवा, जादूचे प्रयोग शब्दकोडी, संस्कृतचे पान, मी असा शिकलो, चित्रकोडी, कथा-कविता स्पर्धांचे निर्णय इ.

अंधार दाटला घोर तरी, हा दीप तयावर मात करी !!

१८४४ सालातल्या जून महिन्यातली कहर! उकाड्याची एक दुपार! या दुपारी कॅप्टन जॅक हेज् आणि त्याचे १४ सहकारी रॅजर्स अमेरिकेमधल्या एका वैराण प्रदेशातून घोडदौड करित होते. 'न्यूसेस कॅन्थन' मधल्या रेड इंडियनांच्या हालचालींची माहिती मिळविण्याची कामगिरी त्यांच्यावर सोपविण्यात आली होती. अत्यंत उजाड आणि वैराण वाळवंटी प्रदेश ओलांडावा लागला होता. त्यांची

रिहॉल्वरचा शोध लावणारा मुलगा !

- विजय वि. देवधर

घोडी घामानं निथळत होती अन् ते सगळे मजल दर मजल करित अखेर 'न्यूसेस कॅन्थन'च्या प्रदेशात येऊन पोहोचले. हा प्रदेश वनश्रीनं आणि हिरव्यागार वृक्षांनी समृद्ध होता. 'न्यूसेस' नावाची नदी या प्रदेशातून वाहत होती. तिथल्या गवताळ कुरणांमध्ये कॅप्टन हेज् आणि त्याच्या सहकाऱ्यांनी आपली घोडी चरण्यासाठी सोडली आणि ते सगळे हात-पाय तोंड धुऊन ताजेतवाने होण्यासाठी 'न्यूसेस' नदीच्या काठावर गेले.

त्या वेळी अमेरिका हे संयुक्त संघराज्य नव्हतं. तिथे वसाहतीसाठी गेलेले गोरे लोक सगळी छोटी छोटी राज्यं नि भूभाग एका छत्राखाली आणण्याच्या कामी लागले होते. पण तिथे वस्ती करून राहणाऱ्या रेड

आश्विन येता फूलून दिसे, माळरानावर अगळी आभा । सहस्र भिंगांत कवडश्यांची, डोळे पाहातात किरणशोभा ॥

इंडियनांना ही गोष्ट अर्थातच मंजूर नव्हती. म्हणूनच आपल्या प्रदेशावर आक्रमण नि अतिक्रमण करणाऱ्या उपन्या गोऱ्यांचा ते प्रखर प्रतिकार करत. त्या प्रदेशांत राहणारे कोमॅची रेड इंडियन्स आपल्या घोड्यांवरून धावत बाणांचा पाऊस पाडून गोऱ्यांना सळो की पळो करून सोडत. तिरंदाजीमध्ये ते रेड इंडियन्स अतिशय निष्णात होते. त्यांच्या विरूद्ध लढताना आत्मसंरक्षण ही गोऱ्यांसमोर असलेली फार गंभीर समस्या होती. प्रतिकारासाठी ते रायफर्लींचा वापर करीत. पण त्या

असत! चिवट अशा त्या रेड इंडियनांशी झुंज घेणं म्हणजे मृत्यूशीच खेळ होता. सुटसुटीत नि वेगवान अशा त्यांच्या धनुष्यबाणांसमोर टिकाव धरणं ही महाकर्मकठीण गोष्ट होती. थोडक्यात, संख्येनं विपुल असलेल्या रेड इंडियनांशी मूठभर रॅजर्सनी झुंजणं हा आगीशी खेळ होता.

पण या वेळी कॅप्टन हेज् हा त्या प्रदेशात आला होता, एका नव्या शस्त्रानिशी सज्ज होऊन. ताजेतवाने झालेले त्याचे साथीदार त्या परिसरात इतस्ततः फिरत होते. त्यांच्यापैकी

उतरत तो जमिनीवर आला. त्याच्या इशान्यामुळे आजूबाजूला फिरणारे इतर रॅजर्स आपापली घोडी घेऊन भराभर त्या वृक्षाखाली जमा झाले. ते एकत्रित झाल्यावर कॅप्टन हेज् त्यांना सूचना देऊ लागला,

“जवानांनो! गोळीबाराला लगेच सुरुवात करू नका! ते लोक जवळ आले की अगोदर तुमच्या रायफली त्यांच्यावर झाडा. पण नंतर रायफलींमध्ये काडतुसं भरण्यात वेळ वाया घालवू नका! घोड्यांवर स्वार व्हा! आणि तुमच्या नव्या शस्त्रांमधून गोळ्या झाडत त्यांच्यावर एकदम चालून जा!”

हल्ला चढविण्यासाठी आलेल्या रेड इंडियनांची ती मोठी टोळी कर्णकर्कश चित्कार नि आरडाओरडा करीत पाहता पाहता जवळ येऊन ठेपली! कॅप्टन हेज्चे रॅजर्स त्याच्या सूचनेप्रमाणे वागले. आपल्या नवीन शस्त्रांमधून सटासट गोळ्या झाडत जेव्हा ते त्या रेड इंडियनांवर चालून गेले तेव्हा त्यांची पार दाणादाण उडाली. आपण पूर्वी कधीही न पाहिलेली काहीतरी भयंकर नि नवी शस्त्रं घेऊन हे गोरे लोक या वेळी आपल्यावर चालून आले आहेत हे त्या कोमॅची रेड इंडियनांना कळलं. त्या भयंकर शस्त्रांमधून विजेच्या वेगानं सटासट सुटणाऱ्या गोळ्यांचा पाऊस बघून ते भयचकित झाले!

कौणतं होतं ते भयंकर शस्त्र? कुणी लावला होता त्याचा शोध? त्यात कशा सुधारणा होत गेल्या?

तुमच्याच वयाच्या एका शोधकाच्या एका शोधाची ही मनोवेधक कथा!

काळी रायफलीतून एक काडतूस झाडलं की कंबरेला असलेल्या पट्ट्यामधून दुसरं काडतूस काढून, रायफलीचा बोल्ट मागे सरकवून काडतूस नळीत भरावं लागे आणि बोल्ट पुढे सरकवल्यानंतरच दुसरा बार काढता येई! रायफलीत नवीन काडतूस भरण्यात वेळ वाया जात असे! या उलट रेड इंडियन्स आपल्या भात्यांमधून विद्युत् वेगानं बाण काढून शत्रूवर त्यांचा अक्षरशः पाऊस पाडत

एकजण एका उंच वृक्षाच्या शेंड्यावर चढून टेहेळणी करत होता. अकस्मात् दुरून दौडत येणारी रेड इंडियनांची एक मोठी टोळी त्याच्या दृष्टीस पडली. त्याबरोबर आपल्या साथीदारांना सावध करत तो एकदम मोठ्यानं ओरडला.

“रेड इंडियन्स! दोस्तांनो, त्यांची एक मोठी टोळी आपल्याच दिशेनं येते आहे. सावधSS!”

त्या वृक्षावरून झरझर खाली

तुरे हिरवे डोलती शिरावर दिमाखांत, रान पाचूचे पिकले, निळ्याभोर आभाळांत!

म्हणाला, 'या उपन्यांनी आपल्याबरोबर कोणती विचित्र शस्त्रं आणली आहेत कोणास ठाऊक! एकेका शस्त्रातून आपल्या हातांच्या बोटगणिक गोळ्या सुटताहेत! त्या पण एकामागोमाग एक सटासट!'

त्या प्रतिकाराच्या दरम्यान कॅप्टन हेजून जे नवीन नि विचित्र शस्त्र वापरलं होतं त्याचं नाव होतं 'रिव्हॉल्विंग पिस्टल' अथवा 'रिव्हॉल्वर' आणि त्या अजब शस्त्राचा शोध लावणारा संशोधक होता सॅम्युएल कोल्ट! या नव्या शस्त्राची अर्थात 'रिव्हॉल्वर' ची किमया अशी होती की, त्याचा खटका ओढला की, त्यातून एक गोळी सुटत असे आणि त्याच वेळी त्यातलं 'मॅगझिन सिलेंडर' (स्वयंचलित चक्र) आपोआप फिरून दुसरी गोळी पहिल्या गोळीची जागा घेत असे आणि नळीतून उडण्यास तयार राहात असे. स्वयंचलित चक्राच्या यंत्रणेमुळे या नवीन शस्त्रामधून लागोपाठ गोळ्या झाडता येत! रायफर्लीमध्ये काडतूस भरण्यात वाया जाणारा वेळ या शस्त्रामुळे वाचत होता. कोल्टच्या या 'रिव्हॉल्वर'ला पुढे अमेरिकेच्या 'वेस्टर्न' इतिहासामध्ये कमालीची प्रसिद्धी नि लोकप्रियता लाभली.

सॅम्युएल कोल्टचा जन्म १८१४ साली कनेक्टिकटमधल्या हार्टफोर्ड या शहरात झाला. त्याचे वडील एक कापड उत्पादक होते. त्यांचं स्वतःचं डायशॉप होतं. त्यामुळे आपल्या धंद्यातील ब्लीचिंग आणि डारिंग या दोन्ही प्रक्रिया ते तिथेच करीत

असत. या दोन्ही प्रक्रियांसाठी त्यांना नेहमी काही रसायनं आणि रासायनिक पावडरी लागत. सॅम्युएल लहान असताना भारी चौकस व अतिशय खोडकर होता. इतर मुलांसारखे सामान्य खेळ खेळण्याऐवजी त्याचं मन आपल्या वडिलांच्या डायशॉपमध्ये निरीक्षण करण्यातच जास्त रमत असे! तिथल्या विविध रसायनांनी आणि रासायनिक प्रक्रियांनीच त्याचं लक्ष अधिक वेधून घेतलं.

तो थोडा मोठा झाला आणि त्याला लिहिता वाचता येऊ लागलं. तेव्हा त्यानं 'कॉपेडीयम ऑफ नॉलेज' हा ज्ञानकोश वाचून काढला. ज्ञानकोशामधील 'रसायनशास्त्राचा' विभाग सॅम्युएलनं विशेष रस गेऊन वाचला. त्यात गनपावडर (बंदुकीची दारू) आणि इलेक्ट्रिसिटी (विद्युत) यांच्या विविध उपयोगांची माहिती दिलेली होती. ब्रात्य सॅम्युएलनं ती माहिती वाचली आणि झालं! त्याच्या खटपट्या स्वभावाला स्वस्थ बसवेना! आपल्या वडिलांच्या डायशॉपमधून त्यानं आपले 'प्रयोग' सुरू केले. पुस्तकात वाचलेल्या माहितीच्या आधारे त्यानं काही 'स्फोटक' तयार केली. त्या स्फोटकांवरील त्याचे काही 'प्रयोग' चालू असताना एक दिवस लागोपाठ दोन मोठे स्फोट झाले! काय झालं, हे बघायला घरातली मंडळी घाबरून घराच्या मागच्या भागात धावली. तेव्हा स्टोअर-रूमच्या उंच खिडक्यांमधून धूर बाहेर पडत असलेला त्यांना दिसला. ते सर्वजण

आत गेले तेव्हा छोटा सॅम्युएल एका टेबलाखालून बाहेर येताना त्यांना दिसला. त्याचे हात-पाय अन् चेहरा काळ्या पांढऱ्या भुकटीनं माखला होता. त्या स्फोटांमध्ये सॅम्युएल खरं तर मरायचाच! पण वेळीच टेबलाखाली आश्रय घेतल्यामुळे केवळ नशिबानं तो बचावला! त्याच्या या नसत्या उद्योगाबद्दल त्याच्या वडिलांनी त्याची मस्तपैकी पिटाई केली. त्याचे कारभार पुढे जास्त वाढू नयेत म्हणून त्यांनी त्याला शेवटी शाळेत दाखल केलं. पण स्वस्थ बसेल तर तो सॅम्युएल कुठला? त्यानं आपलं 'रासायनिक संशोधन' गुपचूपपणे चालूच ठेवलं. 'मुलाचे पाय पाळण्यात दिसतात' असं म्हणतात ते काही खोटं नाही!

सॅम्युएल कोल्टच्या लहानपणीचा एक विलक्षण किस्सा फारच गंमतीशीर आहे. तो तेव्हा अवघा पंधरा वर्षांचा होता. ४ जुलै १८२९ या दिवशी म्हणजे कनेक्टिकट राज्याच्या स्वातंत्र्यदिनी त्यानं हार्टफोर्ड शहरामध्ये दवंडी पिटवली.

'शहरालगत असलेल्या 'वेअरलेक' या सरोवरातून एक छोटी बोट आपण आकाशात उंच उडवणार आहोत.' असं त्यानं जाहीर केलं.

'हा विलक्षण प्रयोग पाहण्यासाठी सर्वांनी वेअर लेकवर जरूर याव'

असं जाहीर निमंत्रण त्यानं सगळ्या गावाला दिलं. तळ्याच्या मध्यभागी असलेली ती बोट आपण तळ्याच्या काठावरून लांब अंतरावरून उडवणार असल्याची

झळाळती लक्ष ज्योति, घरी दारी अंगणात, सारे न्हाऊन निघते, सोनियाच्या सागरात!

घोणणा त्यानं केली होती...! प्रयोग नक्कीच मोठा प्रेक्षणीय असणार होता...!!!

सॅम्युएल कोल्टनं जाहीर केल्याप्रमाणे ४ जुलै रोजी वेअरलेकवर शहरातल्या प्रतिष्ठित लोकांनी पुष्कळ गर्दी केली. त्या दिवशी स्वातंत्र्यदिन असल्यानं लोकांनी नवेनवे पोशाख अंगात घातले होते. सॅम्युअलचा प्रयोग बघण्याची विलक्षण उत्सुकता सर्वांना

लागून राहिली होती.

वेअरलेक सरोवराच्या पाण्यामध्ये रंगवलेली एक सुंदर बोट तरंगत होती. सरोवराच्या काठावर उभ्या असेल्या सॅम्युएलनं आपल्या प्रयोगास सुरुवात केली. काठावर ठेवलेल्या एका छोट्याशा यंत्राचं चाक त्यानं जोरजोरानं फिरविण्यास सुरुवात केली. त्या चाकाने वेग घेतला आणि अचानक तळ्यात तरंगणाऱ्या बोटीच्या खाली कानठळ्या

बसवणारा एक जोरदार स्फोट झाला! पण-

सॅम्युएलनं जाहीर केल्याप्रमाणे ती बोट काही आकाशात उंच उडाली नाही! स्फोटांमुळे तिच्या पार ठिकऱ्या ठिकऱ्या उडाल्या. बोट उंच उडण्याऐवजी आकाशात उंच उडाला तळ्यामधील बराचसा गाळ आणि चिखल ! त्या सगळ्या राड्याचा वर्षाव तळ्याच्या काठावर उत्सुकतेनं जमलेल्या प्रेक्षकांवर झाला! त्याबरोबर त्यांच्यात प्रचंड खळबळ उडाली! सर्वांचे नवे कोक्रे कपडे चिखलाच्या राडीनं बरबरटले! या ब्रात्य पोरट्यानं आपली फजिती करण्यासाठी मुद्दाम आपल्याला इथं बोलावलं आणि या 'प्रयोगाचा' थाट घातला अशीच सर्वांची समजूत झाली. चिडलेले काही लोक सॅम्युएलला मारण्यासाठी त्याच्या अंगावर धावून गेले. पण त्याच वेळी पिळदार शरीराचा एक दणकट माणूस एकदम पुढे झाला आणि चिडलेल्या लोकांच्या जमावाला उद्देशून म्हणाला, "थांबा! थांबाSS! त्या बिचाऱ्या मुलाच्या अंगावर असे धावून जाऊ नका. त्याला मारू नका! आता त्यानं जो प्रयोग केला तो एक महत्त्वाचा वैज्ञानिक प्रयोग होता. हा पोरगा फार तल्लख नि बुद्धिमान दिसतो."

त्या माणसाची आडमाप देहयष्टी पाहून संतप्त झालेल्या लोकांनी कुरकुरत माघार घेतली. नाहीतर त्या दिवशी सॅम्युएलची चांगलीच धुलाई झाली असती. त्या माणसानं सॅम्युएलचा हात धरून त्याला

संत संगम तर मेघ अमृताचा, करी ज्ञानी वर्षाव सत्सुधेचा ।

बाजूला ओढलं आणि त्याच्या खांद्यावर हात टाकून तो त्याला त्या प्रक्षुब्ध जमावापासून लांब घेऊन गेला. “तुझा प्रयोग मला फार आवडला,” तो माणूस सॅम्युएलला म्हणाला, “कारण मी स्वतःसुद्धा एक तंत्रज्ञ आहे. शिकोपी फॉल्स येथे मी एक मशीनिस्ट म्हणून नोकरीला आहे. तुझ्या प्रयोगाबद्दलची घोषणा माझ्या कानावर आली. म्हणून तुझा प्रयोग बघण्यासाठी मी मुद्दाम वेअरलेकवर आलो. माझं नाव इलिशा किंग रूट आहे. मला आपला दोस्त समज.” सॅम्युएलला प्रोत्साहन देऊन इलिशा किंग रूट निघून गेला.

त्यानंतरच्या वर्षी सॅम्युएलच्या वडिलांनी त्याची रवानगी दूरच्या गावी असलेल्या एका शाळेत केली. ‘लांब शाळेच्या-हॉस्टेलच्या कडक शिस्तीत राहिला की पोरगा कदाचित सुधारेल’ अशी त्यांची कल्पना होती. पण सॅम्युएलनं तिथंसुद्धा आपले प्रताप दाखवलेच!

या नव्या शाळेत देखील ‘दारूकामाचे’ आपले प्रयोग त्यानं गुप्तपणे चालू ठेवलेलेच होते! वेअरलेकवर ‘बोट उडवण्याचा’ जो कार्यक्रम त्यानं केला होता त्याच स्वरूपाचा दुसरा एक उपद्व्याप त्यानं त्या शाळेत केला! एक दिवस रासायनिक प्रयोग करत असताना काय झालं कुणास ठाऊक पण त्याच्या दारूकामानं पेट घेतला आणि शाळेच्या एका इमारतीलाच चक्क आग लागली ! हा नसता उपद्व्याप सॅम्युएल कोल्टचाच आहे

हे शाळेच्या मुख्याध्यापकांना कळायला वेळ लागला नाही. असला उचापती विद्यार्थी त्यांच्या शाळेत परवडणारा नव्हता. त्यांनी शाळेतून सॅम्युएलची तात्काळ हकालपट्टी केली. उतरलेल्या चेहऱ्यानं सॅम्युएल आपल्या घरी परतला. आपल्या व्रात्य पोराचा प्रताप ऐकून सॅम्युएलचे वडील सर्दच झाले. शेवटी त्यांनी सॅम्युएलला रोखठोकपणे विचारलं, “अरे बाबा! तुझ्या मनात तरी काय आहे? तुला धडपणानं शिक्षण घ्यायचं आहे की नाही?” “बाबा! मला शिक्षणाचा कंटाळा आला आहे. काहीतरी उद्योगधंदा करावा अशी माझी इच्छा आहे.” सॅम्युएलनं वडिलांना स्वच्छपणे सांगून टाकलं!

आपल्या त्या जगावेगळ्या पोरासमोर त्याच्या वडिलांनी हात टेकले. त्यांनी त्याला शंभर डॉलर्स खर्चून नवीन कपड्याचा जोड विकत घेऊन दिला. पाच डॉलर्स त्याच्या हातावर रोख ठेवले आणि त्याची रवानगी एका खाजगी बोटीवर केली. एक ‘शिकाऊ कामगार’ म्हणून त्यांनी आपल्या मुलाला त्या बोटीच्या कप्तानाच्या स्वाधीन केलं. सॅम्युएलच्या मनात असलेला हा ‘उद्योग’ ही नव्हता ही ‘धंदा’ ही नव्हता. पण आपल्या वडिलांचा निर्णय त्यानं प्रमाण मानला. ती बोट बॉस्टन ते कलकत्ता आणि परत असा प्रवास करणार होती. या प्रवासातला एक वर्षाचा प्रदीर्घ कालावधी लागणार होता.

त्या बोटीवर सॅम्युएलचं दर्यावर्दी

जीवन सुरू झालं. त्या प्रवासादरम्यान रायफलीसारख्या जड नि आकारानं मोठ्या शस्त्राऐवजी एखादं छोटंसं सुटसुटीत शस्त्र आपल्याला तयार करता येईल का? असा विचार सॅम्युएलच्या मनात आला आणि मनातला विचार लगेच आचारात आणायच्या उद्योगाला तो लागला! बोटीवरील कामातून मिळणाऱ्या मोकळ्या वेळात आपल्या केबिनमध्ये बसून लाकडाचा एक चपटा आणि लांबट तुकड्यामधून त्याचं पहिलं पिस्तूल जन्माला आलं! मात्र हे पहिलं मॉडेल बरंच ओबडधोबड होतं. म्हणून मग आपल्या कल्पनाशक्तीनं त्यानं त्या मॉडेलमध्ये बरेच फेरफार केले. काही नव्या सुधारणा पण केल्या! हिंदुस्थानातल्या कोलकता या शहराची आपली ट्रिप पूर्ण करून त्याची बोट अमेरिकेच्या परतीच्या प्रवासाला लागली तोवर वापरण्याजोगं परिपूर्ण नि अगदी सुटसुटीत असं आपलं पहिलं सुधारित पिस्तूल बनविण्यात सॅम्युएलला यश आलं.

बॉस्टनला परतल्यावर आपल्या पिस्तूलाचं ते मॉडेल त्यानं बंदुकांचं उत्पादन करणाऱ्या एका कारखानदाराला दाखवलं. सॅम्युएलची कल्पना त्याला आवडली आणि मग प्रायोगिक तत्वावर काही पिस्तूलं तयार केली. त्याचवेळी ‘एकपेक्षा अधिक गोळ्या उडवू शकणारं पिस्तूल आपल्याला का तयार करता येऊ नये?’ असा विचार सॅम्युएलच्या मनात आला.

अज्ञान हे जावो लया, शरणागता व्हावी दया। भक्तजना सुख द्यावया यावे मंगलकारका ॥

मग तो त्या दृष्टीनं कामाला लागला. बरंच संशोधन आणि खूप मेहनत घेऊन १८३१ सालच्या थंडीत पाच गोळ्यांचं फिरतं सिलेंडर असलेलं आपलं पहिलं 'रिहॉल्विंग पिस्टल' तयार करण्यात त्याला यश आलं. १८३२ सालच्या वसंत ऋतूपर्यंत आपल्या लाकडी मुठींच्या 'पिस्टल्स' वरून संपूर्ण धातूची पिस्तुलं बनविण्यापर्यंत सॅम्युएलनं मजल मारली. कोमॅची इंडियनांशी झालेल्या चकमकीत कॅप्टन हेज् आणि त्याच्या रॅजर्सनी याच बनावटीची 'रिहॉल्वर्स' वापरली. होती. पुढे या रिहॉल्वरमध्ये आणखी काही सुधारणा करून सॅम्युएलनं 'सहा बारी कोल्ट रिहॉल्वर' तयार केलं...!

वाया गेलेल्या आपल्या खोडकर पोराच्या या शोधाकडे सॅम्युएलच्या वडिलांचं लक्ष वेधलं. रिहॉल्वर्सच्या त्याच्या शोधाविषयी त्यांना विशेष

आस्था वाटू लागली. पोराच्या या नव्या शोधामुळे पुढेमागे कदाचित चिक्कार पैसा मिळण्याची शक्यता आहे हे त्यांनी ताडलं. सॅम्युएलच्या पूर्वीच्या उपद्रव्यापाबद्दल त्यांनी त्याला क्षमा केली. इतकंच नव्हे तर नवीन रिहॉल्वर्सच्या निर्मितीसाठी त्याला थोडं भांडवलसुद्धा दिलं. त्या भांडवलावर सॅम्युएलनं काही रिहॉल्वर्सचं उत्पादन केलं. पुढे त्याच्या वडिलांच्या कापड उत्पादनाच्या व्यवसायात जबरदस्त मंदी आली. त्यामुळे सॅम्युएलला आपला उद्योग बंद करावा लागला. त्याला पैशाची चणचण भासू लागली. रिहॉल्वर्सच्या उत्पादनाचा

उद्योग पुढे चालू ठेवायचा झाला तर त्यासाठी कसंही करून पैसा जमवायला हवा, याची जाणीव त्याला झाली. 'गावोगावी फिरून लोकांना आपल्या रासायनिक प्रयोगांचे चमत्कार दाखवून जर आपण पैसे मिळविले तर?' त्याच्या मनात आलं आणि ही कल्पना त्यानं लगेच अमलात आणली. आपल्या प्रयोगाच्या शेवटी तो प्रेक्षकांपैकी दोघा-तिघांना स्टेजवर बोलवत असे आणि त्यांना 'लाफिंग गॅस' हुंगवत असे. ते लोक मग त्या वायूचा परिणाम नाहीसा होईपर्यंत हसून हसून स्टेजवर अक्षरशः धिंगाणा घालीत आणि प्रेक्षकांची त्यामुळे भरपूर करमणूक होत असे. सॅम्युएलच्या या प्रयोगांना अफाट प्रसिद्धी मिळाली. दोन वर्ष त्यानं आपले हे कार्यक्रम निरनिराळ्या ठिकाणी सादर केले. त्यातून त्याला जरूरीपुरता पैसा मिळाला. त्या भांडवलावर तो परत आपल्या

नाही होता आले सूर्य तर एक पणती होईन, ज्योत बनून मिणमिणती, अंधारातही वाट दाखवीन.

रिहॉल्वर निर्मितीच्या उद्योगाकडे वळला. प्रथम पेटंट घेऊन आपला रिहॉल्वरचा शोध त्यानं सुरक्षित केला.

१८३६ साली त्यानं अमेरिका आणि इंग्लंडमधील काही धनिकांचं लक्ष आपल्याकडे वेधून घेतलं. त्यांच्याकडून अर्थसाहाय्य मिळवून न्यू जर्सी येथे रिहॉल्वर्सचं उत्पादन झालं आणि ती अमेरिकेच्या निरनिराळ्या भागांमध्ये विकली गेली. परंतु अनुभवी कामगारवर्ग, अपुरे उत्पादन आणि वितरणातील अकार्यक्षमता यामुळे पाच वर्षांनंतर ही फॅक्टरी त्याला बंद करावी लागली.

१८४५ साली टेक्स राज्य अमेरिकन संघराज्यात विलीन झालं. आणि त्यानंतर वर्षभरानंच मेक्सिको आणि अमेरिकन संघराज्य यांच्यात युद्ध पेटलं. अमेरिकन आर्मीला शस्त्रांची तीव्र निकड भासू लागली. तेव्हा कॅप्टन हेजून शासनाशी संपर्क साधला आणि सॅम्युएल कोल्टकडून एक हजार रिहॉल्वर्स मिळवण्याबाबत विनंती केली. त्यांचं मूल्य म्हणून शासनानं कोल्टला २८,००० डॉलर्स द्यावेत अशी शिफारसही त्यांनी केली.

सॅम्युएल कोल्टकडे जेव्हा शासनाची हजार रिहॉल्वर्सची ऑर्डर आली तेव्हा तो हबकलाच ! कारण त्या वेळेपर्यंत पूर्वेकडील राज्यांमधल्या कोणत्याही बंदुकीच्या दुकानात कोल्टचं एकही पाचबारी किंवा सहाबारी रिहॉल्वर शिल्लक राहिलेलं नव्हतं. इतकंच नव्हे तर

मध्यंतरीच्या हलाखीच्या काळात सॅम्युएलनं आर्थिक अडचण आल्यामुळे स्वतःजवळचं एकुलतं एक सहाबारी रिहॉल्वरही विकून टाकलं होतं...! शासनाकडून आलेली मागणी म्हणजे सॅम्युएलच्या दृष्टीनं फार मोठी सुवर्णसंधी हातची गमावण्यासारखं दुसरं दुर्भाग्य नव्हतं! म्हणून मग इकडून तिकडून काही रक्कम जमा करून पॅटर्सन कंपनीला दिलेले आपल्या रिहॉल्वरचे हक्क त्यानं परत विकत घेतले. नंतर लाकडाच्या ठोकळ्यातून रिहॉल्वरचं नवं मॉडेल त्यानं तयार केलं. रिहॉल्वर्सच्या निर्मितीसाठी सॅम्युएलजवळ भांडवलही नव्हतं आणि यंत्रसामुग्रीही नव्हती. म्हणून व्हिटनेव्हिली येथे जाऊन तेथील सुप्रसिद्ध उद्योगपती व्हिटने याची त्यानं गाठ घेतली आणि आपल्या रिहॉल्वरचं मॉडेल त्याला दाखवत तो त्याला म्हणाला, “या नमुन्यावरहुकूम रिहॉल्वर्सचं उत्पादन करू शकाल का तुम्ही? मेक्सिकन युद्धासाठी शासनाला त्यांची अतिशय गरज आहे. म्हणून मला असली एक हजार रिहॉल्वर्स हवी आहेत.”

व्हिटनेनं सॅम्युएलचं लाकडी रिहॉल्वर हातात उलट सुलट फिरवून पाहिलं आणि विचारलं, “या बनावटीचं एखादं वापरातलं रिहॉल्वर आहे का तुमच्याकडे?” “नाही ना! तीच तर माझ्यापुढची मोठी अडचण आहे. आम्ही अशी पाच हजार रिहॉल्वर्स तयार केली होती. पण त्यापैकी आता एकही उपलब्ध नाही. न्यूयॉर्कमधलं बंदुकाचं एकूण एक दुकान मी पालथं घातलं, वृत्तपत्रांतून

जाहिराती दिल्या पण मला असलं एकही रिहॉल्वर मिळू शकलं नाही. माझ्या अंदाजाप्रमाणे ती सर्व रिहॉल्वर्स पश्चिमेकडल्या राज्यांमध्ये गेली असावीत.”

व्हीटने हा एक मुरलेला उद्योगपती होता. यांत्रिक क्षेत्रातील दांडगा अनुभव त्याच्यापाशी होता. त्यानं मनाशी विचार केला. सॅम्युएल म्हणत होता तशा रिहॉल्वर्सच्या निर्मितीसाठी विशिष्ट प्रकारची यंत्रसामुग्री-जिग फिक्शर्स-तयार केली की ती मागणी त्याला सहज पुरी करता येणार होती. त्यानं आपल्या यंत्रज्ञांशी विचारविनिमय केला आणि मग तो सॅम्युएलला म्हणाला, “तुमच्या मागणीप्रमाणे काही खास यंत्रसामुग्रीच्या साहाय्याने एक हजार रिहॉल्वर्स मी तुम्हाला अल्पावधीत देऊ शकेन. आता आपण या संदर्भात करार कसा करायचा ते बोला!”

सॅम्युएलच्या मनात त्याच्या फायद्याची एक विलक्षण कल्पना होती. तिला अनुसरून तो म्हणाला, “हे बघा! करार असा काही विशेष नाही. माझ्या काही खास अटी देखील नाहीत. या एक हजार रिहॉल्वर्सचं मूल्य म्हणून मला शासनाकडून अठ्ठावीस हजार डॉलर्स मिळणार आहेत. ही सगळीच्या सगळी रक्कम मी तुम्हाला देईन. माझी फक्त एकच अपेक्षा आहे. माझी रिहॉल्वर्स तयार करण्याकरता जी काही खास यंत्रसामुग्री तुम्ही वापराल ती सर्व, ही ऑर्डर पुरी केल्यानंतर तुम्ही मला दिली

घर असावे घरासारखे, नकोच केवळ छप्पर, वात्सल्याने विणीत जावे मनामनातील अंतर ।

पाहिजे!”

“पण ती सगळी यंत्रसामुग्री माझ्या कारखान्यात असेल. ती तुम्ही नेणार कशी?” व्हिटनेनं त्याला विचारलं.

“ती नेण्याची व्यवस्था मी करीन. मला तुम्ही सगळी यंत्रसामुग्री देणार असाल तरच हजार रिव्हॉल्वर्सची ही ऑर्डर मी तुम्हाला देईन!” सॅम्युएल उत्तरला.

व्हिटनेनं त्याची ती अट ताबडतोब मान्य केली. या व्यवहारात सॅम्युएलचा तात्कालिक आर्थिक लाभ काहीच होणार नव्हता. पण हा करार त्यानं दूरदर्शीपणानं आणि मोठ्या चतुराईनं केला होता. हजार रिव्हॉल्वर्सची ऑर्डर पुरी केली की या करारानुसार व्हिटनेला त्याचं उत्पादन पुन्हा करता येणार नव्हतं. उत्पादनासाठी लागणारी सगळी यंत्रसामुग्री सॅम्युएल कोल्टला मिळणार होती. तिचा त्याला लगेच फायदा होणार नसला तरी भविष्यकाळात तिचा वापर करून तो रिव्हॉल्वरचे सुटे भाग तयार करू शकणार होता आणि पुढे नादुरुस्त झालेल्या रिव्हॉल्वर्सच्या सुट्या भागांकरता शासनाला सॅम्युएल कोल्टकडेच त्यांची मागणी करावी लागणार होती...!

व्हिटनेनं कराराप्रमाणे एक हजार रिव्हॉल्वर्स तयार केली आणि सगळी यंत्रसामुग्री सॅम्युएलला दिली. ती घेऊन तो हार्टफोर्डला आला. तिथे मग त्यानं रिव्हॉल्वर्सचं उत्पादन करणारी एक फॅक्टरी उघडली. कुशल कामगारांची भरती केली.

कॉलिनस कंपनीत काम करणाऱ्या एका बुद्धिमान माणसाशी सॅम्युएलची योगायोगानं गाठ पडली. स्प्रिंग फील्ड इथल्या शासकीय ‘गन फॅक्टरीनं’ या हुशार माणसाला लठ्ठ पगाराची मॅनेजरची जागा आपल्याकडे देऊ केली होती. सॅम्युएल कोल्टनं त्यापेक्षा जास्त पगार देऊन त्या माणसाला आपल्या फॅक्टरीत मॅनेजर म्हणून नेमलं. कोण होता हा माणूस? पंधरा वर्षांचा असताना सॅम्युएलने वेअरलेटवर बोट आकाशात उंच उडविण्याचा जो प्रयोग केला होता, तेव्हा ज्या माणसानं त्याचं कौतुक केलं होतं, तोच हा माणूस-इलिशा किंग रूट होता!

रूट कोल्टकडे रूजू झाला आणि आपल्या कुशल व्यवस्थापनानं त्यानं त्याचा कारखाना नावारूपाला आणला. कारखान्याचा विस्तार त्यानं इतका वाढविला, की लवकरच त्याची एक शाखा इंग्लंडमध्ये उघडण्यात आली. खोडकर, ब्रात्य म्हणून लहानपणी कुप्रसिद्ध असलेला सॅम्युएल कोल्ट रिव्हॉल्वर्सचं उत्पादन

करणाऱ्या जगप्रसिद्ध कारखान्यांचा मालक बनला! कुणाचं भाग्य कोणत्या वाटेनं जाईल हे सांगता येत नाही हेच खरं...

इलिशा रूट आणि सॅम्युएल कोल्ट या जोडीनं आपल्या कारखान्यामध्ये आणखीही काही नवनवीन यंत्रांचा, उपकरणांचा शोध लावला आणि रिव्हॉल्वर्सबरोबरच त्यांचंही उत्पादन सुरू केलं, कोल्टची उत्पादनं जगभर श्रेष्ठ गणली गेली. १८६२ साली रिव्हॉल्वरचा जनक सॅम्युएल कोल्ट मरण पावला. त्यानंतर कारखान्याची सारी सूत्रं इलिशा किंग रूट याच्याकडे आली. त्यानं त्या व्यवसायाची उत्तरोत्तर प्रगतीच केली. १८६३ सालच्या नागरी युद्धात कोल्टच्या रिव्हॉल्वर्सनी फार मोलाची कामगिरी बजावली.

सॅम्युएल कोल्टच्या रिव्हॉल्वर्सच्या आराखड्यांची आणि इलिशा रूटच्या यंत्रांची ड्रॉईंग्ज अमेरिकेमधल्या कोल्ट कंपनीत आजही पाहावयास मिळतात. शस्त्रांस्त्रांच्या बाबतीत विज्ञानानं आज कितीतरी प्रगती केली आहे, केवढीतरी झेप घेतली आहे पण कोल्टची रिव्हॉल्वर्स आजही जगात उत्कृष्ट म्हणून गणली जातात!

विजय वि. देवधर

७/१०० कामदा कॉम्प्लेक्स,
चिंचवड, पुणे - ४११ ०३३

पहाट झाली, रवी उगवला उधळत रंगसडे, चैतन्याची चाहूल उठली, प्रफुल्ल पूर्वकडे.

अशी दिवाळी करीते!

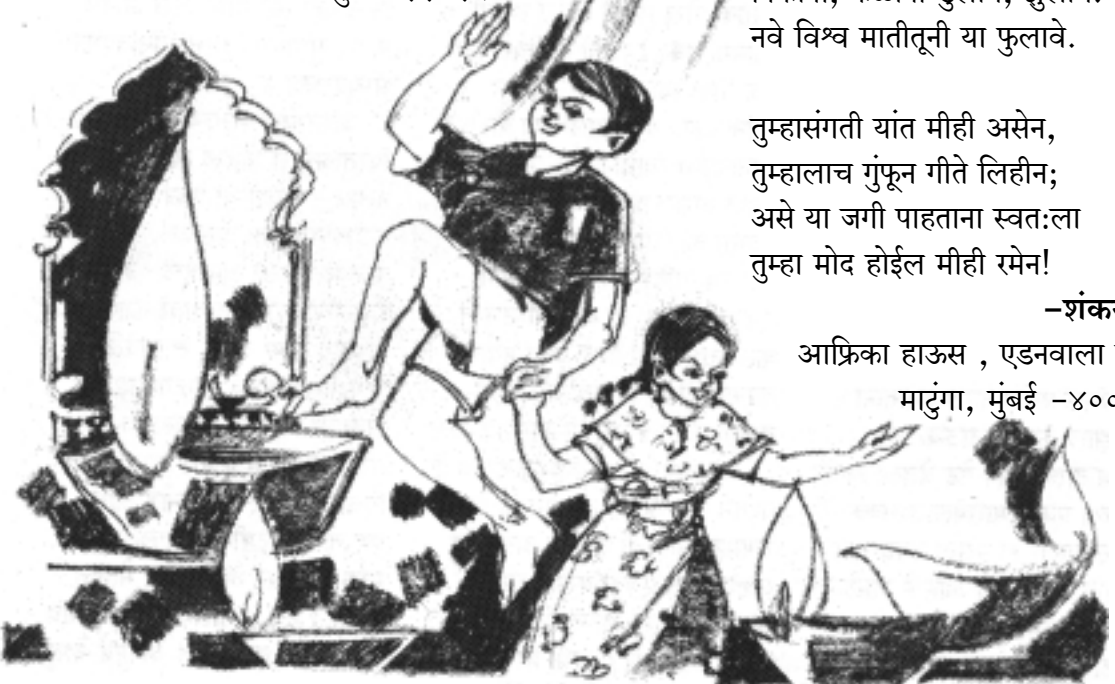
दारी लावणार आहे 'दिवे दिवाळीच्या राती'
आणियल्या मी पणत्या, तेल आणि फुलवाती.
थोडा नैवेद्य करीन, दिवाळीला ओवाळीन,
आल्यागेल्याला त्यातला, घास वाटून देईन.

चाले हाणामारी कुठे, कुठे भ्रष्टता माजते.
अन्यायाची कडू फळे, दीन जनता भोगते.
अमंगळाची सावली, चहुंबाजूनी दिसते,
काय करू, काय नको, मन बावरून जाते.

तेजोदेवते, दिवाळी! होई भक्तांना प्रसन्न!
खोटे काढ निपटून, करी खऱ्याचा सन्मान.
मन करून विनम्र, हात दिव्यांना जोडते.
शुद्ध आणि सात्विक अशी दिवाळी करीते

संजीवनी मराठे

१६ सुखनिवास, १०२/२ए,
शिवाजीनगर पुणे ४११०१६

किती छान!

'असे काजवा मी, मला तेज आहे!
'असे फूल मी, रंग अन् गंध आहे!
'असे घट्ट पाषाण मी डोंगरीचा!
'असे मृत्तिका मी,' झरा मी जलाचा!

किती छान, मी एक माणूस आहे!
इथे आपुल्या स्वागता सिद्ध आहे;
तुम्ही आणि मी सर्व एकत्र येऊ
नवे काही निर्मून एकत्र राहू.

चिरे पत्थरांचे नि मातीमधून
घराची इथे बांधणी मी करीन
जळातून या बाग येथे फुलेल,
कशी छान वाऱ्यावरी ती झुलेल!

तिथे काजव्यांनी विहारास यावे,
फुलांनी फुलावे, खगांनीही गावे,
पिकांनी, फळांनी डुलावे, झुलावे.
नवे विश्व मातीतूनी या फुलावे.

तुम्हासंगती यांत मीही असेन,
तुम्हालाच गुंफून गीते लिहीन;
असे या जगी पाहताना स्वतःला
तुम्हा मोद होईल मीही रमेन!

-शंकर वैद्य

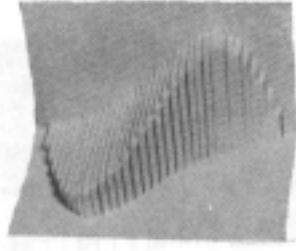
आफ्रिका हाऊस , एडनवाला रस्ता,
माटुंगा, मुंबई -४०००१९

सजावट रांगोळ्यांची तुप्ती होईल पाहून, आनंदाची लयलूट आज लक्ष्मीचे पूजन।

त्रिमितीयुक्त आकर्षक शुभेच्छापत्रे

- प्रा. महेन्द्र सेठिया

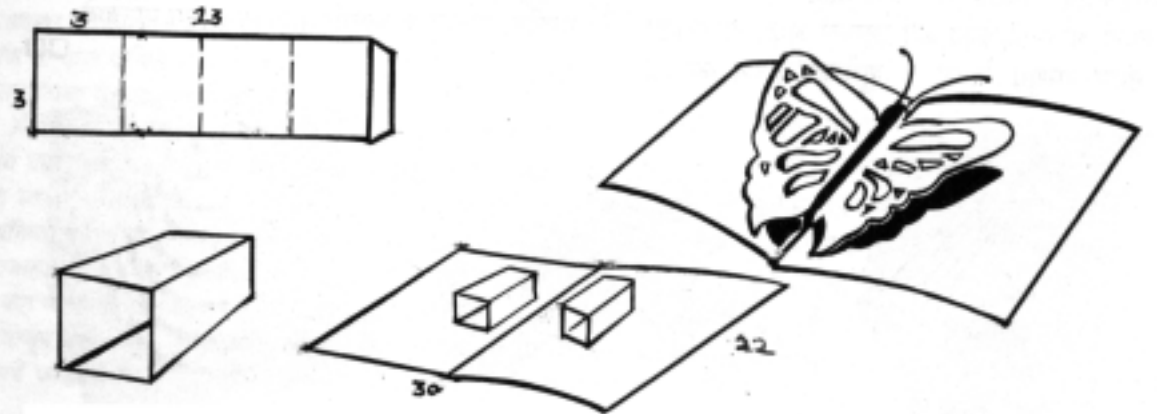
या दिवाळी अंकातले शुभेच्छापत्रे आवडले का? खास तुमच्यासाठी ते तयार करून घेतले आहे. साध्या कागदातून असं त्रिमितीयुक्त शुभेच्छापत्र कसं तयार झालं? हे कोडं तुम्हाला पडलं असेल हो ना! तुमच्यापैकी काहींनी या शुभेच्छापत्राचे नीट निरीक्षण करून तसेच दुसरे शुभेच्छापत्र तयार करण्याचा प्रयत्नही केला असेल. 'त्रिमितीयुक्त शुभेच्छापत्र' तयार करणे ही एक स्वतंत्र कला आहे. त्रिमितीय ज्ञान, कल्पनेने एखादे त्रिमितीतील चित्र डोळ्यासमोर उभे करण्याची क्षमता, तार्किक बुद्धी आणि कल्पनाशक्ती या बुद्धीच्या पैलूंना या कलेत खूप वाव आहे. या शुभेच्छापत्रांचे एकापेक्षा एक सरस असे शेकडो प्रकार आहेत. एकदा का आपण त्या विश्वात शिरलो की वेड लागावं इतकं करत राहावंसं वाटतं.

तूर्तास आपण २ प्रकार समजावून घेऊयात. ते तुम्ही करून बघण्याचा प्रयत्न करा. बाजारात मिळणाऱ्या या प्रकारच्या शुभेच्छापत्रांचे निरीक्षण करा. त्यातून तुम्हाला स्वतःलाही नवीन रचना सुचाल्या लागतील. शुभेच्छापत्र तयार करण्यासाठी कंपासपेटी, ब्लेड, चाकू (कटर), कात्री, फेव्हीकॉल, ड्रॉईंगपेपर इ. साहित्य लागते.

१) साहित्य : कागद २५ सें. मी. × ३० सें.मी. चा ड्रॉईंग पेपरचा एक तुकडा व फुलपाखरू काढण्यासाठी आवश्यक कागद.

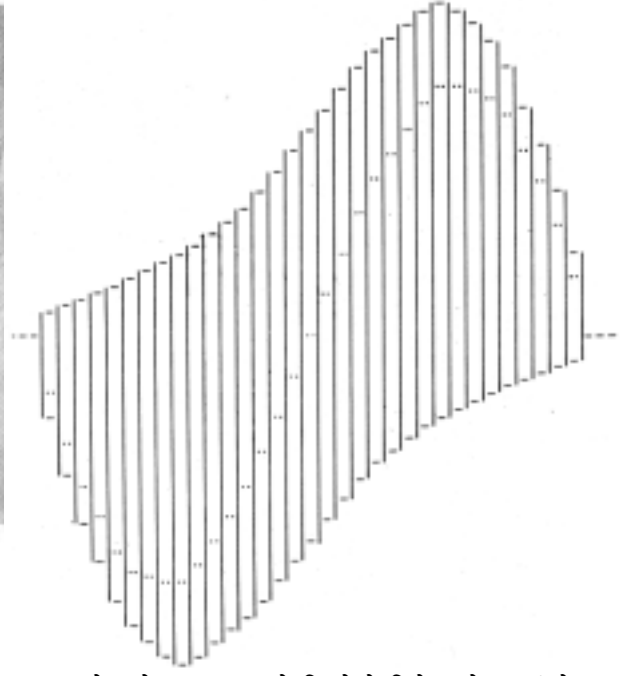
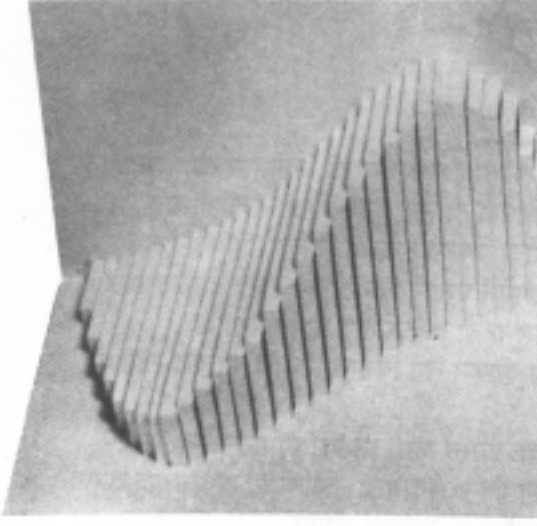
प्रथम ३ सें.मी. × २० सें.मी. ची आडवी पट्टी कापून घ्या. या पट्टीतून १३-१३ सें.मी.च्या दोन पट्ट्या कापा. प्रत्येक पट्टीवर ३-३- सें.मी. वर उभ्या रेषा मारा शेवटी १ सें.मी. ची चिकटपट्टी ठेवा. तुटक रेषांवर कर्कटक फिरवा व घडी घालून चिकटपट्टी चिकटवून चौकोनी पोकळ ठोकळा तयार करा. असे दोन ठोकळे तयार होतील. आता २०×३० च्या तुकड्यावर बरोबर मध्यभागी उभी रेष मारल्यावर कर्कटक फिरवून घडी घालून घ्या.

या घडीच्या दोन्ही बाजूस २-२ मि.मि. अंतर ठेवून २ ठोकळे चिकटवा. आकृतीत दाखवल्याप्रमाणे हे चौकोन बाहेरच्या दिशेने थोडेसे वाकवा व आहे त्या स्थितीत त्याच्यावर फुलपाखरू चिकटवा. फुलपाखराची मधली दांडी बरोबर मध्यरेषेशी जुळली पाहिजे. आता शुभेच्छापत्र बंद करा. अन् आता उघडा, काय झाले, आहे की नाही गंमत, आता हीच कल्पना वापरून फुलपाखराऐवजी अन्य काही पक्षी, प्राणी, चित्रे चिकटवता येतील का? ३ सें.मी.चे चौरस करण्याऐवजी ३सें.मी. व ५सें.मी. या पद्धतीने आयताकृती पोकळ ठोकळा तयार केल्यावर काय होईल. करून पाहा.

इमान आम्हा एकच ठावे, घाम गाळूनी काम करावे। मार्ग नाही आम्हा, स्वर्ग वेगळा नाही ।।

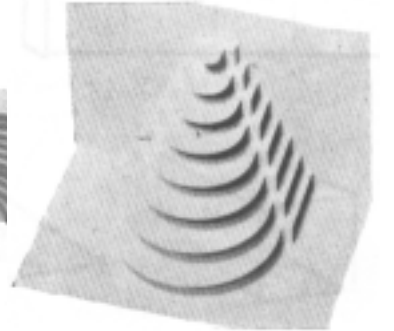
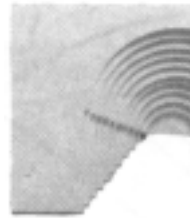
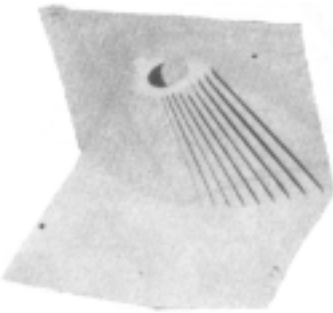

२) आकृतीतील शुभेच्छापत्र दिसायला फारच सुंदर आहे जे रेखाटन दिले आहे. ते बरोबर २:१ या प्रमाणात काढलेले आहे. त्यातल्या रेषा मोजून त्याप्रमाणे तुम्ही दुप्पट माप घेऊन तुमच्या कागदावर आकृती काढा आणि मग ठळक रेषांवर कापा अशा रेषांवर कर्कटक पुढून फिरवा व... अशा रेषांवर मागून कर्कटक फिरवा. सुबकता, अचूकता, नीटनीटकेपणा, चिकाटी या गोष्टी तुमच्याकडे असल्या तर तुम्हाला हे शुभेच्छापत्र नक्कीच जमेल.

जमले का हे शुभेच्छापत्र! मग आता खाली दिलेले अन्य तीन प्रकार करता का पाहा.

ज्यांना आता ही कला जमू लागली आहे. अशांसाठी एक खास स्पर्धा! खाली ३ शुभेच्छापत्रांच्या कल्पना दिल्या

आहेत. हे प्रत्यक्षात कसे दिसते ते दिले आहे. तुम्ही ते बघून त्यातले कोणतेही एक शुभेच्छापत्र तयार करा. त्याला आकर्षक रंग द्या, त्यावर योग्य तो शुभेच्छापत्राचा मजकूर लिहा. व ते आमच्याकडे पाठवा. सुबक व सुंदर शुभेच्छापत्रांना खास बक्षीसे दिली जातील. आकृतीवरून शुभेच्छापत्र तयार करून पाठवावे. शुभेच्छापत्र पाठविणाऱ्या सर्वांना तीनही शुभेच्छापत्रांची रेखाटने तसेच या अंकात तुम्हाला दिलेल्या शुभेच्छापत्राचेही रेखाटन आम्ही पाठवू. शुभेच्छापत्रांसोबत आपला नाव व पत्ता घातलेले पाकीट, त्यावर २ रुपयांचे तिकीट लावून पाठवावे.

कोण आम्हा अडवील, कोण आम्हा रडवील, अडवणूक करणाऱ्यांची उडवू दाणादाण ॥

कथा जिद्दीची

‘अहा ते सुंदर दिन हरपले

मधुभावांचे वेड जयांनी मज जीवा लावले।’

असं स्मरण करण्यासारखं रम्य बालपण लाभायलाही भाग्य लागतं. सर्वांना ते लाभतं असं नाही. मग हालअपेष्टा सोसत उभं राहताना काही जीवनं कोमेजून जातात; काही तसेच रडतखडत जगतात, तर काही सोबतीला काटे घेऊन जोमाने फुलतात; अविरत कष्ट करून प्रतिकूल परिस्थितीवर मात करतात; स्वकर्तृत्वाने बहरतात. या सगळ्यांमागे असते परिस्थितीला शरण न जाणाऱ्या मनाची जिद्द!

अशा काही जिद्दी व्यक्तींची ओळख या लेखमालेत करून देत आहोत. गरीब महार कुटुंबात जन्माला आलेले श्री. शंकरराव खरात याच जिद्दीच्या बळावर शिक्षण पूर्ण करून विद्यापीठाच्या कुलगुरूपदापर्यंत जाऊन पोहचतात. ‘तराळ- अंतराळ’ या त्यांच्या आत्मचरित्रात केवळ एका व्यक्तीच्या परिस्थितीशी असलेल्या लढ्याचे चित्रण नाही तर त्यांच्यासारखा दलितांच्या वेदनेचे ते प्रातिनिधिक रूप आहे.

स्वतःच्या शारीरिक व्यंगावर मात करून शिक्षणासाठी धडपडणाऱ्या ‘रामदास म्हात्रे!’ यांच्या जिद्दीची कथा वाचताना मन हेलावते.

‘राष्ट्रपती पुरस्कारा’चे मानकरी म्हणून ज्यांच्या विद्वत्तेचा गौरव करण्यात आला त्या डॉ. पळसुले यांची कथा ही शिक्षणासाठी धडपडणाऱ्या एका पिढीची प्रातिनिधिक कथा आहे.

सौ. इंदूमती जोंधळे यांच्या जिद्दीच्या कथेला अनेक पदर आहेत. ‘रिमांड होम’ मध्ये अनाथ म्हणून वाढणारी एक संवदेनाक्षम मुलगी कष्टपूर्वक शिक्षण घेते, स्वतःच्या पायावर उभी राहते, चांगल्या मूल्यांचा ध्यास धरते. छात्रालयातील त्यांचे अनुभव वाचत असताना त्यातील दुःखाची सूक्ष्म छटा मनाला भिडते.

अशा या चार जिद्दी व्यक्तींच्या कथा! प्रत्येकाच्या मनातील सामाजिक बांधीलकीची जाणीव जागी आहे. प्रत्येकाच्या मनात लहानपणासून लोकांनी दाखविलेल्या दयेविषयी राग आहे. ‘दयेची भीक नको; प्रेम हवे’ हा आग्रह आहे. अशी ताठ कण्याची माणसेच परिस्थितीवर स्वार होऊ शकतात!

या कथा वाचून दुसऱ्याची वेदना जाणण्यासाठी संवेदना जागी व्हावी, प्रतिकूल परिस्थिती प्राप्त झाल्यास तिला ताठ मानेने, जिद्दीने तोंड देण्याचे सामर्थ्य नकळत मिळावे हीच इच्छा!

ज्येष्ठ सामाजिक कार्यकर्ते, मराठवाडा विद्यापीठाचे माजी कुलगुरू आणि मान्यवर दलित साहित्यिक असा मानाचा मुलूख पाद्राकांत करणारे मा. शंकरराव खरात हे एका गरीब महार कुटुंबात जन्माला आले. परंतु स्वकर्तृत्व आणि उत्तुंग ध्येयनिष्ठा यांच्या जोरावर शंकररावांनी समाजात मानाचे स्थान मिळविले.

ज्या माणसाला आपल्याला आलेले पत्र वाचून घेण्यासाठी सवर्णांच्या घरी लाकडे फोडावी

डॉ. शंकर खरात

-संकलन: गणेश दिघे

लागली, त्यांना कुलगुरूंचे वडील होण्याचा मान मिळवून देणारे ज्येष्ठ साहित्यिक शंकरराव खरात यांच्या जीवनातील काही महत्वाच्या घटनांचा हा संगतवार पट ‘तराळ- अंतराळ’ या त्यांच्या आत्मचरित्रातून आपल्यासाठी घेतला आहे. त्यातून शंकररावांच्या जिद्दीची वाटचाल आपल्या लक्षात यावी.....

माझ्या घरचं तसं हातावरचं पोट. म्हारोड्यातल्या बहुतेकांच्या अनेकांच्या घरचंही असंच. लाचार- दुबळ्या माणसांचं असंच हातावरचं पोट. दोन्ही हातांनी घाम पडेस्तोवर कष्ट उपसायचे. श्रम करून रक्त आटवायचे. तेव्हाच घरात चूल पेटायची. माझ्या आई- बानी गुराढोरासारखं कष्ट करून, राबूनही माझ्या घरात कवा सकाळची, तर कवा संध्याकाळी, रात्रीची चूल पेटत नव्हती. वडीलही गावकीच्या कामाला बांधलेला. माझ्या वडिलांची गोष्टच

काळोख माजलेला साराच भोवताली, बुडता दिशाही दाही, मी तेवणार आहे.

कथा जिद्दीची

अगदी निराळी.
तो आपला
बेलदाराच्या
गाढवागत
एकदा पाठीवर
दगडाचं,

मातीचं ओझं लादलं की खाली मुंडी
घालून निघणार. उपाशी तापाशी
आपलं काम करणार.

माझं गाव आटपाडी. हल्ली ते
सांगली जिल्ह्यात आहे. माझा जन्म
आटपाडी गावातच झाला. माझ्या
बापाची खरी म्हारवतनी तीन गावं
होती. त्यात आटपाडी हे एक गाव. या
तीन गावाच्या वतनी कामामुळे माझ्या
घराचा काही दिवस मुक्काम इकडे
तिकडे असे. गावोगाव असे. मी ही
जात असे. पण शाळेचे दिवस असतील
तर मी चुलत्यांकडे राहत असे.
आण्णानं घरात धान्या-जोंधळ्याचं
दाणं आणलं की आईला बरं वाटायचं
मग चूल चालायची. घरात चूल बंद
पडली की आई तोंड वाजवत
बसायची. घरात पोटाला काय
नसल्यावर असं चालायचंच. घरात
लहान मोठी तोंडं खाणारी. अण्णा
घरातून उठायचा आणि सरळ गावात
वाण्याचं घर, सोनाराचं दार, बामणाचा
वाडा अशांच्या घरी- दारी पायपीट
करायचा. मग त्यांच्यापुढं गया-वया
करायचा. पोटाला मागायचा. आता
पोटाला कसं मागावयाचं म्हटल्यावर
त्यांची लाकडं फोडून देणं आलंच! मग
तो त्याच्या मनाप्रमाणे लाकडं फोडून
द्यायचा. कुणाच्या चार ढलप्या काढून
द्यायचा. मग पदरात वाढेल तो भाकरी
तुकडा, लोट्यात आमटी आणत
होता. त्यातच अण्णा त्या घरमालकाला

बोलायचा.

“मालकीबाय, पोटाला काय दाणं
घाला. घरात उद्याची चूल बंद”

‘त्या’आण्णाचं हे निर्वाणीचं शब्द
ऐकून त्या घरातल्या वाड्यातल्या
आया- बाया आण्णाच्या पदरात शेर
दोन शेर दाणं वाढी. मग घरातली चूल
चालू व्हायची.

मी तसा वयाने लहान होतो. पण
मला कळत होते. तरीही मी शाळेत
जात नव्हतो. कुणीच म्हार-मांगाची
मुलं शाळेत जात नव्हती.

त्या सुमाराला पोराना शाळेत
पकडून न्यायचे. सरकारातून ऑर्डरी
असल्याने गावच्या पाटलाच्या
देखरेखीनं पोरं पकडून शाळेला नेत
असत.

या गड्यांनी मात्र मला गावच्या
शाळेच्या वाटेनं आरोपीगत पुढं
चालवला होता...

शाळेची पहिली घंटा झालेली
नव्हती. मी सरळ शाळेच्या उघड्या
सोप्याच्या रांगेत बसलो. पुढं नवी पाटी
ठेवली. ती मुलांची रांग वाण्या-
बामणांच्या मुलांची होती. याच रांगेत
मी सरळ बसलो. मला पाहताच
वाण्या-बामणांची मुले एकदम
टवकारली. उठून एकदम झटकन
बाजूला झाली. एकाएकी साप, विंचू
निघावा तशी त्याची धावाधाव झाली.
माझ्याकडं ती एखाद्या जंगली
जनावरागत बघू लागली.

“आरं हा तर म्हारड्याचा! याला
घाला लाथा! ढकला खाली.”

कावळ्यांनी घेरलेल्या चिमणीच्या
पिलागत माझी अवस्था झाली होती. मी
हातातील पाटी घेऊन तेथून पळणार तोच
कुणी तरी चुकून स्लेटपाटी फेकून मारली.

माझ्या कपाळाला जोराचा वर्मी तडाखा
बसला. तसा मी ओरडलो, पण त्याच
रागाच्या इसाळात मी खाली येऊन त्यांना
शिव्या देऊ लागलो. तोवर शाळेची
पहिली घंटा झाली. मधल्या सुट्टीनंतर
कपाळावर हात ठेवून मी रडक्या
आवाजात मास्तरला बोललो. “मास्तर!
मास्तर! मला मुलानं पाटी मारली.” असं
सांगून मी कपाळावरचं टेंगूळ दाखवित
म्हणालो, “हे बघा केवढं मोठं टेंगूळ!”
माझ्या कपाळावरचं टेंगूळ बघून
मास्तराचा चेहरा बिघडला. त्यांचं डोळं
मोठं झालं, आत बसलेल्या पोराना त्यांनी
आवाज दिला, “अरे या म्हाराच्या
पोराला कुणी मारले?” मास्तरांचा चेहरा
तापलेला होता. कुणीच बोलेना. सारेच
गप्प. तोच बामणाचा मुलगा म्हणाला,
“मास्तर! हा म्हार असून वर शाळेत
आला. हा आमच्या रांगेत बसला.
आम्हांला यानं शिवलं, विटाळलं! आता
घरी मार बसेल!” अशी त्या मुलांनी
मास्तराजवळ बोंब केली. मी गप्प उभा
होतो. उदम्याची मुलं खाली बसली होती.
ती एकदा मजकडे, एकदा मास्तराकडं
पाहत होती. त्या बामणाच्या मुलाचं
त्यांनी ऐकलं मग हातात रूळ घेऊन तो
माझ्याकडं बघून मोठ्यांदा ओरडला
‘काय रं म्हारड्या तुला काय माज
आलाय! आज पहिल्या दिवशी शाळेत
आलास, मुलांना शिवाशिवी करायला
लागलास! धेडग्या हा काय म्हारोडा
समजलास? पुन्हा असा शाळेत वागलास
तर तुझी हाडंच फोडून काढीन! समजलं
का? खाली बैस! ध्यानात ठेव ही शाळा
आहे. म्हारोडा नाही!’ मग मी खाली
बसलो. मला त्या दिवशी शाळेत असा
पहिला धडा मिळाला. दुसरा धडा मात्र
श्रीगणेशाने सुरू झाला. ती अक्षरं मी
पाटीवर पेन्सिलीनं गिरवत बसलो. ***

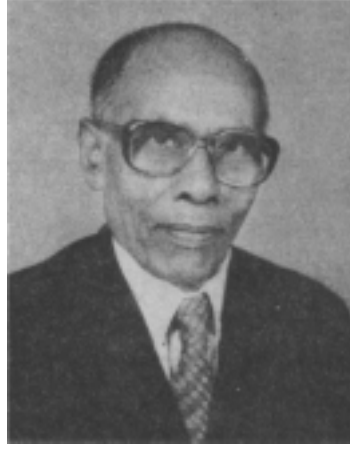

आशा ज्योत सदैव ठेवुन गड्या हन्ममंदिरी तेवती, यत्नांची करि जो शिकस्त अगदी, तो जाइ ध्येयप्रति!

गावी शाळेत आल्यावर पैशाची चणचण वाटायची. त्यात मला महिना एक रूपया स्कॉलरशिप चौथीपासून सुरू झाली होती.तो एक रूपया घरच्या मीठ मिरचीत बुडून जायचा.मला तर त्यातला काय तांबडा पैसा बघायला मिळायचा नाही. मग पैशासाठी रानोमाळ जाऊन मी डिक गोळा करून वाण्याला विकायचो. उन्हाळ्यात करंजाच्या कंटल्या काढून बाजारात विकायच्या. मधाचं पोळं घेऊन मध काढून विकायचा. कधी कधी सुट्टीत रोजगाराच्या कामाला पण जायचं! हातात पैसा मिळविण्यासाठी असं कायबी काम मी करत असे. त्याशिवाय हातात तांबडा पैसा दिसत नव्हता.

मी इंग्रजी चौथी पास झालो होतो. मी १६/१७ वर्षांचा असेन. पुढे शिकायचे आणि त्यासाठी औंधला हायस्कूलला जायचेही निश्चित झाले होते. हे झाले होते ते बाबासाहेबांच्या विचारांमुळेच! आटपाडीच्या माझ्या शिक्षकांनी विशेषतः रामराव देशपांडे यांनीही मला तसेच मार्गदर्शन केले होते. मला औंध गरीब विद्यार्थ्यांच्या बोर्डिंगात प्रवेश मिळाला होता. तसे मला पत्र आले होते. जून महिना उजाडला. आठ दिवसांनी मी औंधला जाणार होतो.माझ्या गावापासून औंध ६०ते ७० कोस असावे असे ऐकत होतो. पण मोटारीच्या तिकिटाला पैसे नव्हते म्हणून तसाच पायपीट करीत निघालो.

औंधला मी रूळत चाललो होतो. हायस्कूलच्या कुलकर्णी हेडमास्तरांनी मला गरीब विद्यार्थी फंडामधून वर्गातील काही पुस्तके व कोऱ्या वह्या मदत

म्हणून दिल्या होत्या. माझ्या घरच्या गरीबीची कल्पना माझ्या वर्गातील काही मुलांना आली होती. त्यातल्या भिंगारे नावाच्या बंधूनी मला त्यांचे दोन शर्ट्स, दोन पायजमे दिले होते. त्यामुळे माझ्या अंगावरच्या कपड्यांचा प्रश्न मिटला होता.

पावसाळा सुरू झाला होता. औंधला सारखा पाऊस पडत होता.आषाढात तर कधी कधी पावसाची धार लागत होती. बोर्डिंगचं जेवण आणायला जाता येताना मी पावसात भिजत होतो.माझ्याजवळ छत्री नव्हती! सकाळीच गावाच्या ओढ्याला आंधोळ करायला जायचो, खळखळत्या वाहत्या पाण्यात निवांतपणे आंधोळ करायची, तिथंच खडकावर कपडे धुवायचे, अगदी गावाकडच्यागत वाटायचं. बोर्डिंगमध्ये राहून तिथे पडेल ती कामं करायची. असे दिवसामागे दिवस जात होते.

मी कोल्हापूरच्या राजाराम कॉलेजमध्ये जून ता. २०ला दाखल झालो होतो. जुलै महिन्यात कॉलेजला नियमित जात होतो. त्यातच मला

ऑगस्टच्या पहिल्या आठवड्यात औंधून रायगावकर मास्तर यांनी

एक टपाल पाठवलं होतं. त्यात मला 'डायरेक्टर ऑफ एज्युकेशन'

डिपार्टमेंटची स्कॉलरशिप मंजूर झाल्याचं होतं. त्या पत्रात काही अटी होत्या. मी पुण्याला फर्गसन कॉलेजमध्ये आलो.

मी इंटर आर्ट्समध्ये होतो. पहिल्या टर्ममध्ये ९ऑगस्ट १९४२ला छोडो भारत आंदोलन सुरू झाले. मीही अप्रत्यक्षपणे त्यात भाग घेतला होता. भूमिगत कार्यकर्त्यांना सायक्लोस्टाईल केलेली पत्रके ठरलेल्या खाजगी जागी पोहचती करणे- वाटणे एवढे काम मी करीत असे.

त्यावेळी बी.ए.च्या वर्गात होतो. युनियन बोर्डिंग मी सोडले होते... इंटरआर्टसची परीक्षा पास झाल्यावर मी एस.पी कॉलेजला गेलो होतो. तो दुसऱ्या महायुद्धाचा काळ. नोकऱ्या मिळत असत. त्याचवेळी मी सकाळी कॉलेज करत होतो. असे करता करता बी.ए. ऑनर्स परीक्षा पास झालो. वकील होण्याची माझी मोठी महत्त्वाकांक्षा होती. मी एल.एल.बी. च्या पहिल्या वर्गात नाव घातले.

१९४७-४८ साली एल.एल. बी.ची परीक्षा पास झालो. सनद काढली. पुण्यात वकिली करण्याचा निर्णय घेतला.

मी वकिली निष्ठेने करीत होतो व सामाजिक व राजकीय कामातही भाग

काहीच बनता आलं नाही तर राहीन साधा माणूस, प्रेम-दया-सौजन्याचा जाईन तिथे होईन पाऊस.

कथा जिद्दीची

घेत होतो.
पक्षकार्यासाठी
जिल्हाभर दौरे
काढण्याचा
योग येत होता.
आपल्या दलित

समाजातील खेड्यापाड्यांतील
लोकांच्या जवळ पोहोचलो होतो.
त्यांच्यावर होणारा अन्याय, अत्याचार
निवारण्याच्या बाबतील एक वकील
म्हणून व एक राजकीय कार्यकर्ता
म्हणून त्यांना मदत करित होतो.

ता.१०जाने.१९७५. सकाळी
१०ची वेळ. मुंबईहून ट्रंककॉल. मी
फोन घेतला, “हॅलो! बोला! कोण
बोलतयं?

‘शिक्षणमंत्र्यांचा पी.ए. बोलतोय’
‘हॅलो, मी खरात बोलतोय! बोला!’
‘आपल्याशी साहेब बोलणार

आहेत!’
‘मंत्रीसाहेब! का?’
‘हा! तेच आपल्याशी बोलणार
आहेत!’

‘ठीक आहे!
थोडा वेळ फोन थांबला.
शंकरराव खरात का?’
‘हो! मीच बोलतोय!’
‘शंकरराव! महाराष्ट्र सरकारनं वरिष्ठ
पातळीवर महत्वाचा निर्णय घेतलाय!’
कसला हो?’
‘तुमचं नाव मराठवाडा
विद्यापीठाच्या ‘व्हाईस चान्सलरसाठी
शिफारस करण्याचा! तुम्हांला
नेमण्याचा!’
‘मला व्हाईस चान्सलर
करण्याचा?’
‘हो! हो! तुमची फक्त संमती
घेण्याचंच बाकी उरलंय!’***
डॉ बाबासाहेब आंबेडकर आपल्या

संदेशात नेहमी म्हणत, ‘अग्नीमधून
गेल्याशिवाय माणसाची शुध्दी होत
नाही आणि त्याचे बळ वाढत नाही.
म्हणून पददलित माणसांना
हालअपेक्षांच्या आणि त्यागाच्या
अग्नीदिव्यातून गेल्याशिवाय मोठेपण
प्राप्त होणार नाही.....त्यागाची,
हालाची पर्वा न करता एकसारखा
झगडा चालू ठेवाल, तरच तुम्हांला
मुक्ती मिळेल.’ डॉ.बाबासाहेबाच्या या
विचारांनी मला नेहमीच धीर येतो.
अधिकच उत्साह येतो- पुढची पावले
जिद्दीने, श्रद्धेने टाकण्याचा.

डॉ शंकर खरात
१२, विजय सोसायटी,
गणेशखिंड रस्ता पुणे -१६

तिमिराकडून तेजाकडे

- श्री. रामदास म्हात्रे

काही माणसं जन्मतःच
नशीबवान असतात.कोण संपत्तीच्या
संपन्नतेने, तर कोण विद्धतेच्या
साधनेने. माझ्या नशिबी मात्र यापैकी
काहीच नव्हतं.होतं फक्त दारिद्र्य,
अज्ञान आणि अंधश्रद्धा! अशा
कुटुंबात जन्माला येणं हे कल्याणच
असेल ना?

अशाच एका दरिद्री कुटुंबात २
एप्रिल १९५७ रोजी जन्म झाला.
मु. बळवली ता. पेण जि. रायगड हे
माझं जन्मगाव! हसत खेळत वयाची
चार पाच वर्षे होतात काय आणि

पोलिओच्या पाशात अडकतो
काय! पोलिओने मी त्या वेळी जो
अपंग बनलो तो चार भिंतीत बंदिस्त
झालो. अज्ञानामुळे अन् घरच्या
दारिद्र्यामुळे ना कुणी आजाराकडे
गंभीरपणे पाहिलं; ना औषधोपचार
केले. आजार बरा व्हावा म्हणून
भगतिणी नाचवणं, देव देव करणं
असे आईचे उपचार चालू होते. मी
मात्र पोलिओच्या विळख्यात पुरा
अडकलो तो कायमचा! संघर्ष करत
जगण्यासाठी, निंदानालस्ती सहन
करण्यासाठीच जणू! दोन हात

टेकवत माकडासारखं उड्या मारत
चालणारा थोट्या... ही अवहेलना
कायमची पदरी आली.

सकाळी उठून रोज उंबरठ्याच्या
आत बसून राहायचो. शेजारची
चुलत भावंडं रोज अंगणात बागडत
बसायची. शाळेची घंटा झाली की
मुलं पाटी पेन्सिल घेऊन शाळेत
पळत सुटायची.त्याचवेळी वाटायचं
आपले पाय चांगले असते तर
आपण शाळेत पळत नसतो का
गेलो?

काकांची मुलं शाळेतून

आहे अंधार म्हणून, वाटे उजेड तो हवा; जगण्याची इच्छा त्याला, क्षण प्रत्येकचि नवा.

आल्यानंतर परत अंगणात मनसोक्त खेळायची. मलाही वाटे त्यांच्यात जाऊन खेळावे. शाळेची घंटा झाली की मन अस्वस्थ व्हायचं. वाटायचं, शाळेत जाऊन इतर मुलांप्रमाणे हसावं, खेळावं, बागडावं, मौजमजा करावी. पण बाहेर पडण्याची हिंमत नव्हती. कधी चुकून-माकून उंबरठ्यापलीकडे गेलो तर शेजारची ठकू मावशी तर, तिचा मुलगा रडायला लागला की त्याला गप्प करण्यासाठी “हा बघ लंगडा आला, तुला पकडून न्यायला सांगते.” अशी म्हणायची. मुलंही, “लंगडा आला. लंगडा आला” म्हणून चिडवायची. लोकांचं मला चिडवून मनोरंजन व्हायचं. माझं लक्ष मात्र शाळेच्या घंटेकडे लागलेलं असायचं. ज्ञानमंदिराची पायरी कधी चढतो असं झालं होत.

एके दिवशी असंच घरात कोणीच नव्हतं, ती संधी साधून मी शाळेत जायचा बेत रचला. घर सोडलं अन् कुत्री भू भू भू करून पाठीमागे लागली होती. माकडउड्या मारत जी शाळेकडे धूम ठोकली ती शाळेत जाऊन थांबलो. हातपाय चिखलाने भरले होते, ते आत जाऊन पटांगणातील गवताला पुसले. नंतर वऱ्हांड्यात बसलो, तोच साऱ्या मुलांनी माझ्याभोवती घोळका केला. तेवढ्यात गुरूजी आले, म्हणाले, “हा कोण लंगडा मुलगा?” मुलं म्हणाली, “गुरूजी तो नव्याने शाळेत आला आहे, ”

लंगडा म्हणून गुरूजींनी घेतले नाही. दिवसभर शाळेच्या पायऱ्यांवर रडत बसलो. शेवटी वडिलांना बोलवून घेतले. एकदाचे पटावर नाव घातले; माझा आनंद गगनात मावेनासा झाला. तोच श्रीगणेशा म्हणजे माझ्या आयुष्याची सुरुवात होती.

आता नियमित शाळेला जायला सुरुवात केली होती. सकाळी लवकर उठून कंबरेला भाकरी बांधून काकडीच्या मळ्यावर राखण करायला जायचो. तर कधी सकाळी लवकर उठून गोठ्यातील शेण कचरा काढून गुरांचा गोठा साफ करायचो. तर कधी गुरांना रानात चरायला घेऊन जायचो. घरी आई -वहिर्नीला घर बसल्या दळण करायला मदत कर, लहान भाचरांना सांभाळ ही कामं होतीच. काम करायचे असेल तरच शिकायला मिळेल हा वडिलांचा धाक होताच. मग शाळेत जायचो. शाळेत गेल्यावर दोन मित्र मिळाले, एक म्हणजे देवीदास आणि जयवंत!

त्यांनी मला मदत केली. मी गाढवाप्रमाणे पाठीवर दप्तराचे ओझे

वागवीत शाळेत जायचो. पुढे देवीदास व जयवंत माझे दप्तर घ्यायचे. पावसाळ्यात माझ्या अंगावर छत्री धरायचे मला त्यांचा आधार खूप वाटायचा. शाळेत गेल्यावर चांगल्या मित्रांची संगत मिळाल्याने अपंगत्व विसरून गेलो होतो.

गावात ६ वी पर्यंत शाळा होती. ७ वीत असताना दररोज गावापासून ५ कि. मी अंतरावर असलेल्या हमरापूर गावी मी रस्त्याने माकडउड्या मारत जात असायचो. रस्त्याने असा जात असताना इतर मुलं अंगावर कुत्री, गुरं सोडायची. पण तरीही शाळेत जाणे काही सोडले नाही. पावसाळ्यात सर्वांग चिखलाने बरबटून जायचे तरी शाळेच्या ओढीनं मी शाळेत जातच राहलो. सातवी पास झाल्यानंतर मात्र माझ्यापुढे नवीनच प्रश्न उगा राहिला, आता शाळेत जायचं कुठं?

बरोबरची मुलं कुणी तालुक्याला तर कुणी आपल्या नातेवाईकांकडे राहून शिक्षण घेणार होती. माझी मात्र कोठेच सोय झाली नव्हती. बाकीच्या मुलांनी शाळेत जायलाही सुरुवात केली होती आणि मी अजून घरीच काळजी करीत बसलो होतो. “शिक्षण थांबवून चालणार नाही. आपण शिकलो नाही तर आपले

कथा जिद्दीची

भोळा भाबडा हा भाव होता अंतरी जपला। उजेडाच्या भेटीसाठी सारा अंधार गिळला ॥

हाल कुत्रे खाणार नाही.' हा विचार स्वस्थ बसू देत नव्हता. भावाला म्हणालो, "पेणला तालुक्याच्या ठिकाणी एखादी खोली पाहा." भाऊ म्हणाला "मला तुझा शहरातला खर्च परवडणारा नाही. तू शाळेत जाऊ नकोस. घर सांभाळत बस." ते त्याचे शब्द ऐकताच मला रडू आले.

शेवटी आई भावाला म्हणाली, "बाळा जा कोठे त्याच्या शिक्षणाची सोय होती का ते पाहा; नाहीतर हा थोट्या रडून येथेच मरेल."

दुसऱ्या दिवशी भाऊ उठला तसा खोली शोधायला पेणला गेला. पागडी आणि भाडे द्यायला पैसे कुठून आणणार? हा त्याच्यापुढे मोठा प्रश्न होता. त्याने येऊन आईला हे सांगितले. नेमके ते माझ्या कानी पडले. ते ऐकून मला इतकं वाईट वाटलं की अंगात ताप येईपर्यंत भोकाड पसरून रडलो.

आपली शिक्षणाची सोय होत नसेल तर जीवन जगण्यात तरी काय अर्थ? या विचाराने डोळ्यासमोर अंधार पसरला. एके दिवशी असाच रानात जाऊन दगडावर बसून विचार करित होतो. पुढे काय? वीज चमकावी तसा एक विचार मनांत आला- पुणे हे विद्येचे माहेरघर आहे. तिथे आपली शिक्षणाची सोय नक्कीच होईल. पण कुणाशी संपर्क साधायचा? कसं असेल हे शहर? समाजकल्याण नावाचं खातं असतं- ते अपंगासाठी शिक्षणाची सोय

पाहतं, हे मलाच काय पण त्या परिसरात कुणालाच माहीत नव्हतं. मनात विचार केला- शिक्षणाधिकाऱ्यांना पत्र लिहावं.

'शिक्षण अधिकारी पुणे' केवळ एवढ्या पत्यावर पत्र टाकून माझी कैफियत मी त्यांना कळविली.

सुदैवाने ते पत्र कचऱ्याच्या टोपलीत पडलं नाही. पत्राला उत्तर आलं पण त्यातून पुण्याला राहण्याची काही सोय बोर्डिंगमध्ये होईल की नाही हे काहीच समजेना! पुण्याला जावं तर ना कुणी ओळखीचं, ना पैसा! नेमके त्याचवेळी गावात श्री. भांगे नावाचे एक गृहस्थ नाशिकहून बदली होऊन आले. त्यांच्याकडून पुण्याची माहिती समजली. आयुष्यात सोन्याच्या अक्षरांनी लिहावा असा तो माझ्या आयुष्यातील दिवस होता. श्री. भांगे यांच्या ओळखीने भावाबरोबर केवळ रू. १०० जवळ घेऊन पुण्याला थडकलो. पहिल्याच दिवशी टिळक रोड येथील वसतिगृहात येत असताना ते रू. १००- / बसमध्ये पुण्याच्या भामट्याने मारले. मला काळजी वाटली, आता करायचे काय? गणपत भांगेनी धीर दिला. त्याचे सी.डी.ए. खात्यातील नातेवाईक केकरे यांनी त्यावेळी आमहांला आर्थिक मदत केली. पुण्यात शिक्षणानिमित्त आलो. काही सुखद दुःखःद धक्के सहन करीत पुण्यात अशोक विद्यालय, एस.पी. कॉलेज टि.म.वि. पुणे, पुणे विद्यापीठ येथे

शिक्षण घेतले.

त्याकाळात संत ज्ञानेश्वर वसतिगृहात प्रवेश मिळाला. बसने कलेक्टर कचेरीजवळून टिळक रोडवरील अशोक विद्यालयाला जायचे तर बसला खूप गर्दी. दप्तर नेणं त्रासदायक व्हायचं. मी एक वही टी शर्टच्या आत बनियनमध्ये पोटाखाली घालून शाळेत न्यायचो. एका वहीत लिहिलेल्या नोट्स संध्याकाळी वेगवेगळ्या लिहून काढायच्या. वह्या पुस्तकं न नेल्यामुळे शाळेत सर नेहमी रागवत. काही वेळा मारही खावा लागे. पण मी माझी समस्या कधी सांगायचो नाही.

नेहमीप्रमाणे एकदा शाळेत जाताना एका पारशी बाईनी भिकारी समजून मला एक रुपया देऊ केला. मला या गोष्टीचा खूप राग आला.

मी म्हणालो "बाईसाहेब, मी भिकारी नाही. विद्यार्थी आहे." तिला माझं मराठी बोलणं समजलं नाही.

त्या बाईनी तो रुपया माझ्याकडे फेकला. मी तो रुपया तसाच सोडून बसस्टॉपकडे धाव घेतली. तो प्रसंग अविस्मरणीय तितकाच मनाला टोचणारा होता. मी गरीब होतो पण लाचार नव्हतो. कितीही कठीण प्रसंग आला तरी लाचार होण्यापेक्षा मरण पत्करून असं वाटत होतं.

शारीरिक शिक्षणाच्या तासाला मैदानावर सर्व मुलं मोकळेपणानं खेळत असायची. त्यावेळी आपल्या अपंगत्वाच्या जाणिवेने डोळ्यात

कधी घेतलेली झुंज जीवघेणे झेलूनहि, कुठे यशाचा गंध उधळीत राही !!

पाणी यायचं.

कॉलेजला जातानाही दोन हातांवर रांगत जात होतो. बस वेळेवर मिळावी म्हणून न जेवता लवकर निघायला लागायचं. समाजकल्याण खात्याकडून तीनचाकी सायकल मिळणार होती. तिच्यासाठी १०% म्हणजे ८०रू. भरायचे, तर ते कसे भरावे हाही प्रश्न होता. तो प्रश्न कसा तरी सोडवला. परंतु एक दिवस गाडीला अपघात झाला. त्यातून नशीब म्हणून मी वाचलो, पण गाडीचा मात्र अपघातात चक्काचूर झाला हे दुःख जास्त मोठं होत.

नोकरी करीत एकीकडे बी.ए.

एल.एल. बी. झालो. पत्रकारितेचा कोर्स केला. त्यानंतर नोकरीसाठी गल्लीपासून दिल्लीपर्यंत एकटाच जाऊन आलो. तरी काही नोकरी मिळत नव्हती. खूप प्रयत्न केले. शेवटी समाजकल्याण खात्यात नोकरी मिळाली.

सुरवातीचं आयुष्य स्वतःला उभं करण्यासाठी झगडण्यात गेलं. हा लढा कधी स्वतःशी, कधी कुटुंबाशी, कधी समाजाशी होता आणि आता अपंगांच्या कार्यासाठी धडपडत आहे. माझ्यासारखे इतर अपंगांचे हाल होऊ नयेत म्हणून अपंग संघटना काढली. अपंगांचे व्यासपीठ तयार केले. त्यांना न्याय मिळवून देतो

आहे. 'थोड्या' ही आत्मकथा लिहिलीय. पण त्यातील समस्या या माझ्या एकट्याच्या नसून माझ्यासारख्या हजारो अपंग बांधवांना या समस्यांतून जावे लागतेच. आम्हाला नुसती सहानुभूती नको. भीक नको. मात्र कामाची संधी हवी आहे. यासाठी आम्हा अपंगांच्या जिद्दीला समाजाच्या सहकार्याची साथ हवी आहे.

श्री. रामदास म्हात्रे

१२/२०/१५२ क्वीन्स गार्डन, पुंदर क्वार्टर्स, इन्स्ट्रक्शन बंगल्याशेजारी, पुणे १

संस्कृत पंडित : डॉ. पळसुले

ही कथा आहे जिद्दीची. केवळ डॉ. गजानन बाळकृष्ण पळसुले या व्यक्तीची नव्हे तर प्रतिकूल परिस्थितीवर मात करून शिकण्याची जिद्द पुरी करणाऱ्या एका पिढीची! अशा धडपडणाऱ्या विद्यार्थ्यांना जमेल तशी मदत करणाऱ्या समाजाच्या धारणेची! जीवनाच्या वाटचालीत आपला धर्म ओळखून ती वाट अनुसरणाऱ्या एका ज्ञानोपासाकाची ! संस्कृतचं अध्ययन - अध्यापन करताना भारतीय संस्कृतीचं जतन करणाऱ्या एका संस्कृतप्रेमी ऋषितुल्य अध्यापकाची!

१०महिन्यांचा असतानाच छोट्या गजाननचे वडील प्लेगच्या साथीत मृत्युमुखी पडले आणि आईने आजीने

मोठ्या धीराने कोंड्याचा मांडा करून घर सावरलं. प्राथमिक शिक्षण संपल्यानंतर इंग्रजी शाळेत शिकण्याची दुर्दम्य इच्छा होती पण शाळेत जाण्यासाठी ४-६ आणे फी असायची. ती तरी कुठून भरायची? असा प्रश्न या छोट्या मुलापुढे उभा राहिला. पण शिकण्याची अनिवार इच्छा गजाननाला स्वस्थ बसू देईना! त्याने आईला, आजीला धीर दिला "फीचे पैसे मी काहीतरी काम करून मिळवीन! तुम्ही माझी चिंता करू नका."

मग सुरू झाली शिक्षणासाठीची धडपड- पहाटे उठून वर्तमानपत्र टाकायला जायचं; दुपारी, रात्री खानावळीतून ग्राहकांच्या घरी डबे

- शब्दांकन : शैलजा देशमुख

पोहचवायचे; टेनिस मैदानावर चेंडू गोळा करण्याचे काम करायचे, अशी एक ना अनेक कामं. हळूहळू या धडपडीतून छोटा गजानन मोठा होत होता. मॅट्रीकच्या परीक्षेसाठी असलेली १५रू.फी सुद्धा कशी भरावी हा प्रश्न होता. त्यावेळी काही अध्यापकांनी मदत केली.कसेबसे पैसे उभे राहिले आणि मॅट्रीकची परीक्षा पार पाडली.मुळातच हुशार असणाऱ्या गजाननची जगन्नाथ शंकरशेट स्कॉलरशिप थोडक्यात हुकली. पण मराठे स्कॉलरशिप मिळाली.

लहानपणी घडलेले काही छोटे प्रसंगही काळजाला कायमचे भिडून राहतात, हे डॉ. पळसुले ज्या

अंधाराच्या बुरूजावरही तेजाचा ध्वज लहरत राहिल । पावसाच्या छाताडांतून एक फूल वर डोकं काढिल ।।

कथा जिद्दीची

आठवणी
सांगत होते
त्यातून
जाणवत होतं.
त्यावेळी

शाळेमध्ये कोट- टोपी हा पोषाख अत्यावश्यक समजला जायचा. एकदा काय झालं की सकाळची वृत्तपत्रे टाकायला उशीर झाला आणि कामावरून परस्पर शाळेत जावं लागलं. अंगात कोट नाही या सबबीवर अध्यापकांनी घरी परत पाठवलं. अध्यापकांना कितीही समजावून सांगण्याचा प्रयत्न केला तरी त्यांची समजूत पटली नाही.

मॅट्रीकची परीक्षा उत्तम गुणांनी उत्तीर्ण झाल्यावर हा विद्याप्रेमी मुलगा पुण्यामध्ये महाविद्यालयीन शिक्षणासाठी येऊन ठेपला. एका ओळखीच्या गृहस्थांकडे उतरला. त्यावेळचा प्रसंग खूप बोलका आहे. अभ्यासातील कोणत्यातरी तात्विक मुद्यावर ज्यांच्याकडे ते राहात होते त्याच्याशी वादावादी झाली. आपली पुण्यात राहण्याची दुसरी काही सोय नाही म्हणून असा तात्विक वाद घालून वार्डपणा ओढवून घेऊ नये हे व्यवहारिक शहाणपण कुमारवयातील गजाननला सुचले नाही आणि वयाने प्रौढ असलेल्या त्या गृहस्थांना मनाचा मोठेपणा दाखविता आला नाही. परिमाणतः गजानन अक्षरशः सामानसुमानासकट रस्त्यावर आला.

हळूहळू पुण्यात बस्तान बसत होतं. त्या काळी ब्राम्हण समाजामध्ये अशा गरीब होतकरू मुलांना वार लावून जेवणाची सोय केली जात असे. गजाननची तशी सोय झाली

होती पण ज्या दिवशी जेवण मिळणार नाही त्या दिवशी आर्जीने बरोबर दिलेल्या तांदुळाच्या एखादया लाडवावर पाणी पिऊन भूक भागवायची. सामान्यतः लोक चांगलं वागवायचे. पण त्या काळातील एक हद्द आठवण डॉ.पळसुल्यांच्या स्मरणात आहे.

एका खानावळीत त्यांना जेवणासाठी कूपन्स मिळाली होती. ती पुरवून पुरवून वापरण्याच्या नादात त्यांची तारीख उलटून गेली होती. हे खानावळीत लक्षात आल्यावर भर पानावरून उठवलं गेलं. तरुण वयात या घटनेचा किती अपमान वाटला असेल यांची कल्पना करू शकता. त्या काळात कवी वसंत बापट व अन्य मित्रांनी खूप मदत केली, याचा ते आवर्जून उल्लेख करतात.

बी.ए. च्या परीक्षेत प्रथम वर्ग, अनेक पारितोषिके मिळाली. परंतु पुढे शिकण्यासारखी परिस्थिती नव्हती. मग देहूरोडला नोकरी केली. पण तेथे मन रमत नव्हतं. त्यानंतर साताऱ्याला कन्याशाळेत १ वर्ष अध्यापन, 'वेस्टर्न इंडिया'त नोकरी केली. त्याच

काळात सांगलीला जाऊन एकीकडे एम.ए.केलं. तेव्हाचा एक प्रसंग खूप बोलका आहे

एम.ए. ला राज्यशास्त्र, अर्थशास्त्र हे विषय घेतले तर नोकरी उत्तम मिळेल अशी परिस्थिती होती. बी.ए. च्या परीक्षेत बक्षीस म्हणून मिळालेल्या २०० रु.ची पुस्तके खरेदी केली. रात्री विचार करताना जाणवलं, 'संस्कृत' हा आपला धर्म आहे. व्यावहारिक फायद्यासाठी तो सोडणं ही स्वतःशी प्रतारणा होईल' त्या क्षणी संस्कृत घेऊन एम.ए. करायचं हा निर्णय पक्का झाला. दुसऱ्या दिवशी अर्थशास्त्राची पुस्तके परत केली व संस्कृतची पुस्तके विकत घेतली.

कधीकधी एखादे पुस्तक, चित्रपट, नाटक यांचाही खूप मोठा प्रभाव नकळत लहान वयात होतो हे सांगताना डॉक्टरांनी सांगितले- तेव्हा त्यांनी नुकताच 'रामशास्त्री' हा चित्रपट पहिला होता. त्यातील संस्कृत अध्ययनासाठी थेट काशीपर्यंत जाण्यासाठी धडपडणारा राम पाहताना त्यांना जाणवलं, 'अरे, संस्कृत प्रेम आपल्या नसानसातून वाहतंय. या विषयात आपल्याला खूप गती आहे. मग आपण का नाही त्या विषयाचं अध्ययन करायचं? शिक्षणासाठी छोट्या रामची चित्रपटातील धडपड पाहताना संस्कृतचे अध्ययन हे आपले कार्यक्षेत्र आहे हे जाणवण्याचा क्षण आला. त्यानंतर सतत त्या विषयाच्या अध्ययनाचा ध्यास त्यांच्या विद्यार्थीदशेला व्यापून राहिला. हे सत्य एकदा उमगल्यावर पगार कमी

सहस्ररश्मि सूर्य होऊनी, आंध्य जगाचे फेडित जावे, काजळकाळ्या तम पुतळ्यांना, सूर्यकुलांचे नेत्र फुटावे!

असला तरी कामाचे समाधान आहे. म्हणून भांडारकर इन्स्टिट्यूटमध्ये काम केले.

१९४८ साली एम.ए. झाल्यानंतर पीएच.डी करण्याची इच्छा होती. भांडारकर इन्स्टिट्यूटमध्ये त्यावेळी महाभारताची चिकित्सक प्रत तयार करण्याचा मोठा प्रकल्प चालू होता. त्यात साहाय्यक म्हणून काम करण्याची संधी मिळाली. त्या निमित्ताने संस्कृतच्या अध्ययनासाठी विशाल दारे उघडी मिळाली. त्याच काळात एकीकडे संस्कृत व्याकरणात धातुपाठ- तौलनिक चिकित्सक अभ्यास या विषयावर संशोधन केले व पीएच.डी मिळविली. त्यानंतर डेक्कन कॉलेजमध्ये संस्कृत कोश प्रकल्पाचे मोठे काम सुरू झाले. त्यात १९६४ अखेरपर्यंत उपसंपादक म्हणून काम केले. त्यानंतर पुणे विद्यापीठात प्रपाठक, प्राध्यापक म्हणून काम केले. विद्यापीठातून निवृत्त होताच ५ वर्षे भांडारकर इन्स्टिट्यूटमध्ये पुन्हा पदव्युत्तर शिक्षण विभागाचे संचालक म्हणून काम केले. तसेच एच.एस.सी. चे व्हिजिटिंग प्रोफेसर म्हणून काम

केले. पतंजलीच्या महाभाष्यावरील 'भर्तृहरिची टीका' यावरून महाभाष्यदीपिका (आठ खंड) तयार करण्याच्या मोठ्या प्रकल्पात महत्वाचे काम केले. हा प्रकल्प पूर्ण झाल्यावर प्राकृत भाषांचा शब्दकोश तयार करण्याच्या प्रकल्पावरील काम सध्या चालू आहे. एकीकडे संस्कृत भाषेत ललित लेखनाचे कामही चालू होते.

भासाच्या जीवनावर 'भासोऽहास': हे नाटक, स्वा. सावकराच्या जीवनावर 'धन्योऽहम्! धन्योऽहम्!' हे नाटक, 'समानम् अस्तु वो मनः!' या नावाचे भारतीय एकात्मता या विषयावरील नाटक ही डॉ. पळसुले यांची स्वतंत्र वाङ्मय निर्मिती! तर 'रायगडाला जेव्हा जाग येते,' 'इथे ओशाळला मृत्यू', 'गाणारा मुलुख' यासारख्या मराठी नाटकांचे संस्कृत रूपांतर, सावकरांच्या कवितांचे दोन खंडात संस्कृत रूपांतर, विवेकानंदाचे चरित्र, वैदिक भाषेच्या रूपांचा अभ्यास इ. अनेक पुस्तके डॉक्टरांच्या नावावर मोलाची भर घालताहेत.

आज वयाच्या ७५व्या वर्षीही

पहाटेपासून रात्रीपर्यंत सतत अध्ययन-अध्यापन करणाऱ्या डॉ.

पळसुले यांचा नुकताच १२ ऑगस्ट १९९६ रोजी संस्कृत पंडित म्हणून राष्ट्रपतींच्या हस्ते सत्कार झाला. एका अभ्यासू, अतिशय निगवी, प्रांजळ व्यक्तिमत्त्वाची ओळख डॉक्टरांशी बोलताना होत होती.

एखाद्या विषयाच्या प्रेमापोटी धडपडत जिद्दीने अध्ययन करणाऱ्या अभ्यासकांची एक पिढीच जणू त्यांच्या मुखातून बोलत होती. एखाद्या विषयावर प्रभुत्व मिळवायचं असेल तर चिकाटी आणि जिद्द यांची नितांत गरज असते. मनाला ध्यास लागावा लागतो, याचा प्रत्यय डॉक्टरांच्या शब्दाशब्दातून जाणवत होता.

डॉ. गजानन पळसुले

७४३/७४४ सदाशिव पेठ,

पुणे- ४११०३०

आत्मनिर्भरतेसाठी वाटचाल

'बालपणीचा काळ सुखाचा' हे वाक्य उच्चारतांना किती रम्य वाटते नाही...! किती सहजपणे बोलून जातो... पण इतकं रम्य, सहजपणातलं आयुष्य किती जणांच्या वाट्याला असतं? असं सुखाचं आयुष्य किती जणांना

मिळतं? दारिद्र्यात जन्मलेली बालके कुपोषणाने मरतात... पण जी दारिद्र्यात जन्मलेली नाहीत अशाही बालकांच्या नशिबी मृत्यू अटळ असतो... मग अशा असंख्य बालकांच्या आयुष्याला जबाबदार कोण? आई- वडील...की

समाज...? अनैतिक संबधातून जन्माला आलेल्या बालकाला समाजाच्या भीतीपोटी उकिरडा नाहीतर अन्यत्र बेवारस म्हणून टाकले जाते. अशी निष्पाप- अनाथ बालके ठिकठिकाणच्या अनाथाश्रमातून लाखोंच्या संख्येने

विश्वास हा मनीचा, सांगू उभ्या जगाला, आम्ही रवी उद्याचे, अंधार भेदण्याला.

कथा जिदीची

दैन्यवाणे
जीवन जगत
आहेत. ज्या
बालकांना
'सुख' माहीत

नसते, अशा हजारो लाखो बालकांपैकी आम्ही भावंड होतो. माझं सर्वात लहान भावंड अन्नपाण्याविना डोळ्यादेखत मेलेलं मी पाहिलं...पण सर्वात मोठी असहाय्य मी, काही करू शकत नव्हते. त्या गेलेल्या छोट्यापेक्षा आणखी दोन मोठे होते, म्हणजे एक २॥३ वर्षांचा त्याहीपेक्षा मोठा ५/५॥ वर्षांचा व मी सर्वात मोठी ८/९ वर्षांची. अन्नान्न दशा झालेली. अंगभर वस्त्र नाही की नीट निवारा नाही अशी स्थिती आणण्यास आमच्या वडिलांचा क्षणिक राग कारणीभूत झाला आणि त्यांचा सुखा-समाधानात चालेला सुखाचा संसार क्षणात उद्ध्वस्त होऊन आम्ही भावंडं निराधार- पोरके- अनाथ होऊन दुसऱ्यांच्या दारी आश्रित झालो.पण वडिलांच्या हुशारीमुळे पुढे आम्ही कोर्ट कमिटेड म्हणून 'समाज कल्याण' खात्याच्या रिमांड-होममध्ये अनाथ म्हणून दाखल झालो. तीन- तीन ठिकाणी वेगवेगळ्या गावी वेगवेगळ्या अनाथाश्रामातून वाढू लागलो. ५ पैशाच्या पोस्टकार्डावरून फक्त आम्ही भेटत होतो; महिन्यातून फक्त एकदा! ते कार्डही सेन्सॉर होऊन जायचं आणि यायचं सुद्धा तसंच!

एकमेकांची खुशाली कळवीत होतो, प्रगती सांगत होतो, जास्त काही मनात असूनही लिहू शकत नव्हतो. सगळं कसं मुक्याने सहन करणं चालूच होतं. पण शिकण्याची धडपड, जिद्द स्वस्थ बसू देत नव्हती. बोर्डिंगात मिळेल तेवढं खाऊन तेथील जाचक नियम, कायदे, कानून पाळत पाळतच आम्ही एकेक वर्ग पुढेपुढे जात होतो. ठराविक मोजून मापून दिलेलं अन्न पुढं वय वाढू लागलं तसं कमी पडू लागलं. भूक तर भागत नव्हती.पोटात आगडोंब व्हायचा. मग कोठी घरातून गूळ शेंगदाणे चोरावे, तर कधी स्वयंपाक्याचा डोळा चुकवून ५/१० चपात्या चोरून खिशात कोंबाव्या. कुठेतरी आडोशाला जाऊन सर्वांच्या नजरा चुकवून बकाबका कोरड्याच नरड्यात कोंबाव्या, मग पाणी पिऊन घ्यावं, असेच उपाशी तापाशी अर्धपोटी आपापल्या ठिकाणी आम्ही वाढत होतो. दरवर्षी एकेक वर्ग पुढे जात होतो.

मी खूप लांब होते.
कोल्हापुरातील छत्रालयात.
आजूबाजूच्या खेड्यातून

मागासवर्गीय आणि शिक्षणापासून वंचित अशा पण घर असणाऱ्या मुली यायच्या. त्यात घर नसलेल्या आम्ही ८/१० जणी होतो. म्हणजे अनाथच.

आम्ही एका वर्गात ४/५ जणी होतो तर दोघी तिघीत पुस्तकांचा एक सेट मिळवायचा. वह्या तर नाहीच. पण पाठकोरे (ऑफिसचे वाया गेलेले) कागद किंवा जुन्या वह्याची पाने काढून सुई- दोऱ्याने टाचून घेऊन वह्या करायचो. दगडी पाटी पेन्सिल शाळेत न्यायचो. त्यावरच गणित- भूमिती, प्रमेय करून शिक्षकांना दाखवायचो. मला अजूनही आठवते, मला चौथीला असताना दिलेली दणकट पाटी मी अकरावी पास होईपर्यंत वापरली होती. त्या पाटीवर इतका जीव होता की, तो दर रविवारी वेळ मिळाला की, ती कोळशाने घासून छान काळी कुळकुशीत करायची. हळूहळू पाटी झिजली, डुगडुगू लागली तरी मी तशीच वापरत होते. अकरावी नंतर माझ्या या सोबतीचे काय झाले, आठवतच नाही. पुस्तकाच्या बाबतीत आम्ही दोघी- तिघीत ती वाटून घेतली होती. प्रत्येकजण २/३पुस्तके आपली नावे, कव्हर घालून नीट जपून वापरत होतो.जिला जे लागेल ते तिने मागून घ्यायचे, अभ्यास झाल्यावर ते तिला परत करायचे पण बऱ्याच वेळा काय व्हायचे, एकमेकींच्या असूयेपोटी किंवा भांडणाची खुमखुमी आली असेल तर पुस्तक मिळायचेच नाही.

यत्नांची करिता शिकस्त, सगळा अंधार तो लोपतो, रस्ता सर्व प्रकाशयुक्त बनूनी, उत्साह संवर्धितो.

कथा जिद्दीची

मग भांडाभांडी- मारामारीपर्यंत जायचे. बाईच्या (सुपरिटेण्डेंट) कानावर का ही गोष्ट गेली...तर काही धडगत नसे. मग मार खाण्यापेक्षा, मी आपल्या वर्गमैत्रिणींकडूच (शाळेतल्या) पुस्तक घेऊन अभ्यास करायची. कु.उषा लोहिया, शैला शहा, उज्वला कट्रेकर, माधवी जामसांडेकर या साऱ्या मैत्रिणींच्याच वह्या पुस्तकांवर मी अभ्यास करून वर्गात सतत ३ नंबरच्या आत्ताच राहिले. हे सारे श्रेय माझ्या त्या मैत्रिणींना जाते आणि शिक्षकांना जाते.

बोर्डिंग ते शाळा १/१ ॥ कि.मी. चे अंतर असावे. पुस्तके, कंपास, पाटी पेन्सिल आडव्या हातावर धरूनच अनवाणी शाळेत जावे लागायचे. त्याची कधी खंतही वाटली नाही. मला पहिली चप्पल मिळाली ती नवव्या वर्गात असताना.माझ्या वडिलांनी ५रूपये दिले होते.त्यातून ती पहिली हवाई चप्पल (स्लिपर) मी घेतली.ती चालतांना मळू नये, झिजू नये, म्हणून हलके हलके चालायचे... वाटायचे, आपल्याला हवेतून चालता आले असते तर किती बरे झाले असते... फुफाट्यात त्या चपलेचा ठसा उमटला की आपणच कौतुकाने बघायचे... नाहीतर जिला चप्पल नसेल तिने म्हणायचे, 'ये इंदू बघ किती छान.. नक्षी उठलीय चप्पलची...' 'व्वा... मग काय विचारताय चप्पलवाल्या इंदूचा..' मग मुद्दामच (दाखविण्यासाठी) जोर

लावून चालायचे.. बोर्डिंगवर आले की चप्पल धुवून पुसून पुन्हा कागदाच्या खपटात जपून ठेवायची.. अगदी कोल्हापूर सोडेपर्यंत तीच चप्पल वापरीत होते.. पुढेपुढे तर अर्धा तास पाय बाहेर राहत होता तरी, ती स्पिलर माझ्या अर्धा पायाचे का होईना उन्हातान्हापासून रक्षणच करीत होती.

वसतिगृहातील आम्हा सर्व मुलींच्या अंगावर एकाच रंगाच्या जाड्या भरड्या कापडाचे ढगळ शिवलेले कपडे असायचे. शाळेत जाताना रस्त्याने सर्व लोक आमच्याकडे टकामका बघायचे. त्यांना आम्ही सर्कशीतले प्राणी वाटायचो की, की तुरुंगातले एकसारखे कपडे घातलेले कैदी? पण लहान वयात काही वाटायचे नाही... वय वाढू लागले.. जाणीव होऊ लागली तसतसा संकोच वाटू लागला.. पण उपयोग नव्हता... काही वेळाला छत्रालयाला येताना श्रीमंत स्त्रिया भेट देत तेव्हा येताना आमच्यासाठी कपडे घेऊन यायच्या. कळत नव्हतं तोवर त्याची अपूर्वाई वाटायची. पण जसजसा वयाबरोबर 'स्व' जाणवू लागला तसे मिळालेले कपडे पेटीचेच धन झाले. भले ते कितीही मौल्यवान असोत. आमचे बोर्डिंगचे जाडे- भरडे, एका ताग्यातले कपडे घालण्यात मग कमीपणा वाटत नसे, कारण ते कोणाच्या दयेतून मिळालेले नव्हते.

मॅट्रिकला असताना खूप अभ्यास करावा लागे. छत्रालयात फक्त

शनिवारी सकाळी पावडरच्या दुधाचा चहा मिळायचा व त्याच्यासोबत एक मोठा बनपाव. ग्लासभर चहा बनपाव खाऊन सकाळी शाळेत जायचे. दुपारी १२ ॥/१ला जेवण. संध्याकाळी पुन्हा ७ ला जेवण, पण त्या दिवशी आम्हांला झोपच यायची नाही. झोप का येत नाही.. संशोधन केले. सकाळी घेतलेल्या चहामुळे झोप येत नाही आणि त्यामुळे अभ्यास इतका छान होतो.. तर...? सायंकाळी अर्धा फुलपात्र चहा मिळाला तर ...! परिक्षा महिन्यावरही नव्हती. शाळेतला पोर्शनही संपला. जादा तासही संपले... बाईना विनंती केली. अकरावीच्या ११ ही जर्णीनी आम्हांला सायंकाळी १/२ फुलपात्र चहा मिळावा. जेणेकरून आम्ही खूप अभ्यास करू नि खूप चांगल्या पास होऊन दाखवू... पण आम्हांला चहा शेवटपर्यंत मिळाला नाही- अर्थात त्यावाचून आमचे अडले नाही. बोर्डिंगचा निकाल १००% लागला.

अकरावी नंतर औरंगाबादला कॉलेजला नाव घातले. आतापर्यंत मुलींच्याच शाळेत, मुलींच्या बोर्डिंगात. पुरुषांशी बोलण्याचा फारसा संबंध आलाच नव्हता. मग बावरायला व्हायचं. मग मी माझा विचार केला.. असं घाबरून कसं चालेल? शाळेत असताना

आकांक्षांच्या लाटांवरती घेऊनि हिंदोळे। क्षितिजालाही जाऊनिया मी कितिदा तरी भिडले ॥

शाळेतल्या गॅदरिंगमध्ये अन्य कार्यक्रम, खेळ (NCC) कशा कशात भाग घेता घ्यायचा नाही. हॉस्टेलच्या नियमाच्या बाहेर जायचे नव्हते. इथे तसे नव्हते. हे हॉस्टेल वेगळे होते आणि इतक्या वर्षांची सुप्त इच्छा जागृत झाली आणि मनाचा हिऱ्या करून मी (NCC) घेतली. NCC चा युनिफॉर्म घातला की कुठून कशी माहीत नाही अंगात 'वीरश्री' संचारायची. मुळातच टापटीपीची आवड होती. व्यवस्थित कडक इस्त्रीचा खाकी युनिफॉर्म रुबाबदारपणा वाढवायचा आणि पाहता पाहता मी सार्जेंट नंतर under officer झाले. २ वर्षांत दिल्लीच्या RD परेडसाठी निवड झाली आणि अर्थातच मी कोणाला घाबरण्याचे सोडा पण मलाच सारी पोरं टरकून असायची.... अशा

पद्धतीने मोठ्या धिटार्इने मीच माझ्यात बदल घडवून आणले,. ग्रॅज्युएशन झाले. बी.एड सेवाग्राम वर्ध्याला केले. पुन्हा सर्वोदयी विचाराची माणसं भेटली. राष्ट्रसेवादलाशी संबंध आला. अवांतर वाचनाची गोडी लागली. जाणून बुजून स्वतःला सतत कामात, अभ्यासात, अभ्यासेतर कॉलेजच्या इतर उपक्रमांमध्ये गुंतवून घेतले. बी.एड पास झाले. मराठावाड्यात कुठेही नोकरी मिळाली नाही. अखेर कोल्हापुरातच आंतरभारती शाळेत नोकरी मिळाली. माझ्या पाठचा भाऊ एम्.ए.पी. एच्.डी होऊन देवगिरी महाविद्यालयात प्राध्यापक आहे. त्याचा पाठचा भाऊ BA.I.T.I. होऊन I.T.I. कॉलेज मध्ये चांगल्या पगारावर आहे. आता आम्ही तिन्ही

भावंडं स्थिरावलो आहोत. आम्ही सर्वांनीच खूप खूप हालअपेष्टांत जीवन कंठले, पण कधी वाईट संगत धरली नाही. चांगले ते स्वीकारले, वाईट ते सोडून दिले. जे केले ते प्रामाणिकपणे कष्टाने! जिद्दीने कमविले. आता स्वतःचे आयुष्य जगत, संसार सांभाळत गरीब विद्यार्थ्यांना, गरजूला योग्य वेळी मदत करतो. एखाद्या अनाथाला सनाथ बनविण्याच्या दृष्टीने समाजजागृती करण्याचा, विचार पटविण्याचा प्रयत्न करतो. 'माणूस किती मोठा झाला, त्यापेक्षा तो कसा मोठा झाला' असा विचार होणे जरूर आहे असे मला वाटते.

श्रीमती इंदूमती जोंधळे
वीरेंदु २९गुरूनगर, एन ८
सिडको, औरंगाबाद.

आपणच उत्तर शोधू या!

सध्या प्रदूषण, कचरा, पाणी टंचाई या गोष्टी आपण सतत ऐकत असतो. त्यावर आपण उत्तर शोधू या. आमचा एक मित्र दर सुट्टीत त्याच्या मामाकडे जातो. गेल्यावर्षी सुट्टीत त्याने मनसोक्त आंबे-फणस-जांभुळ खाल्ले. पण यांच्या बिया फेकून न देता तिथेच पुरल्या, तर चक्क तिचे जांभळाची दोन आणि आंब्यांचं एक झाड उगवलं. मग आम्हाला त्याने ही मजा सांगितली, तेव्हापासून आमच्या सोसायटीतील मुलं ट्रिपला एखाद्या रविवारी जाऊन रिकाम्या जागेत झाड लावतात. जेवढ्या बिया रुजतील त्या रुजतील.

तुम्हीही असं काही करू शकाल का? मी तुम्हाला काही उपाय सांगणार आहे, तुम्हाला ते पटले तर तुम्ही तसं करून पाहा.

आपण वाटदिवसाला आपल्या मित्र-मैत्रिणीला पेन किंवा एखादी भेटवस्तू देतो, की ज्या कालांतराने नष्ट होतात. पण त्याऐवजी तुम्ही एखादं रोप भेट म्हणून दिलां. तर अन् त्यातही घरच्याघरी वाढविलेलं रोप स्नेहाचा धागा अधिक पक्का करेल. त्या झाडाप्रमाणे तुमची मैत्रीही बहरेल.

परगावी असलेल्या नातेवाईक-मित्र-मैत्रिणींना आपण भेटकार्ड पाठवितो. त्या भेटकार्डात तुम्ही झाडाच्या बिया घालून पाठवा.

सहलीला जाताना तिथे लावायला एखादे झाड घेऊन जा किंवा तुमच्या अंगणात, बागेत एखादे झाड लावा, की ज्यामुळे तुम्हालाही फळं-फुलं मिळतील. त्याची निगराणी राखण्यात तुमचाही वेळ मजेत जाईल आणि एका प्रश्नावर आपल्या परीने उत्तर शोधण्याचे व ते प्रत्यक्षात आणल्याचे समाधानही मिळेल.

इथे कुणाला बोल घेवडी उगाच करूणा हवी, पुरुषार्थाने आम्ही यशाची शिखरे गाडू नवी.

‘ज्युरासिक पार्क’ नावाचा चित्रपट मध्यंतरी खूप गाजत होता. तुम्ही सगळ्यांनीही तो खूप उत्सुकतेने पाहिला असेल. अस्तित्वात नसलेले अवाढव्य, अजस्त्र प्राणी हे त्या चित्रपटाचे नायक होते. त्यांच्या विविध करामती आपण या चित्रपटात पाहिल्या. दूरदर्शनवर एका जाहिरातीत चित्त्याची मोटारसायकल होते. हे कसं काय बुवा शक्य आहे? प्रश्न पडला ना तुम्हाला? हे शक्य झालं आहे. Multi Media (बहुमाध्यम) मुळे! हे तंत्रज्ञान म्हणजे तरी काय?

बहुमाध्यम म्हणजे माहिती

(Text), चित्र – आकृत्या, रेखाटन (Graphics), चलत् चित्र (Animation), आवाज (Sound), आणि चित्रपट (Vedio) या सर्वांचे एकत्रीकरण. संगणकाच्या साहाय्याने यातील काही गोष्टी एकावेळी एकत्र करून नवीन निर्मिती करता येते आणि अतिशय प्रभावी असा संवाद साधता येतो.

असा संवाद साधायचा असेल तर त्यासाठी त्यातील प्रत्येक घटकाची माहिती घेणे महत्त्वाचे आहे.

शब्दरूप माहिती (Text)

गोळा केलेल्या माहितीवर प्रक्रिया करण्यासाठी मुख्यतः संगणकाचा वापर केला जातो. यासाठी प्रथम माहिती लिहिण्यासाठी (टंकलेखन करण्यासाठी) कळफलक (key-board) वापरतात. त्याद्वारे टंकित केलेल्या माहितीमध्ये बदल करणे, भर घालणे, त्याची पाहिजे त्या स्वरूपात मांडणी करणे, यासाठी विविध सूचनांची Packages असतात. ही सर्व प्रक्रिया घडत असताना आपल्याला संगणकाच्या पडद्यावर दिसत असते.

रेखाटन/आरेखन (Graphics) संगणकाच्या साहाय्याने आकृत्या काढणे, चित्र काढणे किंवा कशाचेही द्विमितीमध्ये रेखाटन करून त्यामध्ये त्रिमितीसदृश केले जाते. रेखाटन करणे, त्याचे सौंदर्य व आकार – स्पष्टता वाढविणे आणि त्यात योग्य ते फेरफार करणे अशाप्रकारच्या क्रिया यामध्ये केल्या जातात. व्हिडिओ कॅमेच्याने टिपलेली दृश्ये, तसेच कागदावरच्या आकृत्या जशाच्या तशा संगणकाच्या पडद्यावर घेऊन त्यात आवश्यक ते बदल केले जातात. यासाठी Plotter, Printer, Film recorder चा वापर करतात.

चलत् चित्र (Animation)

या प्रक्रियेमध्ये चित्र, आकृत्या यांची क्रमवार मांडणी करून त्या विशिष्ट वेगाने फिरविल्या तर एखाद्या क्रियेचा, हालचालीचा परिणाम, भास साधता येतो. म्हणजेच यामध्ये एखादी क्रिया दाखवायची असेल तर त्यासाठी आवश्यक चित्रे, त्यांचा क्रम व ती फिरविण्याचा वेग या गोष्टी महत्त्वाच्या असतात. याचाच उपयोग विविध जाहिराती, चित्रपट तयार करण्यासाठी केला जातो.

आवाज (Sound)

शब्द माध्यमातून निर्माण झालेला आणि वाद्यसंगीतातून निर्माण झालेला असे आवाजाचे दोन प्रकार आहेत. आवाजाचे रूपांतर संगणकाच्या भाषेत करता येते व नंतर पुन्हा पाहिजे तेव्हा या भाषेतून मूळ आवाज मिळविता येतो. संगणकाच्या कळफलकाचा वापर करून कृत्रिम ध्वनिनिर्मितीही करता येते.

आवाजावर विविध प्रक्रिया करणे – उदा. विविध प्रकारच्या आवाजांचे एकत्रीकरण, विशिष्ट परिणाम साधण्यासाठी काही क्लृप्त्या, तसेच वाद्यसंगीत आणि गायन यांचे एकत्रिकरण इत्यादी. कागदावर लिहिलेला मजकूर संवादात रूपांतरीत करणे व याच्या उलट क्रिया यामध्ये शक्य होतात.

चित्रपट (Video)

व्हिडिओ शुटिंग घेऊन तयार झालेल्या चित्रपटावर विशिष्ट परिणाम साधण्यासाठी बदल करणे, भर घालणे, त्याचे संपादन करणे, विविध चित्रफिती एकमेकांना जोडणे व त्यातून अधिक परिणामकारक चित्रपट तयार करणे हे या माध्यमातून घडते.

वरील प्रत्येक क्षेत्राला संगणकाची जोड मिळाली आहे. त्यामुळे ते ते माध्यम अधिक प्रभावी व गतिमान झाले आहे. शिवाय त्यातली अचूकता, सुबकता, आकर्षकता ही उत्क्रांती वाटावी इतक्या वेगाने वाढली आहे.

वरील घटकांचे विविध प्रकारे एकत्रिकरण करणे आता शक्य झाले आहे. शब्दरूप माहिती व आवाज एकत्र करून संवादाचे माहितीमध्ये किंवा माहितीचे संवादांमध्ये रूपांतर करता येते. ‘मार्फिंग’ नावाचे तंत्र वापरून एखादे चित्र दुसऱ्या चित्रात रूपांतरित करता येते. एकाचवेळी पडद्यावर एका भागात चित्रपट, तर उरलेल्या भागात शब्दांमध्ये त्याचे वर्णन वाचायला संगणक देऊ शकतो. त्याचवेळी पार्श्वभागी संगीतही ऐकवू शकतो. असे सर्व माध्यमांबाबत

प्रभावीपणे व गरजेप्रमाणे एकत्रीकरण करू शकणारे तंत्रज्ञान म्हणजे **बहुमाध्यम तंत्रज्ञान.**

पूर्वीपासून चालत आलेली, परंपरागत अशी अनेक संपर्कमाध्यमे व्यक्तिगत आणि गटसंपर्कासाठी उपलब्ध आहेत. परंतु या प्रत्येकाचे काही ना काही फायदे - तोटे आहेत. वर्तमानपत्र आपल्याबरोबर कोठेही नेणे सोपे असते. परंतु त्यामध्ये चित्रपट, दूरदर्शन यांसारखी परिणामकारकता नाही, कारण ते दृक्श्राव्य नाही. वर्तमानपत्रांमधील मजकूर मुख्यतः त्रोटक व सद्य घटनांवर आधारित असतो तर, पुस्तकांमध्ये त्यापेक्षा अधिक वैविध्यपूर्ण, वैचारिक आशय असतो. परंतु श्राव्यमाध्यमांमुळे साधणारी जवळीक संपर्क माध्यमांमध्ये येत नाही. अनंत मैल दूर असणाऱ्या मित्र-मैत्रिणींशी आपण दूरध्वनीने संवाद साधू शकतो. पण तो अगदीच कमी वेळासाठी आणि यासाठी त्यावेळी दोन्ही व्यक्तींची आवश्यकता असते. दूरध्वनी आणि संगणक यांच्या एकत्रीत येण्याने फॅक्स, टेलेक्स, ई-मेल याप्रकारे संपर्क साधता येतो. वरील सर्व माध्यमांपेक्षा चित्रपट व दूरदर्शनसारखी दृक्श्राव्य माध्यमे अधिक परिणामकारक वाटतात. म्हणूनच संवाद, चित्र व संगणक यांच्या एकत्रीकरणाने संपर्क जगतात खूपच उपयुक्त व आश्चर्यकारक असे बदल घडवून आणले आहेत.

ही बहुमाध्यमे वापरतात तरी कोठे आणि कशी?

जवळजवळ सर्व क्षेत्रांमध्ये याचा वापर करता येतो. शाळा, महाविद्यालये, कारखाने, उद्योग, हवामानशास्त्र, प्रसिद्धीमाध्यमे, बँक इत्यादी -

अशी कल्पना करा की, एका आंतरराष्ट्रीय कंपनीच्या व्यवस्थापकाला पाच जणांची अतिशय तातडीची बैठक घ्यायची आहे. पुढील अठरा तासात विमानाने ते एकत्र येऊ शकतील अशी अजिबात शक्यता नाही. वेळ फारच कमी. मग तो काय करेल? अशावेळी मदतीला येतो (Vidio conferencing) व्हिडिओ परिसंवाद. प्रत्येकजण आपल्या कार्यालयात बसून समोरच्या टेबलावरील संगणकाच्या साहाय्याने परस्परांशी संवाद साधतोय. इतकंच नव्हे तर सर्वजण त्या संगणकाच्या पडद्यावर एकमेकांना दिसत आहेत, जणू एकाच कार्यालयात बसून ते विचारविनिमय करत आहेत.

भारतातील सर्व खेड्यांतील मुलांपर्यंत उत्तम शिक्षकांना नेऊन पोहोचवण्याचे काम या बहुमाध्यम तंत्रज्ञानाच्या माध्यमातून करता येईल. दुहेरी संवाद होऊ शकेल अशी पुस्तके, सरावासाठी व्यवसायमाला, वर्गातले तास हे सर्व परिणामकारकरित्या अनेकांपर्यंत पोहोचवता येईल. यापद्धतीने अधिक शिक्षकांची गरज लागणार नाही. तुम्हाला संगणक प्रश्न विचारेल, तुम्ही उत्तरे द्याल आणि धडा तयार! आहे ना मजा! डोळ्यांनी सहज टिपता न येणाऱ्या रसायनशास्त्र, जीवशास्त्र यातील क्रियाप्रक्रिया बहुमाध्यम तंत्रज्ञानाच्या साहाय्याने आपण अनुभवू शकू.

एखाद्या प्रदेशाच्या सफरीचा जिवंत अनुभव या माध्यमांद्वारे आपण घेऊ शकू.

अनेक ठिकाणी कार्यालयात, नवीन प्रयोगशाळांमध्ये, उद्योगांमध्ये प्रशिक्षणाची आवश्यकता असते.

(Multi Media) च्या साहाय्याने प्रशिक्षण वर्ग एकाचवेळी हजारो ठिकाणी घेता येईल.

सध्या जाहिरातींचे युग आहे. जाहिरातींमध्ये मोठ्या प्रमाणात हे तंत्र वापरलेले असते.

प्रसिद्ध कार्टूनकार वॉल्ट डिस्ने याला त्याने अगदी छोट्या आकाराचे चित्रपट तयार करायला सहा महिने लागत, ते आता कदाचित एका दिवसात शक्य होईल. तुम्ही सध्या रविवारी दूरदर्शनवर कार्टून चित्रपट पाहता, ते याच तंत्रामुळे शक्य झाले. तुमचा लाडका जंगल बुकमधील 'मोगली' असाच जन्मला. अगदी ज्युरासिक पार्कमधील अजस्र डायनोसोरसुद्धा!

शेअर बाजार, कोणतेही उद्योग, बँका यांसारखी मोठ्या प्रमाणात आर्थिक उलाढाल होणाऱ्या क्षेत्रांमध्ये, नियमित ताज्या बातम्या, सद्यस्थिती सतत पोहोचत राहणं अगदी अत्यावश्यक असतं. तेथे हे तंत्र मदतीला येते. हवामानाचा अंदाज घेताना मिलिटरी कार्यालयांमध्येही याच तंत्राचा वापर करतात.

संगणक शाखेत विकसित होत जाणाऱ्या या तंत्रामुळे आज अशक्य वाटणाऱ्या अनेक गोष्टी उदया सहज शक्य होतील. येणारे युग हे माहितीच्या विस्फोटाचे युग असणार आहे. विविध प्रकारची, विविध माध्यमांनी माहिती सतत येऊन आदळणार आहे. या माहितीचा योग्य उपयोग करता येण्यासाठी हे बहुमाध्यम समजून घ्यायलाच हवं.

- प्राजक्ता महाजन
कृषितांत्रिक विद्यालय,

खेड-शिवापूर, ता. हवेली, जि. पुणे

गीते गायलीत त्यांची, गुढ्या तुम्ही उभारा, अंधकार संपावया नवा सूर्य हाती धरा.

हसा... हसा...

फी कशाची?

पेत्र लिओनिदोविच कॅपिट्झ हा एक थोर रशियन शास्त्रज्ञ होता. एकदा एका ब्रिटिश कंपनीने एक बिघडलेली इलेक्ट्रिक मोटार दुरुस्त करण्यासाठी त्यांच्याकडे दिली. त्यासाठी एक हजार पौंड पेत्रला आगाऊ रक्कम देण्यात आली. पेत्रने मोटारीची नीट तपासणी केली आणि नंतर एक हातोडा मागितला. त्याने एका ठिकाणी जोरात हातोडा मारला आणि मोटार सुरू झाली. जेव्हा कंपनीच्या सेक्रेटरीला मोटार चालू होण्यासाठी फक्त एका हातोड्याचा प्रहार केल्याचे समजले तेव्हा त्याने पेत्रला १००० पौंड फी आकारण्याचे कारण विचारले. पेत्रने उत्तर पाठवले, “महाशय तुमचे बरोबरच आहे, हातोडा मारण्याची फी फक्त १ पौंडच आहे. पण उरलेले ९९९ पौंड हातोडा ‘कुठे मारायचा’ हे शोधण्याबद्दलची आहे.”

स्वर्गातील क्रिकेट

एबू आणि बिबूला क्रिकेटचे भारी वेड होते. इतके की जो आधी मरेल त्याने दुसऱ्याच्या स्वप्नात येऊन स्वर्गात क्रिकेट आहे की नाही सांगायचे एवढेसुद्धा त्यांचे ठरले होते. एकेदिवशी दुदैवाने एका अपघातात एबू वारला. सुमारे आठवड्याने बिबूच्या स्वप्नात “ए बिबू, उठ उठ” असा आवाज आला. हा नक्कीच एबू असणार असे बिबूला वाटले. “काय रे एबू, आहे का स्वर्गात क्रिकेट?” बिबूने उत्सुकतेने विचारले. “हे बघ, मी तुझ्याकरता एक चांगली आणि एक वाईट बातमी आणली आहे. एबू शांतपणे म्हणाला, “चांगली बातमी अशी की स्वर्गात क्रिकेट आहे आणि वाईट बातमी अशी की उद्याच्या मॅचमध्ये तूच सलामीचा फलंदाज आहेस.”

हो किंवा नाही.

कोर्टात केस चालू असताना सरकारी वकील साक्षीदाराला घाबरवण्याचा प्रयत्न करत होता. “उत्तर फक्त ‘हो’ किंवा ‘नाही’ मध्येच दे... उगाच पाल्हाळ लावू नकोस” ...वकीलाने साक्षीदाराला दरडावले. साक्षीदार न्यायाधिकाकडे गयावया करत म्हणाला, “साहेब प्रत्येक प्रश्नाचे उत्तर फक्त ‘हो’ किंवा ‘नाही’ मध्ये कसे देता येईल?”

“का नाही देता येणार?” वकील चिडून म्हणाला.

साक्षीदार शांतपणे म्हणाला, “तुम्ही मला एका प्रश्नाचे उत्तर ‘हो’ किंवा ‘नाही’ मध्ये द्या पाहू.” “विचारा तर प्रश्न” वकील तणतणले.

त्यावर साक्षीदार म्हणाला, “वकील साहेब, सध्या तुम्ही लाच खाणं थांबवलंयत का?”

ओठावर गाणे, स्वच्छंदी जगणे, आनंदाचे ऋतू भासती रोज रोज बोलके.

५ वर्षापूर्वी मी ज्ञान प्रबोधिनी प्रशालेत इ. ७ वीत असताना आम्हाला शिष्यवृत्तीच्या परीक्षेसाठी एक शास्त्रीय उपकरण तयार करण्यास सांगितले होते. मी प्रथम 'रामन इफेक्ट'वर आधारित एक प्रयोग करणार होतो. परंतु एकदा आईबरोबर एका गिरणीत गेलो तेव्हा गिरणीतील नेहमीच्या यंत्रांपेक्षा एक वेगळे यंत्र पाहिले. तशा प्रकारचे यंत्र मी टाकाऊ गोष्टींपासून थोडेफार बदल करून तयार केले. तुम्हीही ते तयार करू शकाल.

हे यंत्र कसे तयार करायचे ते आपण दोन टप्प्यांमध्ये शिकू. पहिल्या टप्प्यात आपण यंत्राचा सांगाडा (skeleton) बनवू व दुसऱ्या टप्प्यात आपण यंत्रणा (Mechanism) बनवू. हे दोन्ही एकत्र केल्यावर हे यंत्र तयार होते.

साहित्य

लाकडी पाया, दोन लाकडी खांबे, दोन पुड्याचे तुकडे, दोन

करून तर पाहा.

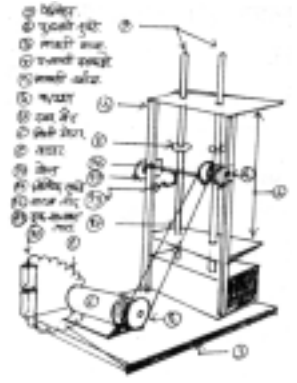
कांडप यंत्र

- देवदत्त भोईटे

प्लॅस्टीकचे तुकडे, दोन पेन्सिली, दोन पत्र्याची झाकणे, एक सरळ तार, दोन हुकासारख्या वाकविलेल्या तारा, दोन कप्या, रबर बँड, इलेक्ट्रिक मिनी मोटार, सेल, वायर. अंदाजे खर्च - ४० ते ५० रुपये.

यंत्राचा सांगाडा

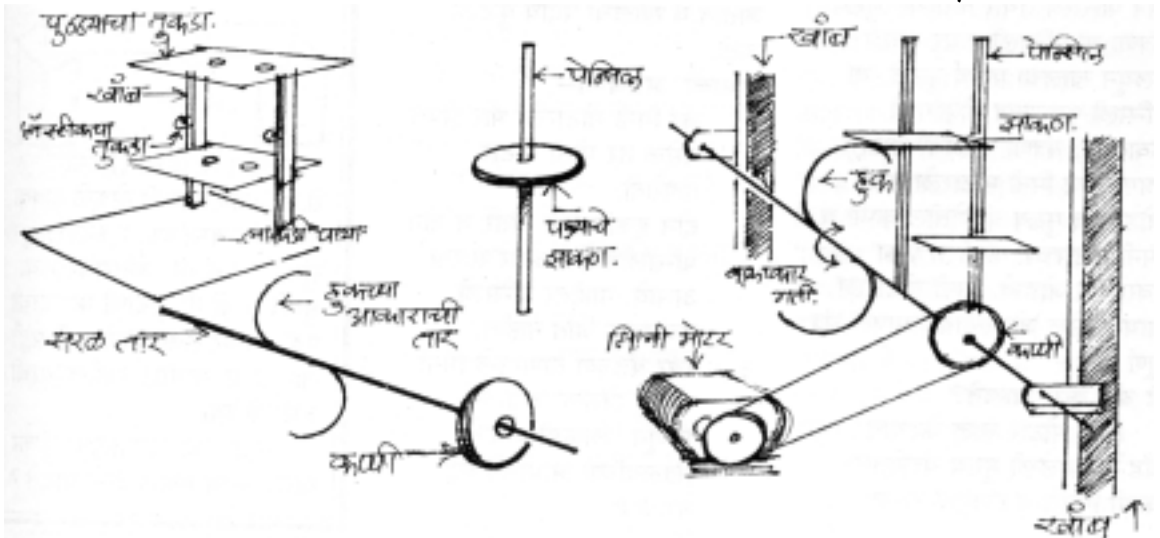
प्रथम एका १ फूट \times $\frac{1}{2}$ फूट आकाराचा लाकडी पाया घ्या. त्याच्यावर दोन लाकडाचे खांबे (बॅटन पट्टीचे तुकडे) ठोका. त्या दोन खांबांमधील अंतर ६ सें.मी. असावे व त्यांची उंची टोक न केलेल्या पेन्सिलीपेक्षा सुमारे एक इंच कमी असावी. या लाकडी खांबांच्या मध्यभागी आतल्या बाजूला मुख्य यंत्रणा

लावण्यासाठीचे बारीक भोक (१ सें.मी. व्यासाचे) असलेले दोन लहान प्लॅस्टीकचे तुकडे चिकटवावे. आता दोन ६ सें.मी. व्यासाचे दोन भोके पाडावीत. या दोन भोकांमधील अंतर २.५ सें.मी. असावे. या दोन तुकड्यातील एक तुकडा खांबांच्या वरच्या बाजूस, तर दुसरा तुकडा खांबांवर खालून २ इंच उंचीवर चिकटवावा. हा झाला यंत्राचा सांगाडा.

यंत्रणा

या यंत्रणेचा मुख्य भाग तयार करण्यासाठी एक ८ सें.मी. लांब

अगाध किमया तुझिया हाती, फुलविसी मातीतून मोती।

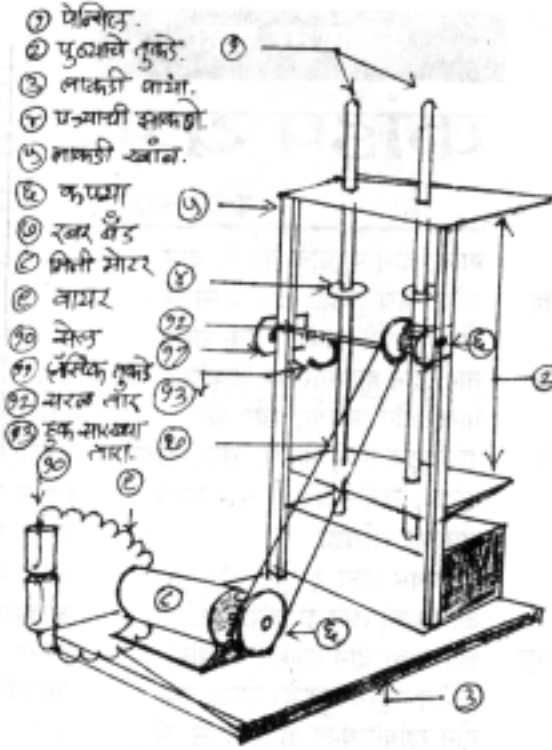

सरळ तार घ्यावी. आता त्या दोन हुकासारख्या वाकविलेल्या तारा एकमेकांच्या विरुद्ध दिशेत सरळ तारेला जोडाव्यात. आत त्या सरळ तारेमध्ये एक कप्पी घालून ती जोडावी. ही झाली मुख्य यंत्रणा. सांगाड्यातील प्लॅस्टीकच्या तुकड्यामध्ये अडकवावी. (सरळ तारेची दोन टोकं प्लॅस्टीकच्या भोकामध्ये घालावी.) पदार्थ कुटण्यासाठी लागणाऱ्या पेन्सिलीच्या मध्यभागी आकृतीत दाखविल्याप्रमाणे एक पत्र्याचे झाकण जोडावे.

अशा दोन पेन्सिली तयार कराव्या. मुख्य यंत्रणा या पेन्सिलींना वर खाली हलवून खालचा पदार्थ कुटते. या पेन्सिली पुढच्याच्या भोकामध्ये ठेवाव्यात. यंत्रणा चालविण्यासाठी लागणाऱ्या मिनी मोटारला कप्पी जोडावी व मुख्य यंत्रणेतील कप्पी व मिनी मोटारच्या कप्पीला एका रबरबँडने जोडावे. मिनी मोटारला वायरने सेल जोडल्यावर आपले यंत्र पूर्ण होते.

हे यंत्र कसे चालते?

मिनी मोटार चालू केल्यावर रबर बँडने जोडलेली मुख्य यंत्रणेतील कप्पी फिरते व त्यामुळे सरळ तारेला जोडलेल्या दोन हुकासारख्या तारा फिरतात.

त्यामुळे पेन्सिली एका पाठोपाठ एक उचलल्या जातात व चालचा पदार्थ कुटला जातो.

संभाव्य अडचणी -

१. जर मिनी मोटारला भार झेपत नसेल तर मोठी मोटार वापरावी.

२. दोन हुकांमधील अंतर व दोन पेन्सिलींमधील अंतर सारखे असावे. नाहीतर पेन्सिली उचलल्या जात नाहीत.

३. रबर बँडच्या ताणामुळे मिनी मोटार खेचली जाऊ नये म्हणून, लाकडी पायावर खिळ्यांच्या आधाराने घट्ट बसवावी.

अजून काय करता येईल?

१. याच यंत्रणेचा दुसरा उपयोग

करता येईल काय? उदा. पाणी खेचण्यासाठी.

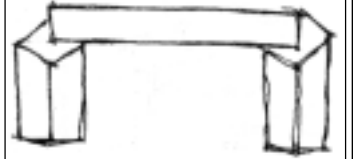
२. दोनपेक्षा अधिक पेन्सिली वर खाली करता येतील काय? कशा?

३. व्यवहारात वापरात असलेल्या अन्य कोणत्या यंत्रांची अशाप्रकारे कमी खर्चात पण काम करणारी प्रतिकृती करता येईल का?

देवदत्त भोईटे

१४अ/३, झाला कॉम्प्लेक्स, मार्केटयार्ड, पुणे ३७.

काय होईल?

समान उंचीचे (किमान ३ सें.मी.) दोन लाकडी ठोकळे अथवा अन्य जड वस्तू घ्या. एकमेकांपासून सुमारे ५ सें.मी. रुंदीची कागदाची पट्टी त्यावर ठेवा. कागदाची पट्टी जमिनीला समांतर राहिल याची काळजी घ्या.

आता कागदाखालून फुंकर घाला. काय होईल असे वाटते?

दुःसाध्य वाटती जेव्हा, जरि दूर यशांची शिखरे, गुणवत्ता आणि चिकाटी, साफल्य साधिती सारे.

छंद तिकिटे जमविण्याचा

— उमेश पवार

आपण एकमेकांशी संपर्क साधण्यासाठी, संदेशांची, विचारांची देवाणघेवाण करण्यासाठी जी अनेक साधने वापरतो; त्यापैकी सर्वात लोकप्रिय आणि स्वस्त साधन म्हणजे टपाल. टपाल घेण्याचे व पोहोचविण्याचे काम पोस्ट ऑफिस करत असते. टपालावर असणारी तिकिटे ही आपणास परिचित आहेतच! त्यावर शिवाय एखादे चित्र असते. रक्कम, देशाचे नाव असते. वेगवेगळ्या रंगाची, वेगवेगळ्या चित्रांची टपाल तिकिटे आपण बऱ्याच वेळा पाहिली असतील. पण 'टपाल तिकिटांची' पद्धत का व कशी अस्तित्वात आली; हे आपल्याला कधी जाणून घ्यावे असे वाटते का? चला, आपण टपाल तिकिटांच्या दुनियेत फेरफटका मारू या! टपाल तिकिटांचा इतिहास फारच

मनोरंजक आहे. त्यासाठी आपल्याला इंग्लंडच्या इतिहासावर, १८३५ पर्यंत मागे जाऊन एक नजर टाकावी लागेल.

इंग्लंडमधील कर आकारणी पद्धतीचा अभ्यास करणाऱ्या रोलँड हिल यांनी पोस्टाने उत्पन्न वाढविण्यासाठी उपाय सुचविणारे

जानेवारी
१८४०
मध्ये
इंग्लंडमध्ये
एक कायदा
करण्यात
आली की,
“अर्धा

छंद म्हणजे मनाला विरंगुळा देणारी गोष्ट असंच काही छंदांचं समीकरण नाही. छंदाचा विषय, कौशल्य, जिद्द आणि पाठपुरावा करण्याची क्षमता ह्या जोरावर तुम्ही जोपासलेला छंद हा महत्वपूर्ण दस्ताऐवजाइतकाच मौल्यवान ठरू शकतो. अनेक प्रकारचे छंद आपण जोपासत असतो. कुणी जुनी नाणी, टाकांचे प्रकार, शंखांचे प्रकार, वेगवेगळी तिकिटं, चित्रे, वृत्तपत्राची कात्रणे असे नाना प्रकारचे संग्रह अनेकजण करीत असतात. टपाल-तिकिटे जमविण्याचा छंद असलेले आणि दहा हजाराहून अधिक तिकिटांचा संग्रह केलेले उमेश पवार लेखात टपाल-तिकिट संग्रहाबद्दल उपयुक्त अशी माहिती सांगत आहेत. नव्यानेच हा छंद जोपासू पाहणाऱ्या छात्र प्रबोधनच्या वाचकांना ह्या लेखातून योग्य दिशा आणि मार्गदर्शन मिळेल.

पुस्तक 'पोस्ट ऑफिस रिफॉर्मर्स' ने १८३५ साली प्रसिद्ध केले. यात सुचविण्यात आलेल्या मुख्य सुधारणा होत्या -

- १) डाकव्यय सक्तीने अगोदरच घ्यावा.
- २) टपाल दर ठराविक व स्वस्त असावा.
- ३) टपाल दर टपाल पोहोचविण्याच्या अंतरावर अवलंबून नसावा.
- ४) डाकव्यय दिल्याचा शिक्का मारावा किंवा त्यासाठी छोट्या लेबलची सोय करावी व ते लेबल टपालावर चिकटवावे.

वरील सूचना विचारात घेऊन १०

ऑस वजनाच्या टपालासाठी एक पेनी एवढा 'डाक व्यय' आकारण्यात येईल. मग ते टपाल कितीही दूर पोहोचवायचे असो. " 'डाक व्यय' दिल्याचा हा शिक्का किंवा लेबल उर्फ स्टॅम्प म्हणजेच 'तिकिट' कसे असावे यासाठी एक स्पर्धाही आयोजित करण्यात आली. पण 'रोलँड हिल' यांनीच 'मे पार्किन्स बेकन अँड कं' यांच्या सहकार्याने एक 'स्टॅम्प' पक्का केला. हेच ते जगातले पहिलेवहिले टपाल तिकिट, दि. ६ मे १८४० रोजी 'पेनी ब्लॅक' या नावाने अस्तित्वात आले.

डाक तिकिटाची उपयुक्तता पाहून इंग्लंड पाठोपाठ १८४३ मध्ये

जे कां ज्ञाने लाभले सद्विचारा, संपत्तीचा त्यापुढे काय तोरा?

ब्राझिल; झुरिच व जिनिव्हा यांनी पोस्ट तिकिटे प्रचारात आणली. अमेरिका, त्रिनिदाद, मॉरिशस १८४९ साली, तर १८४९ साली

फ्रान्स, बेल्जियम हे देश टपाल तिकिटे वापरात आणणाऱ्या देशांच्या मालिकेत

सामील झाले.

टपाल तिकिटे वापरणाऱ्या देशाच्या रांगेत भारताला (तेव्हाच्या हिंदुस्थानला) स्थान मिळवून दिले ते तत्कालिन 'सिंध' प्रांताने! सिंध प्रांतातील टपालाच्या देवाणघेवाणीसाठी तेथील कमिशनर मि. वॉटर फ्रिअर यांनी डाक व्यय पूर्व आकारणीसाठी कागदाची तिकिटे वापरात आणली. ही तिकिटे 'सिंध डाक्स' या नावानी ओळखली जातात. ही तिकिटे पुऱ्या आशिया खंडातील पहिली तिकिटे होत.

खऱ्या अर्थाने पहिले अखिल भारतीय टपाल तिकिट सप्टेंबर १८५४ मध्ये वापरात आणले गेले. हे तिकिट १/२ आणा किमतीचे, निळ्या रंगाचे व महाराणी व्हिक्टोरियाच्या चित्राचे होते. १९५६ ते १८२६ पर्यंतची तिकिटे लंडनमध्ये छापली जात होती. १९२६ मध्ये नाशिकला 'इंडिया सिक्युरिटी प्रेस' स्थापण्यात आला आणि तेव्हापासून टपाल तिकिटांच्या छपाईचे काम त्यांच्याकडेच चालू आहे.

सुरुवातीला टपाल तिकिटावर स्थान लाभले ते तत्कालीन ब्रिटिश

राजघराण्यातील व्यक्ती - महाराणी व्हिक्टोरिया, सातवा एडवर्ड, पंचम जॉर्ज, सहावा जॉर्ज यांना. १९३१ साली 'नवी दिल्ली' हिंदुस्थानची अधिकृत राजधानी झाली आणि त्या प्रीत्यर्थ काढण्यात आलेल्या टपाल तिकिटावर प्रथमच राज्यकर्त्याऐवजी दिल्लीतील काही स्मारके, दृश्ये झळकली. मग १९३७ साली प्रसिद्ध झालेल्या एका टपाल तिकीट मालिकेवर राज्यकर्त्याऐवजी टपाल वाहतुकीचे विविध प्रकार चित्रित करण्यात आले होते. अधिकृत रीत्या विमानाने टपाल नेणारा भारत हा जगातील पहिला देश होय.

१८ फेब्रु. १९११ रोजी अलाहाबादहून नैनीतालला टपाल विमानाने नेण्यात आले. हवाई टपालासाठी खास

तिकिटांचा एक संच प्रसिद्ध करून असाच आणखी एक महत्त्वाचा

टप्पा भारताने १९२९ साली गाठला.

टपाल तिकिटे जमविण्याचा छंद साऱ्या जगभर पसरलेला आहे. वेगवेगळ्या गोष्टींचा/वस्तूंचा संग्रह करणाऱ्या छंदियांची संख्या सर्वात जास्त भरेल. फावल्या वेळेचा उद्योग म्हणून तिकिटे जमा करणे एवढ्यापुरतेच या छंदाचे स्वरूप राहिलेले नाही. आता ते एक शास्त्र बनले आहे. अभ्यासाचा एक विषय बनून गेला आहे. टपाल तिकिटांच्या या अनोख्या खिडक्यांतून राष्ट्राच्या सांस्कृतिक, भौगोलिक, औद्योगिक प्रगतीचे दर्शन घडते. राष्ट्राच्या इतिहासाचे, निसर्गाचे, व्यापाराचे, लोकजीवनाचे, थोडक्यात जीवनाच्या हरएक पैलूचे प्रतिबिंब टपाल तिकिटांमध्ये पडलेले दिसते. त्यामुळे 'तिकिटांचा संग्रह' हा एक चित्रमय 'ज्ञानकोश' बनून राहतो.

तिकीट संग्राहक बनायचे म्हटले की, तिकिटे जमविणे आणि त्यांचा पद्धतशीर अल्बम बनविणे क्रमप्राप्त आहे. यासाठी नेमकी कुठून आणि कशी सुरुवात करायची असा मोठा प्रश्न समोर उभा ठाकतो. एवढेच नव्हे तर, तिकिटे मिळवायची कशी? मिळालेल्या तिकिटांची वर्गवारी कशी करायची? अशा प्रश्नांची एक

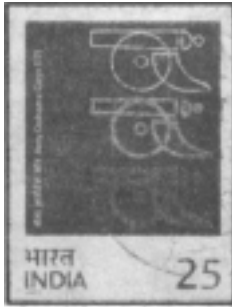
करिते जे काम, दिसे त्यात राम, कर्तव्याचे भान, यावे आम्हा।

मालिकाच डोळ्यासमोर फेर धरून नाचू लागते.

तिकिटे जमविणे : तिकिटे जमविण्याचा छंद हा काही तितकासा महागडा नाही. सुरुवातीला तुमच्या घरी येणाऱ्या पत्रांवरची तिकिटे जमा करा. तुमच्या शेजाऱ्यांना, नातेवाईकांना, ओळखीच्या लोकांना विनंती करून त्यांच्याकडे येणाऱ्या टपालावरील तिकिटे मिळवा. विशेषतः ज्यांच्याकडे विदेशांतून टपाल येते किंवा विदेशांशी पत्रव्यवहार असणाऱ्या कचेऱ्यांतून जे काम करतात त्यांच्याकडून तुम्हाला विविध देशांची आणि वेगवेगळ्या प्रकारची तिकिटे मिळू शकतील. पण इथे एक काळजी मात्र जरूर घ्या इ. तिकीट खराब न करता म्हणजे तिकिटाच्या चारी बाजूस थोडीशी जागा सोडून (माया सोडून) तिकीट संबंधित टपालावरून/पाकिटावरून कापून घ्या. पाकिटावरून तिकीट ओढून काढू नका. तिकीटांसाठी दुसऱ्यांना विनंती करताना त्यांना ही गोष्ट आवर्जून सांगा. संग्रहासाठी आपल्याला फाटकी-तुटकी/चुरगळलेली, मळकी

तिकिटे मुळीच नकोत.

बऱ्यापैकी सुरुवात करण्यासाठी स्टेशनरीच्या किंवा टपालविषयक साहित्याची विक्री करणाऱ्या खास दुकानात १००/२००/५०० अशा तिकिटांचा एखादा संच विकत घ्या. अशा संचांना Collec-

tors Pack/Biginners Pack असे म्हणतात. हे संच एखाद्या देशाच्या तिकिटांचे असतात. उदा. भारत, जपान, फ्रान्स इ. किंवा एखाद्या विषयावरील तिकिटांचे असतात. यामध्ये वेगवेगळ्या देशांची, वेगवेगळ्या विषयांवरची तिकिटे असतात. हे संच तसे स्वस्त असतात. पोस्ट ऑफिसमधील 'फिलॅटिकल ब्युरो' मधून आपल्या देशातील पूर्वी प्रसिद्ध झालेल्या तिकिटांचे संच उपलब्धतेनुसार विकत मिळू शकतात.

तिकीट संग्राहक बनण्यासाठी केवळ तिकिटे जमवली की झालं असं नाही हं! तिकिटांबरोबरच जी काही महत्त्वाची साधने/साहित्य त्याच्याजवळ असावी लागतात, त्यांची आपण ओळख करून घेऊ या.

१) बहिर्गोल भिंग-याच्या साहाय्याने

तिकिटावरील मजकूर नीट वाचता येईल व वर्गीकरणाला उपयोग होईल.

२) स्टेनलेस स्टीलचा छोटा चिमटा-चिमटा वापरल्याने हाताळताना तिकिटे फाटणार नाहीत व बोटांचे डाग

तिकिटावर पडणार नाहीत.

३) छोट्या चिकटपट्ट्या (Hinges) तिकिटे अल्बममध्ये चिकटवण्यासाठी या वापराव्यात.

४) कॅटलॉग - तिकिटांची छायाचित्रांसह माहिती देणारी पुस्तके असे यांचे स्वरूप असते. आपला अल्बम परिपूर्ण करण्यासाठी त्या त्या प्रकारची आणखी नेमकी कोणती तिकिटे मिळवावी लागतील याचा मागोवा घेता येतो व प्रयत्नांची दिशा ठरविता येते.

५) अल्बम - तिकिटे ज्या वहीत चिकटवायची तिला अल्बम म्हणतात. ते बाजारात

उपलब्ध असतात. त्यात तिकिटांची आपल्याला हवी तशी सुरेख मांडणी करता येते.

६) स्टॉक बुक/साठा वही-जमवलेली तिकिटे अल्बममध्ये चिकटवण्यापूर्वी संचय करण्यासाठी खास वह्या मिळतात. ती वहीही वापरावी.

आता या सर्व वस्तू तर जमा झाल्या पण त्या कशा वापराव्यात याची आधी नीट माहिती करून घ्या. मगच प्रत्यक्ष कामाला सुरुवात करा.

आता आपल्याला शिकायचे आहे. तिकिटे अल्बममध्ये लावण्यायोग्य कशी करायची आणि ती अल्बममध्ये कशी लावायची ते!

लिफाफ्यावरून/पत्रावरून तिकीट

काही होता आलं नाही तर होईन उदबत्ती, जळत राहून स्वतःपुरती सुगंध देत अवती भवती,

कधीही ओढून काढू नका.
तिकिटाच्या चारी बाजूस इंचभर
जागा सोडून कागद कापावा. आता
फार खराब झालेली, फाटकी-
तुटकी, छिद्ररूपा कापली गेलेली
पोस्टाच्या दणदणीत
शिकव्यामुळे ओळखणे
कठीण झालेली तिकिटे
मन घट्ट करून सरळ
टाकून द्या. चांगली
तिकिटे व्यवस्थित
काढण्यासाठी प्रथम

पसरत थाळीमध्ये स्वच्छ पाणी घ्या
आणि थोडी तिकिटे पाण्यात टाका.
पण सावधान! रंगीत कागदावरील
तिकिटे आणि निळ्या-जांभळ्या
शाईत पोस्टाचे शिकवे आहेत ती
तिकिटे स्वतंत्ररित्या एक एक करून,
वेगवेगळीच भिजत टाका. नाहीतर
त्यांचा पळणारा रंग इतर सर्व
तिकिटांबरोबर रंगपंचमी साजरी करेल
आणि तुमची सारी मेहनत वाया
जाईल. १५/२० मिनिटांनंतर भिजत
टाकलेल्या तिकिटाकडे वळा.
बरीचशी तिकिटे आपोआपच
कागदापासून सुकी झालेली
आढळतील. ही तिकिटे एक एक
करून बाहेर काढा. त्यांच्यामागे
शिल्लक असलेला डिंक छोट्याशा
पेंटब्रशने, पाण्याचा वापर करत काढून
टाका. शुभ्र नॅपकिनने हलकेच दाबा

म्हणजे जास्तीचे पाणी नॅपकिन टिपेल
व तिकिटे लवकर सुकण्यास मदत
होईल.

आपण पाण्यात टाकलेल्या
तिकिटांपैकी जी तिकिटे अजूनही
कागदावरच असतील ती
कागदापासून वेगळी
करण्यासाठी तिकिटापासून
कागद, कागदापासून
तिकीट नव्हे, सावकाश
काळजीपूर्वक वेगळा करा.
काहीही झाले तरी तिकीट

ओढू नका, ताणू नका, ते भिजलेले
असल्याने चटकन फाटेल. ओली
तिकिटे काळजीपूर्वकच हाताळा.
एखादे तिकीट सहजासहजी निघत
नसल्यास ते
आणखी
थोडा वेळ
पाण्यात ठेवा
नि मग ते
कागदापासून
वेगळे करा.

तिकिटे सुकत असताना त्यांची
दामटी वाळल्यास काळजी करू
नका. पूर्ण सुकलेली तिकिटे
व्यवस्थित गोळा करून ती एक/दोन
वजनदार पुस्तकांखाली जराशी पसरून
ठेवा. म्हणजे झालं. काही वेळाने ती
पुन्हा सरळ झालेली सापडतील.
अशा तऱ्हेने आपण जमविलेली
तिकिटे अल्बममध्ये प्रवेश करण्यास
लायक होतील.

वर्गवारी :- आता तुम्हाला एक
महत्त्वाचा निर्णय घ्यायचा आहे.
कारण त्यानुसार तिकिटांची वर्गवारी
करावी लागणार आहे. तुम्हाला

माहीतच आहे की एखादा देश जेव्हा
तिकिटे प्रसारित करित असतो तेव्हा
सगळीच तिकिटे काही एकाच
चित्राची, अथवा विषयाची नसतात.
म्हणजे तिकिटावर असणाऱ्या
चित्रांनुसार विषयानुसार तिकिटांची
वर्गवारी करता येईल. तसेच एकाच
देशांची तिकिटे जमवायची झाल्यास
देशांनुसारही तिकिटांची वर्गवारी
करावी लागेल. पण सुरुवातीला
देशांनुसार तिकिटांची वर्गवारी

देशांनुसार तिकिटांची
वर्गवारी करा व देशांनुसार
अल्बम बनवा. जसजसा
तिकीट संग्रह वाढेल
तसतसा एखादा विषय
मनात पक्का करा. जसे
वन्यप्राणी, फुले, विमाने, खेळ,
प्रसिद्ध व्यक्ती इ. आणि त्या
विषयांवरची तिकिटे चिकाटीने
जमवा.

मांडणी :- निवडलेली तिकिटे
कोणत्या क्रमाने आणि अल्बमच्या
कोणत्या पानावर लावायची ते ठरवा.
पानांवर त्यांच्या नेमक्या जागा ठरवा
फार गर्दी करू नका. देशांनुसार तिकिटे
लावताना तिकिटांच्या प्रसारण
कालानुसार/दिनांकानुसार (Chrono-
logical Order) लावावयास घ्या.
पानावर तिकिटांची रचना मनासारखी
झाली की एक तिकीट उचला,
चिकटपट्टीचा वरचा १/३ भाग मुडपा

जीवनाच्या प्रवासाचे आहे आनंद हे गाव, शिंदोरी घ्यायची संगे नाव तिचे प्रेमभाव.

व किंचित
ओलसर
करून
चिकटवा.
तिकिटाच्या
मागच्या
बाजूस जरा
छिद्रेषेच्या
खाली.

उरलेल्या चिकटपट्टीच्या खालचा
साधारण अर्धा भाग किंचित ओलसर
करून अल्बमच्या पानावर, तिकीट
लावायच्या उरलेल्या जागी चिकटवा
आणि हलक्या हाताने दाबा. अशा
रीतीने त्या पानावरील सर्व तिकिटे नीट
लावा. समजा एखाद्या वेळेस
उरविलेल्या विषयावरचे वा
क्रमवारीतील एखादे - दुसरे तिकीट
तुमच्याजवळ नसले, तर त्याची जागा
राखून ठेवा. म्हणजे जेव्हा तिकीट
मिळेल तेव्हा पानावरील इतर तिकिटे
पुन्हा पुन्हा हलवावी लागणार नाहीत.
तुमची मांडणी अबाधित राहिल व त्या
तिकिटास योग्य ती जागा लाभेल.

टिपण :- तिकिटाबद्दलची
थोडक्यात माहिती देणे म्हणजेच
टिपण. तिकिटावर जी माहिती नाही ती

या टिपणात हवी. उदा. प्रसिद्धी
दिनांक, प्रयोजन, वॉटरमार्क,
तिकिटावरील चित्राचा कर्ता
(Designer) मुद्रक इ. टिपण
सुवाच्य व सुंदर अक्षरात हवे.
शक्यतो टिपणासाठी काळी शाई
वापरा. जरूर तेथे स्टेन्सिलचा वापर
करा. टिपणामुळे संग्रहाचे मोल
वाढते. पण तिकिटापेक्षा टिपण

मोठे नको. ते आटोपशीर असू द्या.
तिकिटे आणि टिपण यांची गर्दी होऊ
देऊ नका. ते मोठे वाटल्यास स्वतंत्र
कागद जोडा. टिपण आणि तिकिटे
एकमेकास पूरक असावीत.
अल्बमच्या सुरुवातीलाच
अल्बममधील
तिकिटांविषयी
सर्वसाधारण
माहिती देणारे
टिपण जोडावे.
उदा. एखाद्या
विशिष्ट देशाची तिकिटे अल्बममध्ये
असतील तर त्या देशाबद्दल
भौगोलिक, ऐतिहासिक, सांस्कृतिक
माहिती थोडक्यात द्या. त्या देशाचा
टपालविषयक इतिहास थोडक्यात
लिहा. तिकिटांची मांडणी,

टिपणासाठी
जागा ही
अगोदरच
उरवावी.
तिकिटांची
मांडणी, टिपणांची संगत यामुळे
एकंदरीत अल्बमचे पान देखणे दिसले
पाहिजे.

समारोप :- आता तिकिटे
जमविण्यास तुम्ही सुरुवात तर
नक्कीच करणार! मग आपल्या भारत
देशाच्या तिकिटांपासूनच सुरुवात
करा. भारत स्वतंत्र झाल्यापासून
म्हणजे १५ ऑगस्ट १९९७ पासूनची
तिकिटे जमा करायचा प्रयत्न करा.
आपल्या भारत देशाची तिकिटे
नितांत सुंदर आहेत. विविधतेने
नटलेल्या या देशाच्या टपाल
तिकिटावरही विषयाची विविधता
आपल्याला पाहायला मिळेल.
छंदाचा राजा असलेल्या या छंदाच्या
वाटचालीत आपल्याला शुभेच्छा.

उमेश पवार
द्वारा बँक ऑफ इंडिया अंबाबाई मंदिर
शाखा ज्योतिबा मार्ग,
कोल्हापूर ४१६ ०१२

पहेलियाँ

प्रथम कटे तो जल जाती हूँ,
मध्य कटे तो 'म्याऊं'
वर्षा में बादल संग रहती
मै क्यों नाम बताऊं?
रह - रह बजती पर घड़ी नहीं.
पतली-दुबली पर छड़ी नहीं,
दो मुख वाली पर सांप नहीं,
सांसे भरती पर आप नहीं ।

बाहर से है रंग बिरंगी,
अन्दर से काली ।
ज्यों चलती त्यों होती छोटी,
इसकी चाल निराली ।

- १) बिजली, २) बाँसुरी,
३) पेन्सिल,
४) तुफान, ५) आकाश

पांव नहीं है पर चलता हूँ
देता नहीं दिखाई ।
जबजब वेग बढ़ाया,
मच गई चारों ओर तबाही ।
समस्त विश्व पर तना हुआ है
न आधार, न खंबा ।
थाय सितारां को बैठा है ।
होता बडा अचम्भा ।

चैतन्याची शिडे उभारू, आभाळास माया पेरू, परस्परांच्या दिशा पांघरून, मिरवू चोहीकडे ।

काचेवरली धूळ

– मल्हार अरणकल्ले

दाट परिचयातल्या वस्तूंची, वास्तूंची किंवा व्यक्तींची पुरेशी ओळख आपल्याला का होत नाही, हे खरे तर मोठे कोडेच आहे.

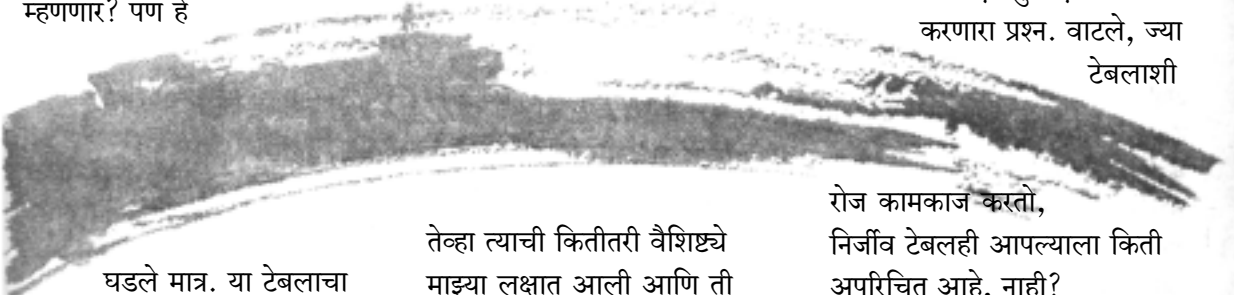
आपल्या अगदी घनिष्ठ मैत्रीतल्या व्यक्तींबाबत, रोजच्या वापरातल्या वस्तूंबाबत आपण बहुधा खूपसे अज्ञानी असतो.

आता हेच पाहा ना. कचेरीत माझे नेहमीच्या वापराचे जे टेबल आहे, त्याची माझ्याशी नव्याने ओळख अलीकडेच व्हावी, याला काय म्हणणार? पण हे

पडतोसुद्धा !

कार्यालयात नवी आसन - व्यवस्था करावयाची होती. म्हणून दीर्घ काळ ज्याच्याशी माझा दैनंदिन संबंध होता, त्या टेबलाचे मी अगदी सहजच बारकाईने निरीक्षण केले.

असावा? हे टेबल यापूर्वी कुणी कुणी वापरले असावे? या टेबलावरून कोणत्या महत्वाच्या निर्णयांना किंवा लेखनाला वाट मिळाली असेल? या टेबलाची उंची किती? त्याचे वजन किती? – प्रश्नांची ही मालिका काही केल्या संपेना. एकापुढे एक निरुत्तर करणारा प्रश्न. वाटले, ज्या टेबलाशी

घडले मात्र. या टेबलाचा आकार, रंग, त्याच्यावरील नक्षी अशा अर्थाने तर त्याची ओळख नव्याने झालीच, पण त्यापलीकडे जाऊनही टेबलाशी ओळख करवून घेण्याचे काही मुद्दे प्रकर्षाने माझ्या ध्यानात आले.

देवाने आपल्याला डोळे दिले, ते कशाला हो? – तर पाहायला; आजूबाजूचे जग, त्यातील चमत्कार, सौंदर्य, उंचीची माणसे हे सारे बारकाईने न्याहाळण्यासाठी. डोळे असूनही आपण ते बरेचदा बंदच ठेवून वावरतो. म्हणजे डोळस असलो, तरी डोळ्यांवर पट्टी बांधून किंवा झापडे बांधून उगाचच अंधासारखे वावरतो. साध्या साध्या वागणुकीत अडखळतो, धडपडतो आणि

तेव्हा त्याची कितीतरी वैशिष्ट्ये माझ्या लक्षात आली आणि ती डोळ्यातही भरली. टेबलाचा आकार, त्याच्या पायांवरील नक्षीकाम, त्याच्या कप्प्यांची-खणांची रचना, त्यांना उघडण्यासाठी लावलेल्या धातूच्या नक्षीदार पट्ट्या, त्यांच्या हालचालीतली सहजता, हे सारे मला इतक्या काळानंतर त्या दिवशी सहजच समजले; मग मात्र मनात उगाचच अनेक प्रश्नांनी फेर धरला.

हे टेबल केव्हा तयार झाले? त्याच्यासाठी कोणते लाकूड वापरले? ते कुठे उपलब्ध होते? त्या लाकडाचे गुणधर्म कोणते? तेच लाकूड टिकते किती? नक्षी करण्यासाठी त्याचा का वापर केला असावा? हा कलाकार कोण

रोज कामकाज करतो, निर्जीव टेबलही आपल्याला किती अपरिचित आहे, नाही?

तुम्ही म्हणाल, या साऱ्या प्रश्नांची उत्तरे हवीतच मुळी कशाला? त्याचा आणि त्या टेबलावरल्या कामकाजाचा संबंधच काय? म्हटले तर तसा संबंध आहेही आणि नाहीही. ही माहिती नसली, तरी फारसे काही बिघडत नाही; म्हणूनच आपणही कधीच अशी माहिती मिळविण्याचा प्रयत्नही करीत नाही. तरीही मला खात्री आहे, ही माहिती तुम्ही जाणून घेतली तर तुमच्या त्या टेबलावरल्या कामाला एक वेगळे परिमाण लाभेल.

निर्जीव वस्तूंचा असा थोडा अधिक परिचय करून घेतला, म्हणजे आपल्या कामकाजाला उभारी लाभणार असेल, तर

करूणाभरला मेघ होऊनि, उदारतेने

आजूबाजूच्या सजीवांचा आणि माणसांचा असा बहुकोनी परिचय झाला, तर आपले वैयक्तिक आयुष्यही किती बदलून जाईल? असे आपण बदललो, तर अवतीभोवतीचे विश्वही बदलून जाईल.

हं; खरी गंमत आणखी पुढेच आहे. कार्यालयाच्या नव्या व्यवस्थेत टेबलावर एक छानशी गुळगुळीत काच एके दिवशी बसविण्यात आली. काचेच्या टेबलाला म्हणे कार्यालयांत एक वेगळी प्रतिष्ठा की काय ती असते. टेबलाने काचेचा हा मुकुट चढविला आणि नंतर पुन्हा त्याची वेगळी ओळख झाली.

सुरुवातीला लक्षात आले नाही; पण एक - दोन दिवस काचेचा एक गुण रोज शर्टाच्या बाहीवर आणि हातांच्या तळव्यावर उमटू लागला. चार-दोन तासांनी काचेवर धुळीचा हलका थर जमा होत असे आणि त्याचाच लेप हातावर बसत असे. असे वाटले की, कशाला हवी ही काच? काचेमुळे तर धूळ जमते. पूर्वीचे लाकडी टेबल होते तेच बरे होते. त्याच्यावर कधीच धूळ दिसली नाही. म्हणजे एकदा सकाळी लाकूड पुसून टाकले की दिवसभर त्याच्यावर धूळच नसे. ही काच त्रासदायक आहे. टेबलावरली काच काढून टाकावी, असे वाटले. तसा निर्णयही जवळजवळ करून टाकला. कचेरीत संबंधित कर्मचाऱ्यांना सूचना करण्याचेच बाकी उरले होते.

या विचारातच मी त्या दिवशी कार्यालयात गेलो. टेबलाशी बसलो

आणि काचेच्या पृष्ठभागावरून फडके फिरवले. धुळीचे अर्धवर्तुळ काचेवर स्पष्ट दिसू लागले. तेव्हा काचेचा आधीचा नकोसा वाटलेला हा गुणधर्म एकदम वेगळ्याप्रकारे जाणवला. ही काच नसती तर टेबलावरली धूळ आपल्याला कधी जाणवलीच नसती. म्हणजे टेबलावर पूर्वीही धूळ होती. पण काचेसारखा पृष्ठभाग नसल्याने ती दिसत नव्हती एवढेच.

निर्जीव टेबलावरल्या धुळीबद्दल एवढी दक्षता घेणारे आपण, आपल्या मनाच्या पृष्ठभागाकडे कधीच कसे बरे पाहत नाही? की त्याचा पृष्ठभागही टेबलासारखा लाकडी आहे? छे, छे ! मनाचा पृष्ठभाग लाकडी असेलच कसा? आपण सहज म्हणतो की, अमूक एका प्रसंगाने माझ्या मनावर ओरखडा उठला. हा ओरखडा काचेवरच उठू शकतो. म्हणजे आपले मन आणि काच यांचा एवढा निकटचा संबंध आहेच मुळी!

‘मनाचा आरसा’ असेही आपण अनेकदा बोलतो. म्हणजे पुन्हा काचच आली. मनाची काच स्वच्छ कोरी असते. मनाच्या काचेला विविधांगी अनुभवांचा पारा लावला की झाला मनाचा आरसा तयार! या आरशावरच वेगवेगळ्या प्रतिमा उमटतात. मात्र त्यापैकी कोणत्या नाही दाखवायच्या अन् कोणत्या दाखवायच्या हे चेहरा ठरवतो. ज्या काचेच्या पृष्ठभागावरही पारा उडून गेलेला असेल, तो आरसाही भेसूर दिसतो; मग मनाच्या काचेचीही अवस्था अशी असेल. तर त्या

आरशावरल्या प्रतिमाही अशा भेसूर उमटणार!

टेबलासारखेच मनाचेही झाले म्हणायचे. इतके दिवस त्याच्यावर काच नव्हती, म्हणून मनाच्या काचेवरली धूळ जाणवत नव्हती; पण त्याच्यावर काच ठेवली आणि दिसू लागले की, अरे, आपल्या मनावरही रोज, क्षणोक्षणी केवढी धूळ साचते आहे?

मनावर अशी काच लावली आणि त्याचीही नव्याने ओळख झाली. आपली साऱ्यांचीच मने मुळात काचेची आहेत. आपण काचेवरली धूळ सारखी पुसून काढतो; मग मनावरल्या काचेचे काय?

मल्हार अरणकल्ले
१०/२ गुरुजन सोसायटी,
शास्त्रीनगर कोथरूड,
पुणे : ४११०२९

जरा डोके चालवा

खाली दिलेल्या समीकरणात प्रत्येक अक्षर वेगळ्या आकड्याची जागा दर्शविते. १ ते ९ मधील सर्व आकडे वापरा व प्रत्येक अक्षरांची किंमत ओळखा.

$$\text{ACID} = B^F + E^F + G^F = H^F + I^E + D^F$$

१. B^F मध्ये B हा पाया व F हा घातांक आहे.

२. A, D, E व F या सम संख्या आहेत.

क्षण कण व्हावा पूर्ण समर्पित, देतेदेते हे असे जगावे । मरणानंतर चराचरांतून, रूप आपुले पुन्हा दिसावे!

माझा दादा

माझ्या पहिल्या वाढदिवशी
एक पाहुणा अंगणात आला

आईने त्याला उचलून घेतला. मऊशा खळगीत उभा केला!
'हा तुझा दादा' म्हणत आईने- माझ्या हातावर खाऊ ठेवला...

'ददा ददा' हाका मारते- ददाभोवती खेळत असते
दादाला धरून गरगर करते-दादाबरोबर झिम्मा खेळते!

बघता बघता उंच झाला. हिरवा हिरवा गार झाला
त्याला टेकून अभ्यास केले- अंगत पंगत फराळ केले
रिकामपणी आईबरोबर, तिथेच बसून हितगूज केले.

रूसू नको रागावू नको, त्याला त्रास देऊ नको
मधून मधून आई म्हणायची- 'हा तुझा दादा विसरू नको

त्याचा मोहर तोडू नको,
त्याची फांदी निखळू नको
त्याची पाखरे उडवू नको.
तूही अशीच मोठी होशील
त्याच्यासारखीच छान दिसशील,

दूर कुठे सुखात असशील
हा तुझा दादा विसरू नको

कैरी आंब्याचे दिवस येतील, दादा तुझी आठवण काढील.

तुझी वाट पाहत राहील- तेव्हा यायचे टाळू नको.

विसरू नको, विसरू नको, दादाला तुझ्या विसरू नको

इंदिरा संत

२७, आदर्शनगर, वडगाव
बेळगाव ५९०००५.

एक गाणं स्फुरू पाहतं!

गडगडणाऱ्या त्या मेघांना
रिमझिम-रिमझिम जलधारांना
पानांवरतून ओघळणाऱ्या
इवल्या-इवल्याशा थेंबांना
एक गाणं स्फुरू पाहतं!

थेंबोथेंबी दरवळणाऱ्या
हिरव्या-हिरव्या वसुंधरेला
वाऱ्यावरती झुलता-झुलता
माळावरल्या गवतफुलाही
एक गाणं स्फुरू पाहतं!

बिजलीलाही कडाडताना
जलधारांना कोसळताना
अंकुरलेल्या बीजासोबत
शहारलेल्या श्रावणमासा
एक गाणं स्फुरू पाहतं!

सृष्टीच्या रंगात रंगता
गंमत होते अशी कशी?
पावसातही भिजून निघता,
कधीतरी या रसिकमानसी
एक गाणं स्फुरू पाहतं!

-प्राजक्ता आव्हाळ, ८ वी

ज्ञा.प्र.प्र., पुणे

मोकळेच यायचे, मोकळेच जायचे, भरून उर मोकळे गीत आहे गायचे.

वाचलेच पाहिजे असे काही...

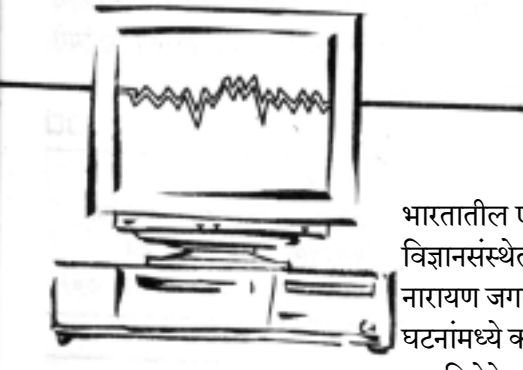
‘व्हायरस’

संगणकाच्या साहाय्यानं केलं जाणारं सर्व काम पुन्हा जुन्या तंत्राच्या साहाय्यानं करावं लागतं.

नेट-वर्कमध्ये हा व्हायरस येतो कुठून? विविध अडथळांवर मात करित जगताप सर्व देशांतील शास्त्रज्ञांना एकत्र आणून, ते कसे शोधून काढतो? महादुर्बीण संकुलाचा या सर्वांशी काय संबंध असतो? हे सर्व जाणून घ्यायचे असेल तर, डॉ. जयंत नारळीकर यांची ‘व्हायरस’ ही कादंबरी मुळातून वाचायला हवी.

विलक्षण उत्कंठावर्धक कथानक, ओघात येणाऱ्या विविध व्यक्तिरेखा, थोर शास्त्रज्ञांच्यातही असणारे सामान्य माणसांसारखे हेवेदावे, राजकारण स्पर्धा या मानवी भावनांचे वास्तववादी चित्रण, मुख्य कथानकाची रंगत वाढविणारी

भारतातील एका संगणकविषयक विज्ञानसंस्थेत काम करणाऱ्या नारायण जगतापला या विविध घटनांमध्ये काही साखळी सापडते. त्या दिशेने त्याचे विचार कार्यप्रवण होतात.

नेमकी त्याच काळात शेजारील महादुर्बीण संकुलातील एक डीश संगणकाच्या आज्ञा न मानता वेगळ्याच दिशेकडे फिरते- असे वारंवार घडते. सुरुवातीला ही घटना अंतर्गत व्यवस्थेकडे ढिलाई असावी या कल्पनेने हे प्रकरण दाबले जाते. पण तेथील एक जागरूक शास्त्रज्ञ ही घटना जगतापच्या कानी घालतो. जगातील इतर प्रमुख दुर्बीणसंकुलातही असे काही घडलेले असते.

हे सर्व घडण्यामागे काय कारण असावे, याचा शोध घेताघेता जगताप एका धक्कादायक निर्णयाप्रत येऊन पोहोचतो. संगणकयंत्रणा बिघडविण्याचं काम ‘व्हायरस’ करतो आहे, याबद्दल कुणालाच शंका नसते. आजपर्यंत फ्लॉपीद्वारा असे ‘व्हायरस’ पसरतात हे सर्वांना माहीत होतं. पण सर्व जगभर हा प्रसार कसा झाला तर, ‘ई’ - मेल-नेटवर्कस द्वारा झाला असावा - शेवटी हाच निष्कर्ष खरा ठरतो. त्यावर असतो एकमेव उपाय; तो म्हणजे सर्व संगणक व त्यांचे नेट-वर्किंग शुद्ध करणं. सर्व जग तीन वर्षांसाठी या कामात गुंततं.

डॉ. जयंत नारळीकर यांची ‘व्हायरस’ ही चौथी विज्ञान-कादंबरी! तिच्या नावावरूनच ती ‘संगणक’ विषयाशी संबंधित आहे हे सूत्र वाचकांस सांगणे न लगे!

‘आजचे युग हे संगणकयुग आहे’ असा उल्लेख मोठ्या अभिमानाने आपण करित असतो. मानवाने केलेल्या वैज्ञानिक प्रगतीचे मूर्तरूप म्हणजे जणू संगणक!

त्या संगणकाच्या कार्यप्रणालीत सर्वव्यापी बिघाड झाला तर? या मूळ कल्पनेवर आधारित ही कथा.

एक दिवस असा येतो की हळूहळू जगातील सर्व मुख्य देशांतील संगणक यंत्रणा कोलमडून पडायला लागतात. फ्रान्समधील विमानतळावरील सेवा संगणकांच्या बिघाडामुळे विस्कळीत होते. तर दक्षिण आफ्रिकेतील डरबन शहरातील संगणकावर नियंत्रित असलेली फोनची यंत्रणा साफ कोलमडते. भारत-पाकिस्तानसारख्या देशात संरक्षणदलाच्या कार्यालयातील संगणक व्यवस्थित काम करेनासे होतात. देशोदेशीचे शास्त्रज्ञ त्यातील दोष तात्पुरते दूरही करतात. परंतु

गुप्त अद्भुत जे ज्ञान वसे विश्वी, ग्रंथ-रविने ते प्रकाशित होई।

उपकथानके यामुळे प्रस्तुत कादंबरी वाचकाला खिळवून ठेवते. डॉ. जयंत नारळीकर हे केवळ ललित लेखक नाहीत-तर ते स्वतः विज्ञानक्षेत्रातील गाढे संशोधक आहेत. त्यामुळे कथेमागील विज्ञानकल्पना ही अतिशय तर्कशुद्ध आहे. तिला रसाळ भाषेत शब्दरूप देण्यातही ते यशस्वी झाले आहेत. ओघात येणाऱ्या

विविध विज्ञान-संकल्पना, यंत्रांचे कार्य याविषयी ते सहज माहिती देऊन जातात. 'भविष्यातील संभाव्य धोके डोळ्यासमोर ठेवून सर्व राष्ट्रांनी, सर्व मानवांनी आपापले हेवेदावे विसरून एकजूटीने राहायला हवे' हा विधायक विचारही ते आवर्जून मांडतात.

विज्ञान-संकल्पनेवर तर्कशुद्धपणा

व कादंबरी म्हणून असलेले लालित्य यामुळे 'व्हायरस' ही विज्ञान कादंबरी अतिशय चित्तवेधक आहे.

व्हायरस

लेखक : डॉ. जयंत नारळीकर

प्रकाशक : मौज प्रकाशन

पृष्ठे : १३४ **किंमत :** ₹. ७०/-

प्रकाश नारायण संत यांचा 'वनवास' हा अतिशय सुंदर कथासंग्रह दोन वर्षांपूर्वी बाजारात आला आहे. कुमार आणि किशोरवयीन वाचकांसाठी हा कथासंग्रह अतिशय उपयुक्त असाच आहे.

या कथासंग्रहातील सर्वच्या सर्व म्हणजे तेराही कथांचा नायक एकच आहे. त्याचं नाव आहे लंपन ऊर्फ लंप्या. अगदी तुमच्या वयाचा शाळकरी पोरगा आहे तो. आपल्याच विश्वात सदा रममाण असणारा.

निसर्गाची ओढ असणारा, काहीसा भित्रा, परीराज्यात रमणारा, अबोल स्वभावाचा, मनातल्या मनात पानाफुलांशी बोलणारा, सतत आसपासच्या माणसांना प्रश्न विचारणारा, असा काहीसा त्याचा स्वभाव आहे. तरीही तो जरासा खट्याळ आहे. त्यामुळे त्याच्या हातून बऱ्याच गमती-जमतीही होतात त्या सगळ्या त्याच्या तोंडून त्याने सांगितल्या आहेत, म्हणजेच काय की प्रत्येक कथेचा निवेदक तो स्वतः आहे.

तर ह्या लंप्याला दोन भावंडेही आहेत; बिट्ट्या आणि मणी ! ह्या लंप्याचे आई-वडील शहरात राहायला असतात आणि त्याचे आजी-आजोबा दूर एका खेड्यात असतात. तिथे त्यांचे मोठे घर असते. लंप्याचे आई-वडील लंप्याला तिकडे आजोळी पाठवून देतात... आणि लंप्याच्या कथांना सुरुवात होते.

अल्लड पोरवयातल्या भावभावनांचा पट आपल्यापुढे अलगाद मांडत जातो. हा लंपन. आणि एकएक पात्र आपल्यासमोर जिवंतपणे उभं राहू लागतं. 'ओझं'

वनवास

ह्या पहिल्या कथेत भेटतात ते शाळेचे हेडमास्तर ! शिकायला येणाऱ्या ह्या चिंगाट पोरांशी छडीने बोलणारे. नंतर भेटतो ते लंप्या लपवून छपवून रस्त्यावरचे मांजर घरात घेऊन गेल्यावर नेताजी पालकर फेम त्यांचा नोकर 'बाबूराव' ! लंप्याची आजी आणि आजोबा खेळकर स्वभावाचे आहेत. त्यांची भांडणंही होतात आणि तरीही अगदी बिनचुकता आजीच्या वाढदिवसाला तिला गुलाबाचे फूल भेट देणारे हे आजोबा आजीला चक्क घाबरतात. 'फुलाची गोष्ट' ह्या कथेत तर आजी-आजोबांच्या गमती वाचून आपल्यालाही हसू येतं. प्रत्येक कथेत नर्म विनोदाचा असा शिडकावा आहेच. लंप्याची आईसुद्धा फार मायाळू. आपल्या तिन्ही मुलांना ती 'प्रेमाचं ओझं' कसं मानते, याची कथा 'ओझं' ह्या सुरुवातीच्या कथेत येते. ती वाचून तुमच्याही डोळ्यात पाणी येईल. 'अर्थ', 'बीज', 'मैत्री', 'समज' ह्या कथांतून मैत्रीची निरनिराळी रूपं

आनंदाने जीवनाकडे, सदैव पाहत राहणे, नव्या सुखात गात जावे, शुंद तराणे!

आपणास वाचावयास मिळतात. तर 'वनवास', 'भेट', 'चक्र', 'आदम', ह्या कथांमधून नातेसंबंध आणि लहानग्यांच्या भावभावनांच्या स्मनाळू विश्वाचं चित्रीकरण आपणास वाचावयास मिळेल. 'खेळ' 'साखळी', आणि 'शर्यत' ह्या कथांचा वाचनाचा आनंद काही वेगळाच आहे.

खेळातल्या गमती-जमती. गल्लीतला एखादा आडदांडपणा करणारा आपल्याला भेटतोच की नाही, तसाच ह्या लंप्याला एक जांब्या भेटलाच. तो लाफा, थपडा, चापट, ठोसा, बुक्की, हे सामान उधारीवर देतो; कारण तो सांगतो दोन लावतो, पण पुढचा एकीतच गारद

होतो. अशा वेळी जंब्या दुसरी नंतर केव्हातरी ठेवून देतो. लंप्याकडे चक्क दोन थपडा बॅल्स आहेत. त्यांचं काय होतं ते एका कथेत वाचायला मिळतं. हसून हसून रडकुंडी उडेल. 'खेळ'कथेतला टारझन आणि 'मोंबासा हा मोंबासा मोंबासा' करीत धिंगाणा घालणाऱ्या रानटी लोकांची तर एक भन्नाट गंमतच आहे.

ह्या तेरा कथातून भेटणारी असंख्य पात्रं ही वाचकांच्या मनाची पकड घेणारी आहेत. तुरा पाटील मास्तर, घंटीमठ, एशी, तम्या, कलमरी, पटशा तांबुळवाडकर, के. पांडुरंग, काशीनाथ दळवी अजून कितीतरी पात्रं सांगता येतील सुमीच्या खवचट आजोबांचा तर

तुम्हालाही राग आल्यावाचून राहणार नाही. के. बीची प्रभाने कशी जिरवली तेही वाचनीय आहे.

ह्या पुस्तकाबाबत पु.ल.देशपांडे म्हणतात, 'लंप्याच्या भाषेत सांगायचं म्हणजे, एकदा नाही, दोनदा नाही ह्या कथा मॅडसारख्या वाचल्या तरी त्या ताज्याच वाटतील. एका निराळ्याच शैलीचा आणि वाचकाशी चट्कन संवाद साधून त्यालाही लंप्याच्या वयाचा करून टाकणारा हा कथासंग्रह आहे.'

वनवास

लेखक प्रकाश संत.

प्रकाशक मौज प्रकाशन

पृष्ठे १८२/ किंमत रु. १००

ग्रंथ हेचि मित्र । ग्रंथ हेचि गुरु । ग्रंथ कल्पतरु । जीवनात । ग्रंथ हेचि ज्ञान । ग्रंथ देती जाण । ग्रंथ अनुमान । जीवनात ॥

बंदा बैरागी

डॉ. नलिनी गुजराथी

“बोला! मुसलमान होता की नाही? मुसलमान व्हाल तर बादशहाकडे जहागिरी मिळेल. नाही तर व्हा मरणास तयार!” हा प्रश्न कुणा हिंदू मोठ्या सरदाराला विचारला जात नव्हता, तर केवळ ८ वर्षे वयाचा जोरावरसिंह व ६ वर्षे वयाचा फत्तेसिंह या गुरू गोविंदसिंहाच्या कोवळ्या मुलांना औरंगजेबाचा सुभेदार वझीरखान विचारत होता! त्या मुलांनी त्याला बाणेदारपणाने ठणकावले - “नाही! आम्ही मुसलमान होणार नाही! धर्मासाठी आम्ही प्राण देखील देऊ पण मुसलमान होणार नाही!”

विटांची भिंतच मुलांभोवती रचण्यात आली! विटा गळ्यापाशी आल्या तरी मुलांनी हुं का चूं केले नाही! पुन्हा तोच प्रश्न ‘मुसलमान व्हा, नाहीतर मरणास तयार व्हा!’ मुले गर्जली, “सत् श्री अकाल” आणि विटांनी भिंत बंद करण्यात आली. मुलांना भिंतीत चिणून मारण्यात आले! पंजाबमधील सरहिंद या गावी शिखांचे दहावे गुरू गोविंदसिंह यांच्या मुलांनी बलिदान करून मोघलांविरूद्धच्या लढाईत एक ‘सुवर्णाध्याय’ लिहिला.

गोविंदसिंह आपल्या मुलांचे बलिदान विसरले नव्हते! याचा बदला

श्री बंदाच्या या कथेने अंदमानामध्ये काळ्या पाण्याची शिक्षा भोगणाऱ्या स्वातंत्र्यवीर सावरकरांना छळ सहन करण्याची शक्ती दिली. ज्ञान प्रबोधिनीचे संस्थापक आप्पासाहेब पेंडसे यांना प्रेरणा दिली. आप्पांनी ही कथा अनेकदा अनेक कार्यकर्त्यांना, युवक - युवतींना सांगितली. त्यापैकी मीही एक भाग्यवंत. आप्पांकडून लहानपणी ऐकलेली ही कथा काळजाचा ठाव घेऊन गेली. स्वातंत्र्यात जन्मलेल्या आराजच्या तरुण पढीला आपल्या पूर्वजांनी आपल्यासाठी काय सोसले, याची जाणीव करून देण्यासाठी ती कथा पुन्हा शब्दबद्ध केली आहे.

घेण्याच्या योग्य संधीची ते वाट पाहत होते. याच काळात १७०७ मध्ये औरंगजेबाचा मृत्यू होऊन बहादूरशाहा गादीवर आला. त्याचे व गुरू गोविंदसिंहाचे संबंध चांगले होते. दक्षिणेतील स्वारीच्या वेळी बहादूरशाहाबरोबर गुरू गोविंदसिंह नांदेडला आले व त्यांची बंदा बैरागींशी गाठ पडली! कोण बरे हा बंदा बैरागी?

बंदाचे मूळ नाव लक्ष्मणदास असे होते. त्यांचा जन्म पश्चिम काश्मीरातील पूंछ भागातील राजोरी गावात २७ ऑक्टोबर १६६० रोजी झाला. वडिलांचे नाव रामदेव. जातीने रजपूत व व्यवसाय शेतीचा होता.

लक्ष्मणदासाला पहिल्यापासून

सुन गम के तराने, दिल दहलेंगे, है पुर जोश कहानी । अगर याद न हो तो याद दिला दूँ तुमको याद पुरानी ।

शिकारीचा नाद होता. अशाच एका शिकारीच्या वेळी त्याने एका हरिणीचा वध केला. ती हरिणी गर्भवती होती व मरताना एका पाडसास जन्म देऊन मेली. ते पाडसंही तिच्याबरोबर मेले! जन्म मृत्यूच्या या विलक्षण नात्याने लक्ष्मणदासाच्या जीवनात क्रांती झाली! त्याच्या हृदयात संसाराविषयीचे वैराग्य उपजले. त्यानं संसाराचा त्याग केला व 'माधवदास' या नावाने बैरागी झाला. यात्रा करीत हिंडत असताना गोदावरीच्या तीरावर नांदेडला येऊन तिथे त्यांनी स्वतःचा आश्रम स्थापन केला.

नांदेडमध्ये गुरू गोविंदसिंह व त्याची गाठ पडली. दोघांमध्ये तात्विक चर्चा झाल्या. त्यात गुरू गोविंदसिंहांचा माधवदासावर विलक्षण प्रभाव पडून त्याने त्यांचे शिष्यत्व स्वीकारले! गुरूंचा शिष्य म्हणजेच बंदा! म्हणून स्वतःला बंदा बैरागी म्हणवून घेऊ लागला. गुरू गोविंदसिंहांनी त्याला शीख न बनविताच पुढील कार्य करण्यास सांगितले. त्याला आधीच्या शीख गुरूंचा इतिहास सांगितला. स्वतःवर आलेल्या संकटांची कथा सांगितली व त्याला म्हटले,

“तू पंजाबात जा! माझे सैन्य तुला साहाय्य करेल. गुरू तेजबहादूरांच्या वधाचा सूड घे! फत्तेसिंह व जोरावरसिंह यांना भिंतीत चिरडून मारणाऱ्या वझीरखानाचा सूड घे! देशाला व समाजाला मुघली सत्तेपासून मुक्त कर!”

गुरूंचा संदेश हृदयात जपून ठेवून बंदा निघाला. बंदा निघाला, तो थांबलाच नाही. वाटेत गुरूंच्या

विखुरलेल्या शिष्यांना, सैन्याला गोळा करित बंदा पंजाबमधील सरहिंद या मुख्य शहराजवळील समाना या गावात येऊन थडकला. गुरू तेज बहादूरांचे शीर औरंगजेबच्या दरबारात उडविणाऱ्या जलालुद्दीनचे हे गाव होते. या गावात मुसलमानांबरोबर लढाई होऊन बंदाने १० हजार मुसलमानांना कंठस्नान घातले व गुरूंना दिलेल्या वचनांची पूर्ती करण्यास प्रारंभ केला.

सरहिंदलाच वझीरखाने गुरू गोविंदसिंहांच्या मुलांना भिंतीत चिपून मारले होते. सरहिंदजवळील छप्पर चित्ती या गावी वझीरखानच्या सैन्याशी बंदाची गाठ पडली. मोठीच धुमश्चक्री उडाली. बंदाचे दोन अधिकारी बादसिंह व फत्तेसिंह यांनी वझीरखानावर हल्ला चढवून त्याच्या देहाचे तुकडे केले. मुसलमानांचे सैन्य कापून काढले. बंदा सूडाने पेटला होता. ज्या इसमाने या मुलांना वझीरखानाच्या हवाली केले होते, त्याला पकडून ठार करण्यात आले. लढाईत मारलेल्या वझीरखानाचे प्रेत झाडाला लटकावून कोल्ह्या - कुत्र्यांच्या हवाली करण्यात आले. त्यानंतर ही सूडाची आग विझली.

बंदाच्या या पराक्रमाच्या कथा बहादूरशहाच्या कानी जात होत्या. त्याने बंदाच्या बंदोबस्तासाठी अमीनखानला साठ हजार सैन्यानिशी पाठविले. लोहगढ येथे दोन्ही सैन्यांची गाठ पडली. किल्ल्याला वेढा पडल्यानंतर आतील शिखांची अवस्था अतिशय वाईट झाली. शेवटी बंदा वेश पालटून किल्ल्यातून बाहेर पडला. किल्ला मुसलमानांच्या हाती आला पण पक्षी पळाला होता.

तेथून डोंगराळ भागात जाऊन बंदाने डोंगरी राजांशी लढाया केल्या. डोंगराळ मुलूख काबीज करीत १७११ मध्ये थेट जम्मू जिंकले. याच काळात त्याने चंबा राजाच्या मुलीशी लग्न केले.

१७१२ मध्ये बहादूरशहा मृत्यू पावला. त्यानंतर आलेल्या जहांदरशहाला पदच्युत करून फरूखशायर गादीवर आला. बंदाचा नायनाट करण्याचा विडाच त्याने उचलला व समरखानाला भरपूर सैन्यानिशी पाठविले. गुरूदासनांगल या गावी दोघांची गाठ पडून घमासान लढाई झाली. या लढाईत एक मोठी चूक बंदाकडून झाली, ती म्हणजे त्याने ही लढाई किल्ल्यातून लढविली. या किल्लेवजा गढीला 'भाई दुनिचंदची हवेली' म्हणत. तिच्याभोवती मोगलांचा वेढा आवळत चालला होता. ८ महिनेपर्यंत बंदाने गढी लढविली. अखेरीस किल्ल्यातील दाणावैरण संपत आली. नेक शीख सैनिक बंदाला सोडून गेले. अखेरीस ३ मोगल सैन्य गढीत शिरले. सुमारे ३०० शिखांची कत्तल करण्यास येऊन त्यांची प्रेते राची नदीत फेकण्यात आली. बंदाला व दोन-तीनशे शिखांना पकडून लाहोर येथे आणण्यात आले. अखेरीस सिंह पिजऱ्यात बंदिस्त झाला. बंदाला पकडल्यापासून त्याच्या जीवन नाट्यातील तिसऱ्या अंकाला, अखेरीच्या पर्वाला सुरुवात झाली. बंदाला मुसलमान एवढे घाबरत असत की, त्यांना वाटे बंदा जादूटोणा करून पळून जाऊ शकेल. म्हणून लाहोरहून दिल्लीला नेताना बंदाला

तेज उसळें स्वातंत्र्याचे वेदीवरच्या पाटात, भारतभूचे भाळ उजळले सत्तावनच्या समरात.

लोखंडी पिंजऱ्यात ठेवण्यात आले होते. त्याचा हात एका मुघल शिपायाच्या हाताशी बांधला होता. जरा जरी बंदाने सुटण्याचा प्रयत्न केला तर त्याला ठार मारण्याची आज्ञा होती. बंदाला व वाटेत पकडलेल्या ७०० शिखांना दिल्लीत आणण्यात आले. या सर्वांची दिल्लीमध्ये अतिशय अपमानास्पद अशी मिरवणूक काढण्यात आली.

मिरवणुकीच्या अग्रभागी दोन हजार शिखांची मुंडकी बांबूवर ठेवून मिरवण्यात आली. त्याच मिरवणुकीत एक मेलेले मांजरही मिरविले जात होते. त्याचा उद्देश गुरुदासनांगलला मांजरसुद्धा शिल्लक ठेवले नाही हे दाखविण्याचा होता. शीख कैद्यांना मेंढराची कातडी पांघरण्यास दिली होती. गाढवावर व उंटावर त्यांना बसविण्यात आले होते. असा तमाशा दिल्लीच्या जनतेने पाहिला नव्हता; असे मिरजामहंमद म्हणतो. कसे सहन केले असेल हे सारे त्या वीर पुरुषाने?

लोक शीख हुतात्म्यांचे विडंबन करीत होते. त्यांच्यावर थुंकत होते. तरीही शांतपणे गुरुग्रंथातील गाणी म्हणत ते शीख कैदी मरणाच्या वाटेवरून चालले होते. शीख कैद्यांना मिरवणुकीने आणून कोतवाल सरब्राह्म खान याच्या हवाली केले गेले. सहा दिवसपर्यंत रोज १०० याप्रमाणे शीख कैद्यांची कत्तल करण्यात आली. या क्रूर, करुण आणि धीरोदत्त अशा प्रसंगाचे वर्णन स्वातंत्र्यवीर सावरकरांनी 'श्री बंदावीर' या कवितेत केले आहे. ते मुळातूनच वाचण्यासारखे आहे. प्रत्येकी दिवशी शिखांना विचारले

जाई- 'तुम्ही मुसलमान होणार का? नाहीतर मरणास तयार व्हा.'

एक एक शिष्य त्या वीरगुरूचा शृंखलात बद्ध पुढे एक एक ये 'होशी का मुसलमान? वाचसी तरी?'

'हिंदू मी! शीख अम्ही! मरण मी वरी!'

... शंभरदा प्रश्न उठत रानटी स्वरी 'होशी का मुसलमान? वाचसी तरी!' शंभरदा उत्तर दे कंप अंबरी 'हिंदू मी! शीख अम्ही! मरण मी वरी!'

सहा दिवसात सहाशे शिखांनी स्वधर्मासाठी बलिदान केले आणि सातवा दिवस उजाडला. पुन्हा एकदा बंदाची दिल्लीतून मिरवणूक निघाली. बंदाला वधस्तंभापाशी आणून पुन्हा तोच प्रश्न विचारण्यात आला, 'काफरा, हो मुसलमान, वाचसी तरी! बंदाने नकार देताच त्याचा लहान मुलगा अजयसिंह याला त्याच्यासमोर आणण्यात आले. त्याला बंदाच्या मांडीवर बसविण्यात आले व बंदाला स्वतःच्या मुलास ठार मारण्यास सांगण्यात आले. बंदाने त्याला नकार देताच त्या मुलालाही वधस्तंभाकडे नेण्यात आले.

ते दृश्य पाहून वीर बंदाच्या मुखी शब्द उमटले 'हर हर!' सत् श्री अकाल' एकीकडे मुलाच्या बलिदानाने वीर म्हणून झालेला गर्व आणि दुसरीकडे शृंखलाबद्ध असल्याने मुलास वाचवू शकलो नाही, म्हणून तडफडणारे पित्याचे हृदय!

श्री बंदाच्या गर्जनेने संतापलेल्या बादशहाने तापलेल्या सांडसाने श्री

बंदाच्या मासाचे लचके तोडण्यास सुरुवात केली!

पण तेवढ्याने तरी त्या क्रूरकर्म्यांचे समाधान व्हावे? छे! समोर बंदाचा मुलगा अजयसिंह मारला गेला होता! त्याचे मृत शरीर चिरून त्यातून हृदय बाहेर काढण्यात आले आणि आपल्या मृत बाळाचे ते हृदय जबरदस्तीने बंदाच्या मुखात कोंबण्यात आले! काळाचाही श्वास क्षणभर थांबावा इतके भयानक कृत्य होते ते! आजपर्यंतच्या इतिहासात असा छळ केल्याचे कधी पाहण्यात नाही!

'जिवलगा राजसशा लाडक्या अशा एकूलत्या तनयाचे हृदय ते अहो जनकाच्या त्या वदनी कोंबिती बळे हाय हाय -धन्य धन्य - हाय हाय हा! धन्य धन्य धन्य! तरिही धैर्य नाचळे!'

श्री बंदाचे - वीरयोग्याचे चित्त या काळजाला घरे पाडणाऱ्या घटनेनेही चळले नाही! बंदाच्या देहाचे तुकडे तुकडे करून गिधाडांच्या हवाली फेकून देण्यात आले.

तथापि हे बलिदान व्यर्थ गेले नाही. या बलिदानाने त्या वेळच्या सामान्यातल्या सामान्य हिंदूलाही धर्मांध मुसलमानांविरुद्ध लढण्याचे बळ मिळाले.

डॉ. नलिनी गुजराथी,

अद्वैत, १२७७ शुक्रवार पेठ,

सुभाषनगर गल्ली क्र. ६, पुणे २

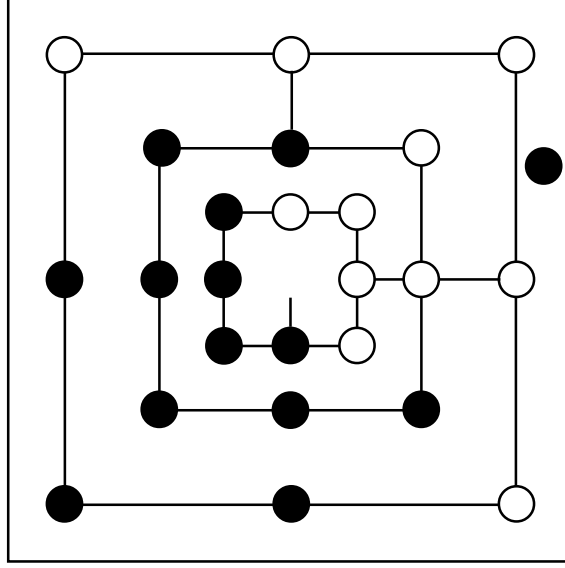
संत महात्मे शूरवीरांची अनुपम येथील गाथा, प्रियतम भारत देशाचा या सदैव उन्नत माथा।

खेळ खेळून तर पाहा!

वहीच्या पुढ्यावर सोबतची आकृती योग्य प्रमाणात काढा.

हा झाला तुमच्या खेळाचा पट. हा खेळ दोघेजण खेळू शकतात. घरात विविध रंगांच्या गुंड्या असतील. प्रत्येक खेळाडूने एकाच रंगाच्या ७ गुंड्या घ्याव्यात. (गुंड्यांऐवजी रंगीत टिकल्या, इतर गोष्टीही चालतील.) आता या गुंड्या म्हणजे आपल्या खेळाच्या सोंगट्या होत.

आल्या असतील तर त्याच डावात पुन्हा त्याच ठिकाणी तीन सोंगट्या एका सरळ रेषेत आल्यास पुन्हा नवीन सोंगटी काढायला परवानगी नाही. **सोंगट्या काढण्यासाठी प्रत्येकवेळी नवीन ठिकाणीच तीन सांगट्या एका सरळ रेषेत घायला हव्यात.**

अशा प्रकारे एक एक सोंगटी काढत जायची. ज्याच्या फक्त दोनच सोंगट्या उरतील तो हारला. तेथे तो

आता खेळाला प्रारंभ करताना कोणीही एकाने कोणत्याही एका गोलावर १ सोंगटी ठेवावी. मग दुसऱ्याने स्वतःकडची एक सोंगटी दुसऱ्या कोणत्याही गोलावर ठेवावी. अशाप्रकारे प्रत्येकाने आलतून पालतून एक-एक सोंगटी हव्या त्या गोलावर ठेवत जावी. असे करताना एक गोष्ट लक्षात ठेवावी की, **आपल्या स्वतःच्या तीन सोंगट्या एका सरळ रेषेत येण्यासाठी प्रयत्न करायचा** तर आपल्या प्रतिस्पर्ध्याच्या तीन सोंगट्या एका सरळ रेषेत (तिरक्या नाही) येऊ द्यायच्या नाहीत. जर सोंगट्या लावतानाच आपल्या तीन सोंगट्या एका सरळ रेषेत आल्या तर आपल्या प्रतिस्पर्ध्याने लावलेल्या सोंगट्यांपैकी कोणतीही एक सोंगटी आपण काढायची व ती आपल्याकडे ठेवायची. जर प्रतिस्पर्ध्याच्या तीन

सोंगट्या सरळ एका रेषेत आल्या तर त्याने असेच करावयाचे.

याप्रमाणे सर्व सोंगट्या लावून झाल्यावर मग ज्याने सोंगट्या लावायला सुरुवात केली असेल त्याने स्वतःची कोणतीही एक सोंगटी सरळ आखलेल्या रेषांवरून कोणत्याही दिशेला एक घर (पुढे-मागे-डावीकडे-उजवीकडे) हलवायची. मग प्रतिस्पर्ध्याने त्याची एक सोंगटी हलवायची. अशाप्रमाणे डाव खेळत जायचा. प्रत्येक वेळी विचार हाच करायचा की स्वतःच्या तीन सोंगट्या एका सरळ रेषेत कशा येतील व दुसऱ्याच्या कशा येणार नाहीत. पुन्हा तीन सोंगट्या एका रेषेत आल्यास दुसऱ्याची कोणतीही एक सोंगटी काढून घ्यायची. एखाद्या डावात एका विशिष्ट ठिकाणी एकदा तीन सोंगट्या एका सरळ रेषेत

डाव संपला व पुन्हा पहिल्यापासून खेळायला प्रारंभ करावा. डोकं वापरून खेळायचा हा खेळ तुम्हाला नक्की आवडेल.

या गोलांना आकडेही देता येतील व ज्या वेळी तीन सोंगट्या एका रेषेत येतील त्यावेळी दुसऱ्याची सोंगटी काढण्याबरोबरच त्या सोंगट्याखालील आकड्यांची बेरीज करायची. अशा बेरजेलाही काही गुण ठेवता येतील.

या खेळात अजून काय बदल करता येतील? कोणते नवीन नियम घालता येतील? खेळता खेळता तुम्हालाही सुचाला लागेल. तुम्हाला नवीन काही सुचलं त 'छात्र प्रबोधन'च्या पत्त्यावर जरूर पाठवा.

पुरे गोडवे त्यांचे, तुम्ही चढाना शिखरे, त्यांना स्मरा पण भरा, अंतरात नवे वारे.

आपल्या योजनेसाठी छात्र प्रबोधनची संग्राह्य पुस्तके

समृद्ध आशय, तज्ज्ञ लेखक, आकर्षक छपाई, माफक किंमत !

<p>► कथासंग्रह</p> <ul style="list-style-type: none"> • दरवळ ४० • मृदुगंध व मोहोर (प्रत्येकी) ६० • बहर ५० • कहाणी दोन भावांची ३० • मृदुभाव जागे होता.. ३० • प्रेरक कथा.. ३० <p>► ललित लेखसंग्रह</p> <ul style="list-style-type: none"> • अलगुज ४५ • केवड्याचं पान ४० <p>► कवितासंग्रह</p> <ul style="list-style-type: none"> • अक्षरबोली ३० • कवितेच्या गावा ३० <p>► नामवंतांच्या काव्याची रसग्रहणात्मक पुस्तके</p> <ul style="list-style-type: none"> • गंध मोहवी काव्याचा भाग १ व भाग २ प्रत्येकी ५० <p>► काव्यपंक्तींचा संग्रह</p> <ul style="list-style-type: none"> • शब्दांची रत्ने ४० <p>► प्रेरणादायी, अनुभवपर पुस्तके</p> <ul style="list-style-type: none"> • जिद्दीची लोभस रूपं ६० • आयुष्यातील वादळलाटा ६० • कथा झमोची ६० • आम्ही असे घडलो... ८० • हरिसिंह नलुआ.. ६० 	<p>► व्यक्तिविकासाशी निगडित पुस्तके</p> <ul style="list-style-type: none"> • व्यक्तीविकासासाठी विद्याव्रत ७० • प्रतिभेच्या प्रांतातील प्रवास ५० • कल्पक बनूया ६० • Be Creative १०० • तरंग मनाचे ५० • गीता-गीताई १० <p>► विचार व कृतिप्रवर्तक लेखांचा संग्रह</p> <ul style="list-style-type: none"> • स्वीकारशील स्वदेशी ५० • हरित संदेश १५ • Green Messages २० • हट्टी व्हा हट्टी ५० <p>► अभ्यासविषयक/कृतिपर पुस्तके</p> <ul style="list-style-type: none"> • असे घटते सुंदर अक्षर १५ • त्रिमितीची किमया ७५ • 3D Magic ८० • प्रज्ञाबोध भाग-४ ६० • प्रज्ञाबोध भाग-५ ७० <p>► माहितीपर पुस्तके</p> <ul style="list-style-type: none"> • गिर्यारोहणगाथा ४० • आपला पाऊस ३० • वाचलेच पाहिजे असे काही..... भाग-१ व भाग-२ प्रत्येकी २० • छंद आकाश दर्शनाचा ८०
---	--

शिक्षक-पालकांसाठी पुस्तके

<ul style="list-style-type: none"> • बुद्धिवैभव २० • Glory of Intelligence ३० • हसत खेळत बुद्धिविकास भाग-१ १०० • हसत खेळत बुद्धिविकास भाग-२ १५० • Enhancing the Potential through Play १३० 	<ul style="list-style-type: none"> • रूप पालटू शिक्षणाचे ३० • सामाजिक जाणीव संवर्धन... ८० • आश्वासक पालकत्व... ८० • प्रबोधन गीते पुस्तक : २० • ध्वनिफीत : ४०
---	---

ज्ञान प्रबोधिनीची चरित्रात्मक व वैचारिक पुस्तके

<ul style="list-style-type: none"> • विवेकानंदांचा राष्ट्रधर्म ६० • विवेकानंद-कन्या भगिनी निवेदिता ८० • राष्ट्रद्रष्टे विवेकानंद १२० • ज्ञा. प्र.चे संस्थापक, वि.वि. पेंडसे १०० 	<ul style="list-style-type: none"> • समर्थ रामदास काय म्हणाले? ६० • राष्ट्रदेवो भव ५० • स्मृतीतुनी स्फुरो कृती १५ • ज्ञान प्रबोधिनी खंड ४ १००
---	---

विशाल दारे माझ्या घरची, खुशाल ही राहोत खुली, मज गरीबाची कांबळ वाकळ, सकळांसाठी अंथरली.

‘खेळांची जननी अॅथलेटिक्स’

प्रा. मनोज देवळेकर

अॅथलेटिक्स, जिम्नॅस्टिक्स आणि स्विमिंग या खेळांना Mother games असे संबोधले जाते. कारण अन्य खेळांसाठीच्या पूरक हालचाली व शारीरिक क्षमतांची तयारी या तीन खेळातून होते. त्यातही अॅथलेटिक्सचे स्थान आणखी वेगळे आहे. या क्रीडाप्रकारांना इतिहास आहे, संस्कृती आहे, परंपरा आहे.

ग्रीक देवता ‘झ्यूस’चे ‘क्रोनोस’ नावाच्या राक्षसाशी पृथ्वीच्या प्राप्तीसाठी अनेक दिवस युद्ध चालले. त्यात झ्यूस देवाचा विजय

झाला. त्याच्या आनंदोत्सवानिमित्त क्रीडास्पर्धांचे आयोजन करण्यात आले. हेच ऑलिंपिकचे उगमस्थान होय.

या स्पर्धा ‘ऑलिम्पियाड’ गावात खेळल्या गेल्या म्हणून त्यांना ‘ऑलिंपिक स्पर्धा’ हे नाव रूढ झाले.

या स्पर्धांमधील विविध क्रीडाप्रकार प्रामुख्याने मानवाच्या मूलभूत हालचालींवर आधारीत आहेत. चालणे, धावणे, उडी मारणे, वस्तू फेकणे, अडथळे पार करणे अशा त्या काळातील दैनंदिन

हालचालीची स्पर्धा यात अपेक्षित होती. अनेक वर्षांनंतर त्याचे काळानुसार स्वरूप बदलून आजच्या स्पर्धा आपण पाहत आहोत. यातील सर्व क्रीडाप्रकारांची क्रमशः ओळख करून घेऊ या.

धावण्याच्या शर्यती

जंगलात वन्य प्राण्यांपासून संरक्षण करणे किंवा शिकारीसाठी विविध प्राण्यांचा पाठलाग करणे यातून माणसाची धावण्याची क्रिया प्रकट झाली असावी. स्पर्धांच्या रूपाने या हालचालींमधील वेग दिवसेंदिवस वाढत आहे. जीवनाच्या सर्वच क्षेत्रात मानवाने अशा वेगाने प्रगती केली पाहिजे, असा संदेश यामध्ये अपेक्षित आहे. धावण्याच्या स्पर्धांमध्ये सध्या विविध अंतरांच्या स्पर्धा होतात. अगदी १००मी किमान ते ४२.१९५ कि.मी. इतक्या अंतरांपर्यंतच्या धावण्याच्या शर्यती आहेत. या शर्यतींचे तीन गटात विभाजन केले जाते.

१) वेगवान शर्यती (sprints) - १००, २००, ४०० मी. धावणे.

२) मध्यम अंतराच्या शर्यती - ८००, १५०० मी. धावणे.

३) लांब पल्ल्याच्या शर्यती - ३०००, ५००० मी.

१०,००० मी., २१

कि.मी., ४२.१९५ कि.मी.

याशिवाय धावण्याच्या शर्यतींमध्ये आणखी एक चौथा गट होतो तो म्हणजे अडथळ्यांच्या शर्यतींचा.

यामध्ये १०० मी., ११० मी., ४०० मी., १५०० मी. इ. अंतरांच्या शर्यती असतात.

स्वराज्याचे सुराज्य करणे हे आपुले ध्येय, कुणी न राहिल गरीब उपेक्षित हेच खरे श्रेय

निर्मितीसाठी स्नायूत साठविलेला प्राणवायू (२) वापरला जातो.यासाठी स्नायूंचा आकार आणि क्षमता जास्त असण्याची आवश्यकता असते. सध्याचे १००,२००, ४००मी.शर्यतीत खेळाडू

१) वेगवान शर्यती (sprints) -

बेन जॉन्सन, कार्ल लुईस, लिनफोर्ड ख्रिस्ती, जॅकी जॉयनर अशी परदेशी तर मिल्ल्हासिंग आणि पी.टी. उषा ही भारतीय नावे लगेच डोळ्यासमोर येतात. या स्पर्धा म्हणजे वाऱ्याशी केलेल्या चढाओढीच होय.

या वेगवान शर्यतीसाठी प्रामुख्याने हातापायाचे स्नायू बलवान असावे लागतात. शरीराच्या हालचाली योग्य प्रकारे वेगात होण्यासाठी शरीर लवचिक असावे लागते. स्नायूंमध्ये दोन प्रकारचे स्नायू असतात.

त्यातील प्राणवायू साठवून ठेवणारे स्नायूंचे प्रमाण ज्यांच्या शरीरात जास्त आहे, ते खेळाडू या प्रकारात प्रावीण्य मिळवू शकतात. परदेशात लहान वयातच चाचणीद्वारे हे आधी तपासून पाहातात. त्यानुसार पुढे तयारी करून घेतली जाते. कमी अंतराच्या शर्यतीसाठी ऊर्जा

मुष्टियोद्ध्याप्रमाणे बलवान दिसतात.याचे हेच कारण आहे.

कौशल्ये :- या शर्यतीत मुख्यतः तीन कौशल्ये लागतात.

१) वेगात प्रारंभ करणे (quick start) २) हातापायाच्या अचूक हालचाली. ३) शर्यतीचा शेवट करणे.

१) प्रारंभ :- सध्याच्या नियमांनुसार या शर्यतीची सुरुवात सर्व खेळाडूंनी खाली जमिनीवर बसून करणे आवश्यक असते. या तंत्राला 'क्राऊच स्टार्ट' असे म्हणतात.जमिनीला मागे रेटून पुढे धावण्यासाठी ठोकळ्यांचा (Staining block) वापर करतात.

अ) जमिनीवर हात टेकून ओणवे होऊन, एका पायाचा गुडघा टेकून व दुसरा पाय गुडघ्यात वाकवून उभा ठेवून आरंभ स्थितीत उभे राहतात. (याला on your mark position म्हणतात.)आ) आरंभकाने 'Set' अशी आज्ञा

देताच ओणव्या स्थितीत उभे राहतात.

इ) बंदुकीचा आवाज झाल्यावर ब्लॉकमध्ये पाय दाबून धावण्यास सुरुवात करतात.

२) प्रत्यक्ष धावणे -

हातापायाच्या योग्य हालचाली झाल्या तर वेगात धावता येते. इंजिनाच्या पिस्टन प्रमाणे हाताची लयबद्ध हालचाल करतात.तर पायांची हालचाल आकृतीत दाखविल्याप्रमाणे लांब ढांगा (strides) टाकत चवड्यांवर पळत करतात.

३) धावण्याचा शेवट :-

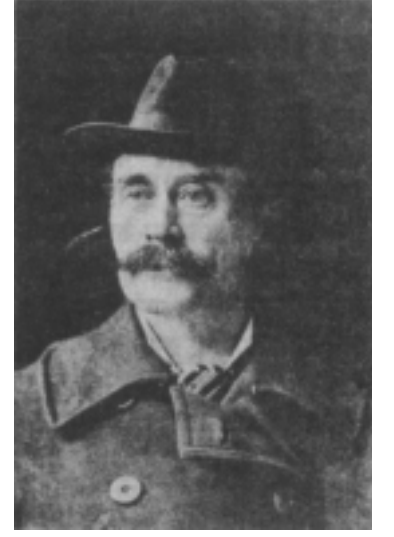
शर्यतीचा शेवट खूप महत्त्वाचा आहे. शरीरातील धडाचा भाग प्रथम अंतिम रेषा पार करून गेला पाहिजे ' यासाठी शेवट करताना छाती पुढे करावी लागते. अशा या तंत्राने या शर्यती जिंकता येतात. ही तंत्रे अचूक होण्यासाठी कसा सराव करायचा हे पुढच्या अंकात पाहू.

-प्रा.मनोज देवळेकर
ज्ञान प्रबोधिनी नवनगर विद्यालय,
पेठ क्र. २५, निगडी पुणे - ४४

उत्तरध्रुवावर रॉबर्ट पिअरी

—निनाद बेडेकर

आज विसाव्या विज्ञानपर्वातही उत्तर ध्रुवावर पाऊल ठेवणे हे एक मोठे धाडस मानले जाते. मात्र सुमारे १०० वर्षांपूर्वी म्हणजे १८९२ मध्ये रॉबर्ट पिअरी नावाच्या अभ्यासकानं उत्तरध्रुवावर पाऊल ठेवण्याचे ध्येय दाखवून उत्तरध्रुवावर तो जाऊन आला. —६५० एवढ्या तापमानाच्या कडाक्याशीच नव्हे तर असंख्य हिमवादळे आणि संकटाच्या मालिकांशी झुंजत, त्याच्या ध्येयासक्त सहकाऱ्यांसह त्याने आपले स्वप्न साकार केले. जवळचे अन्न संपले अशा वेळी जवळची दोन कुत्री ठार मारून खाण्याची पाळी त्याच्यावर आली. अशी ही कॅप्टन रॉबर्ट एडविन पिअरीच्या साहसी सफरीची कथा

रॉबर्ट एडविन पिअरीची उत्तरध्रुवावरची मोहीम हा एक सांघिक विजय होता आणि त्याला दशकानुदशकाच्या अभ्यासाची, अनुभवाची आणि योग्य आराखड्याची जोड होती. पृथ्वी गोल असल्याचं मानवाला कळल्यावर त्या सर्वोच्च बिंदूवर म्हणजे उत्तर ध्रुवावर जाण्यासाठी त्याच्या मनात ईर्षा निर्माण झाली. तो काल्पनिक बिंदू! त्याच्यापासून कोणत्याही दिशेला गेलं तरी दक्षिणेकडेच जाईल असा. पण तेथे पोहोचणे हा जिवावरचा खेळ होता. गोठलेलं पाणी, हिमनग, बर्फाळलेलं वातावरण, फिरणारी हवा, हिमवादळे, — ६०० सेल्सिअसपर्यंत खाली उतरणारं तापमान अशी संकटे मानवाची उत्तरध्रुव गाठण्याची मनीषा उधळून टाकत होती. संकटाची ओंजळ मानवापुढं फेकून नियती खदाखदा हसत होती.

पिअरीनं अगदी लहानपणापासूनच उत्तरध्रुव

गाठण्याचं ध्येय समोर ठेवलं होतं. एक साधा हिमनग सुद्धा न पाहिलेल्या पिअरीच्या मनात शाळेपासून उत्तरध्रुव मंडळाच्या प्रवासाची स्वप्ने रंगत होती. त्या बर्फाळलेल्या वातावरणाचं दृश्य सतत त्याच्या डोळ्यांसमोर तरळत होतं. ध्रुवबिंदू गाठण्याचे मनसुबे त्याच्या मनात आकार घेत होते.

रॉबर्ट पिअरी लहानपणापासूनच हूड होता. उनाड जरी नसला तरी त्याची वर्तणूक काहीशी तशीच होती. तो धडधाकट होता. हाडापेरानं मजबूत होता. चांगलाच धष्टपुष्ट होता, पण या शारीरिक धडधाकटपणापेक्षा त्याचं मन विलक्षण मजबूत होत. छोट्यामोठ्या संकटांना तो भीक घालत नव्हता. आपल्या जीवनाचं एकच ध्येय त्यानं स्वतःशी ठरवलं होत. ते म्हणजे उत्तरध्रुव गाठण्याचं ! आईकडून ५००डॉलर्स घेऊन तो ग्रीनलॅण्ड मध्ये घुसला, त्यावेळी त्याला आपल्या ध्येयाच्या खडतरपणाची जाणीव झाली.

हिमखाईत तो पडता पडता तो वाचला. पण सात हजार फूट उंचीपर्यंत आणि १०० मैल आत त्याने तो जीवघेणा प्रवास केला. ध्रुव गाठण्याच्या एकमेव ध्येयाने बेभान झालेल्या रॉबर्ट पिअरीने इ.स. १८९१-९२ मध्ये १२००मैलांचा प्रवास 'डॉग स्लेड' ने केला. ती त्याच्या मानसिक मजबुतीची तशीच शारीरिक क्षमतेची परीक्षा होती. पिअरी स्वतःचीच परीक्षा घेत होता. सामर्थ्य वाढवीत होता. अनुभवाची शिदोरी बांधत होता. उत्तरध्रुवावर आक्रमण करण्याआधी या प्रचंड अनुभवाची आणि अगदी योजनाबद्ध आराखड्याची गरज होती. पिअरी नेमकं तेच करीत होता. टिपणे काढत होता. पुस्तके वाचत होता. आराखडा करीत होता. तो पुनःपुनः तपासत होता. ध्रुव गाठण्याची तयारी पूर्ण झाली होती. ती वेळही लवकर आली. अमेरिकेच्या नाविक दलात काम करणाऱ्या पिअरीने दोन वर्षांची रजा

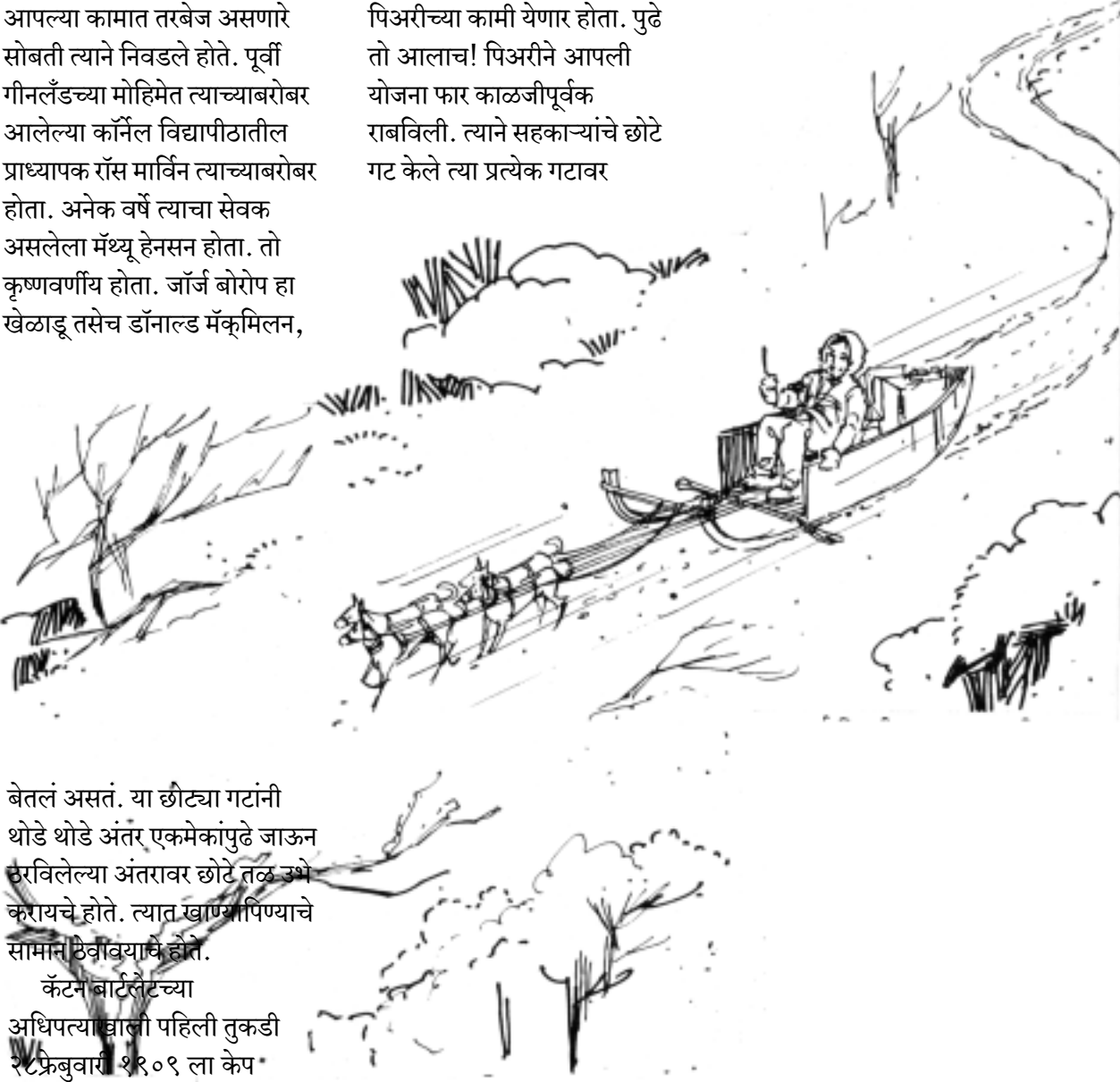

रथ सोन्याचा, पथ सोन्याचा, कधीतरी तो मला दिसावा; लुकलुकणारा स्वप्न काजवा, सूर्याच्या डोळ्यांत विसावा!

काढली. 'रूझवेस्ट' नावाच्या एका जहाजातून त्याने न्यूयॉर्कपासून केप शेरिडनपर्यंत प्रवास केला आणि पुढे कोलंबिया येथे आपला मुख्य तळ ठोकला. मोहीम पूर्णपणे यशस्वी करणारा आराखडा त्याने कागदावर उतरवला होता. त्याबद्दल सर्व हालचाली व्यवस्थित होत होत्या. आपल्या कामात तरबेज असणारे सोबती त्याने निवडले होते. पूर्वी गीनलँडच्या मोहिमेत त्याच्याबरोबर आलेल्या कॅर्नेल विद्यापीठातील प्राध्यापक रॉस मार्विन त्याच्याबरोबर होता. अनेक वर्षे त्याचा सेवक असलेला मॅथ्यू हेनसन होता. तो कृष्णवर्णीय होता. जॉर्ज बोरोप हा खेळाडू तसेच डॉनाल्ड मॅकमिलन,

डॉ. गुडसेल कसान, बॉब बार्टलेट हे अन्य सहकारी होते. गीनलँडच्या थंडीला सरावलेली अनेक हस्की जातीची कुत्री आणि डॉग स्लेड्सच्या जोडीने अनेक एस्किमोही या संघात होते. बर्फाळ वातावरणातच राहण्याचा विशेषतः इलू बांधण्याचा त्याचा अनुभव पिअरीच्या कामी येणार होता. पुढे तो आलाच! पिअरीने आपली योजना फार काळजीपूर्वक राबविली. त्याने सहकाऱ्यांचे छोटे गट केले त्या प्रत्येक गटावर

वेगवेगळी जबाबदारी सोपविली होती. प्रत्येकानं आपल्यावर सोपवलेलं काम अत्यंत नेटकेपणानं करावयाचं होतं. त्यात कुचराई पिअरीला मान्य नव्हती आणि ती झेपणारीही नव्हती. कोण्या एकाच्या कुचराईने या मोहिमेचा फज्जा उडाला असता आणि प्राणावरही

बेतलं असतं. या छोट्या गटांनी थोडे थोडे अंतर एकमेकांपुढे जाऊन उरविलेल्या अंतरावर छोटे तळ उभे करायचे होते. त्यात खाण्यापिण्याचे सामान ठेवावयाचं होतं.

कॅटन बार्टलेटच्या अधिपत्याखाली पहिली तुकडी २८ फेब्रुवारी १९०९ ला केप

नव शस्त्रास्त्रेही, सुसज्ज असता जेथे, यश पर्जन्याची, वृष्टि तेथे!

कोलंबिया या तळांवरून पुढे निघाली. त्यांना सोडविण्यासाठी स्वतः पिअरी ५०० फूट त्यांच्यासोबत गेला. तापमान यावेळी -५०० सेल्सिअस होते! बर्फातून वाट काढणं अत्यंत अवघड जात होतं. पण पिअरीचे सहकारीही त्यांच्यासारखेच निर्ढावलेले होते. प्राणांची बाजी लावूनच ते या अवघड कामगिरीवर निघाले होते.

दोन तासांच्या अवधीनंतर जॉर्ज बोरोपच्या नेतृत्वाखाली दुसरा गट निघाला. तीन मजला पुढे जाऊन तेथे छोटा तळ उभारून परत बेसवर येण्याची जबाबदारी बोरोपवर होती.

पिअरी दुसऱ्या दिवशी निघणार होता. आपल्या हस्की कुत्र्यांचे खाणे पिणे व्यवस्थित होत आहे की नाही हे त्याने प्रथम पाहिले. आपल्या तुकडीतल्या सहकाऱ्यांची भोजनाची व्यवस्था केली. रात्री तुफान वादळ झालं! शरीर गोठविणारी थंडी पडली! पण उजाडताच हे सारं शांत झालं. पिअरीनं आपल्या नोंदवहीत 'रात्रीचे तारे हिऱ्याप्रमाणे चमकत' असल्याची नोंद केली.

हेन्सनं आणि काही एस्किमो हे बार्टलेट आणि बोरोपच्या मागावर निघाले. पण रात्रीच्या वादळाने सर्व खुणा पुसून टाकल्या होत्या.

आता स्वतः पिअरीची तुकडी निघाली. तो थोडे अंतर जातो न जातो तोच दोन एस्किमो परत येताना दिसले. त्यांच्या जवळची 'डॉग स्लेड' तुटली होती. तिची दुरूस्तीही अशक्य वाटत होती, ते तळावर परतत होते. पिअरी तसाच पुढे

आला असता आधीच्या तुकडीतले काही लोक त्यांच्या 'डॉग स्लेड्स' दुरूस्त करताना दिसले. पण पिअरी पुढे निघाला आणि त्याची तुकडी बार्टलेटने स्थापलेल्या तळावर आली. त्यांच्या तुकडीतल्या एस्किमोंनी तेथे दोन इग्लू बांधली होती. एका इग्लूत पिअरीची तुकडी राहिली तर दुसऱ्यात रॉस मार्दिनची. इतर मंडळींनी आपापली व्यवस्था केली.

रात्रीच्या जेवणाची व्यवस्था चालू असतानाच हेन्सनच्या तुकडीकडून SOS (save Our Souls) आला. त्यांच्या जवळचा स्टोव्हच पेटत नव्हता. पिअरी पुढे धावला.

हेन्सनच्या इग्लूत पोहचताच सभोवार पडलेल्या काडीपेटीतील काड्यांचा सडा पिअरीने पाहिला. कागदाचा एक तुकडा ब्रँडीच्या बाटलीत बुचकळून पिअरीने तो पेटविला आणि त्याने स्टोव्ह!

तेवढ्यात आधी परतलेल्या दोन एस्किमोंपैकी एक परत आला. दुसरा एस्किमो परत येणाऱ्याच्या मनस्थितीत नव्हता. 'झाले एवढे बास झाले. असे म्हणून तो मुख्य तळावर राहिला. मोहिमेच्या दुसऱ्याच दिवशी एक माणूस संघातून कमी झाला.

उत्तरध्रुवमंडळाचा खरा त्रास आता सुरू झाला. पिअरी पुढे निघाला, पण सरकणाऱ्या बर्फामुळे तयार झालेल्या अर्धा मैल रूंद पाण्याने त्याची वाट अडविली. त्यांच्याजवळ बोटी नव्हत्या.

बार्टलेट आणि बोरोप यांच्या तुकड्या बर्फात ही फट पडण्यापूर्वीच पुढे निघून गेल्या.

परत तसाच काही चमत्कार घडून ही दरी बुजविली जाईल, या अपेक्षेने त्यांनी तेथे तळ ठोकला.

उत्तरध्रुवमंडळात या अशा गोष्टी घडतच असतात. एस्किमो इग्लू बांधवण्याच्या तयारीला लागले. पिअरी आपली दैनंदिनी लिहू लागला. अंतरे, तापमानाच्या नोंदी करू लागला. पाण्याची खोली ९६ फॅदमस असल्याची नोंदही त्याने केली.

दुसऱ्या दिवशी पहाटेपूर्वीच एका प्रचंड आवाजाने साऱ्यांची झोप उडविली. पिअरीला वाटले की, 'बहुधा सरकणाऱ्या हिमनगांनी मधली दरी बुजविली' आणि अगदी तसेच झाले होते! काल जेथे पाणी होते तेथे आता पूर्ण बर्फ होते. हिमरथ त्यावरून आता व्यवस्थित मार्गक्रमणा करणार होते. मंडळी ताबडतोब कामाला लागली. स्लेड्स तयार झाल्या. सामान आवरले गेले. प्रवास अवघड होता. तापमान -२०० अंश सेल्सिअस होते. वाटेत बार्टलेटची तुकडी मिळाली, पण बोरोपची तुकडी मात्र मिळत नव्हती. तो तीन मजला पुढे जाऊन येणार होता. पिअरीने मार्विनला ताबडतोब बोरोपच्या मदतीला जाण्यास सांगितले. मार्विनला बोरोप वाटेतच मिळाला. तो साऱ्यांची वाटच बघत होता. सारे काही योजनेप्रमाणे चालले होते. संकटे येतच होती.

जीवनाच्या प्रवासाचे कमी अधिक अंतर, परि उरले मागुनि अशी कृति नित्य कर.

पण त्यातून मार्गही निघत होता.

दोन तुकड्या नव्या तळावर एकत्र आल्या. एस्किमोंनी इग्लू बांधावयास सुरुवात केली, निसर्गाने परत एकदा बर्फ सरकवून पाण्याची फट निर्माण केली होती. वाट पाहण्यावाचून गत्यंतरच नव्हते.

पाच दिवसांच्या प्रतीक्षेनंतर परत एकदा प्रचंड आवाज होऊन हिमनग एकमेकांना थडकले आणि पाण्याची दरी बुजली.

१३ मार्चला सकाळी मरणाची थंडी पडली. तापमान -५०० सेल्सिअस होते. पिअरीची ब्रँडीही गोठली. पण पुढे गेलेल्या तुकड्यांचे काय झाले या उत्कंठेने पिअरीची तुकडी निघाली. बारा मैल गेले असतील तोच एक एस्किमो ओरडला.

“क्लिंग मिक् सू” म्हणजे कुत्रे येताहेत. डोळे फाडफाडून पाहिल्यावर त्यांना कोणीतरी येताना दिसले. तो मार्विन तुकडीतला एस्किमो होता. मार्विनने निरोप पाठविला होता की, ‘बोरोप आणि त्याने कॅप उभे करून त्यात सामानसुमान इंधन वगैरेची व्यवस्था केली आहे’

पिअरीला आनंद झाला. आतापर्यंत मुख्य तळ सोडून दोन आठवडे झाले होते. आता वेगवेगळ्या तुकड्या परत जाणार होत्या. नवीन तळावरून फक्त पिअरीची तुकडी उत्तरध्रुवाकडे जाणार होती.

मार्विन आणि बोरोप परत निघाले. त्यांनी पिअरीला शुभेच्छा

दिल्या. डॉ. गुडसेलही परत गेला. आता शेवटच्या आक्रमणासाठी पिअरीची तुकडी तयार झाली.

या तुकडीत एस्किमो धरून एकूण सोळा जण होते. बारा स्लेड्स आणि शंभर कुत्री होती. सामानसुमानाची मोजणी आणि तयारी सुरू असताना बर्फ सटकून मध्ये फट तयार झाली. एक दोन मंडळी पाण्यात गेलीही. पण त्यांना तात्काळ बाहेर काढण्यात आले.

आता फक्त बार्टलेटची तुकडी पुढे होती. ते आता मुख्य कॅंपपासून २४० मैल दूर आले होते. पिअरी पुढे निघाला. बार्टलेटच्या तळावर आला. पिअरीच्या आज्ञेने बार्टलेटही परत निघाला. त्याने त्याचे काम चोख बजावले होते. खरे म्हणजे प्रत्येकानेच आपापले काम नीट केले होते. जबाबदारी पार पाडली होती. एक स्लेड यावेळी मोडली. दोन कुत्र्यांही ठार मारण्यात आले.

पिअरी निघाला. त्याच्यापुढे कोणतीही तुकडी नव्हती. पाठीमागून कोणी येणार नव्हते. आपल्या दुर्दम्य महत्त्वाकांक्षेच्या जोरावर तो इथपर्यंत आला होता. आपल्या जीवनाचे ध्येय साध्य करण्यापासून तो थोडे अंतर आणि काही काळच दूर होता. त्याच्या अंगात वीरश्रीचाच संचार झाला होता. आधीच्या सर्व मोहिमेत त्याच्या पायाची सर्व बोटे तुटली होती. आताही थंडीने काहूर उठविले होते. मानसिक आणि शारीरिक शक्तीच्या जोरावर तो

इथवर आला होता. जिवाभावाचे सोबती त्याला मिळालेले होते. त्याची योजना उत्तमच होती.

दोन दिवसानंतरच्या तळावरून आता उत्तरध्रुव नजीकच होता. पिअरी, मॅथ्यू हेन्सन, चार एस्किमो, एगिंगवाह, सीग्लू, अूटाह आणि उकीह हे चार एस्किमो एवढेच जण आता पुढे जाणार होते. त्यांच्याबरोबर पाच स्लेड्स आणि चाळीस कुत्री होती. पुढच्या पाच दिवसांत सव्वाशे मैलांचा प्रवास पिअरीने आखला होता. हा प्रवास कठीण आणि महत्त्वाचा होता. या प्रवासाच्या अखेरीला ते पृथ्वीच्या सर्वोच्च बिंदूवर पोहचणार होते. खरी कसोटी आताच होती. विश्रांती जास्त मिळणार नव्हती.

पिअरी निघाला. हिमांधळे होऊ नये म्हणून सगळ्यांनी काळे चष्मे लावलेले होते. पिअरीने स्वतः बनविलेल्या डॉग स्लेड्सवर सारे आरूढ झाले. पुढच्या चार दिवसात त्यांच्यावर अनेक संकटे आली.

बर्फाचे डोंगर, हिमवादळे, अचानक सरकणाऱ्या बर्फाच्या लाटा, त्यामुळे तयार झालेल्या खाई, या साऱ्या संकटावर मात करत पिअरी उत्तरध्रुवाच्या परिसरात आला. त्याचा जिवाभावचा सेवक मॅथ्यू हेन्सन त्याच्याबरोबर होता. दोघांचे मनोधैर्य उच्च दर्जाचे होते.

५ एप्रिल १९०९ची रात्र. उद्या त्यांचे लक्ष्य ते गाठणार होते. हृदयाशी जपलेले स्वप्न साकार होणार होते. पण त्या रात्री प्रचंड थंडी पडली. इतकी की

स्वातंत्र्याचे वारे, श्वास खुले सारे, गगनभरारी आकांक्षेला पंख होती मोकळे !

एस्किमोंनीही त्याबाबत तक्रार केली! तापमान -६५०सेल्सिअस होते. गेल्या चार दिवसात १२० मैलांचा प्रवास त्यांनी केला होता. एक स्लेड्स तुटता तुटता वाचली होती. दोन कुत्री त्यांना जेवणासाठी मारावी लागली होती. तो काल्पनिक बिंदू केवळ काही मैलांवरच होता!

६ एप्रिल सकाळ उजाडली. हवा उत्तम होती. सूर्यदर्शन घडत होते. साऱ्यांनी सामान बांधले. पिअरीने आपली उपकरणे बरोबर घेतली. स्लेड्स तयार झाल्या. सर्व अशांक्ष ज्या बिंदूतून जातात तो बिंदू गाठण्यास पिअरी उतावीळ झाला होता. अगदी थोड्याच प्रवाशांनिशी ते इच्छित जागी आले. पिअरीने आपल्या पोतडीतून निरनिराळी उपकरणे बाहेर काढली. त्यावरून नोंदी केल्या. मॅथ्यू हेन्सनने एका भांड्यात पारा टाकून तो तापवण्यास सुरुवात केली. पिअरीने सेक्स्टंट

काढून डोळ्याला लावला. तो पाऱ्यात सूर्याचे प्रतिबिंब बघू लागला. सारेच अनिमिष नेत्रांनी पिअरीकडे बघत होते. साऱ्या चाचण्या पुऱ्या झाल्यावर पिअरीचा आनंद गगनात मावेना. त्याचे स्वप्न पुरे झाले होते. तो उत्तरध्रुवावर उभा होता. त्याने आपले ध्येय गाठले होते.

वीस वर्षे जपून ठेवलेले त्याच्या बायकोने स्वतः शिवलेले निशाण पिअरीने बाहेर काढले. त्या निशाणाच्या घड्या उलगाडताच तो आनंदाने चीत्कारला, “द पोल अँट लास्ट” ते निशाण त्याने बर्फात रोवले. ज्या संस्थांनी पिअरीला आर्थिक मदत केली होती. त्यांची निशाणेही पिअरीने उत्तरध्रुवावर रोवली. छायाचित्रे काढली.

आपल्या दुर्दम्य इच्छाशक्तीच्या जोरावर आपल्या आयुष्याचे ध्येय रॉबर्ट पिअरीने साध्य केले. हे ध्येय

डोळ्यासमोर ठेवून गेली २३ वर्षे तो त्याचा पाठपुरावा करीत होता.

या विजयाचे श्रेय कशात होते? ते पिअरीने आखलेल्या उत्तम योजनेत होते, ते सहकाऱ्यांनी निवडलेल्या उत्तम सहकाऱ्यांत होते. ते त्याने निवडलेल्या योग्य, जबाबदार कामगिरीत होते. त्या जीवघेण्या थंडीत स्लेड्स ओढणाऱ्या कुत्र्यांत होते. इलू उभारणाऱ्या एस्किमोत होते. पण सगळ्यात जास्त या संघाचा कप्तान पिअरीच्या महत्त्वाकांक्षेत होते! उत्तरध्रुवाचा मानकरी कोण? हा वाद जरी पुढे झाला तरी पिअरीच्या नोंदी टिपणांमुळे त्याला मानकरी म्हणून मान्यता मिळाली. रॉबर्ट एडिवन पिअरीचे स्वप्न साकार झाले.

—निनाद बेडेकर

११०५/१४स्वानंद ५,

हरिकृष्ण मंदीर पथ, ४११०१६

जरा हसूयात...

सतीश : मी उंच पदावरच्या माणसांना सुद्धा काही सेकंदात खाली आणू शकतो.

मित्र : म्हणजे तुझा पगार, पद सर्व चांगले असेल.

सतीश : नाही, असे काही फार नाही.

मित्र : बरं, तू काय करतोस?

सतीश : मी लिफ्टमन आहे.

गीते गाडलीत त्यांची गुढ्या तुम्ही उभारा, अंधःकार संपवाया नवा सूर्य हाती धरा.

अगणित ताऱ्यांच्या गर्दीमध्ये आपली सूर्यमाला विश्वाचा एक छोटासा हिस्सा आहे. किती छोटासा? विश्वाचा 10^{-30} वा भाग (एक भागीले १ वर ३० शून्य) म्हणजे आपली सूर्यमाला! आपली पृथ्वी सूर्यमालेचा एक भाग असल्याने आपल्याला खचितच सूर्यमालेचे महत्त्व वाटते.

आपल्या सूर्यमालेतील सर्वात प्रमुख घटक म्हणजे अर्थात सूर्य. संपूर्ण सूर्यमालेच्या वजनापैकी ९९.८६% वजन सूर्याचेच भरते. नऊ ग्रह, एकसष्ट उपग्रह, काही अशनी, धूमकेतू या सर्वांचे मिळून वजन भरते अवघे ०.१४%. सूर्यमाला अवकाशातून पाहिल्यास मोठा सूर्य व त्या भोवती असलेल्या प्रचंड मोठ्या पोकळीत

छोटेसे ग्रह सामावलेले दिसतील.

कल्पना करा की आपला सूर्य बास्केटबॉल एवढ्या आकाराचा आहे (१ फूट). आपली पृथ्वी सूर्यापेक्षा १०० पट लहान असल्याने मिठाच्या कणाएवढी होईल (१/८ इंच). मोठ्यात मोठा असणारा ग्रह

ग्रह आकाशात कधी व कोठे दिसतात?

डॉ. प्रकाश तुपे

म्हणजे गुरू हा पिंगपाँग बॉलएवढा होईल. (१। इंच), तर छोट्यात छोटा असणारा प्लुटो ग्रह हा वाळूच्या छोट्या कणाएवढा होईल (१/३२ इंच.) आता हे ग्रह आपण एका मोकळ्या मैदानावर मांडून त्यांच्यातील अंतराचा विचार करू. बास्केटबॉलएवढा सूर्य मैदानाच्या मध्यावर ठेवू. सर्वात जवळचा बुध ग्रह ४५ फुटावर ठेवावा लागेल. त्यानंतर १/१० इंचाचा शुक्र ८० फुटावर तर मिठाच्या कणाएवढी पृथ्वी ११० फुटावर असेल. पिंगपाँग एवढा मोठा गुरू ग्रह ६०० फुटावर ठेवावा लागेल. सर्वात दूरचा प्लुटो

ग्रह हा सूर्यापासून ८.८ मैलावर असेल. आपल्या सूर्यमालेतील ग्रह आपल्या पृथ्वीवासियांना आकाशात केव्हा दिसू शकतील हे समजून घेऊ या.

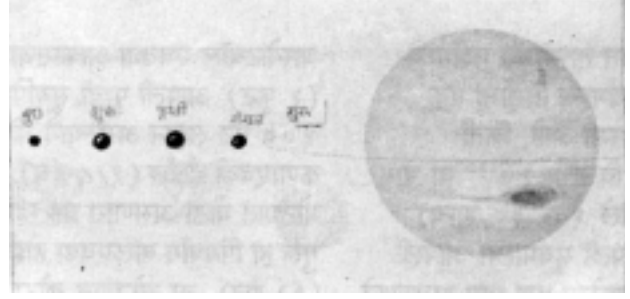
बुध – सूर्याजवळचा हा छोटासा ग्रह. सूर्यास्तानंतर किंवा सूर्योदयापूर्वी क्षितिजावर जास्तीत जास्त तासभर दिसू शकतो. संधिप्रकाश व क्षितिजाजवळचे धूसर वातावरण यामुळे बुध स्पष्ट दिसणे कठीण. तो

रसायनशास्त्रातील विद्यावाचस्पती ही पदवी मिळवलेले डॉ. प्रकाश तुपे आकाश निरीक्षणावर अत्यंत अभ्यासपूर्ण अन् अचूक माहितीच्या आधारे सोप्या शब्दांमध्ये लिहू शकतात, हे एक मोठे कोडंच आहे. दोन वर्षापूर्वी 'छंद आकाशदर्शनाचा' या लेखमालेतून ते छात्र प्रबोधनच्या वाचकांना नियमित भेटत होते. स्वतःचा कारखाना, ज्योतिर्विद्या परिसंस्थेची विशेष जबाबदारी, हे सर्व सांभाळत आकाशदर्शनाचा छंद त्यांनी जोपासला अन् हळूहळू त्यातली तज्ज्ञता त्यांनी मिळविली. या पुस्तकाची दुसरी आवृत्ती लवकरच आपण प्रकाशित करत आहोत.

Great works are performed not by strength, but by Persevrance

अंतर्ग्रह असल्याने चंद्राप्रमाणे त्याच्या कला दिसू शकतात. बुध सूर्यापासून जास्तीत जास्त 22° दूर जाऊ शकतो. (परमइनांतर) हे अंतर 10° पर्यंत झाले की सूर्य सान्निध्यामुळे बुध आपल्याला दिसू शकत नाही. यामुळे बुध अल्प काळ दिसू शकतो.

पृथ्वी व सूर्य यांच्यामधून जाताना क्वचित प्रसंगी तो सूर्यबिंबावरून प्रवास करताना दिसू शकतो. बुधाने सूर्याला लावलेल्या या ग्रहणाला 'अधिक्रमण' म्हणतात. बुधाचा छोटासा काळसर ठिपका सूर्यबिंबावरून सरकत असलेले दृश्य अधिक्रमणात पाहावयास मिळते. साधारणपणे दर शतकात सात अधिक्रमणे दिसतात. यापुढील काळात दिसणारी अधिक्रमणे १४ नोव्हें. १९९९, ७ मे २००३, ८ नोव्हें. २००६ साली होतील.

शुक्र - सूर्यापासूनचा दुसऱ्या क्रमांकाचा ग्रह. शुक्र पहाटे किंवा संध्याकाळी क्षितिजावर दिसतो. सूर्य व चंद्राखालोखाल आकाशातील तेजस्वी ग्रहगोल म्हणजे शुक्र. चंद्राप्रमाणे शुक्राच्या देखील कला दिसू शकतात. पृथ्वीजवळ आल्यावर तो अमावस्येच्या चंद्राप्रमाणे दिसू शकत नाही तर, सूर्यकक्षेत पृथ्वीपासून दूर गेले असता त्याचे

पौरिमेच्या चंद्राप्रमाणे पूर्ण बिंब दिसू शकते. यावेळी तो पृथ्वीपासून जवळजवळ सहापट दूर गेलेला असल्याने तेजस्वी दिसू शकत नाही. मात्र तो पृथ्वीजवळ येताना जेव्हा त्याचा आकार पंचमीच्या चंद्रासारखा होता, तेव्हा तो अत्यंत तेजस्वी दिसू लागतो. त्याच्या अंतर्गुतीपूर्वी दहा आठवडे व युतीनंतर दहा आठवड्यांच्या काळात शुक्र अत्यंत तेजस्वी दिसू शकतो. यावेळी त्याची तेजस्विता - ४.६ एवढी असू शकते.

शुक्र सूर्यापासून जास्तीत जास्त 47° दूर जाऊ शकतो. यामुळे सूर्योदयापूर्वी किंवा सूर्योदयानंतर तो तीन सोडतीन तास क्षितिजावर दिसू शकतो. बुधाप्रमाणेच शुक्राचे अधिक्रमण देखील दिसू शकते. मात्र शुक्राचे अधिक्रमण वारंवार होत नाही. दर शंभर वर्षांनी दोन अधिक्रमणे आठ वर्षांच्या कालावधीत दिसू शकतात. यापूर्वी १८७४ व १८८२ साली अधिक्रमणे दिसली होती.

यानंतर २००४ व २०१२ साली शुक्राचे अधिक्रमण दिसेल.

मंगळ - सूर्यापासून चौथ्या क्रमांकावर असलेला, पृथ्वीच्या आकाराचा मंगळ ग्रह, बर्हिग्रह असल्याने आकाशातील ग्रहमार्गावर तो रात्रभर देखील दिसू शकतो. ७८० दिवसांत त्याची एक सूर्य प्रदक्षिणा पूर्ण होते. तो आकाशात पश्चिमेकडून पूर्वेकडे सरकत असल्याचे दिसते. मात्र सुमारे ७० दिवस तो दिशा बदलून पूर्वेकडून पश्चिमेकडे सरकतो. या त्याच्या गतीला 'वक्रिगमन' म्हणतात. पृथ्वी बाहेरील सर्व ग्रह त्यांच्या गतीतील फरकामुळे वक्री जाताना दिसू शकतात.

मंगळ हा तांबूस रंगाचा ग्रह असल्याने सहज ओळखू येऊ शकतो. दर २ वर्ष व ५० दिवसांनी पृथ्वीजवळ आल्यावर तो ठळक दिसू लागतो. यावेळी त्याची तेजस्विता + २.० पासून - २.८ पर्यंत वाढलेली

परमइनांतर :- ग्रहाचा सूर्य व पृथ्वीच्या रेषेशी होणारा जास्तीत जास्त कोन म्हणजे परमइनांतर

अंतर्गुती :- जेव्हा ग्रह हा 'पृथ्वी - सूर्य' च्या रेषेत व पृथ्वीच्या जवळ असतो तेव्हा अंतर्गुती होते.

स्थिती :- पृथ्वी-ग्रह-सूर्य.

प्रतियुती :- पृथ्वीवरून पाहिले असता ग्रह सूर्याच्या विरुद्ध बाजूला असताना होणारी स्थिती म्हणजे प्रतियुती.

स्थिती :- पृथ्वी-सूर्य-ग्रह

A learned man without work is like a cloud without rain

दिसू शकते. या काळात दुर्बिणीतून पाहिले असता मंगळाच्या बिंबावर काही राखाडी रंगाचे डाग व ध्रुवप्रदेशावर पांढरट रंगाच्या टोप्या दिसतात. मंगळाची तारकांमधील हालचाल नुसत्या डोळ्याने सहज पाहता येते. काही दिवसांच्या फरकाने मंगळाचे निरीक्षण करित गेल्यास त्याची हालचाल दिसू शकते. ज्याप्रमाणे बुध, शुक्र फक्त सकाळी किंवा संध्याकाळी दिसतात त्याप्रमाणे मंगळ ठराविक वेळी न दिसता रात्रभर दिसू शकतो. मंगळाचे चांगले दर्शन त्याच्या प्रतियुती अगोदर किंवा नंतर ४० दिसत होते. यापुढील प्रतियुती १७ मार्च १७, २४ एप्रिल १९, १० जून २००१ व २८ ऑगस्ट २००३ साली होतील.

गुरू – शुक्राखालोखाल गुरूची तेजस्विता असल्याने आकाशात तो सहज सापडू शकतो. एकदा त्याचे स्थान समजले की त्याचे निरीक्षण करणे सोपे जाते कारण, कित्येक दिवस तो त्याच ठिकाणी दिसत राहतो. बारा वर्षांत त्याची यसूर्य प्रदक्षिणा पूर्ण होत असल्याने एका राशीत वर्षभर त्याचे दर्शन घडते डोळ्याने सहज दिसणाऱ्या गुरूभोवती चार उपग्रह लहानशा

दुर्बिणीतून देखील पाहता येतात. तसेच लहान दुर्बिणीतून देखील गुरूच्या पृष्ठभागावरील चट्टे व एक मोठा तांबूस रंगाचा डाग स्पष्टपणे दिसू शकतो.

शनी – कड्यांनी वेढलेला शनी दुर्बिणीतून अतिशय सुंदर दिसतो. नुसत्या डोळ्याने त्याचा ठिपका दिसू शकतो. मात्र त्याच्या सुंदर दर्शनासाठी दुर्बिणी हवीच. लहान दुर्बिणीतून शनीभोवती तीन ठळक कडी दिसतात. शनीची कडी ही छोट्यामोठ्या बर्फाच्या व धुळीच्या तुकड्यांनी बनलेली असून कड्यांची रूंदी काही किलोमीटर असल्याने पृथ्वी जेव्हा कड्यांच्या पातळीत जाते तेव्हा कडी दिसनाशी होतात.

कड्यांचे मिटण्या-उघडण्याचे चक्र दर २९ वर्षांनी पूर्ण होते. १९८७ - ८८ सालानंतर १९९६ - ९७ सालात कडी दिसनाशी झाली व होतील. प्रतियुतीच्या काळात शनीचे तेजस्वी व सुंदर दर्शन रात्रभर होऊ शकते. यापुढील काळात १० ऑक्टोबर १७, २३ ऑक्टो. १८, ९ नोव्हेंबर १९, १९ नोव्हेंबर २००० साली शनीची प्रतियुती होईल.

युरेनस-नेपच्यून – पृथ्वीच्या चौपट आकाराचे हे दोन्ही ग्रह

आपल्यापासून दूर असल्याने डोळ्याने सहजपणे दिसू शकत नाहीत. युरेनसची तेजस्विता ६ असल्याने तो डोळ्यांना दिसू शकतो मात्र नेपच्यूनची तेजस्विता आठ असल्याने त्याला दुर्बिणीतूनच पाहावे लागते. साध्या ताऱ्याप्रमाणे हे दोन्ही ग्रह दिसत असल्याने व त्यांची हालचाल अतिशय संथ होत असल्याने त्यांना पाहण्यासाठी आकाशदर्शनासाठीचा नकाशा व ग्रहांचे स्थान माहीत असल्यास, दुर्बिणीच्या साहाय्याने त्यांना पाहता येते.

प्लुटो – सूर्यमालेतील सर्वात दूरचा हा छोट्यासा ग्रह डोळ्यानेच काय पण दुर्बिणीतून दिसणे देखील अवघड. त्याला पाहण्यासाठी शक्तिशाली दुर्बिणीची आवश्यकता असते. अतिशय मंद तेजाच्या ताऱ्याप्रमाणे दिसणारा हा ग्रह दहा इंची व्यासाच्या दुर्बिणीतून दिसू शकतो. त्याची तेजस्विता जास्तीत जास्त १३.७ असल्याने प्लुटोला पाहणे अतिशय अवघड ठरते.

डॉ. प्रकाश तुपे,
८४१ सदाशिव पेठ, पुणे - ३०.

The Winner says "It may be difficult but it's possible."

‘चालते बुवां’चं कसं चालणार ?

डॉ. विवेक घळसासी

एकदा मोठी मजेशीर गोष्ट घडली. एका वर्गात कसलासा कार्यक्रम होता. मुलांनी, भराभरा चपला वर्गाबाहेर काढून टाकल्या. कार्यक्रम संपल्यावर झुंडीने मुले बाहेर आली. चपलांच्या ढिगावर तुटून पडली. पण कोणाचाच जोड धड सापडेना. मग धक्काबुक्की झाली, लढालढी झाली आणि चांगला एक तास गेल्यावर चपलांसाठीची लढाई आटोक्यात आली. त्याचवेळी दुसऱ्या वर्गात.....

राजूचं शाळेत जाणे ही काही नवी घटना नाही. यंदा तो दहावीत आहे. म्हणजे बालवाडीची वर्षे धरून तो अकरा वर्षे तरी शाळेत जातो आहेच. आजही तो शाळेत निघाला आहे. आणि आजही त्याला रोजच्या सारखा उशीर झालाच आहे. त्याने घाईने स्वतःला गणवेशात कोंबले आणि ताटात वाढलेले अन्न पोटात कोंबून तो दप्तरात वह्या-पुस्तके

कोंबायला निघाला. उघडी-अस्ताव्यस्त पडलेली कंपासपेटी त्याच्याकडे बघून हसली तसे त्याने रागाने पेन, पेन्सिल, कर्कटक या वस्तू पेटीत कोंबल्या अन् वह्या-पुस्तकांसह पेटी दप्तरात कोंबून घाईने बुटात पाय कोंबले. तेवढ्यात त्याला डब्याची आठवण झाली. पाठीवर दप्तर, पायात बूट असाच तो स्वयंपाकघरात गेला आणि पोळी-

भाजी त्याने डब्यात कोंबली.

राजू घराबाहेर पडला. त्याच्या धांदलीकडे त्याची आई हताशपणे बघत होती. तिने कितीतरी वेळा त्याला समजावून सांगितले होते. पण राजूला ते कधीच पटत नसे. आईचे बालणे झाले की तो म्हणे, “काय फरक पडतो? शेवटी मीच दप्तर उघडणार, डबा खाणार ना? मला चालते असे!”

संजू रोज रात्री आईबरोबर जेवतो. सकाळचे जेवण एकत्र जेवण्याचा प्रसंग सणावारीच! संजूच्या आईला वाटते की दुपारी शाळेत काही सगळे नेता येत नाही. संजूने रात्री नीट जेवावे. भाजी, कोशिंबीर, ताक असे छान ताट वाढून आईने हाक मारली, की संजू पानावर येतो आणि तोंड वाकडे करतो. त्याला कोणतीच भाजी आवडत नाही. कोशिंबीर त्याला गिळगिळीत वाटते. आमटी मिळमिळीत वाटते. आणि मग त्याची कुरकूर सुरू होते. अन्नाला नावे ठेव, आईला टाकून बोल, आदळ-आपट कर असा कार्यक्रम सुरू होतो.

अन्नाच्या बाबतीतच त्याच्या अशा तऱ्हा असतात असे नाही. तर त्याला वह्या आण की कपडे तो बोंबा ठोकणार हे ठरलेले. त्याला

उद्योग हा धर्म। उद्योग हा गुरू। उद्योग कल्पतरू। जीवनात

काय हवे हे तो कधी सांगणार नाही. दुसऱ्याने केलेले त्याला आवडणार नाही. त्याला कोणी समजावले तर तो म्हणणार, “तुम्ही कशाला आणता हे! मला व्ह्या नसल्या तरी चालतील!”

सुषमा अकरावीमध्ये आहे. सकाळी आई तिला उठवते. ती ‘उठते’ म्हणते आणि पुन्हा झोपी जाते. उठली तर अंथरुण आवरायला एक तास लावते. चहा गार होऊन गेला तरी टेबलावर ती येत नाही. आईने हाका माराव्या आणि तिने ‘थांब गं’ म्हणावे हे ठरलेलेच! जेवणाच्या पानावर बसली तर ‘थांब – थांब’ म्हणत ती सगळ्यांची जेवण झाली तरी पहिल्यांदा वाढलेलेच संपवत असेल.

कोणीही, कोणतेही काम सांगितले की ‘थांब’ एवढेच तिचे

उत्तर ठरलेले असते. नुसती हाक मारली तरी ती ‘ओ’ म्हणायच्या ऐवजी ‘थांब’ म्हणते. ‘असे वागू नये’ म्हणून कोणी म्हणले तर ती म्हणते, “पण मला का सांगता हे? माझं मला चालतं ना!”

राजू, संजू सुषमा यांच्या तऱ्हा म्हणजे ‘कोंबा, बोंबा आणि थांबा’ संस्कृतीची लक्षणे आहेत. याच्या मुळाशी एक समान भाव आहे. तो म्हणजे आळस आणि बेफिकिरी! त्यांना वाटते की, ‘सगळे जग हे त्यांच्या ‘चालण्यावरच’ चालले आहे.’ “आम्हाला चालते बुवा!” किंवा “आमचे आम्ही बघून घेऊ!” हे खरोखरच योग्य आहे का? लहान वाटणाऱ्या या गोष्टीच आपल्याला आयुष्यात यश वा अपयश देणाऱ्या ठरतात.

‘लहान गोष्टीही व्यवस्थितच करेन असे ठरविणारा यशाचा’ तर ‘आम्हाला चालते बुवा!’ म्हणून काहीही खपवून घेणारा अपयशाचाच धनी होतो. **मोठ्या गोष्टी उत्तम हव्यातच पण ज्याला लहान गोष्टी काटेकोरपणे करता येतात तोच मोठ्या गोष्टी आत्मविश्वासाने करतो.** जो रोज आपल्या अंथरूण-पांघरूणाची व्यवस्थित घडी घालतो त्याला आयुष्याची घडी उत्तम बसविता येते.

आपल्याला भुताची जेवढी धास्ती वाटत नाही तेवढी

‘शिस्तीची’ वाटते. शिस्त ही खरेतर खूप प्रेमळ मैत्रीण आहे. पण तिला ‘चालते बुवा’ यांचा भयंकर राग आहे. हे जे ‘चालते बुवा’ आहेत ना, तिथे शिस्त मुळीच येत नाही. पण ज्यांना गतीने कामे करायची आहेत त्यांना शिस्त नावाची मैत्रीण खूप आवडते.

एकदा मोठी मजेशीर गोष्ट घडली. एका वर्गात कसलासा कार्यक्रम होता. चपला वर्गात न्यायची परवानगी नव्हती. मुलांनी भराभर चपला वर्गाबाहेर काढून टाकल्या. कार्यक्रम संपल्यावर झुंडीने मुले बाहेर आली. चपलांच्या ढिगाऱ्यांवर तुटून पडली. पण कोणाचीच जोड धड सापडेना. मग धक्काबुक्की झाली. लड्डालड्डी झाली आणि चांगला एक तास गेल्यावर चपलांसाठीची लढाई आटोक्यात आली.

त्याचवेळी दुसऱ्या वर्गातील मुलेही बाहेर आली. त्यांनी चपला ओळीत ठेवल्या होत्या. प्रत्येकाला आपला जोड लगेच मिळाला. त्यामुळे सारी मुले पहिल्या बसने आपापल्या घरी पोहचली. शिस्त नावाच्या मैत्रीणीने त्यांना अशी मदत केली.

‘आम्हाला चालते बुवा’ म्हणणे हा अपराध आहे. एकदा ही वाईट सवय जडली की माणूस संपूनच जातो. तो वाहवत जातो. कोणीही त्याला बनवू शकते. कारण त्याला कशाचेच काही वाटत नसते. त्यांना मोठे होता येत नाही.

आकाश जरी माझ्यावर कोसळले तरी, कोसळलेल्या ढिगाऱ्यावर पाय रोवून, मी परिस्थितीशी सामना करीन.

अब्राहम लिंकनना एकदा एकाने प्रश्न विचारला की, “तुमच्या यशाचे रहस्य काय?” लिंकन म्हणाले, “अत्यंत बिनचूकपणा!” त्यांनी खुलासा केला की “जर मला खोली झाडण्याचे काम सांगितले तर तेही मी असे करेन की इतके छान दुसरे कोणीच झाडणार नाही” त्यांची अशी वृत्ती असल्यानेच अत्यंत अवघड वेळी अमेरिकेचे नेतृत्व केले आणि यशस्वी राष्ट्रध्यक्ष झाले.

काम कोणते आहे हे महत्त्वाचे नाही. मिळालेले काम नेमकेपणाने, श्रद्धेने आणि आनंदाने करण्याची सवय असणारी माणसे यश खेचून आणतात. ‘आम्हाला चालते बुवा!’ म्हणणारे जन्मतात-जगतात-मरतात!! त्यांचा कुणालाच उपयोग नसतो. त्यांना कोणी लक्षातही घेत नाही.

शिस्तीशी मैत्री तर तशी कोणत्याही वयात होऊ शकते. पण बालपणीचा मित्र जसा शेवटपर्यंत जिवाभावाचा असतो तशी शिस्तीशी जर बालपणी मैत्री झाली तर खूपच लाभ होतो. त्यासाठी ‘चालतेबुवा’शी मात्र दोस्ती ठेवून चालणार नाही.

‘चालते बुवा’ हा असाध्य आजार आहे. आपल्या देशाला स्वातंत्र्य मिळवून देणाऱ्या महापुरुषांना असे वाटले असते की, ‘अरे, पारतंत्र्य तर पारतंत्र्य, आम्हाला चालते बुवा!’ तर आत्ता आपण कुठे गेलो असतो? शास्त्रज्ञांनी शोध न लावता ‘चालते बुवा’ म्हणून आहे त्यातच ते जगले असते तर?

आयुष्य ही एक मौल्यवान वस्तू परमेश्वराने आपल्याला दिली आहे. ‘चालते बुवा’ म्हणणारे ही वस्तू गहाळ करतात, वाया घालवतात. उत्तमतेचा ध्यास धरून ते शिस्तीने, ठामपणाने जगतात, ते ही वस्तू अधिकच मोलाची बनवतात.

एका वडिलांनी आपल्या दोन मुलांना हजार-हजार रुपये दिले. एका मुलाने सहलीत सगळे पैसे उधळून टाकले. आईस्क्रिम खा, भेळ खा यात तर त्याचे पैसे खर्चिले गेलेच पण काही चोरीलाही गेले. दुसऱ्या मुलाने मात्र आई-वडिलांसाठी, बहिणीसाठी छान वस्तू खरेदी केल्या आणि थोडे पैसे शिल्लकही ठेवले. कोणता मुलगा आई-वडिलांना आवडेल? अर्थातच दुसरा !! जर एक हजार रुपयांच्या वापरावरून पोटच्या मुलात आवडता-नावडता मुलगा ठरतो तर इतके मौल्यवान आयुष्य वापरण्यावरून देवही आपल्या मुलात आवडते-नावडते ठरवत नसेल का? देवाचे आवडते व्हायचे असेल तर ‘चालते बुवा’ यांना आपल्या घरात फिरकू न दिले

पाहिजे.

आपल्याला यशस्वी, शक्तिशाली, चारित्र्यवान व्हायचे आहे. पण एकदम हे सारे गुण कसे मिळवता येणार? त्यासाठी लहान-लहान वाटणाऱ्या गोष्टीच उत्तमपणे केल्या पाहिजेत. आपले घर, परिसर, शाळा आणि स्वतःचे शरीर याबाबत व्यवस्थित वागणारच पुढे देशाचा कोणी अपमान केला तर संतापू शकतो.

व्यक्तिमत्त्वाच्या विकास म्हणजे तरी काय? ‘कोंबा-बोंबा-थांबा’ ‘चालते बुवा’ शब्दाचा पाया असणाऱ्या ह्या शब्दांना हद्दपार केले की व्यक्तिमत्व सुधारलेच म्हणून समजा!! प्रत्येक काम उत्तम, हसतमुखाने आणि योग्य गतीने करणे म्हणजेच यशस्वी होणे. **यश नावाचे शिखर गाठण्यासाठी शिस्त हा दोर आहे. हा दोर ज्याच्याकडे आहे तो यशस्वी होणारच!**

डॉ. विवेक घळसासी,

संपादक तरुण भारत, औद्योगिक वसाहत, होटगी नाका, सोलापूर

हसा हसवा

एक मनोरुग्ण डॉक्टरांकडे जातो अन् त्यांना सांगतो. “डॉक्टर मला रोज रात्री फूटबॉलच्या मॅचची स्वप्ने पडतात. झोपच लागत नाही. काही तरी औषध द्या.” डॉक्टरांनी विविधप्रकारची विचारपूस करून त्याला औषध देत ते म्हणाले, “ही औषधे रोज रात्री झोपण्यापूर्वी अर्धातास आधी घ्यायची. म्हणजे तुला काही स्वप्ने पडायची नाहीत, आणि छान झोप लागेल.” एकदम काहीतरी आठवल्यासारखे करून तो मनोरुग्ण म्हणाला. “डॉक्टर मी हे औषध उद्यापासून घेतलेले चालेल का?” डॉक्टरांनी आश्चर्याने विचारले, “का?” त्यावर तो म्हणाला, “नाही म्हणजे, आज फूटबॉलची फायनल मॅच आहे.”

गीते गाइलीत त्यांची, गुढ्या तुम्ही उभारा, अंधःकार संपवाया, नवा सूर्य हाती धरा.

नवनिर्मितीचा आनंद मोठा विलक्षण असतो. त्यातही साध्या साध्या सहज उपलब्ध असलेल्या गोष्टींमधून छानशी-सुबक कलाकृती साकारत जाताना होणारा आनंद, वाढणारा आत्मविश्वास, इतरांकडून मिळणारी शाबासकी, रोजच्या मिळमिळीत एकसुरी आयुष्यात उत्साह-चैतन्य पेरत असतो. कागदाला 'आकार' देऊन त्यातून छानशा भौमितिक प्रतिकृती तयार करणं हा असाच एक कलाछंद! थोडेसे भूमितीबद्दलचे ज्ञान, नवनिर्मितीचा आनंद मिळविण्याची इच्छा, एकाग्रता अन् अचूकतेचा वेध घेणारी बुद्धी असली तर हाताच्या या दहा बोटांच्या आधारे 'जादू' वाटेल इतक्या सुंदर प्रतिकृती तुम्हीही तयार करू शकाल. दिवाळी म्हटली की आकाशकंदील आलेच! दरवर्षी बाजारात कितीतरी रंगीबेरंगी, नवनवीन नक्ष्यांचे अन् आकारांचे आकाशकंदील आपल्याला मोहवत असतात. बऱ्याच वेळा आपल्याला आवडलेला आकाशकंदील महागड्या किंमतीमुळे आपण आणू शकतोच असे नाही. मग थोड्याशा

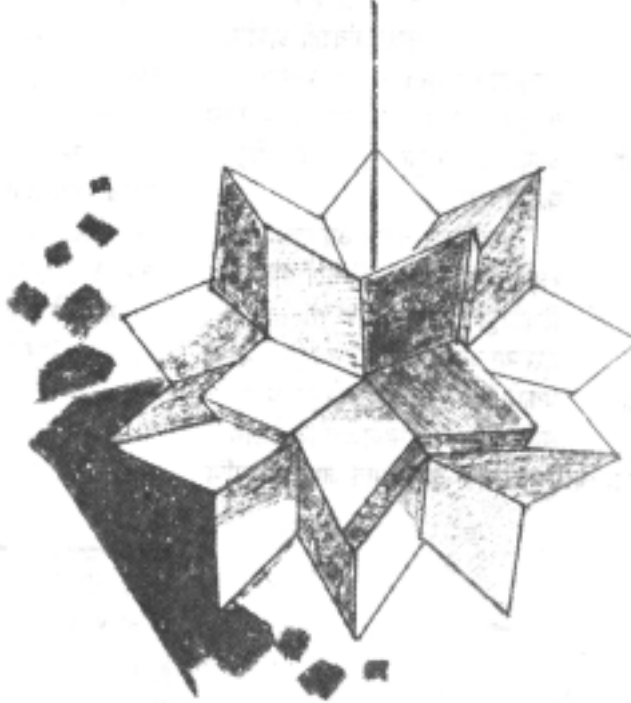
कागदाला आकार देऊ या

आकर्षक

आकाशकंदील

- अभिजित घोडके

समजूतदारपणे, आईबाबांच्या धाकामुळे, थोडेसे नाराज होत आपण एखादा आकाशकंदील घरी आणतो. दिवाळीच्या दिवसांमध्ये तो बाहेर सज्ज्यात-गच्चीत, खिडकीबाहेर लटकवतो. घरात आकाशकंदील असायला हवा; इतकाच काय तो त्याच्याशी

आपला संबंध !

पण दिवाळी साजरी करायची ती यातल्या अधिकाधिक गोष्टी आपण हातांनी करायला हव्यात. मग ते

फराळाचे पदार्थ असोत, नाहीतर आकाशकंदील असो, शुभेच्छापत्रे असोत नाही तर रांगोळी असो... स्वतःच्या हातांनी या कलाकृती करताना मन त्यात रमत असतं. त्यातून काही नवीन सुचत असतं. घरातल्या सगळ्यांनी मिळून करण्यामध्ये एकमेकांना पूक होत परस्परांतला जिवाळा वाढत असतो. शिवाय स्वनिर्मितीतला आनंद तर वेगळाच. दिवाळीची सुट्टी त्याचसाठी तर असते. हो ना!

तर मग यावर्षीच्या दिवाळीत आपली आकाशकंदील आपण स्वतः भावंडांनी मिळून तयार करणार ना!

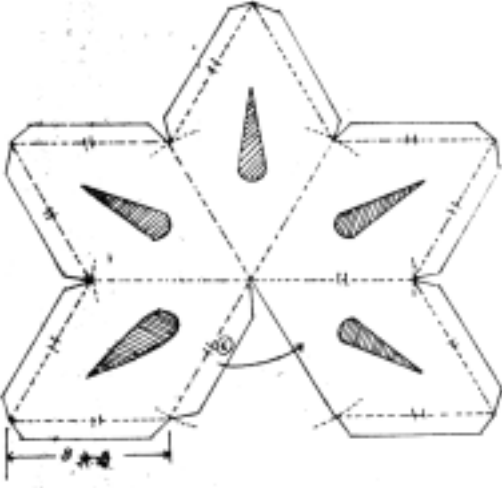
साहित्य :- पूर्ण कंपासपेटी, कात्री; फेविकॉल (डिंक, खळ नको), ब्लेड/कटर, २ ड्रॉईंगपेपर, जिलेटिन पेपर (४ रंगांचे प्रत्येकी तीन तुकडे)

कृती :- तुमच्या ड्रॉईंगपेपरचे ३० सें.मी. × ३० सें.मी. चे १२ तुकडे करून घ्या. प्रत्येकी तुकड्यावर आकृती १ मध्ये दाखविल्याप्रमाणे काढून

घ्या. त्यासाठी सर्वप्रथम तुकड्याच्या मध्यभागी वर्तुळाचा केंद्रबिंदू धरून ८ सें.मी. त्रिज्येचे एक वर्तुळ काढून घ्या. मग त्या वर्तुळाचे सहा सारखे भाग करा.

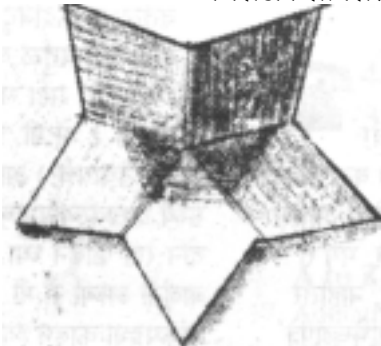
अनंत ज्योती सहज उमलतात, सोनसळा प्रकाश उथळतात, अभ्यंग स्नान घडता, सोनवखीं पंख फुटतात.

(वर्तुळात ८ सें.मी. इतके अंतर कायम ठेवायचे.) आकृती क्रमांक १ मध्ये दाखवल्याप्रमाणे त्रिकोणाच्या दोन रेषा काढून घ्या. त्याच्या दोन्ही बाजूंनी अर्ध्या सें.मी. रुंदीच्या डिकपट्ट्या काढून घ्या. झालेल्या समभुज चौकोनांच्यामध्ये तुम्हाला हवी ती नक्षी काढा आणि ती ब्लेडने कापून घ्या.

आता आकृतीत दाखविल्याप्रमाणे तुटक रेषांवर २ वेळा कर्ककट फिरवा व ठळक रेषांवर कापा. आखलेल्या बाजूला जिलेटिनचा कागद संपूर्ण आकृतीवर चिकटवा. तुकडे चिकटविले तर आत दिवा लावल्यावर ते खराब

दिसते. आता आकृती २ मध्ये दाखविल्याप्रमाणे घडी वर येईल अशा पद्धतीने तुटक रेषांवर दुमडा. डिकपट्ट्या मात्र वरच्या बाजूलाच दुमडा. डिकपट्टी १ कागदाच्या आखलेल्या

बाजूलाच चिकटवा. म्हणजे कागदाच्या कोऱ्या बाजूने पाहिल्यास उमलत्या फुलासारखी आकृती तयार होईल.

अशाच प्रकारे उरलेल्या ११ तुकड्यांवरही अशीच आकृती (आकृती क्र. १ प्रमाणे) काढून त्यांच्या उमलत्या फुलासारख्या आकृत्या (आकृती क्र. २ प्रमाणे) करून घ्या.

आता दोन तयार आकृत्या घ्या. त्यातली एका आकृतीतील एक डिकपट्टी दुसऱ्या आकृतीतल्या दुसऱ्या कोणत्याही डिकपट्टीला अशा प्रकारे चिकटवा की, कोऱ्या बाजू बाहेर दिसतील म्हणजेच जिलेटिन लावलेल्या बाजू आत

जातील आणि डिकपट्ट्या बाहेर दिसणार नाहीत. डिकपट्टी सरळ कागदालाच चिकटविल्यास शेवटी चिकटविणे अवघड जाते व नंतर आत बल्ब लावल्यावर डिकपट्ट्यांच्या सावल्या दिसतात. या पद्धतीने एक एक आकृती डिकपट्ट्यांना चिकटविताना त्या आकृतीच्या मध्यभागी छोट्यासा गोल कापून बल्बची वायर ओवून घ्या व होल्डर आणि बल्ब लावून नंतर ती आकृती चिकटवा. बल्ब आणि कागद यामध्ये पुरेसे अंतर राहिल याची काळजी घ्या.

सर्व आकृत्या व घड्या अचूकतेने मन लावून, नीटनेटकेपणाने केल्यास तुमचा आकशकंदील सर्वांनाच आवडेल. साध्या कागदाला तुमच्या बोटानी दिलेला आकार तुम्हाला नककीच रोज रोज बघावासा वाटेल. अनेकांना दाखवावासा वाटेल, हो ना!

अभिजित घोडके

बी४/९ राजेंद्रनगर, दत्तवाडी,
पुणे ३०

एक नवीन वकील रद्दीवाल्याकडे गेला आणि ५ वर्षांपूर्वीची सर्व वर्तमानपत्रे खरेदी केली. तेव्हा रद्दीवाल्याने त्या वकीलाला विचारले, 'तुम्ही इतक्या जुन्या वर्तमान वर्तमान पत्राचे काय करणार?' त्यावर वकील म्हणाला की, 'हे मी माझ्या ऑफिसमध्ये ठेवीन म्हणजे लोकांना वाटेल की मी अगदी जुना (अनुभवी) वकील आहे.'

☺ ☺ ☺ ☺

कल्पनेतल्या सुंदर यानी, बसुनि विहरता अनंत गगनी, पवनगतीला मागे टाकुनि, उंच उंच हे भ्रमण चालले.

नगाधिराज हिमालय ही
 बहुरूपधारिणी अद्भुत दुनिया आहे.
 शब्दांच्या पलीकडलं असं काहीतरी
 अलौकिक त्या हिमाच्छादित
 पर्वतराजीत आहे. मुळात तो
 बारमाही पावसाचा पट्टा आहे. परंतु
 हिमालयात चिखल नाही. सगळ्या
 पाण्याचा तिथे निचरा होतो.
 हिमालयावर प्रचंड दगड आहेत.
 प्रस्तर आहेत. तशीच रेती आणि
 धूळही रगड आहे. मात्र अस्वच्छता
 कुठेच नाही. बर्फाच्या राशी
 आहेत, त्या सगळ्या उंच शिरोभागी,
 पायथ्यापाशी हिरवीगर्द वनराई आणि
 शेती पसरलेली आहे. स्वच्छ
 पारदर्शक पाण्याचा नद्या आणि
 लोट सर्वत्र खळाळत आहेत.
 खरं तर ही पर्वतांची रांग फार
 दूरपर्यंत अजगरासारखी
 पसरलेली आहे.
 दाजिलिंगहून
 कांचनगंगा
 पर्वताचा
 बर्फाच्छादित
 सुळका
 अगदी
 समीप
 दिसतो.
 प्रत्यक्षात तो
 खूपच दूर आहे. पण
 सूर्यप्रकाश जादू करतो आणि
 दूरचा कांचनगंगा निकटचा भासतो.
 तिथून पूर्वेला त्याचा उतार सुरू
 होतो.

अरूणाचल प्रदेशापाशी
 हिमालयाची उंची त्यामानाने उतरती
 होत जाते. तरीही माथ्यावरचं बर्फ

एका पुष्पप्रेमिकेचं स्मारक

- रवींद्र पिंगे

चकाकताना दिसतंच. तिबेटात उगम
 पावलेली धिप्पाड ब्रम्हपुत्रा नदी
 हिमालयाला खिंड पाडून
 अरूणाचलात उतरली आहे. तिथे
 'ब्रह्मपुत्रेला 'लोहित' म्हणतात. ही
 बर्फगार लोहित नदी
 ओलांडण्यासाठी मी एका अवाढव्य
 लाकूडवाहू तराफ्यावर बसलेलो
 होतो.

सकाळी दहाचा सुमार होता.
 उन्हं तापली होती. इतक्यात
 तराफ्यावरचा एक प्रवासी उचंबळून
 म्हणाला,
 'पाहा-पाहा पर्वतावर बर्फ
 चकाकू लागलं! आता ऋतु
 बदलला. यापुढे
 पर्वतमाथ्यावर कायम बर्फ
 दिसणार!'

बर्फाच्छादित
 असं ते
 निमुळत्या
 हिमालयाचं

रूप

पाहून मलाही

तरतरी आली.

कालपर्यंत मी ज्या

कड्यांवरून माती

कोसळताना, भूमी खचताना

पाहात होतो, त्याच पर्वताच्या

माथ्यावर मला बर्फाचे थर

सूर्यप्रकाशात चमकताना दिसत
 होते.

बर्फ हे हिमालयाचं एक मखमली
 अंग आहे! भव्य वनश्री आणि विपुल

गिरीकंदरे बुडाली, आभाळ तोलताना; वनराई मौन झाली, पाऊस झेलताना; गर्भानुनी धरेच्या हुंकार तुप्त झाले.

पुष्पसृष्टी हे तिचं दुसरं चैतन्यमय अंग! आकाशात घुसलेले उंचच उंच सूचीपर्णी वृक्ष हे हिमालयाचं शक्तीस्थान आणि तेवढीच आकर्षक आहे हिमालयातली फुलांची सृष्टी! असंख्य अनाम जातकुळींची पुष्पसृष्टी हिमालयाच्या पायथ्याशी पसरलेली आहे.

हिमालयातली पानं आणि फुलं हा जगभरातल्या वनस्पतीशास्त्रज्ञांचा कायम कुतूहलाचा विषय आहे. बिरबल साहनी या अव्वल यत्तेच्या हिंदी वनस्पतीशास्त्रज्ञाने जन्मभर ही हिमालयातली फुलंपानं वेचली. त्यांचा शास्त्रशुद्ध अभ्यास केला आणि अमोल संशोधनाचा खजिना जगासमोर अधिक अभ्यासासाठी उघडून ठेवला. हिमालयीन फुलांचं वैशिष्ट्य म्हणजे इवलाली फुलं! फक्त हिमालयातील हवामानातच उमलतात, बहरतात आणि यथावकाश माना टाकतात.

पण एक फूल कोमेजतं तोवर दहा टवटवीत फुलांनी जन्म घेतलेला असतो. अशा ह्या रंगीबेरंगी हिमालयीन फुलांची एक ऐसपैस दरी हिमालयात कायम प्रफुल्ल अवस्थेत आहे. तिला 'व्हॅली ऑफ फ्लॉवर्स' म्हणतात.

हृषीकेशहून बदरीनाथाची डोंगराळ सडक सुरू होते.

हृषीकेशला गंगेचा पांढराशुभ्र गतिमान खळाळ दिसतो. हिरव्यागार वृक्षाचं अरण्य दिसतं. पण बर्फ अजिबात दिसत नाही. त्यासाठी बद्रीनाथाचा टप्पा गाठावा लागतो. वाटेत सर्वत्र प्रवासाच्या सुविधा आहेत. धर्मशाळा, अतिथीगृहं, वाहनं, अंथरूण-

पां घ रू ण, घोडे, हमाल, मार्गदर्शक, मेणे, असं सर्व काही आहे. हृषीकेशहून अडीचशे किलोमीटर अंतरावर जोशीमठ हा थांबा आहे. तिथून पुढे वीस किलोमीटर्सवर गोविंदघाट हा दुसरा थांबा लागतो. इथून अठरा किलोमीटर्सवर 'व्हॅली ऑफ फ्लॉवर्स' आहे. हिमालयीन फुलांची ही दरी मुद्दाम पाहण्यासाठी जगभरचे

प्रवासी येथे येतात. जणू ती रंगीबेरंगी फुलंच जगभरच्या पुष्पप्रेमी रसिकांना निःशब्द निमंत्रणं पाठवितात. ह्या दरीत घांगरिया गावी राहण्यासाठी आधुनिक सोयी आहेत. संपूर्ण कडे आणि दरी म्हणजे जिवंत फुलांची रास आहे. पाहाल तिकडे फुलंच फुलं! आजवर कुठेही न दिसलेला, बहरलेला रंगीबेरंगी पट!

ही स्थिती आजकालची आहे. पण सत्तर-ऐंशी वर्षांपूर्वी ह्या फुलदरीचं साधं अस्तित्वही जगाला ठाऊक नव्हतं. खरं तर काही साधक सोडल्यास हिमालयापर्यंतही कुणी पोहचत नव्हतं. आणि पोहचलेल्यापैकी कुणी हिमालयातल्या प्रवासाच्या आठवणी टिपून ठेवण्याची दक्षताही घेतली नव्हती. सन्मान्य अपवाद दोन: वेदाचार्य पं

सातवळेकर आणि आचार्य काका कालेलकर. ह्या दोघांनीही हिमालयातल्या आपल्या भ्रमंतीचं शब्दांकन करून ठेवलं आहे.

ह्या बाबतीतली पहिली डोळस जागरूता फ्रॅन्क स्माईथ ह्या ब्रिटिश गिर्यारोहकाने दाखविली होती.

१९१३ साली तो हिमालयामधल्या 'कॉमेट' ह्या शिखरावर चढण्यासाठी हिंदुस्थानात

भिजते तृणात कळी, झुलते वाऱ्यावरी खुळी, बसते सांज काठावरी, चिवचिव पाखरांची वाटेवरी!

आलेला होता. ते शिखर सर केल्यानंतर परतीच्या वाटेवर त्याला ही 'व्हॅली ऑफ फ्लॉवर्स' अचानक दिसली. त्याने तिथे महिनाभर मुक्काम केला. असंख्य फुलांचे नमुने गोळा केले. त्याच वर्गीकरण केलं आणि ती फुलं व त्याचे निष्कर्ष त्याने लंडनला नेले. ते अपूर्व धन तिथल्या 'बोटॉनिकल गार्डन्स' ला दिलं. आणि 'व्हॅली ऑफ फ्लॉवर्स' हे सचित्र पुस्तक लिहून जगासमोर ठेवलं. ही दक्ष गोऱ्या साहेबाची ज्ञानक्षेत्रात संस्मणीय काम करण्याची आदर्श पद्धत!

ते पुस्तक जोन मागरिट नावाच्या ब्रिटिश युवतीच्या हाती पडलं. ते वाचताना तिचा जीव मोहरून गेला. एका भूभागात फुलांचं एवढं दिव्य वैभव नांदू शकतं ह्यावरच तिचा विश्वास बसेना. पण छायाचित्रं आहेत, त्याअर्थी तो ठेवा हिंदुस्थानाच्या एका कोपऱ्यात

होताच. लंगोलग जोनने पासपोर्ट काढला नि हिंदुस्थानचा किनारा गाठला. ही आहे १९३९ सालची घटना. त्यावेळी हिमालयात प्रवासाच्या सोयी नव्हत्या. नकाशे नव्हते. तरीही हिंमत करून ती तरुणी चालत चालत 'व्हॅली ऑफ फ्लॉवर्स' पर्यंत आली आणि फुलांचं ते प्रफुल्ल विश्व पाहून कृतार्थ झाली. पाहावीत तिकडे अगणितशी रंगीबेरंगी फुलं च फुलं! लागलीच जोनने त्या दरीत तंबू ठोकला. आपलं उरलं सुरलं आयुष्य त्या फुलापानाच्या राज्यात काढायचा तिने निर्णय घेतला. पण तिचं दुदैव आड आलं. एके दिवशी एका कड्यावरचं फुल खुडताना तिचा तोल सुटला नि ती पाय निसटून खोल दरीत पडली. क्षणार्धात तिचे प्राण गेले.

ही बातमी लंडनला पोहोचताच जोनची मोठी बहीण हिंदुस्थानच्या वाटेने निघाली. तिला 'व्हॅली ऑफ

फ्लॉवर्स' ठिकाण प्रत्यक्ष डोळ्यांनी पाहायचं होतं. ते तिने पाहिलं ती फुलदरी पाहिली. जिथे जोनचा कपाळमोक्ष झाला तो कडा पाहिला. मग तिने त्या ठिकाणी जोनची कबर बांधून घेतली. आणि त्यावर शिलालेख बसवला, "ह्या अद्भुत पर्वतरांगांनी मला ऊर्जा आणि प्रेरणा दिली. इथून मी त्यांना नेहमी न्याहाळेलं."

ही गोऱ्या माणसांची प्रेम करण्याची रीत!

जोन मागरिटचं स्मारक हे 'व्हॅली ऑफ फ्लॉवर्स' मधलं भेट देण्याचं एक प्रेक्षणीय ठिकाण! आजवर लक्षावधी पर्यटकांनी त्या स्मारकावर फुलं वाहिली असतील.

श्री. रवींद्र पिंगे

७७ जय हनुमान सहनिवास (६),
हनुमान मार्ग, विलेपार्ले (पू.)
मुंबई ४०००५७

फुलांचा गालिचा

मोठमोठ्या प्रदर्शनातून आपण विविध प्रकारचे लोकरीच्या धाग्याचे गालिचे पाहिले असतील, पण 'फुलांचा गालिचा ही कल्पना काहीतरी वेगळीच वाटते नाही का? फुलांचा गालिचा पाहण्याची तुमची उत्सुकता वाढली असेल तर मग आता आपण तो करायला शिकू.'

मोठमोठ्या हौदात पाणी भरून त्यावर फुलांचे गालिचे काढतात. घरात ते शक्य नसते म्हणून त्यातल्या त्यात मोठी परात घ्यावी. तांब्याची किंवा पितळेची असेल तर चिंच लावून चकचकित घासून घ्यावी. काठाच्या उंचीपेक्षा बरेच कमी पाणी परातीत घालावे. लाकडाचा भुस्सा किंवा कोळशाची पूड बारीक चाळणीने चाळून घ्यावी. परातीतल्या पाण्यावर ह्याचा जाडसर थर द्यावा. मध्यापासून बाहेरच्या दिशेने फुले लावत यावे. मध्ये एक सुरेखसे गुलाबाचे फूल ठेवावे. त्याला शोभतील अशा रंगाची फुले वापरावी. गडद रंगासाठी क्रोटनची पाने कापून त्याचा चुरा घालावा. हिरव्या रंगासाठी पानांचा चुरा किंवा गुलमोहोर, चिंच वगैरेची पाने वापरावी. रंगसंगती साधावी. भुश्याच्या खाली पाणी असल्याने फुले तळाला जात नाहीत, सुकतही नाहीत. असा छोटासा गालिचा दोन-तीन दिवस टिकतो.

- रेखा गानू, ९ वी

प्रकाशाच्या पावलांनी उगवला कोना कोना, लक्ष्मी गजांत झुलते, सुख मनात माझना।

संवाद

समजून देण्या मने आपुली परस्परांना संवादाचे हे वरदान
शब्दांमधूनी-शब्दांविणही होतच असते अर्थाचे आदान-प्रदान
संवादातूनी जिंकून घेती समाज, लोकांचे नेते
संवादाने मित्र लाभती, वादाने तुटते नाते
संवादाविण समूह म्हणजे नुसती गर्दी
निरर्थ संख्येचा अभिमान!

संवादाने अनोळखींशी होते ओळख
अन् मदतीचा हात मिळे
नव्या जगाची मिळे माहिती
हो ज्ञानाचे दार खुले

प्रेम, द्वेष, करुणा, भीतीचे संवादातून येते भान !
कुणी विवेकानंद जिंकतो संवादाने विश्वाला
ज्ञानेश्वर कुणी संवादाने जवळ करी परमात्म्याला
संवादाच्या पायावरती तोल धरीतसे
संबंधांची सर्व कमान!

संवादाची कला संपता म्यानातून उसळे तलवार
मन-बुद्धीचा विचार कसला? वारावर मग होतो वार
वाग्देवीचा वरप्रसाद हा
संस्कृतीचा हा निकष महान!

सौ.राजलक्ष्मी देशपांडे

११, चिरानी, आम्रपाली अपार्टमेंट,
सर्व्हे नं .६६८ बिबवेवाडी,
पुणे ३७

गाणे आपण गाऊ गं !

सभोवताली मांगल्याचे समूर्त रूपडे पाहू गं!
गाणे आपण गाऊ गं॥धृ॥

अवती भवती हिरवी राने।
देती छाया पिंपळपाने।

पारावरच्या शाळुंकेवर,
बिल्वपत्रही वाहू गं॥१॥

नदीकाठच्या मळईवरती,
कणसामधुनी उमटे मोती।
देवाजीचे अवघे देणे,
भुकेजलेल्या भरवू गं॥२॥

नभात प्रगटे तडिता रेखा,
वनात घुमते मयूर केका।
स्वातीचे जलथेंब मनाच्या,
शिंपल्यातही झेलू गं॥३॥

मळभ मनीचे सारे सरले,
देणे घेणे कसले नुरले।
आनंदाच्या अनुपम राशी,
येईल त्याला देऊ गं॥४॥

-रवींद्र भट

१२२१ अ, चितळेवाडी
डे.जिमखाना, पुणे ४११००४

कधी कधी शब्द देखील घनभरले आकाश होतात, कधी कधी प्राण देखील निःशब्दांचे दास होतात.

मित्रांनो, फार वर्षापूर्वीची गोष्ट आहे. त्यावेळी धवलनगर नावाच्या राज्यामध्ये एक राजा राज्य करीत होता. त्याचे नाव होते जसपालसिंह. जसपालसिंह हा अतिशय स्वाभिमानी राजा होता. त्याच्या मनात नेहमी प्रौढांबद्दल आदर होता.

त्याच्याजवळ सुसज्ज अशी फार मोठी सेना होती. मुख्य म्हणजे त्याला आपल्या मातृभूमीबद्दल अतिशय प्रेम होते. तो आपल्या प्रजेचे मुलाप्रमाणे पालन करीत असे. तो अतिशय न्यायप्रिय होता. प्रजेचेही आपल्या राजावर अतोनात प्रेम होते. जसपालसिंहाच्या काळात त्या राज्यात कोणीही दुःखी नव्हते.

जसपालसिंह हा शांततेचा पुजारी होता. त्यामुळे त्याला युद्ध करण्यात रुची नव्हती. 'जसपालसिंहाला युद्ध करणे आवडत नाही', ही गोष्ट बाजूच्या देशाच्या राजांना माहीत होती. त्यामुळे त्यांनी पुष्कळां धवलनगरीवर स्वारी केली पण जसपालसिंहाच्या पराक्रमी सैनिकांपुढे त्यांचा टिकाव लागला नाही. त्यामुळे अपमानित झालेले हे राजे जसपालसिंहापुढे ताठ मानेने उभे राहू शकत नव्हते. त्यानंतर त्यांना जाणवले होते की, 'आपण जर जसपालसिंहाशी उघडपणे युद्ध केले तर आपला पराभवच होणार', म्हणून ते संधीची वाट पाहत शांत बसले होते.

त्या राज्यामध्ये एक म्हातारा झालेला शेतकरी राहत होता. त्याचे नाव धर्मसिंह होते. तो अगोदर सैन्यात होता. त्याच्या पराक्रमाच्या अनेक कथा संपूर्ण धवलनगरमध्ये प्रसिद्ध

देशप्रेम

कथास्पर्धा प्रथम क्रमांक

(शब्दसमूह - म्हातारा, युद्ध भूमी, मृत्यू, दिवाळी)

- सचिन चित्ते

होत्या. त्याला चार मुले होती. रामसिंह हे त्याच्या मोठ्या मुलाचे नाव होते. तो जसपालसिंहाच्या सैन्यात सेनापती पदावर होता. त्याची इतर तीनही मुले सैन्यात होती. अधूनमधून धर्मसिंह आपल्या मुलांना भेटण्यासाठी सैन्याच्या मुख्य कार्यालयात जात असे.

एकदा तो आपल्या मुलांना भेटावयास गेला असताना त्याला समजले की आपला लहान मुलगा किशन हा देखील उपसेनापती झाला आहे. त्यामुळे त्याला अतिशय आनंद झाला. तो

किशनला म्हणाला,
"पराक्रम दाखव आणि यापेक्षा मोठे पद भूषव"
नंतर धर्मसिंह परत आपल्या घरी आला.
किशनला आपला पराक्रम दाखविण्याची लवकरच संधी मिळाली.
जसपालसिंहाचे सर्व शत्रू एकत्र आले आणि

त्यांनी धवलनगरवर आक्रमण करण्याचे ठरवले.

त्यावेळी दसरा-दिवाळी जवळ आली होती यामुळे घराघरामध्ये दिवाळीची तयारी सुरू झाली होती. प्रत्येक घरामध्ये फराळाचे निरनिराळे पदार्थ तयार होत होते. शेतकरी वर्गही खूष होता. कारण त्यांच्याजवळील धान्य राजाने यावर्षी जास्त भावाने विकत घेतले होते. प्रत्येक घरी साफसफाईची कामे सुरू होती. दिवाळीच्या आनंदात नागरिक इतके सहभागी झाले की त्यांना आपल्यावर यावेळी कोणी आक्रमण करेल असे वाटले नाही. जसपालसिंह जरी शांतेचा पुजारी असला तरी तो आपल्या सैन्याकडे अगदी जातीने लक्ष देत असे कारण त्याला हे माहीत होते की कधीही आणि कोणीही आपल्यावर आक्रमण करेल. कारण मागच्या दोन-चार आक्रमणांचा

वर्ष ५ अंक १ मध्ये दीपावली निमित्त छात्र प्रबोधनतर्फे 'कथास्पर्धा' व 'गुप्त संदेश कविता स्पर्धा' या दोन स्पर्धा जाहीर केल्या होत्या. त्या स्पर्धांचा निर्णय पुढील प्रमाणे-

कथा स्पर्धा -

स्वरूप : दिलेल्या चार शब्दसमूहामधून कोणत्याही एका शब्दसमूहाच्या आधारे गोष्ट तयार करणे.

प्रथम क्रमांक - सचिन चित्ते, बीड

द्वितीय क्रमांक - लक्ष्मीकांत उपाध्ये,

गुप्त संदेश स्पर्धा

स्वरूप : शुभदीपावली हा संदेश लपवून एक कविता तयार करणे.

प्रथम क्रमांक - गुंजन कुलकर्णी, सातारा

द्वितीय क्रमांक - अस्मिता पटवे, धुळे

नव स्फूर्तीने चैतन्याने करू स्व उद्धार । विज्ञानावर निष्ठा आमुची संस्कृती आचार ॥

अनुभव पुरेसा बोलका होता. त्यामुळे त्याने आपल्या सैन्यास अधिक सतर्क राहण्यास सांगिले होते.

आणि एके दिवशी त्याच्या गुप्तचरांनी माहिती आणली की, 'आपल्या राज्याच्या सीमेलगतच्या राज्याच्या सर्व राजांनी मिळून लक्ष्मी पूजनाच्या दिवशी आपल्यावर हल्ला करायचे ठरविले आहे. कारण त्या दिवशी सर्व सैनिक आपल्या घरी असतील त्यामुळे त्यांना आपले राज्य सहज जिंकता येईल.'

तेव्हा राज्याला वाचविण्यासाठी जसपालसिंहाने प्रत्येक गावाकडून मातृभूमीसाठी साहाय्य मागितले. प्रत्येक गावकऱ्याने राजाला आपल्या मातृभूमीसाठी प्राणदेखील देण्याचे वचन दिले. राजाने प्रत्येक १८ वर्षांपुढील नागरिकांना सैन्यात भरती होण्याचे आवाहन केले. त्याला प्रतिसाद म्हणून जवळजवळ २४ हजार तरुण सैन्यात भरती झाले. परंतु तरीही शत्रूच्या सैन्याचीच संख्या अधिक होती. पण जसपालसिंहाच्या सैन्यात अनेक महान बलवीर असे योद्धे होते. या तरुणांना प्रशिक्षण

देण्यासाठी 'लढाई प्रशिक्षण शिबिरे' घेण्यात येऊ लागली.

धर्मसिंह देखील त्या ठिकाणी होता. कोणत्याही तरुण जवानात नसतील इतके गुण त्याच्या अंगी होते. तोही इतर तरुणांना प्रशिक्षण देत होता. आता संपूर्ण राज्यात दिवाळीचा आनंद उरला नाही, तर प्रत्येकाच्या चेहऱ्यावर उल्हासाची वेगळी छटा झळकत होती. 'आपल्याकरवी मातृभूमीची सेवा होणार' याचा अभिमान प्रत्येकाच्या चेहऱ्यावर झळकत होता. ही प्रशिक्षण शिबिरे इतक्या गुप्ततेने होत होती की कोणत्याही राज्याच्या गुप्तचरांना याची खबर होणार नाही याची दक्षता घेण्यात आली.

अखेर तो दिवस उजाडला, ज्या दिवसाची प्रत्येकाला आतुरतेने वाट पाहावी लागत होती. किशनवर सर्व सैन्याच्या आखणीची जबाबदारी होती. ती त्याने मोठ्या चतुराईने पार केली होती. त्याने केलेली ही सैन्यरचना पाहून प्रत्यक्ष महाराज जसपालसिंहही आश्चर्यचकित झाले. कारण त्यांनी इतकी

विचारपूर्वक केलेली सैन्याची मांडणी कधी पाहिली नव्हती. शत्रूलाही वाटू नये इथे कोणी सैनिक असेल म्हणून आणि शत्रू धडक गावात शिरेल. मग समोरून स्वतः जसपालसिंह सैन्यासह आक्रमण करेल. आणि त्याचवेळी घराच्या छतावरून बायकामुलांनी शत्रूवर दगडांचा मारा करावा अशी योजना आखली.

आणि खरोखरच या योजनेप्रमाणे घडले. किशन शत्रूवर मागून हल्ला करणार इतक्यात शत्रूची पाठीमागे राहिलेली तुकडी आली. त्यामुळे तिचा धुव्वा उडविण्याविषयी किशन जवळ पर्याय राहिला नव्हता. पण त्यामुळे पुढची योजना विस्कळीत होणार होती. पण त्यावेळी धर्मसिंहाने आपल्या लहान सैन्याने त्या सैन्याला अडविण्याचे वचन किशनला दिले आणि किशनने सैन्यावर ठरल्याप्रमाणे हल्ला केला.

इकडे धर्मसिंहाने आपल्या सैन्यानिशी शत्रूवर आक्रमण केले. प्रत्येकाने दोन दोन तलवारी घेऊन लढा दिला. शत्रूचे सर्व सैन्य कापून परत ते राजाच्या सैन्यात येऊन

सत्य- शिव-सुंदर लाभो सर्वाभूती जीवनी, ओठावर रूळू दे साऱ्या क्रांतीचीच गाणी ।

मिळाले.

आपला विजय होणार याची लक्षणे
जसपालसिंहाला दिसू लागली.
त्यामुळे आनंदाने राजाने आपल्या
हातात तलवार घेतली आणि तो
शत्रूवर तुटून पडला. पण शत्रूच्या
सैन्याने जसपालसिंहाला वेढा दिला.
याकडे कोणाचेही लक्ष नव्हते. पण
म्हातान्या धर्मसिंहाचे तिकडे लक्ष
गेले. त्याने मोठ्याने गर्जना केली व

तो त्या वेढ्यावर तुटून पडला. त्याने
अनेक सैनिक कापले. पण त्याला
पुष्कळ जखमा झाल्या होत्या. त्यातून
रक्ताच्या धारा वाहत होत्या. शेवटी
शत्रूपक्षातील एका राजाने
जसपालसिंहाच्या दिशेने एक भाला
फेकला. तेव्हा जसपालसिंह सावध
नाही हे पाहताच शूर, राजनिष्ठ अशा
धर्मसिंहाने मध्ये ये अन् तो आपल्या
छातीवर घेतला. मोठ्याने गर्जना

करून तोच भला त्याने राजाकडे
फेकला. त्याबरोबर तो राजा ठार
झाला. शत्रूचे सैन्यही राजाच्या
मृत्यूची वार्ता ऐकताच पळून गेले.
जसपालसिंहाने त्याचे प्राण
वाचविणासऱ्या त्या महात्म्याला
श्रद्धांजली दिली. आणि धर्मसिंह हे
नाव धवलनगरच्या इतिहासात अमर
झाले. ***

गुप्त संदेश कविता

शुभ्र पटावर आकाशाच्या छटा मूळची निळी.
कोण भरीतो रंग त्यावर बदलत वेळावेळी?
दिस उगवतो केशराचा टिळा लावूनी भाळी.
थवे पाखरांचे विहरती रेखीत भृकुटी काळी.
वस्त्र नेसूनी तलम पांढरे चंद्र रात्र उजळी.
करितो लीला त्या कोणाचा अदृश्य कुंचला आभाळी?

कु. गुंजन सतीश कुलकर्णी
सातारा

शूर वीरा उठ आता
संकट करी आव्हान तुला
पुरे झाली तुझी निद्रा
हो तयार समराला ॥१॥

भणंग झाला देश आपला
मानव अन् हा भरकटला
त्यास आणाय़ा ताळ्यावरती
उठ सिद्ध हो मदतीला ॥२॥

दीपस्तंभ हे उभे ठाकले
टिळक, नेहरू, आगरकर
बुद्धी आणि युक्ती त्यांची
मार्ग तुझा रे करील सुकर ॥३॥

पावन गंगा, उंच हिमालय
उदात्त हृदयी मानव जेथे
तेथलीच ही पवित्र माती
देई शक्ती लढण्याला ॥४॥

वनचर असूनी एकलव्य तो
शिष्य जाहला खराखुरा
तुची आजचा एकलव्य रे
जाग जरा तू जाग जरा ॥५॥

लीन कर अस्तित्व तुझे रे
या समरांगणी श्रद्धेने
स्वातंत्र्याला जाग आण जा
हेच आद्य कर्तव्य तुझे ॥६॥

- कु. अस्मिता पटवे, धुळे

कीर्ती पाहो जाता सुख नाही । सुख पाहता कीर्ती नाही । विचारेविण कोठेचि नाही समाधान ॥

**नव्हतेच अक्षरे ही
स्मृतिसुमनांचे झेले
एकाएका अक्षरात
भावगंध दरवळे**

कवयित्री इंदिरा संत यांच्या कविता वाचत असताना हा अनुभव वाचकाला सतत येत असतो आणि या भावगंधाच्या सुगंधाने घमघमणारी त्यांची भावकविता एक उत्कट काव्यानुभव देऊन जाते. ते शब्दात पकडणे केवळ अशक्य आहे असे वाटावे अशा कितीतरी भावच्छटा शब्दांचे रूप घेऊन येतात. भूतकालांतील स्मृती, वर्तमानातील अनुभव आणि भविष्याचे चित्र; काव्याच्या या तीनही टोकांना त्यांची कविता सहज स्पर्श करते. अतिशय भावकोवळे, तरल, संवेदनशील स्त्रीमन या कवितांतून आविष्कृत होते. म्हणूनच 'भावभावनांची अतिशय सूक्ष्म उकल तितक्याच मुलायम शैलीत प्रकट करणाऱ्या त्यांच्या कवितेने मराठी काव्याची श्रीमंती वाढविली आहे.' अशा मोजक्या शब्दात कवी कुसुमाग्रज त्यांच्या कवितेचा गौरव करतात.

'अंगतपंगत', 'मामाचा गाव', 'गवतफुला' हे त्यांचे अगदी अलीकडे प्रसिद्ध झालेले बालगीतांचे संग्रह. पण या बालगीतांतूनही मुलांच्या भावविश्वात त्या सहजपणे प्रवेश करताना दिसतात. आईच्या वत्सल मनाला न बोलताही मुलांच्या मनातील भावना जाणवतात. अगदी तीच वात्सल्याची उत्कट वृत्ती या कवितांच्या मागे आहे. 'मीच माझा राजा होतो.' या कवितेतील छोट्या मुलाला रोजचा अभ्यास,

संध्याकाळी हातपाय धुणं, परवाचा म्हणणं, शिस्तीत जेवणं, आई-बाबांच्या सूचनांचं पालन करणं या सगळ्यांचा मनस्वी कंटाळा येतो. मग हा छोटा मुलगा डोक्यावर पांघरूण घेऊन गुडूप झोपून जातो. झोपेतल्या स्वप्नात त्याचा पहिला नंबर येतो, खेळात तो जिंकतो, आपल्यावर कपडे बदलावे लागत नाहीत की, कोणताही हट्ट केला तरी तो आई-बाबांकडून पुरवला जातो. अशा गोड स्वप्नांत हा मुलगा स्वतःचा स्वतः राजा होतो, पण हाय....

**मीच माझा राजा होतो,
आनंदाने येतो भरून
खिडकीतून सूर्य घेऊन,
डोक्यावरचे ओढतो पांघरूण
राजेपण घेतो मागून,
म्हणतो 'ठेवीन चांगले जपून;
उठ आता घेशील बोलून.'
आईची तो, हाक येते.
पांघरूण टाकून उभा राहतो.**

**मीच माझा राजा पुन्हा,
रोजचा मुलगा होऊन जातो.
मळक्या, हात तुटक्या, झिपण्या
अगदी जुन्या झालेल्या बाहुलीशी**

विलक्षण प्रेमाने खेळणारी छोटी मुलं आपण नेहमी आसपास पाहत असतो. आपलेही भावबंध असेच कुठल्या तरी खेळण्याशी जुळलेले असतील. 'लाडकी बाहुली' या कवितेत लहान मुलीचे बाहुलीशी असणारे प्रेमबंध इंदिराबाईंनी किती हळुवारपणे शब्दात पकडले आहेत!

गोबऱ्या गुलाबी गालांची, हासऱ्या नाचऱ्या डोळ्यांची, सुरेख झगा घातलेली ती सोनुली 'बाहुली...., लाखात शोधून मिळणार नाही अशी एक दिवस माळावर खेळताना हरवते.... पाऊस, वादळवाऱ्यात ती शोधताही येत नाही. आठ दिवसांनी माळावर मिळते खरी' पण गाईने तुडवलेल्या अवस्थेत. तिची ती दशा पाहून

कवयित्री 'इंदिरा संत' आणि 'भावोत्कटता' यांचं एक नातंच त्यांच्या कवितेत आपणास पाहावयास मिळतं. म्हणूनच तर मराठी वाचकांनी त्यांची कविता अक्षरशः मनावर गोंदून घेतली आहे. आपल्या विविध कवितांतून अनेकविध अनुभव हाताळून त्यांनी मराठी कवितेत स्वतःचा असा एक वेगळाच ठसा उमटविला आहे.

कथा, कविता आणि ललित लेखन प्रकारातही त्यांनी भरीव कामगिरी केली आहे. त्यांच्या ह्या कार्यासाठीच साहित्य अकादमीने त्यांना विशेष वाङ्मय पुरस्कार देऊन गौरविले आहे. तसेच साहित्य क्षेत्रात मानाचा समजला जाणारा 'जन्मस्थान' पुरस्कारही त्यांना लाभला आहे. महाराष्ट्र शासनानेही त्यांच्या लेखन कार्याचा गौरव केला आहे. अशा ह्या ज्येष्ठ आणि अक्षरसम्राज्ञी कवयित्रीच्या काही कवितांचा रसपूर्ण मागोवा आपल्यासाठी घेत आहेत. प्रा. शैलजा देशमुख.

रंग-रूप-रस-गंध, सारे एकरूप व्हावे। पाटी डोहात बुडाली, तर अक्षर तरावे ॥

मैत्रिणी म्हणाल्या,
‘काय, अहा, हे ध्यान!
केसांच्या झिपच्या,
रंगही गेला उडून;’

पण आवडली ती तशीच मजला
सोनी लाडकी बाहुली, माझी माझी
म्हणूनी.

या सर्व कवितांतील मुले ही
किशोर-कुमार वयाची आहेत. कधी
ती स्वप्नरंजनात रमतात; कधी
मोठ्या माणसांबद्दलचे राग-लोभ
व्यक्त करतात. कधी विलक्षण
एकाकी भासतात, तर कधी
परिस्थितीने शिकविलेल्या
शहाणपणाने ओझे वाहताना
दिसतात. ‘अक्कू-बक्कूची दिवाळी’
ही अशीच एक अंतःकरणाला
भिडणारी कविता-

अक्कू-बक्कू दोघी आवळ्या-
जावळ्या बहिणी. अक्कू समंजस,
बक्कू थोडीशी अवखळ. घरची
परिस्थिती गरिबाची. श्रीमंत मामा
दिवाळीसाठी या दोघींना घेऊन
जाण्यासाठी येणार..... पण
मामाकडे जायचं तर बरेसे कपडे
नकोत? झालंच तर मामीला एखादा
-खण, बाळाला खेळणं.. कसं
जमावं हे सारं; म्हणून आई उदास.
क्षणभर अक्कू-बक्कूही नाराज
होतात. पण खेळाच्या नादात सर्व
विसरून जातात. दिवाळी निमूटपणे
जवळ येते. ना फटाके, ना खाऊ.
दारी फक्त दोन पणत्या! दारी मामाची
मोटार येते. मुली छानसं नाटक
रचतात. मामाला म्हणतात-

‘आत्या उद्याला येणार,
आम्ही येथेच राहणार.
आम्ही येथेच राहणार;
नाही येणार, येणार;

शब्द ऐकून दोघींचे,
डोळे स्तिमित आईचे!’
पण मामाही तितकाच समंजस.
आपल्या भाच्यांच्या भावना त्याला

कळतात. खूप खाऊ, फटाके, कपडे
तो आणतो-

मामा जाताच निघून,
आली दिवाळी धावून
नव्या झग्याच्या झोकात,
दारू-शोभेची बरसात
सर्सर् कारंजी उठली,
तारामंडळे फिरली.
बाण उडाले नभात,
ठोठो-फटाके कानात.
अक्कू-बक्कूची दिवाळी,
अशी थाटामाटात.

‘एक व्हावा चमत्कार’ या
कवितेतही एका मुलाची आस व्यक्त
झाली आहे. प्रत्येक लहान मुलाला
भोवरा, क्रिकेटचा चेंडू, स्टंप, बॅट
यासारखी खेळणी आपल्याकडे
असावीत असे वाटते. या कवितेत
असाच एक गरीब मुलगा इतर
मुलांचे खेळ बघतो आहे.
आपल्यालाही ही खेळणी मिळावीत
असं त्याला तीव्रतेनं वाटतं.
तिन्हीसांजा झाल्यावर घराची वाट
चालताना त्याला वाटतं-

एक व्हावा चमत्कार,
घरी जाता उघडे दार
समोर एका मोठ्या खोक्यात,
कोरा फुटबॉल नक्षीदार,
चमत्कार चमत्कार,
कळले नाही आले दार.
अजून दारा कुलूप होते,
पायरीदेखील रडू लागते.
या ओळीतून त्या छोट्याचा
होणारा अपेक्षाभंग, घरी अजून आई
परत आलेली नाही हे पाहून
जाणविणारे एकाकीपण, निराशा,
वास्तवाची जाण.... हे सगळं इतक्या
मोजक्या शब्दात व्यक्त होतं!
‘अरे पागोळीच्या थेंबा’ या

घरटे सोडून जीवपक्षी, एका झेपेत बाहेर पडतो, चोचीत धरलेला लामणदिवा सारे आभाळ सोनेरी करतो!

कवितेत बाहेर झिम्म पाऊस पडत
असताना घरात एकाकी असणाऱ्या
लहानग्याला खिडकीच्या काचेतून
दिसणारा पावसाचा थेंबही
जिन्हाळ्याच्या सोबतीचा वाटतो.
त्या थेंबाचे नाजूकपण व्यक्त करताना
त्या म्हणतात,

**झोकून दे काचेवर
दोर वाऱ्याचा धरून
नको भिऊ रे थेंबूल्या
बोट तुला न लावीन.**

‘गवतफुला रे गवतफुला’ ही
कविता नादमय शब्द, चित्रमयी
भाषा, चेतनागुणोक्ती अलंकाराचा
सुरेख वापर यामुळे ही कविता
मुक्तपणे गुणगुणत राहावीशी वाटते.

गवतावरती छोटीशी गवतफुले
झुलत झुलत हासताहेत. त्यांच्या
नाना रंगकळा मनाला मोहवून
टाकतात; त्या सुंदर रंगांचे
इंदिराबाईंनी केलेले सूक्ष्म वर्णन
वाचताना एक सुंदर चित्र आपल्या
अंतःचक्षुसमोर साकार होते.

**हिरवी नाजूक रेशीममाती,
दोन बाजूला सळसळती
नीळनिळूली एक पाकळी,
पराग पिवळे झगमगती
तळी पुन्हा अन् गोजिरवाणी,
लाल पाकळी खुलली रे
उन्हामध्ये हे रंग पाहता,
भान हरपूनी गेले रे.**

या नाजूकशा फुलासाठी आभाळ
त्याच्याहून लहान बनून येते व
दवमोत्यांची कणी आईच्या मायेने
भरविते, वारा झोके देतो, रात्र अंगाई
गीत म्हणते. हे वर्णन वाचताना
बालकवींच्या ‘फुलराणी’ ची
आठवण येते. फरक इतकाच की या
छोट्या गवतफुलाशी एका हळव्या

मुलाचे भावविश्व निगडित आहे.
त्या फुलाची भाषा शिकावी,
त्याच्यासंगे खेळावे, बागडावे,
फुलपाखरांना फसवावे असे त्याला
वाटते. हा जिन्हाळा व्यक्त करताना
हा मुलगा मुक्तपणे तालात गातो.

**रंगरंगुल्या, सानसानुल्या,
गवतफुला रे गवतफुला,
असा कसा रे मला लागला,
सांग तुझा रे तुझा लळा.**

‘यंका’ या कवितेत जणू प्रत्येक
मुलाच्या मनात दडून असलेली
कुत्र्या-मांजरांचं पिल्लू बाळगण्याची
इच्छा व्यक्त होते.

**तर, कुत्र्याचा मी बच्चा
आणणार त्याचे नाव यंका
ठेवणार**

तो ‘माझा’ म्हणजे

माऽऽ झाच असणार

**कुणाला नको, तरीही आणणार
कुणाला नको, तरीही आणणार**

‘कविता लिहावीशी वाटली तरच
मी लिहिते. कवितेसाठी मुद्दाम विषय
शोधत नाही. ज्या अनुभवातून मी
जात असते त्या त्या अनुभवातून
आणि परिस्थितीतून जाताना काही
विशिष्ट अनुभूती प्रतीत होते व ती
अनुभूती कधीतरी कवितेत व्यक्त
होते, असे स्वतःच्या
काव्यनिर्मितीच्या प्रक्रियेविषयी
इंदिराबाईंनी म्हटले आहे.’

मेंदी, शेला, रंगबावरी,
गर्भरेशीम, मृगजळ, सहवास, हे
इंदिराबाईंचे महत्त्वाचे काव्यसंग्रह.
त्यातील कविता अभ्यासताना वरील
विधानाची सत्यता पटते. विविध
प्रतिमांच्या आधारे कवितेत
भावलहरी शब्दांकित होतात.
आईपासून दूर वसतिगृहात राहात

असताना लिहिलेली ‘आई’ ही
कविता अशीच आईशी असणारे
कोवळ्या वयातील जवळचे नाते
उलगाडून दाखवणारी

**कळ्या माझ्या आनंदाच्या
साठविल्या माझ्याकडे
फुलवाया तुझ्यापुढे
आसवे मी साठविली
पापणीच्या काठोकाठ
तुझ्यापाशी देण्या वाट.**

प्रीती आणि निसर्ग हे

इंदिराबाईंच्या कवितेचे मुख्य विषय.
त्यांच्या भावजीवनात निसर्गाला
महत्त्वाचं स्थान आहे.... आकाश,
पाणी, वृक्ष, तळपतं उन्ह, धो-धो
पडणारा पाऊस, धुक्याच्या लाटा,
रोजच्या वाटा, वाटेवरील दगड,
तृण... हा सगळा निसर्ग नुसता
वर्णनापुरता त्यांच्या कवितेत येत
नाही. त्यांच्या दर्शनाने ‘मनात जे
भावतरंग जागे होतात ते कवितेत
व्यक्त होतात. माझ्या मनाचा
स्वाभाविक कल एकाकीपणाकडे
झुकणारा असल्याने त्या अस्वस्थ
अवस्थेत निसर्गाचं सान्निध्य हवं
वाटतं.’ असं त्या म्हणतात.

घर ते नोकरीचे ठिकाण
इथपर्यंतच्या रस्त्याला त्यांच्या
भावजीवनात महत्त्वाचे स्थान आहे.
या रस्त्याची अनेक रूपे यांनी
पाहिली आहेत.

थरथरती शेते,

रानपाखरे चिमणी

अन् क्षणात होते

स्तब्धचि वातावरणी

संपूच नये ही रम्य गोजिरी वाट;

संपूच नये हे गंधित हिरवे शेत.

याच वाटेवर रांगत येणारे धुके भेटते.

क्षितिजाचे ओलांडून दालन

खर्च घालावेत सारे, दुःख भोगलेले क्षण, जमा करावे बाजूला, सुख माखलेले क्षण!

धुके समोरून आले रांगत;
ओठावरती अमृतबिंदू
आणिक वरती बघते हासत!
दुदुल्या ओठी म्हणते “घे, घे”
पायाभवती विळखा घालुनि;
ओणवते मी लगबग, त्याला
उचलायला... कोटिकरांनी!
किलबिलणारी रानपाखरं स्वरांची
बरसात करतात

किलबिलताना रानपाखरे
स्वरबिंदूंची सतारशिंपण
झेलून घेते अंगांगावर मी
तरफांच्या तारा होऊन.
उन्हालासुद्धा त्यांच्या कवितेत
मानवी रूप प्राप्त होते.

उन्ह एकटे सालस मोठे
बाळ गोमटे... निरलस फिरते
शेळ्यांमागून काळ्याढवळ्या,
चढणीवरी,
लाल, मऊ धुळीतील
उमटलेल्या खुणा पाहताना
कवयित्रीला त्या कुणाच्या असतील
हे मनासमोर येते. शेळ्यांमंढ्यांच्या
गोजिच्या पावलाचे ठसे, बाळाच्या
दुडक्या चालीची गोजिरी पावले
अशा एक ना अनेक खुणा तिला
जाणवतात.

एवढेच काय पाऊस पडून
गेल्यावर रस्त्यावर साचलेले
चिमुकले डबकेसुद्धा कवितेचा विषय
बनते.

हिरवगार शेत पाहताना येणारी
अनुभूती
त्या रंगाची हिरवी भाषा,
अजाण मी, मज मुळी न कळे तर;
तरंगतो परि मनामनावर
त्या रंगाचा तवंग सुंदर.
अशा शब्दात कवयित्री व्यक्त
करते.

सकाळ, दुपार, संध्याकाळची
वेगवेगळी रूपे मनात कोरली
जातात.

कधीतरी एखादी प्रसन्न सकाळ
सनईचे सूर सोबत घेऊन येते.

दूरदूर धुक्यातून
येते सनई मंजूळ

मावळत्या चंद्रम्याचा
एक किरण कोमळ

पण हे सकाळचे दृश्य नुसते
तटस्थपणे पाहण्याचे नाही,
अनुभविण्याचे आहे.

अशी जेव्हा येते जाग
माझा भाग्यकाल येतो
माझा अवघा दिवस
जाई-जुईतून गातो.
एखादी शरदची शांत दूपार.
ही निळी पांढरी शरदातील दुपार
तापल्या दुधावरी उन्ह हिचे
हळुवार.

अशा उपमा अलंकारांच्या
समर्पक वापरातून डोळ्यासमोर
येतात. तर कधी एखाद्या चांदण्या
रात्री उघड्या खिडकीतून भिंतीवर
चांदणे पडते. त्या चौकोटीत
झुलणारी फांदी दिसते. ती पाहताना
कवयित्रीला त्यात विविध नृत्यमुद्रा
दिसतात. बघता बघता रात्र उलटते.

रंगरंगतो रंगमंच अन्
कशी न कळते रात्र उलटते
कशी आणि भिल्लीण पार्वती
हिमालयासह वितळून जाते.

सकाळी दिसेनाशा होणाऱ्या
दृश्याचे अत्यंत नाट्यमय वर्णन या
कवितेत भेटते.

विविध ऋतूत जाणविणारे
निसर्गाचे विभ्रमही त्यांनी काव्यात
शब्दबद्ध केलेले दिसतात.

वसंत ऋतूत रस, रंग, रूप,
गंधाचा सोहळा त्या अनुभवतात.

हिरवे सारे रंग दुलारे
कोकीळ गाणे निळ्यात भरे
रंगा नव्हाळी, गंधा जिव्हाळी
कोवळ्या फांदीला धुंद कोवळी
अवखळ श्रावणाचे अत्यंत
नादमय चित्र.

प्रिय व्यक्ती घराबाहेर असताना
येणाऱ्या पावसाची त्या विनवणी
करतात

नको नको रे पावसा
उन्हाचे पाटव घातले फेकले;
वाऱ्याचे पैजण डोळ्यात
घातले, धुतले काजळ;
लावले, पुसले केवडा अत्तर,
बांधले सोडले हिंदोळे हर्षाचे
हासले, रुसले मयूर मनाचे
श्रावणा कुणाचे मनस्वी हे क्षण
निसर्ग चित्रात पावले स्पंदन?
नेसले टाकले

दान ईश्वरी कृपेचे, खोल हृदयी जपावे, शून्याकार एकांतात, डोळे भरून पाहावे.

असा धिंगाणा अवेळी
घर माझे चंद्रमौळी
आणि दारात सायली
आंबा, गुलमोहोर, फणस,
पांगारा, पिंपळ, बकुळ ही विविध
झाडे इंदिराबाईंच्या कवितेत भेटतात.
'फुलवेडी' या कवितेत त्या
म्हणतात,

हवा, फुलांचा शेजार
बाई, हासत राहावे.

काळजाच्या कुपीमध्ये
हवाबंद दुःख व्हावे.

असं जिव्हाळ्याचं नातं या
फुलांशी जडलंय. अंगणातील
पिंपळात त्यांना हिरवा सागर भेटतो.
वृक्षांची रानगुजे ऐकताना मन मोहरते.
तर त्यांच्या वीज वादळाने मनात
काहूर उठते. पिंपळ पानाची तीन
रूपं-कोवळी पालवी, दाट हिरवी
पानं आणि पिवळी पानगळ... ही
सूक्ष्म स्पंदने कवितेत शब्दरूप घेतात.
मोहरलेला आंबा कधी पहाट
सुगंधित करून जातो.

मोहरून आला आंबा
गंध कोंदला गारव्यात
पहाटेच्या वारियाची
जडणारी झाली लाट

झाडावरून वाऱ्याबरोबर अलगद
खाली उतरणारे बकुळीचे नाजूकसे
फूल-त्याचे वर्णन करणारी
'लयवेलहाळ' ही कविता वाचताना
कवयित्रीच्या तरल संवेदनाक्षमतेचा
सगळा नाजूकपणा जाणवतो.

किती उंचावरून...

पानाफांद्यांमधून

अवकाशातून-

बकुळीचे हे ओघळणे

किती लडिवाळ -

लोभावणे !

झुंजुक-मुंजुक वाऱ्याच्या -
अलवार लयीवर
हिचे हळूवार हिनकळणे -
कि कुणाच्या मनोमनीचे
मंद्रसुवासी सरगमणे...!!

जीवनाच्या वाटचालीत वाट्याला
आलेले एकाकीपण झेलताना,
संसारातील जबाबदाऱ्या पेलताना जे
अनुभव वाट्याला आले त्यांचे
कवितेत प्रकटीकरण झाले.
इंदिराबाईंचे स्त्रीमन आपल्या
निकटच्या घरकुलातल्या भावविश्वात
रमलेले आहे. जीवनसख्याच्या
चिरंतन विरहाचे दुःख कवितेला
व्यापून राहिले आहे. कवितेतील सारे
प्रतिमाविश्व हे निसर्गातून घेतलेले
आहे.

वाट पाहते तुझी अशी मी...

वाटेवरि भावोत्कट होऊन

वाटच होऊन

वाट पाहते तुझी अशी मी.

ही प्रतीक्षा सुरुवातीलाच
वास्तवातील; नंतर जीवनाला व्यापून
टाकणारी.

उभे दुःख हे, उभे पुढ्यातच
स्तब्ध, स्वयंभू, पहाडापरी
अशा शब्दात हे दुःख मात
करणारे; आनंदाचा उपभोग घेणारे
मनही कवयित्रीजवळ आहे.

किती सोसले साहिले

किती टाकिले गिळून

आता त्याची न जाणीव

नाही तीही आठवण

कात उलटून टाकिली मन मोकळे
कोवळे

उन्हा वारियाची मूस

कशी वेल्हाळ सळसळे

इतका मनाचा नितळपणा

असल्यामुळेच पतिनिधनांतर उभा
जन्म एकाकीपणाने जगताना कविता
तिची सखी बनते.

मांडलेला खेळ आता

आता हवाय मोडाय

जोडलेली नाती आता

हवीच तोडाय

या विरक्तीच्या अभिव्यक्तीकडे
मनाची सहज वाटचाल होते.

कधी काळी निबिड वनातून
फिरण्याचे, वारा तोलत डोंगरमाथा
चढण्याचे, दरियावरचे जहाजपक्षी
बघण्याचे, लाटांवर फुलण्याचे वेड
उरले आहे.

आज मला एक वेड

अंधाराचे

अंधाराचा होऊन ठिपका

अंधारातच विरण्याचे.

'हौशी तरी किती प्रकारच्या' या
कवितेत जीवनातील विविध अनुभव
एकत्रितपणे सामोरे येतात.

'हौशी तरी एक प्रकारच्या...

साध्यासध्या शहाण्यावेड्या.

फिटलेल्या न फिटलेल्या आणि

आकांक्षा - लहानमोठ्या पुऱ्या

होऊन रुखरुख लावणाऱ्या

जवळ येऊन दूर जाणाऱ्या

स्वप्नासारख्या

कष्टही किती आणि कसले.

शरीराचे मनाचे

रमविणारे, दमविणारे

आणि कंटाळा, तोही किती

प्रकारचा कामाचा, श्रमाचा

एकटेपणाचा, गर्दीचा

कधीकधी कंटाळ्याचाही.

हे सर्व ओलांडून... कुठेही न
गुंतता लाटांच्या पोटातून ओठातून
हलकेच किनाऱ्यालाही यावे आणि-

हलके फूल व्हावे.

चैतन्याचा सूर्य ललाटी, किरणांचे देणे, एकासाठी दुसरा गातो, जगण्याचे गाणे

पाकळ्या गळून नुसते पराग उरावे
परागही जळून नुसता गंध उरावा.

बालपणाचे मुक्त दिवस
हरवल्याची जाणीव त्यांच्या अनेक
कवितातून व्यक्त झाली आहे.

निवडुंगाच्या शीर्ण फुलाचे
झुबे लालसर ल्यावे कानी जरा
शिरावे पदर खोचूनी करवंदीच्या
जाळीमधूनी.

असे पुन्हा एकदा वाटते,
तळघरातून येणारी शीळ,
चढणीवरचा भणान वारा, जिभेवरील
आंबटकच्चा स्वाद, कुणाचीही
जाणीव नसणारं उन्मुक्त मन हे
आठवलं की कवयित्रीच्या मनाला
रुखरुख लागते.

‘पुन्हा कधि न का मिळायचे ते...
ते माझेपण... आपले आपण;
झुरते तनमन त्याच्यासाठी,
उरते पदरी तीच आठवण
निवडुंगाच्या लाल झुब्याची
टपोर हिरव्या करवंदाची.’

बालपणीची मैत्रीण बाजारी
भेटली - मन भरून आले पण
तिच्याकडून मात्र प्रतिसाद नाही असा
साधासा अनुभवसुद्धा काव्यरूप घेतो.
घरी येणारा दूधवाला, कामवाला,
किलबिलणारी मुलं, दारचे मुके
प्राणी, मित्रमैत्रीणी या सर्वांच्या
स्नेहाळ डोळ्यात कवयित्रीला
स्नेहज्योतीची उधळण होताना
दिसते- आणि या सर्वांवर कडी
म्हणजे-

अंतरीच्या अंतरात, हृदयाच्या
गाभाऱ्यात, जीवसख्याची नजर,
तेवते शांत शांत! अशी माझ्या
घरीदारी अक्षय दीपावली!
माझ्यातील अमावस्या तिच्यामुळे
सुखावली!

या स्नेहज्योती जपताना

भीषण या जीवनात
अणूपरी माझे दुःख
काय त्याला कवटाळू
आणि भोगू तेच सुख?
माझे सुख, माझे दुःख
लाडके हे माझे भाव
काय त्यांचेच कौतुक
कोठवरी त्यांना वाव

या जाणणिवेने निर्जीव जीवनात
बधिरलेल्या मनाला संजीवनी देणारे
क्षणही येतात. त्यांच्याच आधारावर
तर अवघे जीवन तोल सांभाळत उभे
असते. हे अनुभवायचं असेल तर
इंदिराबाईंच्या कविता मुळातच

स्वतंत्रपणे अनुभवायला हव्यात.

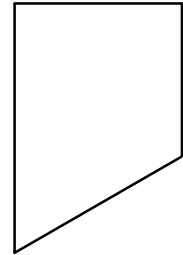
इंदिराबाईंच्या कवितेची समीक्षा
करताना श्री. माधव आचवल
म्हणतात - “कालाची जाणीव
इतक्या उत्कटतेने पूर्वी कधी झाली
नव्हती. अवकाश इतक्या निकटतेने
कधी जवळ आले नव्हते. वेदनेला
अशी वाचा कधी मिळाली नव्हती.

केवळ अस्तित्वातच असा
भयंकर थकवा कधी आढळत
नव्हता. या साऱ्यांना पोटात घेऊन
पसरलेला असा भयाण काळोख
अनुभवला नव्हता. हा तीव्र उत्कट
अनुभव इंदिराबाईंच्या कवितेने
दिला!” इंदिराबाईंच्या उत्कट
भावकवितेने मराठीची श्रीमंती
वादवलीय हेच खरं!

प्रा. शैलजा देशमुख
बी-७, गुरुराज सोसायटी पद्मावती,
पुणे ४११०३७

प्रयत्न तर करा...

खालील आकृतीचे ४ असे भाग
करा की ते चारही भाग एकसारखे
(एकरूप) असतील.

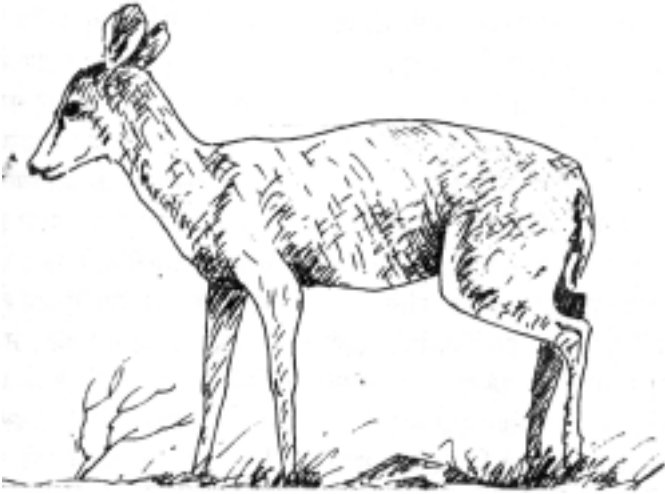

असेन मी, नसेन मी, नसल्यावरही, या मातीच्या ममतेमध्ये वसेन मी.

सहा वर्षे होऊन गेली त्या घटनेला. तेव्हा मी प्रथम 'तिला पाहिलं. १९९० च्या मार्चमधले ते दिवस होते. कोयना अभयारण्यातल्या एका ओढ्यात मी झाडाआड लपून बसलो होतो. उन्हाळ्याच्या तोंडावर ओढ्यातलं खळखळतं पाणी वाहायचं थांबलं होतं. काही मोठ्या खड्ड्यांमध्ये पाणी साचून छोटे-मोठे पाणवठे तयार झाले होते. मोठे पाणवठे आटून गेले होते. मोठे पाणवठे मात्र अद्याप 'सुदृढ' होते. निवळ्या आणि माशांच्या चांगल्या संख्येमुळे त्यातलं पाणी स्वच्छ होतं. असाच एक पाणवठा मी बसलेल्या दाट झाडीतून दिसत होता. पाणवठ्यावर आलेल्या जनावराला माझी चाहूल लागणार नाही, याची खबरदारी मी घेत होतो.

पाच-साडेपाच वाजले असतील. उन्हं पूर्ण उतरली होती. झाडांच्या दाटीमुळे ओढ्यात ऊन येत नव्हतं. झाडावर शेकरांनी ओरडून कहर मांडला होता. जंगलातल्या पाचोळ्यात जनावरांचे पाय वाजू

ती

- शेखर नानजकर

वानरांचा एक कळप ओढ्याच्या पलीकडच्या काठाशी असलेल्या एका वेढलेल्या झाडावर आला होता. एवढ्यात झाडीत उभं असलेलं ते भेकर जोरात जंगलात पळालं. वानरांच्या त्या हुप्यांनं एक जोरदार 'खिक' असा आवाज काढून दात विचकले आणि क्षणार्धात तो कळप जंगलात पळाला. झाडं गदागदा हालली. लांबवरून त्या हुप्याचं 'खिक-खिक' ऐकू येत राहिलं. दोन मिनिटं पाणवठ्याच्या भागात, शांतता पसरली आणि अचानक पाणवठ्यावर 'ती' प्रवेशली.

लागले होते. उन्हाळ्यातल्या त्या गरम दिवसांत तहानेनं व्याकुळलेलं एक-एक छोटं-मोठं जनावर पाण्याकडे सरकू लागलं होतं. ओढ्याकाठच्या दाट झाडीच्या भिंतीआड रेंगाळत, एक भेकर

पाणवठ्याच्या परिस्थितीचा अंदाज घेत होतं. त्याच्या दृष्टीनं पाणवठ्यांची सुरक्षितता ते तपासून बघत होतं. त्याचे कान आवाजाचा वेध घेत होते, नाकाचा शेंडा हलवून वास घेण्याचा त्याचा प्रयत्न होता. वानरांचा एक कळप ओढ्याच्या पलीकडच्या काठाशी असलेल्या एका वठलेल्या झाडावर आला होता. फळं खाताना त्यांची होणारी

धावपळ, गदागदा झाडं हलवणं, सगळं थांबलं होतं. शांतपणे तीही पाणवठ्याचं निरीक्षण करीत होती. त्यांचा प्रमुख हुप्या जमिनीवर उतरावं की नाही? या द्विधा मनःस्थितीत होता आणि एवढ्यात झाडीत उभं असलेलं ते भेकर जोरात जंगलात पळालं. आत जाऊन जोरजोरात भुंकू लागलं. वानरांच्या त्या प्रमुख हुप्यांनं एक जोरदार 'खिक' असा आवाज काढून दात विचकले आणि क्षणार्धात तो कळप जंगलात पळाला. झाडं गदागदा हालली. लांबवरून त्या हुप्याचं 'खिक-खिक' ऐकू येत राहिलं. दोन मिनिटं पाणवठ्याच्या भागात शांतता पसरली.... आणि अचानक पाणवठ्यावर 'ती' प्रवेशली.

चार पायांचा पिवळट सोनेरी

विरलेल्या पंखावर काठ नक्षी रंगभरी। दव ओल्या गवतावर पसरे ऊन सोनेरी ॥

रंगाचा एक प्राणी अतिशय रुबावात चालत येत होता. मोठं वानर असावं अशी एक शंका मनाला चाटून गेली. नीट बघावं म्हणून मी थोडासा हललो. तितक्यात दाट झुडुपाआड झालेली माझी थोडीशीच हालचालही तिनं टिपली. एक क्षणभर तिनं मान वळवून थोडासा अंदाज घेतला आणि क्षणार्धात मागे वळून 'ती' नाहीशी झाली. वळताना मी तिला पूर्ण पाहिलं. जात पूर्ण वाढलेल्या बिबट्याची होती. मादी असावी असं वाटत होतं. नीटसं दिसलं नाही. अजून एक गोष्ट विचित्र होती. तिच्या अंगावर पट्टेही नव्हते आणि ठिपकेही नव्हते! पण खात्री नव्हती. कदाचित नीट दिसलं नसेल. जे दिसलं ते! सांगायची पंचाईत. कारण बिबट्याच्या 'नॉर्मल' जातीत बसणारं नव्हतं ते! बाहेर बोललोच नाही.

उरलेल्या उन्हाळ्याच्या दिवसात तिचं पुन्हा दर्शन झालं नाही. पावसाळा सुरू झाला. सहस्र धारांनी आकाश बरसू लागलं. काळ्याकुट्ट ढगांनी आधीच दाट अंधाऱ्या जंगलात अजून अंधार पसरला. खडकमातीचा कण न कण ओला होऊन शेवाळाचं इरलं पांघरून बसला. कुजलेल्या पाचोळ्या खालून जळवांचे बुभुक्षित जीव वळवळू लागले. ओढे-नाले दुथडी भरून वाहू लागले. वाटेत येईल ते खेचून नेऊ लागले. धरती अखंड पाणी पिऊन तृप्त झाली. झाडं झुडुपं पालवीनं भरून गेली. धरणाचं पाणी तट्टु फुगलं, दादागिरीनं जंगलात घुसलं.

.... आणि एक दिवस आभाळाची काळी चादर फाटली. सूर्यानं त्यातून डोकं बाहेर काढलं. भिजलेल्या, काकडलेल्या जीवांना दिलासा मिळाला. हळूहळू पावसाळा गेला आणि आमची होडी पुन्हा कोयनेच्या किनाऱ्याला लागली. वातावरणात खूप बदल झाला होता. जंगल हिरवंगार झालं होतं. ओढे पांढऱ्याशुभ्र पाण्यानं खळाळून वाहत होते. पण या वातावरणाला धक्का देणारी एक गोष्ट घडली. होडीतून किनाऱ्यावर उतरल्यावर समोरच एक सांबराचा सांगाडा पडला होता. शिकार होताना त्याच्या शरीराच्या चिंध्या झाल्या होत्या. जंगलापासून पाण्यापर्यंत कुत्र्यांच्या पायांचे ठसे उमटले होते. म्हणजे जंगलात रानकुत्री आली होती. त्या सांबराचा त्यांनी पाठलाग करून त्याला जंगलाबाहेर आणले होते आणि किनाऱ्यावर त्याच्या शरीराच्या क्रूरपणे चिंधड्या उडविल्या होत्या. अर्थात इतर प्राण्यांची कत्तल त्यांनी सुरू केली असणार. या जंगली कुत्र्यांना कोणत्याच प्राण्याच्या शिकारीचा विधनिषेध नसतो. अगदी वाघालाही ते खातात. जंगलावर मृत्यूचं सावट आलं होतं!

जंगलात रानकुत्र्यांचे दोन-तीन कळप आम्हाला आढळले. एकंदरीतच जंगलामध्ये प्राण्यांची संख्या कमी वाटत होती. कुत्र्यांची निर्भय हालचाल जाणवत होती. काहींनी शिकार झाली असावी. काही जंगल सोडून पलीकडच्या रानात गेले असावेत. माझं पाणवठ्यावरचं निरीक्षण सुरूच होतं.

एकदा असाच संध्याकाळी झाडात लपून बसलो होतो. संध्याकाळ संपत आली होती. पूर्वी या वेळेला पाणवठ्याकडे सरकणाऱ्या प्राण्यांचे पाय वाजू लागायचे. आता काही हालचाल ऐकू येत नव्हती. समोरच्या बाजूनं एक कोंबडं ओरडत येत होतं. पाणवठ्याकडे येताना अचानक त्याचा आवाज बंद झाला. रात्री आठ वाजेपर्यंत पूर्ण शांतता होती. या सुमारास माझ्या सतरंजी खालून एक साप निघाला, तेव्हा मला उठावंच लागलं. प्राणीही कोणी येत नव्हते. म्हणून झाडातून बाहेर पडून मी ओढ्यात उतरलो. उतार असल्यामुळे ओढ्यात उतरायचा माझा वेग जास्त होता. दगडांचे मोठे आवाज झाले आणि...

.... समोरच्या झाडीतून प्रचंड गुरगुर सुरू झाली. संरक्षणाची पहिली आणि चुकीची कृती म्हणून मी बॅटरी झुडुपांत मारली. बॅटरीचा प्रकाश तिकडे गेला मात्र! झुडुपात प्रचंड धुसफूस झाली. प्रचंड गुरगुराट व एक-दोन झुडुपं फटकाऱ्यात तोडण्याचा आवाज झाला आणि अनपेक्षितरित्या 'ती' समोर आली. जमदग्नीचा अवतार धारण केलेली. एका पंजात तिनं शिकार धरली होती. आणि डोळ्यात अग्नी धारण करून ती माझ्यावर हल्ला करण्याच्या पावित्र्यात माझ्याकडे बघत होती. माझ्या हृदयाचे ठोके मला ऐकू येत होते. अंगाला घाम सुटला होता. सगळंच अनपेक्षित होतं! नजर आणि बॅटरी तिच्याकडे ठेवून मी एक-एक पाऊल ओढ्याकडे चालायला सुरुवात केली. पाय लटपटत होते.

स्वप्न मनोहर आज उद्याचे विरून जाईल वाऱ्यावरती, आकाशाच्या क्षितिजाकडची दिव्य दिसे मज रेखा पुढती।

दगडावर ठरत नव्हते. बेसकॅम्पकडे ओढ्यातूनच जावं लागणार होतं. ओढ्याची दोन वळणं तिचा गुरगुराट ऐकू येत होता. नंतर ती शांत झाली. बेसकॅम्पवर पोहोचलो. ऊर धपापत होता पण 'तिला' पाहिल्याचं समाधान होतं. जंगली कुत्र्यांच्या टोळधाडीच्या संकटातही 'ती' तग धरून होती.

काही गोष्टी अजून लक्षात आल्या. अगदी पहिल्यांदा तिला पाहिलं, त्यावेळी त्याच्याच शेजारच्या पाणवठ्यावर मी बसलो होतो. म्हणजे तो सर्व तिचा भाग होता. तिचं क्षेत्र होतं. तिचं साम्राज्य होतं. मी दुपारपासून झाडात लपून बसलो होतो. तिनं संध्याकाळी कधीतरी शिकार तिथं आणली असावी. मी ओढ्यात पळत उतरलो ते तिच्या पुढ्यातच गेलो. तिला तिच्या शिकारीवर मी हल्ला करून ती पळवून नेईन असे वाटलं असावं, म्हणून तिनं थयथयाट केला असावा; पण तिनं माझ्यावर प्रत्यक्ष हल्ला कसा केला नाही, याचं आश्चर्य वाटलं. वाचलो एवढंच खरे; पण उत्सुकता जागी झाली होती. तिचं साम्राज्य लक्षात आलं होतं. पुढच्यावेळी तिच्या साम्राज्याच्या हद्दीत राहायला जायचं ठरवलं. तिच्या घरात राहायला गेल्यासारखं होतं ते!

निवडलेलं ठिकाण खूपच सुंदर होतं. मी पहिल्यांदा तिला पाहिलं तिथंच! ओढ्यानं एक बाकदार वळण घेतलं होतं. त्या वळणावरच थोडंसं झाडीत राहायचं ठरवलं. समोरच मोठा पाणवठा होता. एक-दोन पुरुष

उंचीचा खडकही तिथं पडला होता. राहाणारे फक्त पाच जण. अगदी जंगलाच्या मध्यभागी जवळची मनुष्यवस्ती पंचवीस ते तीस किलोमीटरवर. पहिले दोन दिवस तिचं दर्शन झालं नाही. रानकुत्र्यांचा कळप मात्र रोज कुठेतरी भेटायचाच. नजरेला नजर भिडवत निर्भीडपणे समोरून जायचा. माकडं आणि वानरं सोडली, तर बाकी प्राणी दिसलेच नाहीत. एकदाच लांबून तिचा आवाज आल्यासारखा वाटला. आवाज अगदी मलूल वाटला, कण्हल्यासारखा. पण तिचं दर्शन झालं नाही.

आणि पावसाळ्यापर्यंत 'ती' दिसलीच नाही. रानकुत्री जंगलावर राज्य करीत होती.

नंतरच्या उन्हाळ्यातली गोष्ट. उन्हाळा शिगेला पोहोचला होता. पाणवठे आटून गेले होते. अखखा जंगलात दोन-तीन पाणवठे उरले होते. त्यातल्या एकापाशी मी एका शिळेवर बसलो होतो. अगदी पाणवठ्याजवळ. एवढ्यात एक कर्कश शिटी ऐकू आली. मग समोरून डाव्या-उजव्या हातांना शिड्या ऐकू येऊ लागल्या. मग थोडी गुरगुर. अंधार पडत होता आणि माझ्या लक्षात आलं, रानकुत्र्यांनी मला घेरलंय, मी गुपचूप शंभरएक मीटर मागे आलो. आता शिड्या बंद झाल्या. पाणी पिण्याचे आवाज ऐकू येऊ लागले. कुत्री पाणी पीत होती. पूर्ण अंधार झाला होता. जंगलावर भेसूर सावट परसलं होतं.

पावसाळा आला आणि गेला पुन्हा आमची होडी कोयनेच्या

किनाऱ्याला लागली. आता आम्ही कायम 'तिच्याच' साम्राज्यात राहत होतो; पण सुमारे आठ-दहा महिन्यांत तिची चाहूल लागली नव्हती. ती जंगल सोडून निघून गेली होती का, की कुत्र्यांनी सगळे प्राणी खाऊन टाकल्यानं भुकेनं मृत्युमुखी पडली? की कुत्र्यांनी तिचाही....? मन धसकलं. तिच्या भंगलेल्या साम्राज्याकडे बघवत नव्हतं. हुरहूर लागून राहिली होती. नजर तिला शोधत होती. झाडात-पाचोळ्यात आवाज झाला की वाटायचं, 'ती' येत आहे.... पण निव्वळ भ्रम...

मात्र यावेळी जंगलात एक शुभ बदल झाल्याचं आढळलं. रानकुत्री नाहीशी झाली होती. जंगल सोडून गेली असावीत किंवा साथीच्या रोगानं मेली असावीत! प्राणी मुक्तपणे फिरू लागले होते. सांबरं, भेकरं, अस्वलं, गवे वरचेवर भेटू लागले होते. प्राणी जीवन सुखात नांदू लागले होते.

मला वाटते मेघ होऊनी अनंत अविरत वृष्टि करावी, सुख समृद्धी जगी नांदण्या शेतक-श्याला साथच द्यावी.

अशाच एका उन्हाळी
संध्याकाळी पाणवठ्यापाशी एका
झाडाच्या बेचक्यात बसलो होतो.
साडेसहा वाजले असतील.
अंधारायला दहा-पंधरा मिनिटं होती.
रोज पाण्यावर याच वेळी येणारे गवे
आज फिरकले नव्हते. एवढ्यात
समोरच्या झुडुपात मला चार पाय
दिसले. प्राणी सरकत झुडुपाबाहेर येत
होता. मला खूप आनंद झाला.
अखळ्या संध्याकाळी एकही प्राणी
दिसला नव्हता! तो प्राणी चालत
झुडुपाबाहेर आला आणि
माझ्यासमोर वीस फुटांवर येऊन उभा
राहिला. 'ती' ... 'ती' उभी होती.
माझ्या अंगावर रोमांच आले!
खरंच! 'ती' होती! सोनेरी कांतीची,
पण अंगावर ठिपके किंवा पट्टे
नसलेली. चालण्यात तोच डौल
होता. अंग जास्त भरल्यासारखं वाटत
होतं. आणि हो, तिचं पोटही खूप
खाली आलं होतं, फुगलं होतं.
म्हणजे आता ती आई बनणार होती!
शांतपणे समोरून चालत ती
पाणवठ्याकडे गेली आणि पाणी
पिऊन तिनं तिथंच बसकण मारली.

अंधार पडायला पाच मिनिटं बाकी
होती. नेमकी ती माझ्या परत
जाण्याच्या वाटेवर बसली होती.
माझा नाईलाज झाला. मी जोरात
आरडाओरडा केला. तो ऐकून ती
पळत झाडीत शिरली. मी पटकन
बेसकॅम्पचा रस्ता धरला. आता
अंधार दाटला होता. तिचं साम्राज्य
सुरू झालं होतं.

माझं मन आनंदानं काठोकाठ
भरलं होतं. 'ती' जिथे गेली होती,
तिथून यशस्वी परतली होती. अंगानं
भरली होती आणि आईपणाचं तेज
अंगावरून ओसंडत होतं.

एप्रिल महिन्यातली गोष्ट.
संध्याकाळी बेसकॅम्पच्या मागच्या
जंगलात कोणीतरी, काहीतरी ओढून
नेत होत. पाचोळ्यात खस्-फस्
असा आवाज येत होता. एका
खडकापाशी ओढणं थांबलं आणि
रात्री आठ वाजता 'ती' पाणवठ्यावर
आली. तो पाणवठा शंभर - एक
फुटांवर होता. तिथून तिनं आमचं
निरीक्षण केलं. अंधारामुळे स्पष्ट
दिसत नव्हतं. अर्धा तास तिनं
आम्हाला झाडाझुडुपातून पाहून

घेतलं. थोड्या वेळानं काडकाड हाड
फोडल्याचा आवाज येऊ लागलं.
आम्ही शांतपणे झोपी गेलो. पहारे
चार-सव्वाचारला मला जाग आली.
काहीतरी विचित्र आवाज आला
म्हणून कान देऊन ऐकू लागलो...
आणि पुन्हा एकदा अंगावर रोमांच
आले! तिच्या पिल्लांना तिनं
शिकारीवर आणलं होतं! पिल्लांचं
'मम' चाललं होतं. पुन्हा झोप
आलीच नाही. तोच आवाज ऐकत
बसलो. केव्हा उजाडलं कळलंच
नाही.

आता तिची पिल्लं चार-पाच
महिन्यांची असतील. अजून दिसली
नाहीत. 'ती' मात्र नेहमी दिसते.
आम्हालाही नेहमी बघते. आम्हीही
वारंवार तिच्या ओसरीत राहायला
जातो. अजून तिनं हल्ला केला नाही;
पण आमच्यावर नजर ठेवून असते.
उगाच भटाला दिलेल्या ओसरीसारखं
तिच्या साम्राज्याचं होणार नाही,
इतकं मात्र बघते. आम्हीही कोपरानं
खणायला जात नाही. तिच्या
परवानगीनं तिच्या साम्राज्यात राहातो.
एक दिवस नक्कीच 'ती' आपल्या
पिल्लांसकट पाणवठ्यावर येईल,
सामोरी येईल. तिचे ते दोन राजपुत्र
किंवा राजकन्या आमच्या समोरून
रुबाबात चालत जातील आणि
आम्ही डोळे भरून पाहत राहू!

- शेखर नानजकर
२१/ए, 'अस्मिता', स्वानंद
सोसायटी, सहकारनगर नं. २,
पुणे - ९

डोले पारिजात दारी, सडा अंगणी घालतो, मोती पोवळ्यांची वृष्टी, वारा सावरून घेतो.

माणुसकीचा गहिवार

- द. मा. मिरासदार

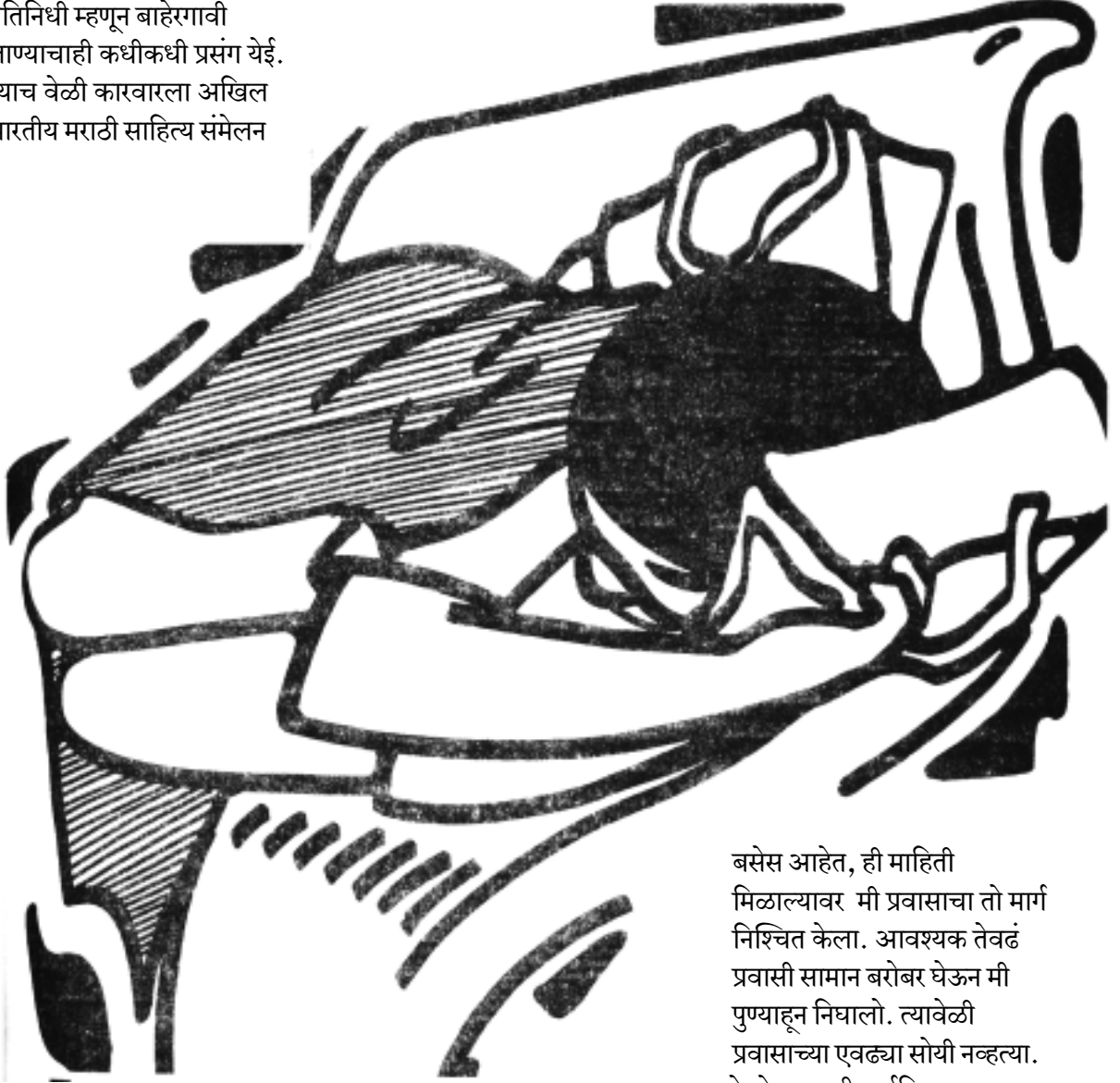
खूप जुनी गोष्ट आहे. मी त्यावेळी पुण्यातील एका वृत्तपत्रात संपादकीय विभागात काम करित होतो. प्रतिनिधी म्हणून बाहेरगावी जाण्याचाही कधीकधी प्रसंग येई. त्याच वेळी कारवारला अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलन

भरण्याचे निश्चित झाले होते. या संमेलनास प्रतिनिधी म्हणून आपण जावे असे मला फार वाटत होते. एकतर 'साहित्य' हा माझा आवडीचा विषय. त्यातून कारवारसारख्या एका निसर्गरम्य ठिकाणी हे संमेलन भरणार. अनायासे कोकणचा सुरम्य प्रदेशही पाहावयास मिळेल. म्हणून

मी मुख्य संपादकांना तशी विनंती केली.

त्यानीही ती विनंती मान्य केली. मला फारच आनंद झाला.

कारवारला जायचे म्हणजे पुण्याहून रेल्वेने हुबळीपर्यंत जायचे. हुबळीहून कारवारला जाण्यासाठी

बसेस आहेत, ही माहिती मिळाल्यावर मी प्रवासाचा तो मार्ग निश्चित केला. आवश्यक तेवढं प्रवासी सामान बरोबर घेऊन मी पुण्याहून निघालो. त्यावेळी प्रवासाच्या एवढ्या सोयी नव्हत्या. रेल्वेगाड्याही मर्यादितच. त्यातून

भूक भागवी जगाची, जीव जगवी अनंत, ओल्या आभाळ मायेला, नाही आदि नाही अंत!

मिरजेला गाडी बदलायची. त्यातून मिरजेला गाडी बदलायची. कारण पुढे मिरजेपासून मीटरगेज रेल्वे. आतासारखे दुमजली किंवा तिमजली शयनयान नावाचे डबेही तेव्हा नव्हते. सगळा तृतीय वर्गाने दाटीवाटीत, प्रवाशांच्या खेचाखेचीत केलेला प्रवास.

मिरजेला गाडी बदलली आणि हुबळीला जाणाऱ्या गाडीत बसलो. पुन्हा तीच गर्दी आणि तीच उतारूंची खेचाखेच. पण प्रवास हा असाच असतो. अशीच त्यावेळची कल्पना. त्यामुळे आणि विशीबाविशीतील वयामुळे विशेष काही वाटले नाही. तरीसुद्धा रात्रभर संपूर्ण जागरण झालेले. धड जेवण नाही. स्टेशनवर जे मिळेल तेवढे पोट्यात ढकललेले. त्यामुळे हुबळीला पोचलो तेव्हा अगदी थकून गेलो होतो. केव्हा एकदा बस गाठतो आणि कारवारला जाऊन पोहोचतो असे झोलेले.

संध्याकाळ होत आली होती. हुबळी स्टेशनवर उतरून बाहेर आलो आणि बसचे स्थानक हुडकत हुडकत कसाबसा बसस्टँडपर्यंत जाऊन पोहोचलो. त्यावेळी एस.टी. च्या बसेस नव्हत्या. सगळ्या खाजगी सर्व्हिस मोटारी. मी चौकशी केल्यावर कळले, की आता कारवारला जायला बस नाही. उद्या सकाळीच पहिली बस मिळेल. म्हणजे आता हुबळीत रात्रभर मुक्काम करावा लागणार! पण कुठं राहणार? पैसेही जवळ तुटपुंजे.

फार पंचाईत झाली. काय करावे ते सुचेना. इकडे तिकडे हिंडून वेळ घालवला. हॉटेलमध्ये जाऊन

काहीतरी खाल्ले. अंधार पडला. आता रात्र काढायची कुठे?

शेवटी निरुपायाने पुन्हा बसस्टँडवर आलो. एका बाकावर उगीच बसून राहिलो. वेळ जाता जाईना. अंधार चांगलाच पडला. बसस्टँडवरची गर्दी बरीचशी कमी झाली. बाकं रिकामी झाली. पण हळूहळू थंडी वाढली. गारठा चांगलाच जाणवू लागला. माझ्याजवळ एक लहानशी बॅग. तिच्यात जास्तीचे कपडे आणि किरकोळ सामान. अंगावर पांघरूण घ्यावे म्हटले तरी जवळ काही नाही. पण करणार काय?

रात्र वाढली थंडीही वाढली. अंगात हुडहुडी भरली. तसाच बाकावर आडवा झालो. अंगावर पांघरूण नसल्यामुळे धड झोपही येईना. रात्र कशी निभवायची ते कळेना. अपरात्री केव्हातरी डोळा लागला.

सकाळी जागा झालो तेव्हा चांगले उजाडले होते. बाहेर सुंदर कोवळे ऊन पसरले होते. हवेत हवाहवासा वाटणारा गारठा रेंगाळत होता. पण मला अजिबात गारठा जाणवत नव्हता. नकळत अंगाचे मुटकुळे करून मी झोपलो होतो. पण उबदार वाटत होते. थंडी जाणवतच नव्हती.

हा काय चमत्कार आहे? माझ्या लक्षात येईना. डोळे नीट उघडून माझ्या स्वतःकडेच निरखून पाहिले. कुणीतरी जाड, उबदार पांघरूण अगदी छान झोप त्यामुळे लागली होती.

संबंध स्टँडवर मी एकटाच होतो. या अशा अनोख्या ठिकाणी अंगावर

पांघरूण कुणी घेतले? केव्हा घातले?

सर्व्हिस मोटारीचे एक दोन कर्मचारी पहाटेच तेथे आले असावेत. शेकोटी पेटवून त्याभोवती त्यांचे कसलेतरी काम चालू होते. धडपडत उठून मी त्यांच्याकडे गेलो, त्यांना विचारले,

“माझ्या अंगावर हे पांघरूण कुणी घातलं?”

हाताचे तळवे शेकोटसमोर धरीत एकजण बोलला,

“कुणीतरी माणूस होता खरा. तू झोपेत कुडकुडत होतास. म्हणून त्यानं आपलं पांघरूण तुझ्या अंगावर घातलं.”

मी चकित झालो.

“कोण हा माणूस?”

“काही माहीत नाही. आमच्याही ओळखीचा नाही.”

“कुठे गेला तो?”

माहीत नाही. आता इथं होता. कुठं गेला कुणास ठाऊक!”

त्या अज्ञात उपकारकर्त्याचे आभार कसे मानावेत हे मला कळेना. त्या पांघरूणाची नीट घडी करून त्या कर्मचाऱ्यांच्या स्वाधीन केली. ‘परत आला तर द्या त्याला’ एवढे बोललो. चहा-कॉफी यातले काहीतरी घेतले. कारवारला जाणारी बस तयार होती. बस सुटेपर्यंत त्या माणसाची वाट पाहिली. शेवटी बसमध्ये बसलो आणि निघाललो.

आजही त्या थोर माणसाचे नाव मला माहीत नाही!..

द.मा. मिरासदार

१२३३ सुभाषनगर रस्ता क्र. ४

पुणे - ४११ ००२

कुणी थकला भागला, पारावर बसे खाली, करीत असे त्याच्यासाठी, लक्ष हातांची सावली ।

कोल्ड सिरॅमिक

सी. रेखा जोशी

घराचा दिवाणखाना, ऑफिसेस, कॉन्फरन्स हॉल, हॉटेलमधील खोल्या, पॅसेजेस इत्यादी ठिकाणांची शोभा वाढवण्यासाठी कोल्ड सिरॅमिक केलेली भांडी तेथे ठेवलेली आपण बऱ्याच वेळा पाहिली असतील. मातीच्या विविध आकारातील भांड्यांवर केलेले सिरॅमिक, त्यावर दिलेले आकर्षक रंग यामुळे ही भांडी बघणाऱ्याचे लक्ष वेधून घेतात. हे सिरॅमिक नक्के कसे करतात ते आपण आता पाहू.

मृत्तिका म्हणजे माती. या मृत्तिकेपासून तयार केलेली भांडी म्हणजेच मृत्तिकापात्रे तयार करण्याची कला मानवाला अनादी कालापासून अवगत आहे. मनुष्य अग्रगत अवस्थेत असल्यापासून त्याला मृत्तिका पात्रे तयार करता येतात. वेगाने फिरणाऱ्या चाकाच्या मध्यावर पाण्याने भिजवलेला

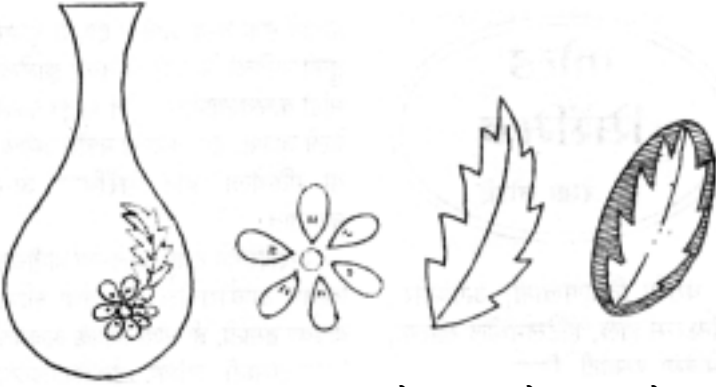
मातीचा गोळा ठेवून त्याला हाताने हवा तसा आकार देणारा कुंभार तुम्ही पाहिला असेल! ही तयार झालेली भांडी वाळवल्यानंतर भट्टीत भाजून पक्की केली जातात, हेही तुम्हाला माहित असेल. या प्रक्रियेला 'हॉट सिरॅमिक' असे म्हणतात.

अशारितीने तयार झालेल्या मातीच्या विविध आकारातील भांड्यांची शोभा वाढविण्यासाठी, ही भांडी अधिक आकर्षक दिसण्यासाठी त्यावर फेव्हीकॉलच्या साहाय्याने व्हाईटनिंग पावडर पेस्टमध्ये कालवून तयार केलेल्या मातीच्या गोळ्याला विविध आकार देऊन चिकटवली जाते व नंतर आकर्षक रंगात रंगवले जाते, यालाच म्हणतात 'कोल्ड सिरॅमिक'. या मातीपासून विविध फुले, पाने, फुलपाखरे, प्राणी, पक्षी, मानवी आकृत्या, देवदेवतांच्या मूर्ती, टोपल्या, वेगवेगळी फळे करता येतात.

सिरॅमिकसाठी माती भिजवताना लागणारी पावडर कोणत्याही हार्डवेअरच्या दुकानात अल्प किंमतीत उपलब्ध असते. ही भिजवण्यासाठी कॅमल कंपनीची 'कॅम्प्लीन पेस्ट' मिळते. ती डिकासारखी पण पांढऱ्या रंगाची असते. व्हाईटनिंग पावडर, पेस्ट, फेव्हीकॉल व रंगवण्यासाठी रंग इतके साहित्य असले, की कोल्ड सिरॅमिक करायला काहीच हरकत नाही.

सौंदर्याचा पारा झेलू, शिवसत्याची बोली बोलू, ओठीपोटी फुंकू अवघ्या, प्राणांचे चौघडे.

तर मग करू या सुरुवात! प्रथम साधारण वाटीभर पेस्ट घेऊन त्यात २ लहान चमचे फेव्हीकॉल घालून चांगले हलवून घ्यावे. नंतर एक मोठे पातेले घेऊन त्यात हे मिश्रण ठेवून व्हाईटनिंग पावडर थोडी थोडी टाकून मिसळत राहावे. साधारण १ वाटी पेस्टमध्ये १ किलो व्हाईटनिंग पावडर, मावते. हे मिश्रण पोळ्याच्या कणके प्रमाणे घट्ट भिजवणे. हा भिजवलेला गोळा ओलसर फडक्यात गुंडाळून प्लॅस्टिकच्या पिशवीत ठेवला असता २० दिवसांपर्यंत चांगला वापरण्याजोगा राहतो. या भिजवलेल्या मातीपासून विविध आकार तयार करताना लागणारी माती थोडी थोडी घेऊन हाताने चांगली मळून मऊ करून घ्यावी लागते. त्यामुळे या मातीला कोणताही आकार देताना सुलभ जाते.

मातीच्या विविध आकारातील कुंड्या, माठ, घडे, सुर्या, रांजण, फ्लॉवरपॉट इत्यादी अनेक वस्तूंचा कोल्ड सिरॅमिक करता येते. सुरुवात करताना भांड्यावरील पृष्ठभाग घासणीने हलक्या हाताने साफ करून घ्यावा. नंतर आपल्याला हवे ते डिझाईन त्यावर पेन्सिल किंवा बॉलपेनच्या साहाय्याने काढून घ्यावे. नंतर भिजवलेल्या मातीचा आकृतीला

लागेल इतक्या गोळा हातात घेऊन तो मळून चांगला मऊ करून घ्यावा. आता पान करावयाचे असल्यास, आकृती 'अ' मध्ये दाखविल्याप्रमाणे आकार घेऊन तो हाताने दाबून चपटा करावा. टेबलावर प्लॅस्टिकपेपर ठेवून त्यावर तो ठेवावा व त्याला कात्रीच्या टोकाने हवा तो आकार देऊन उरलेला मातीचा भाग बाजूला करावा, की आकृती 'ब' मध्ये दाखविल्याप्रमाणे पान तयार. हे पान फेव्हीकॉलच्या साहाय्याने भांड्यावर चिकटवावे. अशा रीतीने डिझाईन चिकटवून झाल्यावर छोट्या कात्रीच्या बोथट टोकाने डिझाईनमधील बारकावे उदा. पानांच्या शिरा, रेषा, फुलांमधील पराग, पाकळ्यांचा पडलेल्या घड्या, चुण्या इत्यादी पूर्ण करावे. हे सर्व काम झाल्यावर ते १ दिवस सुकवून घ्यावे. त्यानंतर रंगकाम करावे. प्रथम फ्लॅट

ब्रशच्या साहाय्याने संपूर्ण भांड्याला रंग देऊन घ्यावा व नंतर डिझाईन मध्ये रंग भरावा. हे सिरॅमिकचे काम करताना भिजवलेल्या माती बरोबर आवश्यक असेल तर लहान लहान खडे, शंख, शिंपले, वेगवेगळ्या आकारातील लहान आरसे हेही फेव्हीकॉलने चिकटवून घेता येतात. रंगकाम करताना आपल्या आवडीप्रमाणे ऑईल पेन्ट, पोस्टर कलर, फेव्हीक्रील कलर असे कोणतेही रंग वापरता येतात.

कोल्ड सिरॅमिक करून समजा एखादा फ्लॉवरपॉट तयार केलात तर त्यामध्ये खरी फुले ठेवून ती चांगली राहण्यासाठी पाणी घातले तर मात्र पाणी झिरपून आपण दिलेला रंग खराब होण्याची शक्यता असते, म्हणून त्यात कधीही पाणी घालून ठेवू नये.

आहे की नाही कोल्ड सिरॅमिक करण्याची सोपी पद्धत! मग दिवाळीच्या सुट्टीत जरूर करून पाहा. अल्प खर्चात व अल्प वेळात आकर्षक वस्तू तयार होते.

सौ. रेखा जोशी

अ/६ संगमश्री सोसा, संगम प्रेससमोर, कोथरूड पुणे ४११०२९

हसा... हसा....

विनूने धापा टाक टाकतच घरात प्रवेश केला. सोफ्यावर पेपर वाचत बसलेल्या त्याच्या बाबांनी त्याला विचारले. 'का रे! काय झाले? इतकी धाप लागायचं काय कारण? कोणी मारलं वगैरे का?' त्यावर विनू म्हणाला, 'छे शाळेत सांगितल्याप्रमाणे एक सत्कृत्य करून आलो. एका आंधळ्याला रस्ता ओलांडून दिला.' 'शाब्बास ! पण मग त्यात एवढा दम लागायचे कारण काय?' बाबांनी प्रश्नार्थक मुद्रेने विचारले. थोडासा स्वस्थ झालेला विनू म्हणाला, 'पण त्या आंधळ्याला रस्ता ओलांडायचा नव्हता ना!'

चुकता चुकता शिकता येते। प्रतिभेतून मग कला जन्मते।।

मागील वर्षी आमच्या शाळेत गणेशोत्सवानिमित्त निसर्गावर आधारित काही व्याख्याने, स्लाईडशो जे आयोजित केले होते. यामुळे निसर्गाबद्दलचे माझे आकर्षण द्विगुणीत झाले व नवीन माहिती मिळाली. त्यानंतर माझ्या निसर्गाबद्दल आवडीला मला वेगळीच दिशा मिळाली. W.W.F. या निसर्गप्रेमी संस्थेच्या बैठकांना मी नियमित जाऊ लागलो.

आजूबाजूच्या निसर्गप्रेमींना जीवनक्रम अभ्यासत होते तर कोणी बेडकांचा जीवनक्रम! मलाही असे काहीतरी प्रत्यक्षात करावेसे वाटले. त्याकरिता मी फुलपाखरांचा जीवनक्रम अभ्यासायचे ठरविले. त्याबद्दल अधिक माहितीकरता मी त्यातील तज्ज्ञांना भेटलो. त्यातून मला असे कळले की विशिष्ट फुलपाखरू त्याचे अंडे विशिष्ट झाडावरच घालते. मग मी अशा झाडांची नावे लिहून घेतली व त्याप्रमाणे शोधाशोध करू लागलो. अगदीच नवखा असल्याने सर्वप्रथम मला काहीच मिळाले नाही.

मग एके दिवशी एका झाडावर मला एक अंडे मिळाले. मी ते पान तोडून घेतले व घरी जाऊन एका बरणीत ठेवले. मग रोज त्या झाडापाशी जाऊन मी शोधू लागलो. एकदा मला पिवळट हिरव्या रंगाची एक छोटीशी अळी सापडली. मला खूप आनंद झाला. त्या झाडाची पाने मी पिशवीत कोंबली व आनंदाने घराकडे पळालो. अळीला पानांसकट बरणीत सोडले व तिची काळजी घेऊ लागलो.

प्रत्येक फुलपाखरू त्याचे अंडे

मी असा शिकली-

मकरंद दातार, ९ वी, ज्ञा. प्र. प. पुणे

त्यांच्या खाद्य वनस्पतीवरच घालते. फुलपाखरे समूहाने अंडी घालत नाहीत. एका पानावर साधारणपणे एकच अंडे घातले जाते. अंडे आकारमाने अगदीच छोटे असते. मिलीमीटर एवढीच असते.

अंडे घातल्यावर साधारण आठवड्यात त्यातून अळी बाहेर येते. अळीचे मुख्य काम भरपूर खाणे असेच असते. अळी ६ ते ७ सें.मी. पर्यंत वाढते. मधल्या अवस्थेत ती अनेकवेळा रंग बदलते. कोष करण्यापूर्वी अळी सुस्त होते व एखाद्या पानाखाली गोलाकारात थांबते. त्यानंतर कोष तयार होतो. कोष पूर्णपणे पारदर्शक असतो. प्रकाशात बधितल्यास आतील सर्व भाग व्यवस्थित दिसतात व आपण कोषातील अवस्था पाहू शकतो. साधारण आठवड्यात कोषातून फुलपाखरू बाहेर येते. सर्वप्रथम ते अतिशय दुर्बल असते. त्याचे पंख अतिशय पातळ असतात. हवेच्या संपर्कात आल्यावर ते हळूहळू ताठ व सरळ होतात व फुलपाखरू पहिल्या उड्डाणाकरता तयार होते.

अळीपासून घरच्याघरी

फुलपाखरू तयार करणे अगदी सोपे असते. सरावानंतर त्याची विशेष काळजीही घ्यावी लागत नाही. तुम्हाला घरीच फुलपाखरू वाढवायचं असेल तर शक्यतो नुसते अंडे न आणलेले बरे. आणलेच तर संपूर्ण फांदीच आणावी. कारण पान वाळले तर अंडे पानावरून खाली पडते व त्यातून तोंडावर झाकणाएवजी चाळणी ठेवावी. अळी बाहेर येत नाही. फुलपाखरू वाढविण्याकरता एक मोठी पारदर्शक बरणी हवी व तिच्या आत तळाला त्या झाडाच्या पानांचा एक थर तयार करावा व त्यावर त्याच झाडाची पाने असलेली फांदी ठेवावी. शिवाय पाने नसलेली एक काडी पण ठेवा व अळीला आत सोडा. उरलेली पाने फ्रीजमध्ये ठेवून द्या. पण रोज अळीची पाने बदलायला विसरू नका. अळी पूर्ण वाढल्यानंतर काडीवर किंवा चाळणीवर कोष करते. कोष केल्यावर मात्र त्या बरणीला धक्का देण्याचे टाळावे. कोषातून फुलपाखरू बाहेर येणार आहे याची पूर्वसूचना म्हणजे कोष पारदर्शक असल्यामुळे फुलपाखराचे पंख कोषात दिसू लागतात. फुलपाखरू बाहेर आल्यावर त्यास सोडण्याची घाई करू नका. ते बाहेर आल्याआल्या दुर्बल असते. साधारण दोन ते तीन तास ते नुसतेच बसून राहते. मग फुलपाखराला बाहेर सोडल्यानंतर तुम्हाला काय वाटते पाहा. मनस्वी आनंदाशिवाय तुम्हाला काहीच वाटणार नाही. ***

इकडे तिकडे झिम्मडताना, गाणे गाऊ नवे, घुमटाखाली गोल नभाच्या घुमती जसे पारवे.

राजू प्रधान आणि संजय भावे सालाबादप्रमाणे उत्तीर्ण होऊन सातवीतून आठवीत गेले. दोघांच्या उत्तीर्ण होण्यात एक समानता होती. ती म्हणजे दोघेही दुसरे आले होते. राजू प्रधान दुसऱ्या क्रमांकावर तर संजय एकोणपन्नासाव्या होता, एवढाच काय तो फरक!

संजयने घरी आईला आपण दुसरे आल्याचे सांगितल्यावर त्या माऊलीला-बिचारीला आश्चर्य व आनंदाने भोवळ यायची तेवढी बाकी होती. पण राजूच्या आईची भेट झाल्यावर संजयचे खरे बॅड बाहेर फुटले आणि आश्चर्य व आनंदाची जागा संताप आणि दुःखाने घेतली. अर्थात् संजयला त्याचे काय हो... तो आपण आठवीत गेल्याच्या आनंदात मग्न होता.

शाळा सुरू होऊन आठ दिवस झाले होते. यंदा वेळापत्रकात कार्यानुभव आणि समाजसेवा हे दोन नवे विषय दिसत होते. समाजसेवेच्या तासांतच 'बालवीर' मंडळाचं वेळापत्रक बसवलं होतं. त्या दिवशी पाचवा तास सुरू झाला. गाडगीळ सरांनी या तासात बालवीर मंडळ काय काम करणार याची यादी वाचून दाखवली. "बालवीरांनी सेवेची संधी कधीही वाया घालवायची नाही. सेवेच्या सावलीचे छत्र गरजूंना देऊन तुम्ही आदर्श बालवीर बनाल." असा विश्वास गाडगीळ सरांनी व्यक्त केला.

"सेवेची संधी दारात येऊन उभी राहते व ती सदैव दारावर ठक् ठक् असा आवाज करून तुमच्या मनोदेवतेला सदैव जागृत ठेवते." हे

बालवीर

राजू प्रधान

- सुधाकर प्रभू

मुख्याध्यापक माटे सरांचे शब्द राजूच्या पक्के मनात ठसले होते. तर संजय फारसा विचार न करता 'समाजसेवा' करण्याच्या उत्साहात होता.

शुक्रवारच्या दिवशी वल्लभभाई रुग्णालयात हे सर्व बालवीर जाणार होते. रुग्णांना त्यांचे क्रमांक पाहून केस पेपर काढून देणे, रक्ततपासणीसाठी वेळी रक्ताच्या बाटल्या गोळा करणे, वगैरे कितीतरी कामं त्यांना करायची होती. राजू प्रधानने तर संजयला 'डॉक्टर संजय' म्हणून हाक मारायला सुरुवात केली आणि त्या क्षणापासून नाकावर वारंवार घसरणारा चष्मा संजय मोठ्या ऐटीत सावरत होता.

त्या दिवशी दुपारी राजू वल्लभभाई रुग्णालयाच्या चौकानजिकच्या एका फळवाल्याकडे सरांसाठी केळी आणण्यासाठी गेला होता. सरांना केळी देऊन त्याला बालवीर मंडळाच्या कामासाठी परत रुग्णालयातच यायचे होते. समोरच्या पोलिस चौकीतून बाहेर पडलेल्या पांडू हवालदाराचा राजूला धक्का लागला अन् छान पिकलेली अशी त्याच्या हातातील केळी धपकन खाली पडली. पांडू हवालदाराचा पाय त्या केळ्यांवर कधी पडला आणि बुडावर आपटून त्याला

आकाशदर्शन कसे झाले, हे त्याचे त्यालाच उमगले नाही. त्याचवेळी समोर दोन रिक्षांची टक्कर होत होती.

त्याचे असे झाले...

एका रिक्षाचा चालक अब्दुल गफूर हा नुकताच एका गोदामात माल पोहोचवून मोकळा झाला होता. समोर पांडू हवालदार, त्याला धडकून पडलेले आणखी दोन सायकलस्वार पाहून त्याला काय बुद्धी झाली कोण जाणं, तो त्यांना मदत करण्यासाठी अचानक ब्रेक लावून थांबला. पलीकडच्या रिक्षावाल्याला त्याची कल्पना नसल्याने तो त्याला येऊन धडकला. अब्दुलचे डोके धाडकून समोरच्या काचेवर आदळले व तो बेशुद्ध झाला. त्याच्या अंगात काचा घुसल्या तर दुसरा रिक्षावाला खाडकून बाहेर फेकला गेला.

राजूची वाट पाहून संजय एकटाच रुग्णालयाकडे समाजसेवेसाठी निघाला होता. रस्त्यात झालेला अपघातही त्याच्या लक्षात आला नाही, तर इकडे राजूला या अपघातग्रस्तांना आपण मदत करायला हवी हे तीव्रतेने जाणवले. समोरून जाणाऱ्या संजयला त्याने हाक मारल्या. "संजय, अरे इकडे ये. आपण या बेशुद्ध रिक्षावाल्याला हॉस्पिटलमध्ये नेऊ या."

"अरे, पण आज सरांनी आपल्याला औषधाच्या जुन्या बाटल्या धुऊन स्वच्छ करायचं काम सांगितलंय." - इति संजय.

"ते राहू दे रे ! चल पाहू मला मदत कर." असं म्हणत राजूने एक रिक्षा थांबवली. संजयच्या मदतीने अब्दुलला त्या रिक्षात बसवले. या

शब्दामागे उभा अर्थ, अर्थामागे उभे मन। मनाच्याही पैलुपासून बोलते कुणी गहन।।

मुलांची धावपळ बघे पाहात होते. तेवढ्यात घाईघाईने वृत्तपत्राच्या कार्यालयात निघालेल्या एका फोटोग्राफरने या दोन मुलांचा व जखमी अब्दुलचा फोटो मोठ्या कौतुकाने घेतला. हा फोटो घेताना त्या महिन्यातील एक महत्त्वाचा क्षण आपण टिपला आहे याची त्याला कल्पना होती.

हॉस्पिटलमध्ये पोहोचताच

तुमच्या घरी निरोप सांगतो.” या संजू-राजूच्या आर्जची शब्दांनी तो थांबला. माल पोहोचवून झालाच होता. आता काही कसली काळजी नव्हती. माल रिक्षात सापडला असता तर! पण तसं घडलं नाही. याबद्दल तो वारंवार अल्लाला दुवा देत होता.

पण त्याच वेळी दुदैवाने गोदामावर धाड पडली होती. माल

होता.

अब्दुलची रवानगी वॉर्डित करून सरांची परवानगी घेऊन मग 'त्याच्या घरी निरोप सांगायला जावे,' असा विचार दोघा मुलांनी केला. अन् ते सरांकडे आले. तिथे इन्स्पेक्टर देशपांडे आपल्या मित्राला भेटण्यासाठी म्हणून जाता जाता शिरले होते. अब्दुलला उचलताना रक्ताचा एक ठसठशीत डाग संजयच्या शर्टावर पडला होता. ते

अब्दुलवर तातडीने उपचार करण्यात आले. तो शुद्धीवर आल्यावर राजूने त्याचे नाव - पत्ता विचारला. नंतर डॉक्टरांना विचारले “डॉक्टर, यांना किती दिवस येथे राहावं लागेल?”

“फक्त आजचा दिवस! जखमा तशा मामुली आहेत!”

अब्दुल खरं तर लगेचच घरी निघाला होता. पण “काका, आता व्यवस्थित उपचार होऊद्द्यात. आम्ही

पोहोचविणारा दाढीवाला कुणी अब्दुल गफूर नावाचा रिक्षावाला थोड्या वेळापूर्वीच माल देऊन निघून गेला होता. ही खबर माटे सरांचे मित्र असलेले इन्स्पेक्टर देशपांडे यांना कळली होती. पण पुण्यातल्या हजारो रिक्षावाल्यांमधून त्याला कसा बरं शोधायचा हा प्रश्न त्यांना पडला

राखेतून उंच उडून गगनगिरी जाईन मी। मृत्युंजय मुक्तीचे गीत नवे गाईन मी।

त्याच्या लक्षातच आलं नव्हतं.

“बाळ, तुझ्या शर्टावर रक्ताचा केवढा डाग पडलाय? कुठे लागलं एवढं?” इन्स्पेक्टर देशपांड्यांनी विचारलं. प्रथम त्याला कळेचना कुणाला ते बोलतायत ते. मग संजयच्या शर्टावरील डाग पडलाय!”

‘अब्दुल गफूर’ हे नाव ऐकताच इन्स्पेक्टरांनी कान टवकारले.

“कोण रे अब्दुल गफूर?”

या त्यांच्या प्रश्नावर या दोघा बालवीरांच्या वाणीचा धबधबाच सुरू झाला. त्यांनी दिलेल्या पृथ्वीमोलाच्या बातम्यांचा आधार घेऊन ते वल्लभभाई रुग्णालयात आपल्या लवाजम्यासह पोहोचले. दुसऱ्या दिवशी राजू व संजयच्या फोटोसमवेत मोठठी बातमी

झळकली.

“बालवीरांची नामी कामगिरी!”

“बालवीर राजू प्रधान व संजय भावे या दोन शाळकरी बालवीरांच्या सावधानतेमुळे पुण्यात अवैध पदार्थांची वाहतूक करणारा ‘अब्दुल गफूर’ हा सराईत गुन्हेगार पकडला गेला. अधिक तपास चालू आहे.” ही बातमी वाचताच राजू व संजय चक्रावलेच. राजू प्रधानच्या दैनंदिनीत या प्रसंगाचे विवरण पुढीलप्रमाणे होते....

“बालवीराने सेवापरायण असायला पाहिजे. आज बालवीर म्हणून सेवेची खूप कामे केली. सरांसाठी केळी आणायला गेलो. तेव्हा समोरच झालेल्या अपघातांतील एका रिक्षावाल्याला

रुग्णालयात पोहोचवले. संध्याकाळी पुन्हा भेटायला गेलो तर त्याची खाट रिकामी होती. त्यामुळे सेवेची एक संधी फुकट गेली.” तर संजय भावेच्या रोजनिशीत फक्त एकच ओळ होती,

“आज दुपारी जखमी रिक्षावाल्याला रिक्षात ठेवून रुग्णालयात नेताना माझा चष्मा माझाच पाय पडून फुटला. आता नवीन चष्मा घ्यायला हवा.”

सुधाकर प्रभु

१ फेअर रस्ता, पुणे ४११ ०४०

Smile-----

This is a Story about four People named Everybody SOMEDAY. ANYBODY and NOBODY. There was an important job to be done and Everybody was an important job to be done and EVERYBODY was sure that Somebody got anergy about that, because was EVRYBODY's job. EVRYBODY thought ANYBODY could do it, but NOBODY realised that EVRYBODY wouldn't do it do it. it Ended up that Everybody blamed Somebody, when NOBODY did what ANYBODY could have done.

-----Think

सूर्याचे त्रय आहे २० वर्षे

सूर्य हा वस्तू नाही. तो आपल्या आकाशगंगेतील केंद्रांभोवतीची एक प्रशिक्षण २, २५, ०००, ००० वर्षांतून एकदा पूर्ण करतो. जन्मापासून सूर्याने अशा २० प्रदक्षिणा पूर्ण केल्या आहेत, अर्थातच म्हणून सूर्य आहे २० वर्षांचा!

खगोलशास्त्रज्ञांच्या मते, तो अशाच आणखी २० प्रदक्षिणा पूर्ण करेल आणि नंतर त्यांचा स्फोट होऊन तो आकुंचन पावेल आणि ‘कृष्णविवरात’ त्याचे रूपांतर होईल.

सूर्याचे एक वर्ष (म्हणजे त्याची एक प्रदक्षिणा) पूर्ण होण्यापूर्वी पृथ्वीवर बेडकासारखा उभयचर प्राण्यांचा जन्म झाला. आता सूर्याचे पुढचे वर्ष जेव्हा पूर्ण होईल तेव्हा काय झालेले असेल, याचा व अंदाज वर्तवणे कोणालाच शक्य नाही.

गोटलेले खंड अंटार्क्टिका

— अरुण साठे

“आमच्या मोहिमेतील ४ जण एक लहानशी बोट घेऊन क्रिल मासे पकडावयास गेले असताना देवमाशांच्या कळपाने त्यांच्या बोटीवर हल्ला केला. प्रसंगावधानाने त्यांनी बोट पॅक आइसवर चढविली म्हणून ते सुटले. नाहीतर बोट उलटून चौघेही थंड पाण्यात बुडाले असते” भारताच्या अंटार्क्टिकावरील नवव्या मोहिमेमध्ये शास्त्रज्ञ म्हणून सहभागी झालेले प्रा. अरुण साठे ह्यांचे या मोहिमेतील असे अनेक अनुभव या लेखात शब्दबद्ध झाले आहेत....

अंटार्क्टिका म्हणजे दक्षिण ध्रुवीय प्रदेश, पृथ्वीवरील दक्षिणेचा भूभाग. ज्याला १९११ साली जगाने सातवे खंड म्हणून मान्यता दिली. हा खंड पृथ्वीवरील सर्वात थंड, अतिशय वादळी व सहजासहजी न जाता येणारा प्रदेश म्हणून प्रसिद्ध. अंटार्क्टिकाचे क्षेत्रफळ १ कोटी ४० लाख चौ.कि.मी त्यातील ९८% भूभाग बर्फाच्या जाड थराने झाकलेला, ज्याची कमीत कमी जाडी ८००

मीटर व जास्तीत जास्त जाडी ४.८ कि.मी आहे. आपल्या दुर्दैवाने हा बर्फ वितळला तर समुद्राची पाण्याची पातळी १७० फुटांनी वाढेल व जवळ जवळ ७०% जग बुडून जाईल.

१) उन्हाळा— सप्टेंबर ते फ्रेब्रुवारी या सहा महिन्यातील कालावधीला उन्हाळा म्हणतात. त्यावेळेस तापमान असते ३°C ते ५°C नोव्हेंबर, डिसेंबर व जानेवारी महिन्यात आकाशात २४ तास सूर्य

तळपळत असतो, पण त्यापासून ऊब मात्र मिळत नाही. आमच्या ८० दिवसांच्या वास्तव्यात आम्ही फक्त एकच दिवस +९ तापमान बघितले. फेब्रुवारी या उन्हाळी महिन्यातही -११°C. तापमान बघितले.

२) हिवाळा— हिवाळा अतिशय कडक व त्रासदायक असतो. मार्च ते ऑगस्ट महिन्यांत मे, जून व जुलै या महिन्यात २४ तासाची काळोखी रात्र असते. हिवाळ्यात तापमान असते -२०°C. ते ६०°C. जगातील सर्वात कमी तापमानाची नोंद दक्षिण ध्रुवावरील ‘व्होस्टोक’ या क्रेन्ड्रावर झाली आहे. तापमान होते -८९.६°C. ह्यामुळेच हे खंड जगातील सर्वात थंड मानले जाते.

येथे एकदा वादळ सुरू झाले की, कधी कधी ते आठ आठ दिवस चालूच राहते. वादळाचा वेग २५० ते ३०० कि.मी असतो. या वादळाचा जोर एवढा असतो की एक माणूस जर वादळात सापडला तर तो फुटबॉलसारखा कुठेही भिरकावलेला जातो. वादळामुळे दिसणं (Visibility) एवढं कमी होत की २ फुटावरचेही काहीही दिसत नाही. वादळात बर्फाचा मारा होतो तो वेगळाच. आमच्या ८० दिवसांच्या वास्तव्यात १९ दिवसच शांत गेले.

अंटार्क्टिकावरील मोहिमा

अशा या खंडाजवळ योगायोगाने कॅप्टन कूक १७७९ साली पोहोचला होता. त्याची लहान शिडाची होडी, गोटलेला समुद्र फोडणारी नव्हती म्हणूनच तो

विश्वशांतीचीच गाणी फक्त मी गाणार, प्रेम आणि ऐक्य यांचे गीत मी होणार.

शेवटपर्यंत पोहोचू शकला नाही. परंतु १८१९ साली कॅप्टन स्मिथ हा अत्यंत धाडसी साहसीवीर अंटार्क्टिका खंडावर पहिले पाऊल ठेवू शकला. १८१९ ते १९११ बऱ्याच मोठ्या देशांचे शास्त्रज्ञ येथे जाऊन आले व १९११ साली फक्त एक महिन्याच्या फरकाने स्कॉट व अम्युंडसन हे दोन शास्त्रज्ञ दक्षिण याला ध्रुवावर पोहचले व तेव्हाच जगाने सातवे खंड म्हणून मान्यता दिली.

आपल्या भारत देशाची पहिली मोहीम आपल्या पंतप्रधान कै. श्रीमती इंदिरा गांधी यांच्या प्रेरणेने गेली व ९ फेब्रुवारी १९८२ साली

आपला तिरंगा अंटार्क्टिकावर फडकला. पहिल्या मोहिमेचे नेतृत्व डॉक्टर कासीम यांच्याकडे होते. यानंतर दर वर्षी आपली मोहीम तिकडे जाते. तिसऱ्या मोहिमेनंतर आपले शास्त्रज्ञ तिकडे १६ महिन्यांचा मुक्काम करू लागले.

आपल्या मोहिमेमध्ये उन्हाळी व हिवाळी असे दोन प्रकारचे सदस्य असतात. जे फक्त ४ महिन्यांसाठी जातात, (नोव्हेंबर ते मार्च) त्यांना 'उन्हाळी सदस्य म्हणतात. तर, जे सदस्य तिकडे १६ महिने राहतात त्यांना हिवाळी सदस्य असे म्हणतात. हिवाळी सदस्यांना अंटार्क्टिकावरील खरेखुरे खडतर जीवन बघावे लागते.

सदस्यांची निवड करताना त्यांची शारीरिक व मानसिक क्षमता आहे की नाही? यांचा अभ्यास करून एक विशेष प्रकारचे प्रशिक्षण दिले जाते. सदस्यांमध्ये शास्त्रज्ञ, वायुसेना, नौसेना व भूसेना यांचा सहभाग असतो. भारताच्या मोहिमेची सुरुवात

गोव्यातील मार्मागोवा बंदरातून होते. गोवा ते अंटार्क्टिका हे अंतर साधारणपणे १२,५०० कि.मी आहे. विषुववृत्त ओलांडतांना वरूण राजाची कृपा व्हावी म्हणून त्यांच्या सन्मानार्थ एक पूजा केली जाते. पुढे आमची बोट मॉरिशस येथे थांबली, तेव्हा भारताचे हायकमिशनर आम्हांला शुभेच्छा देण्यासाठी मुद्दामून बोटीवर आले होते. अंटार्क्टिकाचा खडतर प्रवास ४० द.अक्षांश येथून सुरू होतो. ४० ते ५० द. अक्षांश या भागाला 'गर्जनामय चाळीस' म्हणतात. कारण या टप्प्यामध्ये कोणताही भूभाग येत नसल्याने वारे गर्जना करीत वाहतात. यामुळे समुद्र खवळलेला असतो.

५० ते ६० द.अक्षांश या भागाला 'खवळलेले पन्नास' म्हणतात. समुद्र एवढा भयंकर खवळलेला असतो की त्याच्या रूद्र लाटा २५ ते ३० मीटर उंचीपर्यंत तांडव करतात. कधी कधी तर बोटीच्या एका बाजूकडून आलेली लाट बोट ओलांडून दुसऱ्या बाजूला पडायची. बोटीला एका बाजूला १० डिग्रीपर्यंत हेलकावे खावे लागायचे. या भागात मला समुद्र आजाराने फार छळले.

६० ते ७० दक्षिण अक्षांश या भागाला 'रडविणारे साठ' (screaming sixties) असे म्हणतात. या भागामध्ये साधारणपणे प्रचंड थंडीमुळे गोठलेला समुद्र आढळतो. पाण्याचा वरचा १० ते १२ फुटांचा बर्फ फोडत फोडत पुढे जावे लागते. तसेच प्रचंड

तुझ्या टवटवीत शब्दांच्या तरारलेपणाने माळरान जागविले, म्हणूनच तुझे शब्द सगळ्यांना दीपस्तंभ झाले.

वेगवेगळ्या आकाराचे हिमनग चुकवत चुकवत मार्ग काढावा लागतो. यामुळे बोट अतिशय धीम्या गतीने जाते, तिचे इंधन खर्च होते. आमची बोट या गोठलेल्या समुद्रामध्ये ४६ तास एकाच ठिकाणी अडकून पडली होती, तेव्हा बोटीचे कप्तान श्री. हेडलुंड यांनी लाखो लिटर्स उकळलेले पाणी समुद्रावर मारा करून सोडले. व सुकाणू प्रचंड वेगाने फिरविला, यामार्फत जे बर्फाला तडे गेले त्या चिरामधून पुढे पुढे जात आमची बोट २८ दिवसांनंतर अंटार्क्टिकाला पोहोचली.

अंटार्क्टिकावरील केंद्रे

पहिल्या दोन मोहिमा तेथे तंबूमध्ये वास्तव्य करून राहिल्या होत्या. अर्थात त्यांचा कालावधीही लहान होता. परंतु तिसऱ्या मोहिमेपासून मुक्काम वाढला व कायम वास्तव्य म्हणून १९८३ साली मोहिमेने हिमपट्ट्याजवळ “दक्षिण गंगोत्री” नावाचे केंद्र उभारले. बर्फावरच लोखंडी गर्डर्स घालून त्यावर संपूर्ण लाकडी बनावटीचे असे केंद्र बांधले. दोन प्लायवूडमध्ये एक ६ इंचाचा फोमचा थर. त्यामुळे बाहेरील कडाक्याचा थंडीचा आतपर्यंत कमी त्रास होतो. शिवाय हिट- रेडीअर्समुळे आतले तापमान १७ ते १८°C नियंत्रित केलेले असते. हे केंद्र U आकाराचे २१ फुटी दोन मजली घर होते परंतु ४ ते ४।।वर्षांच्या कालावधीत ते बर्फाखाली गाडले गेले. त्यामुळे पाणबुडीसारखी अवस्था. छपराला भारतीय तिरंग्याचा रंग दिलेला

म्हणजे हेलिकॉप्टर्सला केंद्र म्हणून ओळखता यावे म्हणून. २५फुटांची शिडी उतरून केंद्रात जाता येते. आमच्या नवव्या मोहिमेमध्ये या केंद्राच्या छपराला तडे गेले असल्याचे जाणवले, म्हणून आता या केंद्राचा उपयोग फक्त ‘स्टोरेज साठी’ होतो.

भारताच्या पाचव्या मोहिमेने ‘शीमाचार’ या मरुद्यानावर (asis) तीन झोपड्या बांधल्या. झोपडीच्या माळ्याचा उपयोग झोपण्यासाठी तर खालचा भाग प्रयोगशाळा म्हणून आजही वापरला जातो.तीन झोपड्यांमध्ये ४० ते ४५ जणांची राहण्याची व्यवस्था आहे. उन्हाळी सदस्य या झोपड्यांमध्ये राहतात.

पहिले केंद्र बर्फाखाली गेले! ही गोष्ट भारतासारख्या गरीब देशाला परवडण्यासारखी नाही; म्हणून दुसऱ्या केंद्राचा विचार होऊ लागला. दुसरे केंद्र मरुद्यानावर (बर्फाने न झाकलेली जमीन) उभारायचे असे ठरले, निदान ते गाडले जाणार नाही. फक्त हिवाळ्यात काय तो १ ते २ मीटर बर्फ साठतो. सातव्या मोहिमेमध्ये केंद्राचा पायाउभारणी समारंभ झाला व संपूर्ण पायापर्यंत काम पूर्ण केले गेले. आठव्या मोहिमेत फक्त ७०दिवसात संपूर्ण लाकडी बनावटीचे केंद्र उभारले. हे बघून अनेक परदेशीयांनी तोंडात बोटे घातली आहेत. या केंद्रामध्ये ४० खोल्या आहेत. २५ हिवाळी सदस्य २५ खोल्यांमध्ये राहतात तर बाकीच्या खोल्यांचा वापर प्रयोगशाळा, वर्कशॉप, गोडाऊन

इत्यादींसाठी केला जातो. केंद्राच्या एका बाजूला ४ जनरेटर्स असलेले युनिट तर दुसऱ्या बाजूला ४ मोठे बॉयलर्स असलेले युनिट आहे. प्रियदर्शनी तळ्यामधून पाणी खेचून त्याचा वापर करतात. या केंद्राजवळ ३।। कि.मी वर रशियन केंद्र आहे व त्यापुढे १ कि.मी. वर जर्मन केंद्र आहे. या सर्वांचा मैत्रीचा सहवास मिळावा म्हणून दुसऱ्या केंद्राला “मैत्री” असे यथार्थ नाव दिले आहे.

रशियन केंद्रात काचेच्या घरात कृत्रिमरित्या भाजीपाला व फळे पिकवतात. ही प्रेरणा घेऊन आम्ही नवव्या मोहिमेमध्ये काचेचे घर बांधले. सोडिअम व्हेपर लॅम्प् हे CO₂ सिलिंडर्स व येथून नेलेली खतमिश्रित माती यांचा वापर करून आपणही सध्या भाजीपाला व फळे पिकवतो.

अंटार्क्टिकावरील जीवसृष्टी

४० द. अक्षांश येथील गर्जनामय चाळीस भागात ‘अॅलबेट्रास’ नावाचे महाकाय पक्षी दिसतात. हे करड्या रंगाचे पक्षी असून चोच पिवळी असते. १० ते १२ फूट लांब पंख असलेले हे पक्षी ताशी १२५ ते १५० कि.मी वेगाने धावतात.

यासारखे शिवाय मॅकरॉनी, रॉकहॉपर व स्नो पेट्रोल यासारखे ३२प्रकारचे पक्षी अढळतात. हे पक्षी इतके पांढरे शुभ्र असतात की बर्फाचा पांढरा रंग फिका पडेल. सर्व पक्षी क्रिल मासे खातात.

अंटार्क्टिकाला जात असताना ५५ द. अक्षांश या भागात

काळाच्या आरशावर आता, रोवा पाऊल येता-जाता, आव्हाने नित घेत पुढे व्हा, नव्या युगाचे नारे गा.

समुद्रामध्ये अतिशय प्रचंड आकाराचे देवमासे बघायला मिळाले. साधारणपणे त्यांची लांबी १०० ते ११० फूट व वजन १०० टन असते. जसजसे पुढे जावे तसतसे छोटे देवमासे दिसतात. कारण गोठलेल्या समुद्रामध्ये त्यांच्या हालचालीवर अडथळा येतो. सर्वात छोट्या देवमाशांना 'मिकी व्हेल्स' म्हणतात. तरीही त्यांची लांबी १० ते १२ फूट असते व वजन ५ ते ६ टन. देवमाशांचे पुढील प्रकार आढळतात. - किलर, बेलीयन, ब्ल्यू, स्पर्म, राईट, ग्रे, मिकी. हे देवमासे पाणी व मासे शोषून घेतात. मासे पोटात ठेवून पाणी इतक्या जोराने बाहेर उडवितात की ४० ते ५० फुटांचे कारंजे उडावे असे दिसते.

याच खंडात विपुल प्रमाणात दिसणारे उभयचरी सस्तन मासे म्हणजे सील. या माशांचेही अनेक प्रकार आहेत ते असे- क्रॅबइटर, वेडेल, एलीफंट, वॉलरस, लेपर्ड. सील ७ ते ८ फूट लांब असतात. व वजन ४०० कि.ग्रॅ.चे आसपास असते. हे दिसायला अति कुरूप असतात.

अंटार्क्टिकाच्या महासागरामध्ये क्रिल मासे आहेत. या माशांवरच तेथील सर्व जीवसृष्टी अवलंबून असते. क्रिल हा ३ ते ४ इंच लांबीचा फिकट नारिंगी रंगाचा असून प्रॉन माशासारखा दिसतो. हे मासे समूहाने वावरतात. अंटार्क्टिका महासागरामध्ये ४० लाख टन

क्रिल मासे आहेत असा अंदाज असून त्यांच्यात प्रथिनांचे (प्रोटिन्स) प्रमाण जास्त असते म्हणून त्यांच्याकडे अन्नाचे भांडार म्हणून बघितले जाते.

अंटार्क्टिका खंडावरील मित्र पक्षी म्हणजे 'पेंग्वीन'. एकूण १७ प्रकारचे पेंग्वीन्स आढळतात. आम्ही २ प्रकारचे पेंग्वीन बघू शकलो. १) अँडेली २) इंपेरर. अँडेलीची उंची १ ते १ ॥ फूट असून वजन १० ते १२ कि.गॅ. असते. आम्ही यांना लहान मुलासारखे उचलेले आहे. इंपेरर पेंग्वीन मात्र उंचीचा ४ ते ४ ॥ फूट उंच असतो व वजन ४० कि.ग्रॅ. च्या आसपास असते व इंपेरर पेंग्वीन चांगलाच गलेलट्टु दिसतो. इंपेररच्या गळ्याजवळ पिवळा डाग असतो व त्यांची चोच अणकुचीदार असते.

पेंग्वीनच्या पोटाचा भाग पांढरा तर पाठीचा भाग काळा असतो. त्यामुळे समोरून कोर्टातल्या वकीलासारखा दिसतो. तर पाठीमागून नन्ससारखा दिसतो. त्याच्या पंखाचा उपयोग पोहण्यासाठी होतो म्हणून यांना 'समुद्रपक्षी' म्हणतात. त्याचे डोळे

म्हणजे एक ठिपका चेहऱ्यावर कोणतेही भाव दाखवीत नाहीत. पेंग्वीनच्या समुहाला 'रुकरी' असे म्हणतात. अंडी उबविण्याचे काम नर करतो व त्या ६४ दिवसांच्या काळात अन्नाचा एकही कण न खाता अंडी उबवितो. या काळात तो आकाराने १/४ होतो. अशा तऱ्हेने पिलाच्या जन्मामध्ये नराचा पुनर्जन्म होतो.

थरारक अनुभव

नॅशनल इन्स्टिट्यूट ऑफ ओशनोग्राफीचे २ सभासद आणि बोटीवरील २ नाविक लहानशी बोट घेऊन क्रिल मासे पकडावयास गेले असताना क्रिल माशांच्या कळपाने त्यांच्या बोटीवर हल्ला केला होता.

प्रसंगावधाने त्यांनी बोट पॅक आइसवर चढविली, म्हणून ते सुटले नाहीतर बोट उलटून चौघेही थंड पाण्यात बुडाले असते.

७ जानेवारी १० रोजी आमच्या मोहिमेतील चार सभासदांचा कार्बन मोनॉक्साइड या विषारी वायूमुळे मृत्यू झाला. भीषण स्थिती असतानाही आमच्या मोहिमेचे लिडर श्री. रसिक रवींद्र ह्यांनी सगळ्यांना धीर दिला व आपापली कामे नेटाने करावयास सांगितली.

आमच्या मोहिमेतील डॉ. जोशी व डॉ. विश्वास ह्या दोघांचे हाताचे हाड मोडले. त्यावेळेस रशियन डॉक्टर्स आमच्या मदतीला धावून आले. फार थोड्या वेळात क्ष किरणांची तपासणी करून दोघांच्याही हाताला प्लॅस्टर्स

घालावी लागली.

मित्र 'पेंग्वीन' हे जसे मित्रत्वाचे नाते जोडतात, तसेच त्यांची खोडी काढली तर लगेच चोचीने अॅटक करतात. आमच्या मोहिमेतील एकाने इंपेरे पेंग्वीनची मान दाबली असता पेंग्वीनने त्या सभासदाचा डोळा फोडण्याचा प्रयत्न केला. डोळा वाचला खरा पण डोळ्याखाली दोन तीन टाके घालावे लागले.

तिसऱ्या मोहिमेमध्ये बोटीवर एक हेलिकॉप्टर उतरत असताना सरकत सरकत समुद्राच्या थंड पाण्यात पडले पण त्याही परिस्थितीत अतिशय थंडपणे विचार करून त्यातील माणसे वाचविण्यात आली.

आतापर्यंतच्या सर्व मोहिमेत

सातव्या मोहिमेला जास्त हालअपेष्टांना तोंड द्यावे लागले. अंटार्क्टिकाला जात असताना बोटीच्या पुढच्या भागाला एक मोठा हिमनग थडकला. त्यामुळे एक मोठा तडा गेला होता. अंटार्क्टिकाला पोहचल्यानंतर मागील होल्डमध्ये पाणी भरून उचलली व तडा गेलेल्या भागाचे वेल्डींग करण्यात आले.

सातव्या मोहिमेत एक सभासद व्हाईट आऊट पसरला असताना काही मोजमाप करण्यासाठी 'दक्षिण गंगोत्री' केंद्राच्या बाहेर गेला होता. या व्हाईट आऊटमध्ये, जमिनीवरची वस्तू खोल आहे का उंच आहे? याचे ज्ञान होत नाही. त्यामुळे हा सभासद

केंद्रापासून भरकटत गेला. सात ते आठ तासानंतर त्याला बेशुद्ध अवस्थेत केंद्रात नेऊन डॉक्टरांच्या मेहनतीने त्याला पुनर्जन्म मिळाला.

भारताकडे परत येत असताना तर सातव्या मोहिमेला एवढ्या मोठ्या वादळाला तोंड द्यावे लागते की त्यांना आपला मार्ग बदलावा लागला.

अशा बऱ्याच लहान-मोठ्या संकटांना तोंड द्यावे लागते व यातूनच विज्ञान व साहस यांचा अनुभव वाढतो.

प्रा. अरूण साठे,

७ विक्रम सोसायटी, टिळकनगर,
ठाणे (पूर्व) ४००६०३

जादू करावची आहे का?

जादूगार हळदीचे कुंकू करतो.

डाव्या हाताच्या कोणत्याही दोन बोटांच्या बेचक्यांत खायचा चुना चिमुटभर लपवावा. मग डावा हातारिकामा दाखवावा व उजव्या हाताने समोरच्या व्यक्तीकडून हळद घ्यावी व उजव्या हाताच्या अंगठ्या शेजारच्या बोटाने हळद चोळण्यास सुरुवात करावा. करता करता लपवलेला चुना हळदीत मिसळावा. हळद लाल होते व आपण त्याचे कुंकू केल्याचे सांगू शकतो.

सूचना - हात रिकामा दाखवताना हात रिकामा आहे असे तोंडाने सांगू नये.

टीप - तयार होणारा पदार्थ रंगाने लाल असतो. पण ते खरे कुंकू नसते.

करून पाहा - याचप्रकारे खऱ्या कुंकूवाला चुना चोळल्यास तो काळे होते व आपण कुंकूवाचा बुक्का केला असे सांगू शकतो.

नाणे ओळखू या

एका व्यक्तिला एका हातात दहा व दुसऱ्या हातात पाच पैश्याचे नाणे धरावयास सांगावे. जादूगार ते क्षणार्धात ओळखतो.

समोरच्याच्या उजव्या हाताच्या नाण्याला २९ ने गुणावयास सांगावे. जर १० पैशांचे नाणे त्याच्या उजव्या हातात असेल तर तो चटकन मनात २९० असा गुणाकार करून गुणाकार झाला असे म्हणेल. जर त्याच्या हातात ५ पैशाचे नाणे असेल तर २९ ५ हा गुणाकार करण्यास त्याला वेळ लागेल. जर वेळ लागतोय असे समजल्यास त्याला सरळ सांगावे. तुझ्या डाव्या हातात १० पैशाचे नाणे आहे. सरावाने चांगले जमेल.

सूचना - २० चागुणाकार काय आहे? मात्र हे पाहून ठेवा.

- जादूगार विघ्नेश

भेदण्यास आकाशाला, मग नित्य कल्पना नव्या। देहाला अन् पंखांना नित नव्या भराऱ्या हव्या।

गंमतीतून गणिताकडे

7 ची विभाज्यता कसोटी

दिलेल्या संख्येतील एक स्थानच्या अंकाची दुप्पट करा व एक स्थानचा अंक सोडून राहिलेल्या संख्येतून ही दुप्पट वजा करा. येणारे उत्तर ही एक नवीन संख्या आहे असे समजून पुन्हा त्याच्या एक स्थानच्या अंकाची दुप्पट करा व ती उरलेल्या संख्येतून वजा करा. अशा पद्धतीने दोन अंकी संख्या मिळेपर्यंत करत जा. असे करून येणाऱ्या दोन अंकी संख्ये जर 7 ने पूर्ण भाग जात असेल तरच मूळ संख्येला 7 ने पूर्ण भाग जातो.

उदा. दिलेली संख्या 8729. एक स्थानचा अंक 9

$$9 \times 2 = 18$$

$$\begin{array}{r} 872 \\ - 18 \\ \hline \end{array}$$

$$85 \quad | \quad 4$$

$$- 8 \quad | \quad 4$$

$$\hline 77$$

एकस्थानचा अंक 4

$$4 \times 2 = 8$$

येणारी दोन अंक संख्या 77

77 या संख्येला 7 ने पूर्ण भाग जातो.

म्हणून 8729 या संख्येला पूर्ण भाग जातो.

1) +, -, ×, ÷ दशांश चिन्हे ही चिन्हे वापरून आणि 1 हा अंक बरोबर 9 वेळा वापरून 1987 ही संख्या मांडा. उदा.

$$i) 1987 = \frac{1+1}{0.1 \times 0.1 \times 0.1} - 11 - 1 - 1$$

याचप्रमाणे 2 हा अंक 9 वेळा वापरून

$$1987 = (22 \times 2)^2 + \frac{2}{0.2 \times 0.2} + \frac{2}{2}$$

याप्रमाणे 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 या अंकांसाठी 1987 ची मांडणी करा.

अंकांशी झटापट करून दमला नसाल तर 1986 साठी असाच प्रयत्न करा.

ii) +, -, ×, ÷ दशांश चिन्हे आणि 3 हा अंक बरोबर 3 वेळा वापरून 0 ते 10 पर्यंतच्या संख्या मांडा.

$$उदा. 1 = 3^{(3-3)} \quad 2 = \frac{3+3}{3}$$

आता 3 ते 10 पर्यंतच्या संख्या याचप्रकारे मांडून दाखवा.

- प्रा. पु. ग. वैद्य, पुणे

2) घड्याळाच्या तबकडीवर १ ते १२ असे तासांचे अंक असतात हे आपण नेहमी पाहतो. तबकडीचे असे सहा भाग करा की प्रत्येक भागांतील अंकांची बेरीज समान येईल.

3) एका नटीला तिचे वय विचारता ती म्हणाली, “आजपासून तीन वर्षांनी असणाऱ्या वयाची तिप्पट यांतील अंतर म्हणजे आजचे वय आहे.” तुम्ही तिचे आजचे वय कस काढाल?

श्री. व्ही. डी. कुलकर्णी, अहमदनगर

4) 567 व 854 या दोन संख्यांमध्ये काय संबंध आहे?

5) पाटलाची जनावरे :

बजाबा पाटलाचे कुटुंब बरंच मोठं आहे. घरी गडी माणसे, दुभती जनावरे, शेतीची बैले असे मोठे खटले आहे. एकदा बजाबांशी गप्पा मारताना मी विचारले, “काय पाटील तुमच्याकडे किती जनावरे आहेत?” पाटलांना माझी कोड्याची आवड माहित होती. ते मिष्किलपणे हसून म्हणाले, “एका कोड्यातच तुमचं उत्तर देतो. असं बघा, आमच्याकडे समदी मानसं आणि जनावरं धरून एकूण २६ डोस्की आन ८२ पाय आहेत. आता कुणीबी लंगडं, पांगळं किंवा बिनडोक नाहीय !”

- तर मग यावरून तुम्ही सांगा बघू पाटलाकडे किती माणसे नि किती जनावरे होती ते !

सगळे ठीक हवे

रोज नियमित उगवतो मावळतो
पाने फुले मने फुलवतो
सृष्टीक्रमाचे चक्र फिरवतो
प्रकाशाने जग उजळतो
त्या सूर्याने नियम मोडून उगवायचेच सोडले तर
आकाशात मस्त बरसतो
नद्या नाले ओढे भरतो
खडकमाळ माती भिजवतो
हिरवे सुंदर गाणे लिहितो
त्या ढगाने नियम मोडून बरसायचेच सोडले तर
इकडून तिकडे सदा वाहतो
कधी झुळूक कधी वादळ होतो
जळी..भूवर..आकाशी असतो
त्या वायूने नियम मोडून वाहायचेच सोडले तर
तर मग फार वाईट होईल
उमललेले सुकून जाईल
उजळलेले विझून जाईल
सजवलेले मोडून जाईल
जग भलतेच कुरूप होईल
यासाठी सगळे ठीक हवे
शिस्त हवी....नियम हवेत
सुंदर गाणे गाण्यासाठी
ताल हवेत सूर हवेत
तालासुरात रंगून जा
हसत हसवीत जगून जा

—दत्ता हलसगीकर

२० अ, जवाननगर विजापूर रस्ता,
सोलापूर ४१३००१

झाडे ! झाडे !

कोकणात गेल्यावर
झाडेच झाडे!
हिरवं जग पाहून माझे
मन होते वेडे।।
आंबे आजोबा उभे
कमरेवर ठेवून हात।
शेंदरी पिवळ्या आंब्यांनी
घर भरून जात।।
मागीलदारी उभ्या
राजसबाळ्या केळी।
शेंदरी शिंपटे सांभाळीत
उंच उभ्या पोफळी।।
आभाळाला हात लावीत
उभे असतात माड।
डाळिंबाचे माणिक दाणे
वाकून जाते झाड।।
वड, आईन, पिंपळ
त्यांची गारगार सावली।
गाई-गुरे शेळ्या मेंढ्या
असतात तेथे विसावलेली।।
जाईजुईचे वेल दारी
अंगणात गुलाब ताटवे।
राघू मैना गात तेथे
चिमण्यांचे उडतात थवे।।
अशी झाडे! अशी झाडे
सतत असतात गात।
येणार ना कोकणात
हाती गुंफून हात।।

डॉ. लीला दीक्षित

४ अनुवी अपार्ट ५५,

डहाणूकर कॉलनी

कोथरूड, पुणे ४११०२९

गतजन्मीचे पुण्य म्हणोनी सिद्ध जाहलो कवी, मनी सदोदित फुलती भावुक इंद्रधनुष्ये नवी.

कळ्या का रूसल्या

म. वि. कोल्हटकर

उदयगिरी नावाचा एक पर्वत होता. त्याच्या चहूबाजूंना जंगल होते.

धीरूभाई शहा एक कल्पक आणि कर्तबगार उद्योगपती होते. त्यांनी उदयगिरी पर्वताचा पश्चिम भाग आणि त्यालगतची सपाट माळरान जमीन विकत घेतली. नंतर त्यांनी बरीचशी झाडे तोडली. उदयगिरीच्या पश्चिम पायथ्याशी धीरूभाईच्या शलाका एन्टरप्राइजेसने एक मोठा रंगाचा कारखाना सुरू केला.

या कारखान्याचे नाव होते. 'रंगधनू'

बघता बघता 'रंगधनू' कारखान्याने आशियाई देशांच्या बाजारपेठातसुद्धा चांगले बस्तान बसविले. कारखान्याचा परिसर शांत आणि रमणीय होता. रसिक धीरूभाईनी कारखान्यासमोर एक अप्रतिम उद्यान उभे केले.

पाहता - पाहता रोपे तरारली. गुलाबाच्या कलमांवर आता रंगाची दिवाळी झगमगणार होती. कारण एकेका कलमाच्या पोटरीतून टपोऱ्या कळ्या बाहेर पडल्या. कळ्या गालातल्या गालाताहसू लागणार असे वाटले. पण हाय! संपूर्ण उद्यानांत कळ्या उमलल्याच नाहीत. एकेक करीत सगळ्या कळ्या सुकल्या आणि गळून पडल्या....

कळ्या का बरं रूसल्या? त्यांचा रूसवा कसा दूर झाला? जिजाबाला हे कसं उमगल?.....

फुले वेचता वेचता ओंजळ फुलांची झाली, कोवळ्या प्राजक्तामागे पहाट दवांत न्हाली।

‘रंगधनू’ हा अशिया खंडातला सर्वात मोठा रंगाचा कारखाना होता. भिंत, कागद, कापड यासाठी जराही न विटणारा अप्रतिम रंग ते तयार करीत. अशा रंगनिर्मितीसाठी एका दक्षिणात्य शास्त्रज्ञाने दीर्घकाळ प्रयोग करून काही प्रक्रिया सिद्ध केल्या. त्या प्रक्रियांचे स्वामित्वहक्क धीरूभाईंनी विकत घेतले.

बघता बघता ‘रंगधनू’ या कारखान्याने आशियाई देशांच्या बाजारपेठांतसुध्दा चांगले बस्तान बसविले. कारखान्याचा वेगाने विस्तार होत गेला.

कारखाना सुमारे अडीचशे एकर जागेवर पसरला होता. हजारो कामगार एकूण तीन पाळ्यांत तिथे काम करीत. महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे कारखान्याचा परिसर अतिशय शांत आणि रमणीय होता. कारखान्यात

यंत्राचे कसलेही आवाज होत नसत. कारखान्याची धुराडी खूप उंच होती. या धुराड्यांमधून अनेक प्रकारचे विषारी वायू हवेमध्ये उंच आभाळात विसर्जित केले जात. शिवाय काही टाकाऊ द्रवरूप रसायने शेजारच्या ओढ्यात सोडली जात. त्या ओढ्याला काळ्या पाण्याचा ओढा म्हणत.

कारखान्याला लागून वसाहती होत्या. बंगले होते. संपूर्ण परिसरात रूंद डांबरी पक्की सडक सर्वत्र पसरली होती. सडकेच्या दुतर्फा पामची सुंदर झाडे रांगेने उभी होती.

रंगधनू कारखान्याच्या परिसरात काय नव्हते? तिथे बँक होती. पोस्ट होते, अपना बाजार होता. डिपार्टमेंटल स्टोर होते. आणि लखव संगमरवरी दत्तमंदिर पण होते.

धीरूभाई रसिक आणि

कलाप्रेमी होते. कारखान्यासमोर त्यांनी एक अप्रतिम उद्यान उभे केले. तज्ज्ञ उद्यानशास्त्रज्ञाकडून त्यांनी बागेची आखणी करून घेतली. नदीच्या पात्रातून भरगच्च गाळमाती आणून बागेत ओतली. गुलाबाच्या सर्वच्या सर्व जातींची कलमे त्यांनी विशिष्ट संगती ठेवून उद्यानभर लावली. कलमांना माळी सेंद्रिय खते देई. नियमितपणे पाणी देई. वेळच्यावेळी जंतुनाशकांची फवारणी पण माळी करीत असे.

बागेतील फुलझाडे वेगाने वाढू लागली. गुलाबांची कलमे तर दृष्ट लागावी अशा प्रकारे तरारली.

आता लवकरच चमत्कार घडणार होता. गुलाबांच्या कलमांवर रंगाची दिवाळी झगमगणार होती. कारण एकेका कलमाच्या पोटरीतून टपोच्या कळ्या बाहेर पडल्या. कळ्या गालातल्या गालात हसू लागणार असे वाटले.

पण यावेळी एक चमत्कारिक घटना घडली. संपूर्ण उद्यानात कळ्या उमलल्या नाहीतच. तर सगळ्या ताटव्यांवरच्या कळ्याच तेवढ्या सुकल्या आणि गळून पडल्या.

बागेसाठी धीरूभाईंनी डिकास्टा नावाचा तज्ज्ञ माळी नेमला होता. त्याला या गूढ घटनेचे कारण समजेना.

आला आला म्हणत पुन्हा एकदा रंगीबेरंगी कळ्यांचा बहर आला. आणि खुलण्याआधीच कळ्यांनी माना टाकल्या. कळी ना फूल असे वांझोटे ताटवे दिसू लागले. ताटव्यांवर कळी म्हणून

तहानलेल्या या भूमीची हाक नभाला जावी। या मातीच्या कणाकणावर अमृतवृष्टी व्हावी।

काही टिकेना.

धीरूभाईनी उद्यानात फेरफटका टाकला. तेव्हा त्यांना विचित्र दृश्य दिसले. ताडमाड वाढलेले हिरवेगार ताटवे आणि त्यांच्या पायाशी उमलण्याआधीच सुकून गेलेल्या कळ्यांचा सडा

“हे असे कसे झाले?” धीरूभाईनी निराश होऊन डिकास्टाला विचारले.

“मी खूप विचार केला. कळ्यांचे नमुने तपासले. पण मला काही उमगत नाही.” डिकास्टा म्हणाला.

“कळ्यांवर कीड तर नाही ना धरत? धीरूभाईनी विचारले.

“ते पण सूक्ष्मदर्शक यंत्रातून पाहिले. एकूण एक कळीची एक एक पाकळी अगदी लखव आहे. पण पाकळी खुलेल तर शपथ.”

डीकास्टा पुढे म्हणाला “मी खते घातली, पाणी वेळच्या वेळी चालू आहे. फवारणीचे कोर्सेस चालू आहेतच. तरी पण असे विपरीत का घडवे कळत नाही.”

धीरूभाई संचित झाले. हा एकच विषय त्यांच्या मनात घोळत राहिला.

अखेरीस कारखान्याचा वॉचमन धीरूभाईना सहज म्हणून गेला, “डोंगराच्या पूर्व उतारावर जंगलामध्ये एक वस्ती आहे. त्या वस्तीवर जिजाबा नावाचा धनगर राहतो. त्याला विचारलं पाहिजे”

“धनगराला काय कळणार कपाळ? धीरूभाई म्हणाले.

“वनस्पतीशास्त्रांची पुस्तके मी चाळली. पण या कोड्याचे उत्तर

मिळाले नाही. अडाणी धनगर यावर काय तोडगा काढणार? डीकास्टा म्हणाला.

“मी त्याचे नाव ऐकले म्हणून बोललो.” वॉचमन म्हणाला.

“कशाबद्दल ऐकले नाव? धीरूभाईनी विचारले.

“जिजाबा नावाच्या त्या धनगराला पाखरांची भाषा कळते. त्याला झाडांचं मन समजतं, असं पण म्हणतात.” वॉचमन म्हणाला.

यावर धीरूभाई हसले. डीकास्टाला म्हणाले, ‘गावंढळ लेकाचा’.

पुढे सुकणाऱ्या कळ्यांचे कोडे काही सुटेना. फुलांची रंगीबेरंगी दिवाळी साजरीच होईना.

नाईलाजाने धीरूभाई वॉचमनला म्हणाले, “बोलव त्या जिजाबाला. बघू तर खरं काय काय नाटक करतो ते.”

वॉचमनने जंगलातील वस्तीवर निरोप पाठविला. लांबलचक हात आणि पाय असलेला काळा धनगर जिजाबा धीरूभाईसमोर हजर झाला. डीकास्टाने जिजाबाला बागेत नेले. गुलाबाच्या ताटव्यांना पछाडणाऱ्या विचित्र रोगाची माहिती डीकास्टाने जिजाबाला दिली

जिजाबा गंभीर झाला. तोंडाने तो काही पुटपुटला. एका ताटव्याजवळ त्याने काटकीने मातीत काही रेषा काढल्या. रेषांनी तयार केलेल्या आकृतीमध्ये जिजाबा बसला.

नंतर जिजाबा एकटक झाडाकडे पाहू लागला.

असा तो तास न तास पाहत

बसला.

नंतर जिजाबाच्या चेहऱ्यावरचे भाव बदलत गेले. तो बोलत नव्हता. पण त्याचा चेहरा अगदी सलग बोलत असणाऱ्या माणसासारखा दिसू लागला.

जिजाबाचे ओठ बंद होते. पण त्याचे डोळे, भिवया, कपाळ शब्दांपेक्षाही अधिक प्रभावीपणे भाव व्यक्त करित होते.

थोड्या वेळाने जिजाबाने दीर्घ उसासा सोडला.

धीरूभाईनी विचारले, “काम झालं?”

जिजाबा म्हणाला, “जी, आता समजले.”

“काय समजले?” डीकास्टाने विचारले.

“कळ्या रूसल्या आहेत.” जिजाबा म्हणाला.

“छान. अगदी काव्यमध्ये बोलतोस.” धीरूभाई म्हणाले.

“साहेब गरिबाची चेष्टा नका करू.” जिजाबा म्हणाला.

“तर मग सरळ सांग. काय कारण आहे कळ्या गळून पडण्याचे ते.” धीरूभाई म्हणाले.

“खेळ नाही तर, कळी खुलणार कशी?” जिजाबाने विचारले.

“कसला खेळ?” धीरूभाईनी विचारले.

“झाड म्हणते आहे की कळीशी कुणी खेळत नाही. मग कळी उमलणार कशी? फुलणार कशी?”

“कुणी खेळायचे कळीशी?” डीकास्टाने विचारले.

“दुसरे कोणी? फुलपाखरांनी.” जिजाबा उद्गारला.

स्वच्छ पावसाळी पाण्यात उन्मत्त हिरवीगार पाती, रूजवून उदविल्या बीजांमधल्या लखलख ज्योती

तेव्हा मग धीरूभाईंनी चौफेर नजर टाकली. तेव्हा त्यांना बागेत एकपण फुलपाखरू दिसेना.

“आमच्या वस्तीवर न्या एखादे कलम. तिथे फुलपाखरांच्या झुंडींच्या झुंडी आहेत. काही फुलपाखरे कळ्यांशी दंगामस्ती करतील. बघता बघता कळ्या खुदखुद लागतील.” जिजाबा म्हणाला.

“इथे का नाही येऊ फुलपाखरांनी?” डीकास्ताने विचारले.

“नसेल त्यांना हवा मानवत इथली.” जिजाबा म्हणाला.

काही थोडी कलमे कुंड्यांमध्ये

लावली होती. धीरूभाईंनी त्यापैकी काही कुंड्या मजुरांमार्फत डोंगरापल्याड वस्तीवर नेल्या.

आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे तिथे फुलपाखरे कळ्याभोवती रेंगाळू लागली. जो रंग कळीतून उमटणार होता त्याच रंगांची फुलपाखरं त्या कळीभोवती भिरभिरू लागली.

कळ्या खरोखरच उमलल्या. त्या वस्तीवर फुलांनी पहिली रंगीबेरंगी दिवाळी साजरी केली. धीरूभाईंच्या चेहऱ्यावर आपोआप आनंद प्रगट झाला.

कुठल्याच पुस्तकात न लिहिलेले ज्ञान त्या निरक्षर धनगराला कुठून

समजले. ?

रंगधनूच्या परिसरात आता फुले नसणारी बाग फुलत राहिली. खरी बाग पाहण्यासाठी उदयगिरी.

ओलांडून पूर्वेकडे जावे लागायचे.

धीरूभाईंनी त्या वस्तीला नाव दिले फुलवाडी आणि तेथे त्यांनी एक छोटे उद्यान फुलविले.

- म.वि.कोल्हटकर

‘वैष्णव’ १६ जीवनछाया सोसायटी,
सातारा ४१५००१

शीत ज्योत

डॉ. हेमंत विंझे

तेलाच्या दिव्याची ज्योत उष्ण असते. तिला बोट लावलं अथवा चुकून लागलं तर बोट भाजतं. ते कोणाला सांगावं लागत नाही. पावसाळ्यात रात्री दिव्याभोवती घुटमळणारे पतंग ज्योतीवर झेप घेतात व ज्योतीच्या उष्णतेने भाजून मरतात. ही घटना काव्यात गुंफून, भर्तृहरिने पतंगाच्या ज्योतीवरील प्रेमाचं सुंदर उदात्तीकरण केलं आहे.

आता रसायनयास्त्रज्ञांनी हात न भाजणारी शीत-ज्योत निर्माण केली आहे. पण या ज्योतीचा प्रकाश कमी प्रखर असल्याने पतंग तिच्यावर प्रेम करतील की नाही सांगता येत नाही. पण जर पतंगाने प्रेमाने या शीतज्योतीवर झेप घेतली तर तो भाजून मरणार नाही हे निश्चित.

आपणास खोटं वाटत असल्यास माझ्याजवळील तीर्थांची अवश्य प्रचीती घ्या. एक तीर्थ आहे विष्णूचं नि दूसरं आहे शंकराचं. तीर्थांचं आचमन घेण्यासाठी हाताच्या पंजाचा खळगा करा. एका चमच्याने मी आपल्या हातावर प्रथम शंकराचं तीर्थ देईन. नंतर दुसऱ्या चमच्यानं त्यात विष्णूचं तीर्थ मिसळीन. हरि-हरांच्या तीर्थांचं ऐक्य घडून आलं की त्याला काडी लावा. तुमचा हात भाजणार नाही.

या प्रयोगातील शंकराचं तीर्थ म्हणजे ६ मि. ली. कार्बनडायसल्फाइड व विष्णूचं तीर्थ म्हणजे ४ मि. ली. कार्बन टेट्राक्लोराइड. या मिश्रणाला हाताच्या खळग्यात ठेवून काडी लावली तर पिवळी ज्योत पेटेल पण हात मुळीच भाजणार नाही, कारण या दोन्ही द्रव्यांचे जलद वेगाने बाष्पीभवन होत असल्याने ती द्रव्ये शीत होत असतात.

किलबिलाट विहंगांचा भिरभिरता अंबरात, संचरेल संजीवनी थकलेल्या पावलात।

नरकचतुर्दशी

- प्रा. कल्पना भालेकर

(दीपावली -उत्सवस्य प्रारम्भः। प्रातः समयः। एकम् गृहम्। गृहस्य अङ्गणे आकाशदीपः शोभते। तत्रैव मृत्तिकादीपाः प्रज्वलिताः। रङ्.गावल्या प्राङ् गणं सुशोभितम्। प्रसन्नं वातावरणम्। गृहे माता उत्थितवती।)

माता - उत्तिष्ठ सर्वे: माधव, उत्तिष्ठ। पूजा, त्वमपि।

माधव - पञ्चनिमिषानन्तरम् उत्तिष्ठामि।

पूजा - अहम् अपि।

माता - पश्य, तव पिता उत्थितवान्। पितामहः
उत्थतवान्। पितामही अपि उत्थतवती। तेषां
स्नानम् अपि समाप्तम्।

पिता - किमर्थं त्वर्यम्?
(तदा माधवः उत्तिष्ठति। पूजा उत्तिष्ठति।)

पितामही - अरे, अद्य नरकचतुर्दशी अस्ति।
अभ्यङ्गस्नानं करणीयम्।

माधव - पितामहि, वयं प्रतिदिनं स्नानं कुर्मः। अद्य को विशेषः?

पितामही - मातरं पृच्छ।

माता - पश्य माधव। एतस्मिन् दिने सुगन्धितैलेन
द्रव्यलेपनेन शरीरस्य मर्दनं करणीयम्। पश्चात्
स्नानं करणीयम्।

पिता - विस्मृतम् एव।

पूजा - तर्हि वयं नित्यम् अभ्यङ्गस्नानं किमर्थं न कुर्मः?

पिता - तस्य उपयोगः अस्ति। किन्तु अधुना
नास्ति। सर्वे कार्यमग्नाः सन्ति। अतः

पूजा - सत्यं खलु। पितामह, 'नरकचतुर्दशी' इति

पितामह-अस्ति दिनस्य नामधेयं किमर्थम्?

पूजा माधव - च - न न। कथयतु भवान्।

पितामह - शृणुत। पुरा 'नरकासुर' नाम एकः राक्षसः
आसीत्। तेन नगरजनाः पीडिताः। तदा
जनान् भयमुक्तान् कर्तुं श्रीकृष्णेन निश्चयः
कृतः। योजनां कृत्वा श्रीकृष्णेन नरकासुरस्य
वधः कृतः। तदा आनन्दोत्सवः कृतः
जनैः। अद्य सः एव दिवसः। श्रीकृष्णस्य
पराक्रमस्य स्मरणं करणीयम् अस्मिन् दिने।
अतः 'नरकचतुर्दशी' इति अस्य दिनस्य
नाम। किं मातम् अधुना?

पूजा - हं। अद्य ज्ञातं, किमर्थं दीपावली-उत्सवः
भवति।

पितामह - अन्याः अपि अनेकाः कथाः सन्ति।

माता - शृणुत। प्रथमं स्नानं कुरुत। अनन्तरं पुनः
वार्तालापः भवतु।

(सर्वे स्वस्य स्वस्य कार्यं प्रारभन्ते)

मेघो वर्षति
प्रवहति नीरम्।
तुष्यति कृषिकः
गच्छति गोष्ठम्।

संस्कृतगीतम्

नयति च वृषभं
हलमपि वहति।
कर्षति क्षेत्रं
वपति च बीजम्॥

रोहति सस्यं
फलति प्रकामम्।
भवति समृद्धिः
मनुकुलवृद्धिः॥

मनसा सततम् स्मरणीयम्, वचसा सततम् वदनीयम्, लोकाहितम् मम करणीयम्।

चांगदेव. वयोवृद्ध, ज्ञानवृद्ध
तपस्वी! चांगदेवांना ज्ञानेश्वरांना
भेटण्याची इच्छा झाली. ते वाघावर
आरूढ झाले. वाघाला
फटकारण्यासाठी हातात सापाचा
चाबूक घेतला. ही वार्ता ज्ञानेश्वरांना
समजली. निवृत्ति, ज्ञानदेव, सोपान,
मुक्ताबाई ही चार भावंडं भिंतीवर
बसली. ज्ञानेश्वरांनी चमत्कार केला.
त्यांनी ती भिंत चालवली आणि ते
चांगदेवांना भेटायला निघाले. ही गोष्ट
ऐकून किंवा वाचून

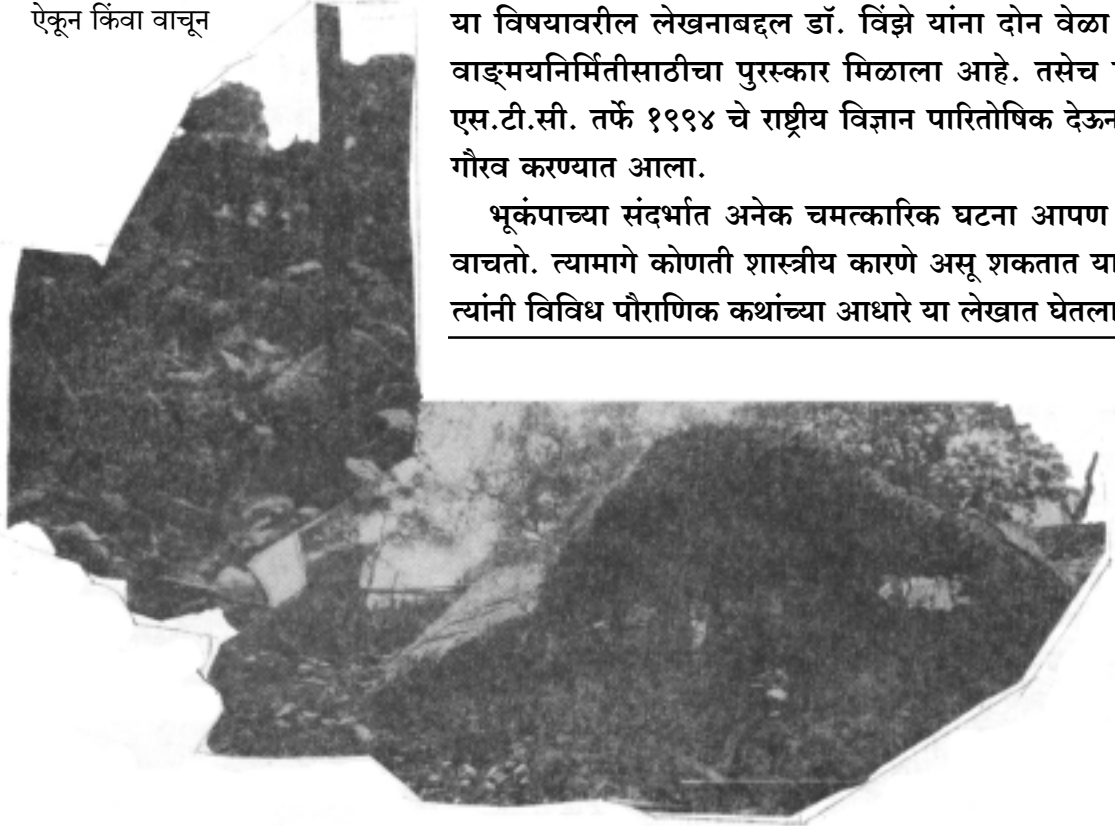
भूकंपातील चमत्कार

– डॉ. हेमंत विंझे

सर्वसामान्य व्यक्तीलाही विज्ञान कळावे यासाठी भारतीय
भाषांमधूनच लेखन करण्याचा निश्चय डॉ. हेमंत विंझे यांनी केला
आणि तो आग्रहाने पाळला.

‘चमत्कार आणि विज्ञान’ या विषयावर त्यांनी अनेक सदीप
व्याख्याने दिली आहेत; अनेक पुस्तके लिहिली आहेत. अत्यंत रंजक
शैलीत विज्ञानावर लेखन करून विद्यार्थ्यांत डोळस दृष्टिकोन निर्माण
व्हावा म्हणून ते सतत प्रयत्नशील असतात. ‘विज्ञान आणि तंत्रज्ञान’
या विषयावरील लेखनाबद्दल डॉ. विंझे यांना दोन वेळा उत्कृष्ट
वाङ्मयनिर्मितीसाठीचा पुरस्कार मिळाला आहे. तसेच एन.सी.
एस.टी.सी. तर्फे १९९४ चे राष्ट्रीय विज्ञान पारितोषिक देऊन त्यांचा
गौरव करण्यात आला.

भूकंपाच्या संदर्भात अनेक चमत्कारिक घटना आपण ऐकतो,
वाचतो. त्यामागे कोणती शास्त्रीय कारणे असू शकतात याचा वेध
त्यांनी विविध पौराणिक कथांच्या आधारे या लेखात घेतला आहे.

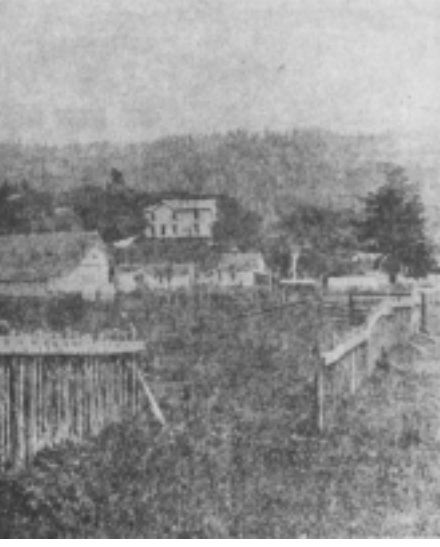
आपल्याला आश्चर्य वाटतं, पण
क्षणभरच: आपल्या मनात शंकांचं
वादळ उठतं. जमिनीखाली पाया
घेऊन दगड-विटांनी भिंत
बांधतात. शक्तिवान मल्लानासुद्धा
ती हलवता येणार नाही.
ज्ञानेश्वरांचे कोवळं वय, नाजूक

शरीर. त्यांना कशी चालवता येईल
भिंत? त्यांच्या अंगात कोठून आली
इतकी शक्ती? ज्ञानेश्वरांचे भक्त
म्हणतात हा तपश्चर्येचा प्रताप आहे.
योगसामर्थ्याने कोणताही चमत्कार
करून दाखवता येतो. आपल्याला हे
स्पष्टीकरण पटत नाही.

पऽऽण मग असं घडलं असेल
का? कोणतं तरी नैसर्गिक कारण
घडलं आणि त्यामुळे ही चार भावंडं
ज्या भिंतीवर बसली होती ती भिंत,
चांगदेव ज्या दिशेने येत होते त्या
दिशेकडे सरकली! हे कसं घडलं
त्याचा कार्यकारणभाव नीट समजला

राग लोभ अहंकार, छेद देऊन टाकावे, ऋण संत सज्जनांचे, शतगुणित करावे.

पृथ्वीचं कवच घन, टणक असतं. ते ताणलं जाणार नाही. हं! असं आपल्याला वाटतं. पण ते खरं नाही. पृथ्वी हा देखील एक फुगाच आहे. पोटात पोकळ. त्यात द्रवरूप, वायुरूप पदार्थ भरले आहेत. त्याचं कवच घनपदार्थाने बनलेलं आहे. म्हणून ते कठीण, टणक आहे. ते ताणलं जाणार नाही, असं आपण समजतो. पण पृथ्वीच्या दृष्टीनं ते नाजूकच आहे. कॅलिफोर्नियामधल्या भूकंपात ते गेलं. म्हणूनच

नाही. म्हणून भक्तांनी ह्या घटनेवर कथा रचली. होय हे शक्य आहे. चालू शतकात कॅलिफोर्नियात घडलेल्या एका चमत्काराचं चित्र तर पाहा. दोन शेतकरी होते. सखवे शेजारी. त्यांच्या शेतांची मर्यादा - सीमा-दाखविण्यासाठी दोन शेतांमध्ये कुंपण घातलं होतं. भूकंप झाला. त्यात हे कुंपण फाटलं. कुंपणाचा एक भाग एका दिशेकडे सरकला; तर दुसरा भाग बरोबर त्याच्या विरुद्ध दिशेकडे सरकला.

हा चमत्कार कसा घडला? हे समजण्यासाठी आपण आपल्या परिचयाचं एक उदाहरण समजावून घेऊ या. ठिपक्यांनी नक्षी छापलेला एक रबरी फुगा घ्या. हवा भरून तो फुगवा. नक्षीतले ठिपके एकमेकांपासून दूर दूर जातील. कॅलिफोर्नियामधल्या भूकंपात असंच घडलं. आपला या स्पष्टीकरणावर विश्वास बसणार नाही. आपण म्हणाल, 'फुग्याचं रबर पातळ असतं, लवचिक असतं.' ते ताणलं आतं.

पृथ्वीच्या पृष्ठभागावरचं, शेतातलं ते कुंपण प्रथम फाटलं आणि मग भूकवच ताणलं गेलं त्या दिशेकडे सरकलं.

.... तऽऽऽऽ मऽऽऽऽ 'ज्ञानेश्वरांनी भिंत चालवली' या चमत्कारात असंच काही घडलं असेल का? शक्य आहे. भूकंप झाला असावा. भूकंपात भूकवच ताणलं गेलं असावं. त्यामुळे ज्या दिशेने चांगदेव येत होते नेमक्या त्याच दिशेकडे भिंत सरकली असावी!

राम-रावण युद्ध संपलं रावणाच्या तावडीतून सीतेची सुटका झाली. सीतेने सर्वासमोर अग्निपरीक्षा दिली. त्यात सीता पवित्र असल्याचं सिद्ध झालं. रामानं सीतेचा पुन्हा पत्नी म्हणून स्वीकार केला. अयोध्येला परत येऊन रामानं राज्य केलं.

“रावणाकडे राहिलेल्या सीतेचा रामानं पुन्हा पत्नी म्हणून स्वीकार केलाच कसा?” रामराज्य सुरू झाल्यावर अयोध्येतला का धोब्यानं प्रश्न विचारला.

सीतेच्या कानावर ही कुजबूज आली. आपल्या चारित्र्याविषयी लोक वारंवार शंका घेतात याचं सीतेला खूप वाईट वाटलं. दुःखावेग अनावर होऊन सीता म्हणते, 'हे धरणीमाते, मी जर पवित्र असेन तर आता तूच मला पोटात घे!'

सीता ही भूमिकन्या. आपल्या पवित्र, शुद्ध कन्येच्या चारित्र्यावर लोकांनी शिंतोडे उडावावेत हे धरणीमातलासुद्धा आवडत नाही. धरणी दुभंगते. धरणीमाता सीतेला पोटात घेते.

या घटनेवरचं कथेचं आवरण दूर केलं तर आपण असं म्हणू शकतो की भूकंपात गाडल्या गेलेल्या व्यक्तींची ही 'विज्ञान कथा' आहे. यावर अशी शंका येते की भूकंपात एकटी सीताच कशी गाडली गेली? इतर कोणी कसे गाडले गेले नाहीत?

या प्रश्नाला केव्हामध्ये घडलेल्या

मला वाटते वृक्ष होऊन वाटेवरती उभे असावे, तप्त उन्हातून जाणाऱ्यांच्या छत्र मस्तकी उंच धरावे.

चमत्कारानं उत्तर दिलंय! त्या वर्षी क्वेड्डा येथे भीषण भूकंप झाला. भूकंप होत असताना लोक घराघरातून बाहेर पडले. जीव वाचवण्यासाठी जो तो वाट फुटेल तिकडे सैरभैर धावत सुटला. अशाच एका माणसाचं हे चित्र आहे.

बिच्चारा. जीव वाचविण्यासाठी पळत होता. नेमकी त्याच्या पायाखालीच धरणी दुभंगली. पळताना एक पाय पुढे टाकण्यासाठी त्याने पाय उचलला आहे. त्याच पायाखाली भला मोठा चर पडला. मागचा पाय देखील तो उचलण्याच्या बेतात आहे. म्हणून तो चवड्यावर उभा आहे. ह्या अचानक निर्माण झालेल्या संकटामुळे त्याचा तोल ढळलाय. तोल सावरण्यासाठी त्याने दोन्ही हात पसरलयेत. पण आता त्याला तोल सावरणं अशक्य झालंय. कोणत्याही क्षणी तो त्या चरात पडेल. त्या भूकंपात जीव

वाचविण्यासाठी हजारो लोक इकडे तिकडे पळत होते. पण फक्त ह्या एकट्या माणसाच्याच पायाखाली का चर निर्माण झाला? इथे विज्ञानाची बुद्धी खुंटते. विज्ञान मूकं होतं.

भूकंपात धरणी दुभंगते. जमिनीला तडे जातात. छोटेमोठे चर पडतात. मोठमोठ्या चरांमध्ये माणसं, गुरं, झाडंझुडपं पडतात. त्यानंतर भूकवच एकसंध होतं. त्यामुळे चरांची तोंडं बंद होतात. अशा प्रकारे भूकंपामध्ये माणसं, गुरंढोरं, प्राणीपक्षी, झाडंझुडपं, इतकंच काय कधीकधी घरं देखील

जमिनीखाली गाडली जातात.

दक्षिण हिंदुस्थानापेक्षा उत्तर हिंदुस्थानात भूकंप होण्याचं प्रमाण जास्त आहे. भूकंपात जमिनीखाली गाडली गेली असेल का?

एका शहरातील मठात एक धर्मगुरू राहत होते. दिवसेंदिवस त्यांच्याभोवती भक्तगण गोळा होऊ लागले. गुरूजी स्वतः निःसंग होते. मठ सोडून कोणाच्या घरी कधीच गेले नाहीत. एके दिवशी अचानकपणे हे धर्मगुरू एका भक्ताच्या घरी गेले. गुरूजींना पाहून सर्वांनाच आश्चर्याचा

धक्का बसला. शेजारी, नातलग त्यांच्या घरी गोळा झाले. थोडावेळ थांबून गुरूजी जायला निघाले. परतण्यापूर्वी त्यांनी या घराच्या फुली मारली. 'कोणत्याही परिस्थितीत ही फुली पुसू नका. जोपर्यंत तुमच्या दारावर ही फुली आहे, तोपर्यंत तुमच्या कुटुंबावर कोणतंही संकट येणार नाही. अन् जर संकट येणार नाही. अन् जर संकट आलंच तर त्यातून तुमची सहीसलामत सुटका होईल.' असं बजावून गुरूजी मठात परतले.

या कुटुंबातील मंडळना हे गूढ समजेना. आपल्यावर कोणतं संकट येणार? त्याला कसं तोंड द्यायचं? का गुरूजींचा आशीर्वाद असल्यामुळे आपल्याला विचार करण्याची गरजच नाही? गुरूजींवर सारं सोपवून आपण फक्त जे जे होईल ते ते त्रयस्थपणे पाहावं आणि निश्चित राहावं का? एक ना अनेक प्रश्नांवर चर्चा झाल्या.

या घटनेनंतर लवकरच त्या शहरात भीषण भूकंप झाला. त्यात वास्तूनवास्तू पडली. धर्मगुरूंनी फुली मारलेलं हे घर फक्त वाचलं! ह्या वर्णनावरून हा चमत्कार क्वेड्डामधील

भूकंपात घडला हे जिज्ञासू वाचकांनी ओळखलंच असेल. कित्येक वर्षं शास्त्रज्ञांना ह्या चमत्काराचं समाधानकारक वैज्ञानिक स्पष्टीकरण देता आलं नाही.

जपानमधील फुकुई या ठिकाणी दि. २८ जून १९४८ रोजी मोठा भूकंप झाला. त्या भूकंपात एक पूल पडला. त्या पडलेल्या पुलाच्या चित्राचं निरीक्षण करून आपण क्रेड्यामध्ये घडलेल्या चमत्काराला वैज्ञानिक स्पष्टीकरण देऊ शकतो.

धक्का लागल्यामुळे पत्त्याच्या बंगल्यामधले पत्ते ज्याप्रमाणे एकमेकांवर कलंडून पडतात, त्याप्रमाणे या पुलाचे खांब आणि कमानी एकमेकांवर कलंडून पडल्यामुळे पूल कोसळला. दुसरं आणि महत्त्वाचं असे की पुलाच्या सगळ्याच्या सगळ्या कमानी पडल्या नाही. काही पडल्या, काही नाही. हे असं का घडलं? भूकंपामध्ये भूकंपाची लाट जमिनीलगत सरपटत

माणसामाणसांचे ऋणानुबंध हळूवार जपू या, जीवनातले चैतन्य मनामनांतून जगवू या.

जाते. प्रत्येक लाटेला उंचवटा असतो, त्याप्रमाणे खळगाही असतो. पुलाच्या ज्या कमानी भूकंपाच्या लाटेच्या उंचवट्यावर आल्या त्या पडल्या. ज्या कमानीखाली लाटेचा खळगा आला त्या पडल्या नाहीत.

... मग क्वेट्टामधल्या भूकंपातदेखील असंच घडलं असेल नाही का? धर्मगुरूंनी ज्या घरावर

फुली मारली त्या घराखाली भूकंपाच्या लाटेचा खळगा आला असावा. म्हणून ते घर भीषण भूकंपातही पडलं नाही हे धर्मगुरूंनी जाणलं होत का? पण क्वेट्टा शहरामध्ये भूकंप होणार आहे;

त्यात संपूर्ण शहर उध्वस्त होणार आहे; पण फक्त हे एकच घर वाचणार आहे, हे सारं धर्मगुरूंना

आधीच कसं कळालं? भविष्यकाळात घडणाऱ्या घटनांचं ज्ञान माणसाला आधीचं कसं होतं? हे विज्ञानाला अजून तरी उमगलेलं नाही!

डॉ. हेमंत लक्ष्मण विंझे

१४ दिनकर सोसायटी, रजा

चौक, शिवाजी पार्क रस्ता, नं. २,

मुंबई - ४०० ०१६

कॅलीनोमीटर किंवा उंचीमापक

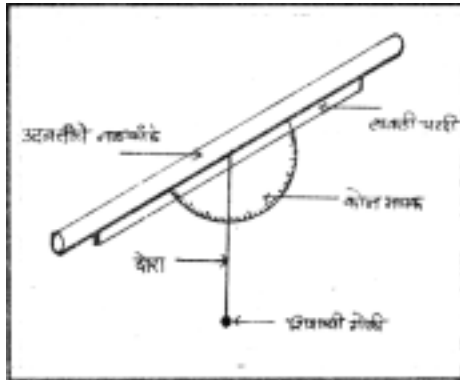
आणि त्याचे एक टोक आकृतीत दाखविल्याप्रमाणे त्या लाकडी पट्टीला कोनमापकाच्या बरोबर मध्यावर बांधा; अथवा तेथे एक खिळा ठोकून त्याला गच्च बांधा.

आपले हे उंचीमापक यंत्र म्हणजेच कॅलीनोमीटर तयार झाले.

आता तुमच्या एखाद्या मित्राला येऊन तुमच्या घराबाहेर अंगणात चला. आपल्याला उंचीमापकाच्या वरच्या नळीच्या एका टोकाला डोळा लावा. आणि तीमधून तुमच्या घराच्या अगदी वरच्या टोकाकडे पाहा. खाली शिशाची गोटी लोंबतीच सोडा. तिला बांधलेला दोरा त्या लाकडी पट्टीशी काही अंशाचा कोन करील तो तुमच्या कोनमापकाच्या साहाय्याने मोजायला सांगा.

एखादा उंच मनोरा किंवा इमारत सहज आपल्या पाहण्यात आली की आपल्या मनात विचार येतो, “किती बरं उंच असेल ही इमारत?” मनोऱ्याच्या पायथ्यापासून ते वरच्या टोकापर्यंत पट्टी लावून तर काही उंची मोजणे शक्य नसते. अशा वेळी त्या इमारतीची किंवा खांबाची उंची मोजण्यासाठी एक लहानसे उपकरण वापरतात, त्याला म्हणतात ‘कॅलीनोमीटर.’ आज आपण हा कॅलीनोमीटर तयार करणार आहोत.

एखादी १ फूट लांबीची लाकडी पट्टी घ्या. तिच्याचवर एक रिकामे उदबत्तीचे नळकांडे बसवा- डिकाने चिकटवून टाका; किंवा नुसते दोऱ्याने गच्च बांधले तरी चालेल. आता तुमच्या कंपासपेटीमधील कोनमापक घ्या आणि त्या लाकडी पट्टीला खाली खिळ्यांनी ठोकून टाका. आता दोन फूट लांबीचा दोऱ्याचा तुकडा घ्या

आता तुम्ही तुमची नजर घराच्या टोकावर स्थिर ठेवून इतके मागे किंवा पुढे सरका की, तो कोन बरोबर ४५ अंशाचा होईल. आता तुम्ही उभे आहात तेथून तुमच्या घरापर्यंतचे अंतर मोजा. त्यात तुमची उंची मिळवा. येणारे उत्तर म्हणजेच तुमच्या घराची उंची होय.

अर्थात ही उंची अगदी इंचनू इंच बरोबर नसेल; परंतु तुम्ही जेवढ्याकाटेकोरपणाने ‘उंचीमापक’ तयार कराल तेवढ्या काटेकोरपणाने तो अचूक काम देईल.

‘संस्कारांची परंपरा’

– डॉ. गिरीश बापट

काही वर्षापूर्वी भारताच्या क्रिकेट संघाने विश्वचषक जिंकला होता. संघातील सर्वोत्तम खेळाडूला एक मोटार बक्षीस मिळाली होती. सगळे भारतीय खेळाडू त्या मोटारीभोवती जमले होते. परदेशातल्या पद्धतीप्रमाणे मोटारीबरोबर एक मद्याची बाटली मिळाली होती. भारतीय संघ जिंकल्याचा आनंद मनात

असतानाच दूरदर्शनच्या पडद्यावर एकदम दृश्य दिसले, की आपल्या सर्वोत्तम खेळाडूने मद्याच्या बाटलीचे बूच दूर केले आणि बाटलीतून बाहेर पडणाऱ्या फेसाळणाऱ्या मद्याचा अभिषेक गाडीवर सुरू केला. मग त्या बाटलीचे तोंड सर्व दिशांनी फिरायला लागले. वेगाने बाहेर पडणाऱ्या फेसाळणाऱ्या मद्याच्या धारेखाली सर्व भारतीय संघ हसत खिदळत न्हाऊन निघाला. या सर्व प्रकारात त्यांना गंमत वाटते आहे हे ते दृश्य पाहताना कळत होते. मद्याची बाटली उघडून तिचा अभिषेक करणे, मद्याच्या धारेखाली न्हाऊन निघणे हा आनंद व्यक्त करण्याचा परदेशात शिष्टसंमत प्रकार आहे. परंतु भारतीय संघाने असा आनंद व्यक्त करताना पाहून मनाला कुठेतरी खटकत होते.

आपल्या भूतपूर्व पंतप्रधान श्रीमती इंदिरा गांधी या भारतामध्ये खाजगी समारंभाच्या वेळी अनेकांशी हस्तांदोलन करायच्या. परंतु परदेशात दौऱ्यावरती गेल्या की कटाक्षाने सर्वांना हात जोडून नमस्कार करून अभिवादन करायच्या. दौऱ्यावरती

संस्कारांची परंपरा ही सुद्धा एका नदीसारखी आहे. तिचे पात्रही टिकले पाहिजे आणि प्रवाह देखील न आटता चालू राहिला पाहिजे. प्रवाह चालू राहण्यासाठी जसा दरवर्षी पाऊस पडावा लागतो. त्याचप्रमाणे संस्कारांची परंपरा टिकविण्यासाठी नवीन संस्कारही रचावे लागतात.

त्या भारताच्या प्रतिनिधी म्हणून गेलेल्या असायच्या. त्यावेळी भारतीय पद्धतीने अभिवादन करणे योग्य आहे, असे त्यांचे म्हणणे होते.

आनंद कसा व्यक्त करायचा? अभिवादन कसे करायचे? दुःख कसे व्यक्त करायचे? सत्कार कसा स्वीकारायचा? याच्या पद्धती ठिकठिकाणी वेगळ्या असतात. त्या ठिकाणी ती ती पद्धत योग्य समजली जाते. कुठलीच पद्धत चांगली किंवा वाईट नसते. परंतु आपल्याला एखादी पद्धत अधिक भावते आणि एखादी पद्धत खटकते.

तीन- चार वर्षापूर्वी एका शाळेत पारितोषिक वितरणासाठी गेलो होतो. एक एक विद्यार्थी पुढे यायचा. पारितोषिक घेऊन हात जोडून नमस्कार करायचा, त्याला मी प्रतिनमस्कार करायचो, एखादा खाली वाकून नमस्कार करायचा त्याच्या डोक्यावरती हात ठेवून आशीर्वाद द्यायचो. कोणी माझा अंदाज घेत दबकत दबकत हात पुढे करून हस्तांदोलन करायचा. एक मुलगी पुढे आली आणि हस्तांदोलनासाठी डावा हात पुढे

करायला लागली. मी तिला सुचविले की उजवा हात पुढे कर. मला काही कळत नाही, अशा नजरेने ती माझ्याकडे पाहायला लागली. शेवटी शेजारी बसलेल्या मुख्याध्यापकांनी सांगितले, की त्यांना स्काऊटमध्ये समारंभाच्या वेळी डाव्या हाताने हस्तांदोलन करायला सांगितले आहे. मग मी ही डाव्या हाताने हस्तांदोलन केले.

याच्यात कोणतीच पद्धत चूक नाही. त्या मुलीला उजवा हात पुढे करतो म्हणून मी बावळट वाटलो. उलट मला हात जोडून नमस्कार करणे बरे वाटत होते. हे असे घडते, ते संस्कारांमुळे घडते.

आपल्याकडे मंगल प्रसंगी आंब्याच्या पानांची तोरणे करतात. पण शनिवारी मारुतीला घालायला रूईच्या पानांची माळ असते. या पानांची आणि प्रसंगाची अदलाबदल झाली, तरी काही तरी चुकल्यासारखे वाटते. अनेक प्रसंगी पाहून आणि ऐकून कोणती गोष्ट बरोबर आणि कोणती गोष्ट चूक याचे संस्कार आपल्या मनावर झालेले असतात.

आलस्य अवघाचि दवडावा । यत्न उदंडचि करावा । शब्दमत्सर न करावा । कोणि येकाचा ॥

मी परदेशात शिकत असताना आमच्या प्रयोगशाळेत आम्ही चौघे भारतीय आणि एक कॅनेडियन होता. त्या कॅनेडियन विद्यार्थ्यांचा एके दिवशी वाढदिवस होता. त्याने आल्या आल्या सांगितले 'आज माझा वाढदिवस आहे.' आम्ही 'असं का? बरं आहे, किती वर्षांचा झालास?' असे वेगवेगळे प्रतिसाद दिले. तो गांगरून गेला. मग थोड्या वेळाने त्याने पुन्हा सांगितले 'आज माझा वाढदिवस आहे.' मग आमच्या डोक्यात लख्ख प्रकाश पडला आणि आम्ही सगळ्यांनी एका आवाजात त्याला 'Happy Birthday' म्हटले, तरी तो अस्वस्थच होता. मग जेवणाच्या सुट्टीत बाहेर जाऊन तो एक खोके घेऊन आला. आम्हांला त्याने पुन्हा सांगितले की 'आज माझा वाढदिवस आहे.' आता काय करावे हे आम्हांला कळना. मग त्याने खोक्यातून केक बाहेर काढला. त्याच्यावर दोन मेणबत्या ठेवल्या. मग स्वतःच 'Happy Birthday to you' हे गाणे म्हटले. मग त्या मेणबत्या विझविल्या आणि एवढं सगळं झाल्यावर त्याने आम्हांला सांगितले की, "पुन्हा कोणी आज माझा वाढदिवस आहे" असे सांगितले की त्याला विचारायचे असते, की केक किती वाजता कापायचा आहे?" आमचे मोठे शिक्षण झाले. पुन्हा कधी परदेशात गेलो, तर शिक्षणाचा उपयोग होईल. आमच्या इथे मात्र असे कोणी सांगणे आणि कोणी

विचारणे असे विसंगत वाटते.

योग्य संस्कारामुळे सुसंवाद आणि सुसंगती निर्माण होते. भलत्या ठिकाणी भलत्या संस्कारामुळे विसंगती निर्माण होते. नवे नवे संस्कार निर्माण होत असतात. श्रावण महिन्यात घरी सत्यनारायणाची पूजा करायची असा संस्कार, अशी पद्धत अनेक घरांमध्ये असते.

सत्यनारायणाची पूजाच गेल्या दोन-तीनशे वर्षांतली आहे. त्या पूर्वी ती नव्हती. आता अनेकांना ती निरर्थक कालबाह्य वाटते. परंतु आनंद आणि कृतज्ञता व्यक्त करण्यासाठी अशी काहीतरी पूजा अनेकांना आवश्यक वाटते. आनंद आणि कृतज्ञता व्यक्त करण्यासाठी पूजा करणे हा आपला संस्कार आहे. पूजा करण्यामध्ये भारतीयत्व आहे. सत्यनारायणाची पूजा पटत नाही, म्हणून आपण प्रबोधिनीमध्ये महापुरुषपूजेची कल्पना मांडली. अशी महापुरुषपूजा सात-आठ वेळा तरी झाली आहे. हळूहळू इतर संस्थांमध्येही तिचा उपयोग होत आहे. मूळचे संस्कार जात नाहीत, त्यांना नवीन रूप द्यावे लागते.

आपल्या देशाच्या परंपरेमध्ये संस्काराची कल्पना आहे. फार पूर्वी ४८ संस्कारांची परंपरा होती. नंतर ती संख्या १६ वर आली. आता बऱ्याच जणांच्या बाबतीत ही संस्काराची संख्या तीनच्याही खाली आली आहे. एक-एक संस्कार विसरून जाणं म्हणजे परंपरेचा एकएक धागा तुटणं. सर्व संस्कार लुप्त होणं म्हणजे

परंपरेतील सर्व धागे विस्कळीत होणं! परंपरेच्या सर्व धाग्यांची तुटलेल्या समाजामध्ये कॅन्सरप्रमाणे कशीही वाढ होते.

समाज निरोगी राहायचा असेल, तर जुने धागे टिकविले पाहिजेत किंवा बळकट केले पाहिजेत. नाहीतर नवे धागे, नव्या परंपरा सुरू केल्या पाहिजेत. मुंज, विवाह, अंत्यसंस्कार या सर्व संस्कारांचा आज नव्याने विचार करणे क्रमप्राप्त झाले आहे. ज्ञानप्रबोधिनीत अशा अर्थपूर्ण पोथ्या तयार करण्यात आल्या आहेत. दैनंदिन उपासनेच्या पोथीत नव्या जुन्याचा सुंदर संगम झाला आहे.

एखादी नदी हजारो वर्षे वाहत असली, तर तिच्या दोन्ही तीरांवर मानवी वसाहती तयार होतात. नदी जोपर्यंत आपल्या ठरलेल्या पात्रातूनच वाहत आहे, तोपर्यंतच त्या मानवी वसाहतींचे पोषण ती करते. नदीचा प्रवाह बदलला, की काठावरच्या वसाहती उद्ध्वस्त होतात. संस्कारांची परंपरा ही सुद्धा एका नदीसारखी आहे. तिचे पात्रही टिकले पाहिजे आणि प्रवाह देखील न आटता चालू ठेवला पाहिजे. प्रवाह चालू राहण्यासाठी दरवर्षी पाऊस पडावा लागतो. त्याचप्रमाणे संस्काराची परंपरा टिकविण्यासाठी नवीन संस्कारही रचावे लागतात. आपल्या सर्व संस्कारांमध्ये एक विशेष सूत्र आहे, जे इतर देशांमध्ये नाही. हे वेगळेपण म्हणजे भारतीयपण आहे. सर्व संस्कारांमध्ये

केल्याने होत आहे रे। आधी केलेचि पाहिजे ॥

‘ॐ तत् सत्!’ हे सूत्र आहे. ॐ च्या उच्चाराने म्हणजेच परमेश्वरस्मरणाने संस्कारांची सुरुवात होते. प्रत्येक संस्कारामध्ये अग्नीला आहुती देणे असते. आहुती देताना ‘इंद्र न मम!’ असा घोष नेहमी असतो. त्याचा अर्थ ‘परमेश्वराचे आहे, माझे नाही. ‘तत् म्हणजे त्या परमेश्वरी तत्त्वाचे सर्व आहे आणि संस्काराच्या शेवटी सर्वांच्या कल्याणाची प्रार्थना केलेली

असते. सद्भाव वाढविणे, सर्वांच्या मंगलाचा भाव ठेवणे हा आपल्या संस्काराचा शेवट असतो.

संस्काराच्याद्वारे व्यक्तिजीवनाला आणि समाजजीवनाला विधायक वळण देणे म्हणजे ‘धर्मस्थापना’ अशी ज्ञान प्रबोधिनीचे संस्थापक कै. डॉ. वि.वि. पेंडसे यांची मूळ धारणा होती. ही धर्मविषयक कल्पना जर समाजात रुजायला हवी असेल तर,

संस्कारांचाही डोळसपणे विचार व्हायला हवा. त्यात आवश्यक ते बदल व्हायला हवेत. पण आपला देश यांचा विसर न पडता हे व्हायला हवे!

डॉ गिरीश बापट
संचालक, ज्ञान प्रबोधिनी
५१० सदाशिव पेठ, पुणे ३०

घर साजवटीचा सोपा मार्ग

घर सजवताना अनेक गोष्टींचा मारा आपण भिंतीवर करत असतो. कॅलेंडर/फोटो/पोस्टर/पेंटिंग/वॉल हँगिंग इत्यादी अनेक आकारातल्या वस्तूमुळे भिंत भरून जाते. यासाठी भिंतीवर लावायच्या वस्तूंची निवड करून, साजेशी रचना करून त्या लावाव्यात. यातली एखादी साजेशी वस्तू आपणही बनवू शकता आणि घराच्या सौंदर्यात भर घालू शकता.

प्लास्टरची फोटो फ्रेम करू या.

- १) यासाठी आपल्या घरातल्यांचा गुप फोटो किंवा निसर्ग चित्र निवडा.
- २) हे चित्र ज्या आकाराचे असेल त्या पेक्षा थोडी मोठी थाळी घ्या. (थाळी आईच्या परवानगीने घ्या.)
- ३) या थाळीत ओतायचे प्लास्टरचे मिश्रण तयार करायचे. याचप्रमाणे -

- १) थाळी पूर्ण भरेल एवढे पाणी घ्या.
- २) थाळी पूर्ण सपाट भरेल एवढे प्लास्टर घ्या.
- ३) एका भांड्यात वर घेतलेले पाणी ओता व त्यात वर घेतलेले प्लास्टर हळूहळू घालून मिश्रण हलवून एकजीव करून घ्या. आणि लगेच
- ४) तयार केलेले मिश्रण निवडलेल्या थाळीत ओता.
- ५) सपाट थाळीत भरलेल्या प्लास्टरमध्ये चित्रात दाखवल्याप्रमाणे दोरीची दोन टोके लास्टरमध्ये बुडतील अशी ठेवा. (दोरीचा वळवलेला भाग थाळीच्या बाहेर काढा.)

अशा रीतीने ही क्रिया पूर्ण झाली. आता ही थाळी उन्हामध्ये १ दिवस ठेवा. प्लास्टर पूर्ण वाळल्यावर थाळी उघडी करून त्यात तयार झालेली प्लास्टरची प्लेट बाहेर काढा आणि तुम्ही निवडलेला फोटो/चित्र त्या थाळीच्या पेक्षा लहान आकारात कापून घ्या व तयार झालेल्या प्लेटच्या मधोमध चिकटवा. फ्रेम भिंतीवर लावायला तयार झाली.

- श्री. सतीश देशपांडे
३८, आशीर्वाद, सावरकर नगर,
माणिकबाग, सिंगड रस्ता, पुणे ५१

गाळूनिया भाळीचे मोती, हरीकृपेचे मळे उगवती । जलदापरी येऊनिया जाती, तेथे कर माझे जुळती.

सरमिसळ

शब्दकोडे

- स्वाती ढेकणे

तुम्हाला माहीत आहे का?

१. कॅरेट म्हणजे काय? १४ कॅरेट सोने म्हणजे काय?
२. 'प्लिमसोल' रेषा म्हणजे काय?
३. ५ रु. च्या नोटेवर त्या नोटेची किंमत कोणकोणत्या भाषांमधून लिहिलेली असते, ते क्रमानुसार लिहून पाठवा. तसेच तोच मजकूर देवनागरी लिपीत त्याचक्रमाने लिहून पाठवा.
४. 'पदार्थ शिजतो' म्हणजे नेमके काय होते?
५. आपल्या बोटाना जखम झाली तरी बोटाने ठसे बदलत का नाहीत?
६. 'आरोरा' हा प्रकाशाचा एक अद्भूत खेळ आहे. हा पृथ्वीवरील कोणत्या भागात दिसतो आणि त्याचे स्वरूप काय असते?
७. गुळगुळीत कागद पाण्यात बुडवून नंतर वाळवला तर त्याला सुरकुत्या का पडतात?
- १० डिसेंबरपर्यंत या प्रश्नांची उत्तरे 'छात्र प्रबोधन'च्या पत्त्यावर पाठवा. अचूक उत्तरांना खास बक्षिसे.

खालील चित्रांमध्ये प्रत्येक चित्रात एक महत्त्वाची चूक आहे. तुम्ही ती चूक शोधून काढा.

१	२		३		४	५
६					७	
		८		९		
१०				११		
						१२
	१३				१४	
१५				१६		

आडवे शब्द

- १) ज्ञानेश्वरांचे गुरू २) पंजाबमध्ये वारकरी सांप्रदायाचा प्रसार करणारे संत.
- ६) दुःखाने विद्ध झालेला. ७) शंभर.
- ८) मर्कट, वानर.
- १०) वस्तुचे गुरुत्वाकर्षणीय मोजमाप.
- ११) नागाचे डोके.
- १३) जन्मापासून दृष्टी नसलेला.
- १४) पाऊसधारा. १५) नमस्कार.
- १६) चिकटविण्याचा पदार्थ, योग्य, चांगले.

उभे शब्द

- १) जवळचा, आप्तस्वकीय.
- २) पाऊस
- ३) शिखांचे धर्मसंस्थापक
- ४) राष्ट्र ५) हिंदीमध्ये देश.
- ८) मोठ्यांचा केलेला गौरव
- ९) फाल्गुनात वापरात येणारे वाद्य
- १२) लोखंडाचे सोने करणारी कल्पित वस्तू
- १३) धंद्यातील बस्तान.
- १४) मोत्याची माळ अथवा एक पदर.

शब्दकोडी सोडविण्यात मजा असतेच. पण ती तयार करण्यात अधिक मजा असते. सुट्टीत नावीन्यपूर्ण डोकेबाज शब्दकोडी तयार करून आमच्याकडे पाठवा.

चल उडुनि पाखरा, पाहा जरा किती रम्य पसरली वसुंधरा !!

हसा पण हळूच!

शिक्षक : बर्फाचा वाक्यात
उपयोग करा.

एक विद्यार्थी : पाणी गार आहे.

शिक्षक : पण या वाक्यात बर्फ
कुठे आहे?

विद्यार्थी : तो विरघळून गेला
आहे.

एका प्रवाशाने बस कंडक्टरला
विचारले की, तुम्ही अनुभवी व्यक्ती
आहात. तर मला असं सांगा की
चालत्या बसमधून कुठल्या वेळेस
उतरायचे.”

कंडक्टरने जरा विचार केला आणि
सांगितले, “जेव्हा हॉस्पिटल जवळ
असेल तेव्हा.”

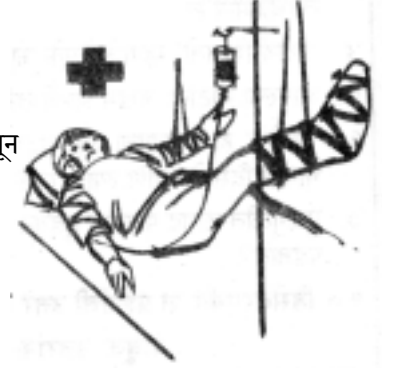
(ग्राहक आणि दुकानातल्या पोराला
भांडताना पाहून)

मालक : गोप्या, लक्षात ठेव. ग्राहक
कायम बरोबरच असतो. म्हणून
साहेबांशी वाद घालू नकोस.

गोप्या : ठीक आहे मालक.

मालक : बरं, काय म्हणतायंत साहेब?

गोप्या : ते फक्त म्हणतायंत की
तुझा मालक मूर्ख आहे.

उठ माझ्या जीवा, काम पडलं अमाप, काम करता करता, देख देवाजीचं रूप.

गाढव बोलले घोड्याला....
 “शहाणे म्हणतात वेड्याला
 आता माझेच पाहा ना...
 गाढव म्हणतात मला सगळे
 माझे तेच नाव आहे
 आत-बाहेर नाही वेगळे
 पण माणूस चुकला तर
 त्याला माझे देतात नाव
 हा प्रकार वेड्यासारखाच
 झाला किनै सांगा राव
 म्हणून म्हणतो घोडेदादा
 लाथ मारून पाहा जग
 तुम्हालाही घोडचुकीचा
 बट्टा नाही लागणार मग!”

पंखावरती पाऊस घेत
 चिमणा बोलला चिमणीला
 “झाडावरचा खोपा आपला
 मुळीच नाही ओला झाला”
 चिमणी वदली “चिमण्या, तुझ्या
 लक्षात कसे नाही आले
 बुडते घर बघण्यासाठी
 झाड नाही माणसाळलेले!”

खिल्ली

गाय म्हणाली कुत्र्याला...
 “पाय फुटतात भित्र्याला
 आपण पाळीव प्राणी किनै
 जगत राहावे शांतपणे
 उगाच जीभ बाहेर काढून
 भुंकू नये सारखे...
 मालकवाले आहोत म्हटलं
 नाहीत कुणी पोरके
 घराघरात माणसे रोज
 बसतात की भुंकत
 आपण आपली लाळ पाहून
 खुशाल जावे थुंकत!”

गिधाड म्हणाले वटवाघळ्यास
 “तू तर माझा दोस्तच खास
 एक गुपित सांग राजा
 उलटे पाहण्यात काय मजा?”
 वटवाघळ्याने हसून म्हटले...
 “तुझ्यासारखे भाग्य कुठले
 माणसे उलट्या काळजाची
 उलटेच होऊन बघणे बरे
 तुझ्यासारखे मेलेल्यावर
 ताव मारणे नव्हे खरे!”

कल्याण इनामदार

३९/२/अर्चना सोसायटी
 सी-२७, एरंडवणे, पुणे ३८

जेव्हा जेव्हा माझे मन लाटांवरती, तेव्हा तेव्हा उडून मी पार जातो नभातीरी

ग्रामीण संस्कृतीची श्रीमंती अन्
अज्ञान- दारिद्र्याचा अंधःकार या
दोन विरुद्ध वातावरणात वाढणाऱ्या
खेड्यातील छोट्या दोस्तांना समजून
घ्यायला हवं, त्यासाठी 'जाऊ जरा
खेड्याकडे...'

ग्रामीण - आदिवासी मुलामुलींना
आत्मविश्वास मिळवून देणारं अन्
त्यांना आत्मसन्मानानं जगायला
शिकविणारं शिक्षण देण्यासाठी
रत्नागिरी जिल्ह्यातील दापोली
जवळील चिखलगाव या आदिवासी
खेड्यात रेणूताई दांडेकर स्वतःला
झोकून देऊन एक शाळा व काही
प्रकल्प चालविण्यात दंग आहेत. या
कार्यावरील त्यांच्या निष्ठेतून अन्
तळमळीतून उत्कटपणे शब्दबद्ध
झालेले हे आव्हान- 'जाऊ जरा
खेड्याकडे...'

आपण राहत कुठेही असलो, तरी
आपल्या सगळ्यांच्याच मनांत एक
खेडं असतं, तुमचं मूळ गाव
कुठलं? या प्रश्नाचं उत्तर देताना कधी
कधी आपण न पाहिलेलं खेडं त्याचं
नाव सांगून टाकतो. आई बाबा
सांगतात आपण मूळ या
गावाचे. आता मात्र कित्येक वर्षे इथं
शहरात राहतोय. लहानपणी
कवितेतून खेड्यातल्या निसर्गाचं चित्र
मनात तयार होतं. काय काय येतं
मनात? किंवा आपण असं विचारू
या, खेडेगाव म्हटलं की काय काय
आठवतं? सूर्योदय होतोय हिरवीगार
शेतं आहेत, नदी वाहते आहे.
झोपड्यांसारखी घरं आहेत, गाईगुरं
रानात चरत आहेत, शेतकरी दिसतो
आहे, पक्षी उडताहेत... कागदावरही

जाऊ जरा खेड्याकडे

- रेणू दांडेकर

Coming together is a beginning, keeping together is a progress, working together is a success.

हेच चित्र काढतो आपण. एकूणच आपल्या मनात असं एक खेडं घर करून असतं. पण वास्तवात कसं आहे हे खेडं? कशी आहेत तिथली मुलं? ही ओळख आपल्या आपल्या पद्धतीने प्रत्येकाने करून घ्यायला हवी.

महात्मा गांधींचे चरित्र आपण वाचतो, अभ्यासतो, त्यावर भाषण करतो.ते भारतातल्या खेड्यात जाऊन पोहचले. प्रत्येकाला ते आपलेसे वाटले. खेड्यापासून शहरापर्यंत सगळा समाज त्यांनी ढवळून काढला. नवनवीन नेतृत्वाचं नवनीत वर आलं. त्याचं वैशिष्ट्य यात आहे. त्याआधी ही परंपरा घालून दिली ज्ञानदेवांनी. सगळ्यांना 'ज्ञानदेव' माझा- आपला वाटला, माऊली वाटला,

एखादं गणित सोडवायचं असेल तर, आपण एखादी पद्धत वापरतो. माणसांशी वागायची, गावाशी संपर्क साधायची अशी पद्धती असेल का? मला वाटतं प्रत्येकानं ही पद्धत स्वतः शोधू या.

रोज तुमची आई तुम्हांला शाळेतून आलात, की शाळेची खबरबात विचारते. खेळाचा युनिफॉर्म, व्यायामाचा युनिफॉर्म, शाळेचा युनिफॉर्म असे युनिफॉर्मचेच कितीतरी प्रकार तुम्ही वापरता. चपलांचेही तेवढेच जोड असतात. वह्या पुस्तके मागणी झाली की तयार असतात.या गोष्टींच्या बाबतीत खरंच आपण खूप सुखी आहात.

केवढी तरी मोठी इमारत असते शाळेची! यातून तुम्ही घडता. बागेतल्या फुलांची सगळेच काळजी

घेतात, सगळे त्यांना बघतात, सगळे त्या फुलापर्यंत जाऊन पोहोचतात. हे सर्व, मित्रांनो तुमच्या जवळ आहे. याचा लक्षपूर्वक विचार केलाय का तुम्ही? जे आहे त्याचा वेगळा विचार करायचा हेच विसरतो आपण! दिवसा एक तास डोळे बंद ठेवून काम करायचं. जमेल? जमेलही कदाचित. कारण तुम्ही छोटे दोस्त जिद्दी असता. पण एक मात्र नक्की, तेव्हाच कळेल डोळे किती महत्त्वाचे असतात ते! तसंच परिसराचं आहे. त्यासाठीच तर हा परिसर अभ्यास आहे.

सगळ्यांना हे भाग्य कुटून! आपल्यासारख्या मित्रांकडे काही नाही, तरी ती कशी मोठी होतात! हा प्रश्न मला नेहमी माझ्या अवतीभवती मुलं पाहून पडतो. अशा बिकट परिस्थितीत राहून ही मुलं जगतात! रानफुलांसारखी उमलतात, फुलतात! फक्त आपल्याला त्यासाठी रानावनात जावं लागतं... ही वाट मातीची असते. अवघडही असते. काटेही टोचतात.

माणसं तेवढ्या भाषा. परिसर तेवढ्या भाषा. इथंच आपण थांबतो. जी आपली मातृभाषा नाही, त्या भाषेचा वापर आपण मनातलं व्यक्त करण्यासाठी करतो का? केला तरी समाधान नाही वाटत. शिवाय 'शहरातील' हा पहिला शिकका, 'चांगल्या घरातील' हा दुसरा शिकका, 'शिकलेला पालक' हा तिसरा शिकका. या अशा अनेक समजांमुळे खेड्यातल्या मुलांपासून आपण दूर जातो, एकमेकांना आपलेसे वाटत नाही. आपल्या

कपड्यांना घड्या असतात, आपण पावसात जाऊ शकत नाही; चिखलात आपल्याला नाचता येत नाही; पाखरांचं जगणं- गाणं प्रत्यक्षात अनुभवता येत नाही;खळखळत्या खोल डोहाच्या नदीत आलं मनात की तेथे उडी टाकू शकत नाहीत. ही बंधने असतात आपल्यावर! आणि हो याचा अर्थ असा नाही चला कपडे मातीत मळवा, पावसात भिजवा वगैरे... अर्थ एवढाच की, असंही आपल्या दोस्ताचं मस्त जगणं असतं. हे समजून घ्यायचं. जे आपण पुस्तकात जगतो ते ही मुलं रोज क्षणाक्षणाला जगतात. शेवटी कागद नि कागदावरचे शब्द कृत्रिमच नाही का?

एकदा एक मुंबईचा मुलगा आमच्या शाळेत आला होता. गाडीतून उतरला. धावायला लागला. चपला उडवून दिल्या. नाकपुड्या उडवायला लागला, शेपटी उंचवून आनंदाने धावणाऱ्या खोंडासारखा.. 'अरे काय झालंय काय' ... अगं, किती मोकळं मोकळं आकाश दिसतंय ... घाण वास येत नाहीये... मोकळं मोकळं वाटतंय... दोघांनाही असंच तर वाटायला हवं.हे अनुभवता यायला हवं.

दोरांचं चामडं काढून विकायचा धंदा करणाऱ्या वडिलांची एक मुलगी होती.शाळेचं नाव काढलं की वडील अक्षरशः तिला तुडवायचे. ही मुलगी परीक्षेला जाताना खोटंच गुरं आणायला जातेय' असं सांगून जायची. 'हव्यात कशाला परीक्षा... अभ्यास ...' दप्तर फेकून घायचे... पाटीचे अधिकच तुकडे व्हायचे...

कल्याणार्थ करास जोडुनी पुढे सृष्टी उभी ही जरी,आम्ही मात्र तमात चाचपडतो संपन्न या भूवरी!

यातही ती वेगळीच घडली...

अभिनंदन सोडाच, पण पास झाली तर वडिलांनी शिव्या घायला सुरुवात केली.. आहे ना वेगळं... कल्पनेतही नसणारं चित्र!

टी.व्ही वर आपण 'बालमजूरी नको अशी जाहिरात वाचतो - पाहतो. मित्रांनो, त्यापेक्षा विचित्र कामं मुलांना सांगितली जातात. कधी कधी मग मुलं आपण शाळेत जातोय, अभ्यास आहे असं सांगून पालकांना फसवतात. बरेच वेळा आई फक्त सही करण्याइतकीच साक्षर असते. वडिलांना आपलं मुल कितवीत शिकतंय हेही कुठं माहीत असतं? मुलगा कसला तरी अभ्यास करतोय, अभ्यास करतोय की इतरच काही वाचतोय, हेही त्या बिचाऱ्यांना समजत नसतं. त्यामुळे दमण्याचा आव आणणाऱ्या त्या मुलाला ते काही काम सांगत नाहीत..

खेड्यातल्या पालकांचीही तुमच्या शहरातल्या पालकांसारखी तक्रार असते. मुलं ऐकत नाहीत. अभ्यास करीत नाहीत. नुसती खेळतात, टीव्ही बघतात. फक्त इथे, खेड्यात त्यांची आई त्यांना काहीच म्हणत नाही. आईला आपलं मूल शिकून मोठं व्हावं असं वाटतं. पण म्हणजे काय? हे तिला ठाऊक नसतं!

दिवसभर रानात काम करून आई आलेली असते. डोक्यावर लाकूडफाटी घेऊन येणाऱ्या आईचीही अवस्था लाकडासारखीच असते. वडील मजुरीहून येताना शुद्ध हरपून येतात. जागा थोडी आणि माणसं खूप असतात. चुलीचा धूर घुसमटत असतो. विजेचा दिवा

असतो, पण अगदी मंद. अशा या घरांची संख्या जास्त आहे. सगळ्यांचं करता करता आईची एवढी दमछाक झालेली असते, की ती मुलाला काय विचारणार तुझा अभ्यास किती झाला, नि शाळेत काय शिकवलं? पुरेशी पुस्तकं कोठे असतात! आईचं मुलावर खूप प्रेम असतं, माया असते पण ती आंधळी. परिस्थितीने अश्रू गाळणारे डोळे मुलाबद्दल स्वप्नही पाहतात. मित्रांनो, खेड्यातल्या गरीब मुलाचं चित्र असं असलं, तरी मुलं खूप जिद्दी असतात. अशाही खडतर परिस्थितीत जगण्यासाठी धडपडतात. मुलं फार हुशार असतात. नीटनेटकं लिहितात. कार्हीची हस्ताक्षरं उत्तम असतात. कुणी तरी बनण्याची स्वप्नही तीही पाहत असतात. कधी कधी आपणच त्यांना समजून घ्यायला कमी पडतो.

या मुलांना 'आपण खेड्यातली मुलं' म्हणून संकोच वाटतो, न्यूनगंड असतो, भीती असते. ती खूप धीट

असतात. जनावरांना अजिबात भीत नाहीत, लहान मुलंही अगदी सहज दगडानं साप विंचू मारतात. खूप दूरपर्यंत सहज चालत जातात. कधी उंच झाडावर माकडासारखी चढत जातील. पावसात चिंब भिजतील. नदीत मजेने पोहतील. ते स्वतः शिकतात या सर्व गोष्टी. शाळेत गेलं काय नि न गेलं काय सारखंच!

आपल्या लोककला जपल्या जातात त्या यांच्याकडूनच. कितीतरी लोककथा, लोकगीते, लोकनृत्य, त्यांची तयार असतात. त्यांची ती यात आत्ममग्न असतात.

गावागावात मळे असतात. मुलं छोटी नाटकं बसवितात. पावडर नसली तर, राख लावतील. आहे त्या रंगानं रंगरंगोटी करतील. पालकही कौतुकानं बघतात. हे सारं एका निसर्गाच्या साक्षीनं घडत असतं. पाना- फुलांची खूप माहिती असते. तुमच्या या मित्रांना! एकदा मला आठवतंय- या मित्रांना अभ्यास

तहानल्या पाणी । भुकेजल्या अन्न । हेचि परब्रम्ह व्हावे आम्हा ॥

दिला “तुम्हाला माहित असणाऱ्या वनस्पती, त्यांची माहिती त्याचे उपयोग प्रत्येकानं जमा करायचे.” असा काही आपलं रोजचं जीवन हा अभ्यासाचा विषय होईल यांची त्यांना जाणीवही नव्हती. त्यावेळी कितीतरी माहिती जमा झाली. वनस्पतीजन्य औषधांचा वापर कमी होत चाललाय. ही खंतही त्यातून व्यक्त झाली. मुर्लीची कितीतरी लोकांगीते पाठ आहेत, त्याच्या चाली सुंदर आहेत, नृत्यं खास त्यांची आहेत, त्यातला पदन्यास सरावाशिवाय यायचा नाही. हे ही लक्षात आलं.

आता आपण काय करू शकतो? आपण आनंदाचा भाग म्हणून कमीत कमी आपल्या जवळच्या खेडेगावाचं

निरीक्षण करू शकतो. एखाद्या सणाच्या दिवशी खेड्यात सहल नेऊन त्या आणि अशा अनेक सणांच्या सांस्कृतिक अभ्यास करता येतील. आपल्याला संवादाचे माध्यम शोधता येईल. काही वेळ देता येईल. विचारांची, पद्धतीची देवाणघेवाण करता येईल. पत्रमैत्री ठेवू शकतो आपण या मित्रांशी!

त्यातून मनात आलं, वाटलं, ते कसं अभिव्यक्त करायचं, याची सवय लागेल. मग खऱ्या अर्थाने आपल्या मनातल्या खेड्यात जाऊन पोहचू आपण. खेडं म्हणजे फक्त तिथला निसर्ग नाही. त्या निसर्गात राहणारी माणसं, त्यांची सुखदुःख समजून घेणं. या गोष्टीची गरज माती ओली आहे तोवरच आकार घेणाऱ्या

काळात. नंतर मग मोठं घाल्यावर खेड्यावर प्रेम असलं तरी मातीची घाण वाटते. तेथील गैरसोयीचा त्रास होतो. गावाकडील बोली भाषेनं हसू येत. तिथल्या कपड्याची लाज वाटते. यातून दरी रुंदावते.

मित्रांनो, आपल्याला हे अंतर नष्ट करायचंय. ‘पुस्तकं आणि निसर्ग’ या दोन गोष्टी असं न वाटता ‘निसर्ग म्हणजेच पुस्तक’ हा अनुभव घ्यायचाय. त्याचा हा एक मार्ग !

या गोष्टी आपण आत्ताच आपल्याशा करूयात !

रेणू दांडेकर

मु. चिखलगाव, ता.दापोली,
रत्नागिरी ४१५७१२

सत् कृती, सत्कर्म जे जे, ईश्वराचे गान ते ते । जाण त्यांची अंतरांना सर्व मी देणार आहे ।

डोकं

चाळवा...

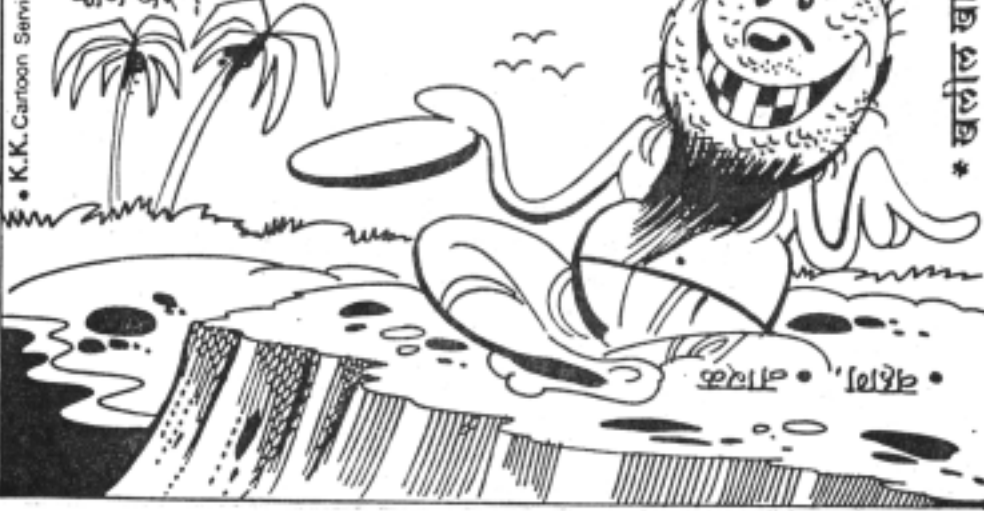

दात नाहीत पण दगड काटेकुटे खाते, पाण्याला मात्र घाबरते कुडीत जीव नाही पण आवाज करते. एकटी कधी बाहेर पडत नाही मनुष्याची साथ करते; जन्म भर सुध्दा करील; पण माणुसच कंटाळून, जबीच्या नादाने टाकून देतो. कोण बरे ही गुणी पण दुर्भागी ?

आडावर राहतो पण पक्षी नव्हे तीन डोळे पण डांकर नव्हे. बल्कलथारी पण ऋषीमुनी नव्हे. पोटात पाणी घट नव्हे की मेघ नव्हे. बाह्यांग कठोर पण अंतरंग मृदुमधुर. कोण बरे ?

• K.K. Cartoon Service JUNE • 30

* खलील खान

मरणाने विसरून भाव, ज्वाळांना भोगित जावे, मरणाने विझल्यानंतरही जगण्याचे दान करावे.

आग विझवणारे 'जीव'

- उदय भवाळकर

डास-माश्या-झुरळ-मुंगी-उंदीरही उपयुक्त !

विषारी रसायने वापरून डास, माश्या, झुरळ, मुंग्या, उंदीर तसेच झाडांवर येणाऱ्या रोग/किडीविरुद्ध गेली अनेक वर्षे आपण रासायनिक युद्ध खेळत आलो आहोत. यामुळे रसायने पचविणाऱ्या प्राण्यांच्या पिढ्या निर्माण झाल्या आणि दिवसेंदिवस अधिकाधिक विषारी रसायनांचा उपयोग करावा लागत आहे. या रसायनांना शत्रूनाशक (पेस्टिसाइड) न म्हणता जीवनाशक (बायोसाइड) म्हणणे अधिक योग्य होईल. विषाला अक्कल नसते आणि त्यामुळे संपूर्ण पर्यावरणास विषबाधा होते. मी मूळचा रसायन-अभियांत्रिकीचा माणूस. गेली काही वर्षे निसर्ग, पर्यावरण, कृषी यावर चिंतन केल्यानंतर असे लक्षात आले की मुळातच हे जीव शत्रू नव्हतेच. ते आहेत 'आग विझवणारे' कामगार. विषारी रसायनांना न जुमानता ते

आपले काम पार पाडीत असतात. जी आग विझविण्यास ते येतात, तीच आपण टाळली तर हे प्राणी येतच नाहीत आणि ती आग विझवण्यास जर आपण मदत केली तर ते लवकर जातात.

जैविक आग

आग म्हणजे आणीबाणी. वरील प्राणी जैविक आग शोधतात, दर्शवितात आणि ती आपापल्या परीने दूरही करतात. नायट्रेटचा अतिरेक ही ती जैविक आग होय.

नायट्रेट, खनिजे आणि सूर्यप्रकाशात बनविलेली साखर वापरून वनस्पती प्रोटीन बनवितात. हे प्रोटीन आपण आपल्या अननातून मिळवितो. परंतु गरजेपेक्षा जास्त नायट्रेट उरतात आणि ती आपल आरोग्यास घात ठरतात. कॅन्सर, एड्ससारखे भयानक आजार हे नायट्रेटच्या अतिरेकामुळे होतात.

अनेक परदेशी तज्ज्ञही आता ह्या विवेचनाशी सहमत होत आहेत.

जमिनीत नायट्रेटचा अतिरेक कसा होतो? शेतकरी हल्ली युरियासारखी रासायनिक खते वापरतात. त्यामुळे वनस्पतीस नायट्रेटचा अतिरेकी पुरवठा होता. हे नायट्रेट आपल्यापर्यंत पोहोचू नयेत म्हणून मग पिकांवर रोग/किडी येतात. साठवणुकीतही अन्नास जी बुरशी लागते आणि किडी, उंदरांमुळे जे नुकसान होते तेही नायट्रेटच्या अतिरेकामुळे.

या निसर्गयोजना आपण हाणून पाडण्याचा प्रयत्न केल्यामुळे असे नायट्रेटयुक्त अन्न आपण खातो आणि मग आपल्यास निरनिराळे आजार होतात. त्यात शरीरातील नायट्रेट बाहेर फेकून शरीराची शुद्धी केली जाते. साधे आजार होतात. घरातील फ्यूज जाण्याचे मूळ कारण दूर न करता तांब्याची वायर टाकून तो 'दडपल्यास' घरात आग लागू शकते किंवा खांबावरील फ्यूज जातो, तसेच आहे हे.

जमिनीतून नायट्रेटचा अतिरेकी पुरवठा जसा युरियामुळे होतो तसाच तो जमिनीवर कुजणाऱ्या कचऱ्यातूनही होऊ शकतो. हा धोका शोधण्याचा, तो दर्शविण्याचा आणि दूर करण्याचा प्रयत्न डास, माश्या, मुंग्या, झुरळ, उंदीर, कावळा, डुक्कर वगैरे प्राणी करतात.

नायट्रेट थिअरी

माणसांचे आणि इतर प्राण्यांचे

देशासाठी जन्म आमुचा, भूमातेस्तव देह पडे, मरून आम्ही जगास देऊ, अमरत्वाचे नवे धडे !

आजार, वनस्पतींवरील रोग, किडी, तसेच डेकूण, डास, माश्या, झुरळ, मुंग्या, उंदीर हे प्राणी नायट्रेटच्या अतिरेकातून येतात. एका ठिकाणी असा अतिरेक केल्यास नायट्रेट ह्या महागड्या आणि उपयुक्त घटकाचा पुरवठा इतर वनस्पतीस कमी होऊन अन्नाचे उत्पादन कमी होते. मग काही प्राणी आणि माणसांची प्रज्ञाही कमी केली पाहिजे. तीही कमी करण्याचे काम रोगराईच्या सार्थीत होते.

नायट्रेटचा घातक परिणाम मुख्यतः मेंदू, दात, केस, त्वचा, डोळे, कान इत्यादि महत्त्वाच्या अवयवांवर होतो. यातूनच 'मॅड काऊ', 'मॅड शिप', 'मॅड फिश' वगैरे आजार होतात. दररोज वर्तमानपत्राच्या मुखपृष्ठावर नजर टाकल्यास 'मॅड ह्यूमन' डिसीजचेही दर्शन घडते.

हे आजार टाळण्यासाठी निसर्गात अनेक उपाय योजना निर्मिल्या आहेत. मात्र आपण त्या मोडतो आणि संकटपरंपरा चालू होते.

परिसर-शास्त्राची तत्त्वे

परिसरशास्त्रात निरनिराळे जीव आणि त्यांचा परिसर यांचा एकत्रित अभ्यास केला जातो. या शास्त्रावर गेली २० वर्षे चिंतन आणि गेली ५ वर्षे अत्याधुनिक पुस्तकांचे वाचन चालू आहे. यातूनच काही तत्त्वे सापडली. त्यांची चर्चा करूया. यातून 'नायट्रेट थिअरी' समजण्यास सोपे होईल.

१) प्रत्येक जीवास

निसर्गचक्रात स्थान आहे.

हे तत्व कोलीनव्हॉक्स या परिसरशास्त्राज्ञाने दहा वर्षांपूर्वी मांडले. त्याप्रमाणे प्रत्येक जीवास

म्हणजे वनस्पती, प्राणी किंवा सूक्ष्मजंतूस निसर्गात एक विशिष्ट कामगिरी नेमून दिलेली असते. जेवढे काम उपलब्ध असेल तेवढी प्रजा राखून प्रत्येक जीव आपले कर्तव्य बजावतो. रस्त्यावरील टॅक्सीची संख्या त्यांच्या कामावर अवलंबून असते. एखाद्या शहरात एखाद्या दिवशी भरपूर टॅक्सी आणि भरपूर इंधन उपलब्ध असूनही टॅक्सी तुरळक असू शकतात.

या तत्त्वानुसार निसर्गात दोन प्रकारचे जीव आढळतात. हळू वाढणारे जीव आपली प्रजा साधारणपणे स्थिर राखतात. त्यांना नेहमीच काम असते. याउलट, ज्या जीवांस अचानक काम निर्माण होते ते जीव अचानक आपली प्रजा वाढवितात आणि ते काम करतात. या दुसऱ्या वर्गातील जीव बहुधा 'आग विझवणारे' असतात. आग नसताना ते आपली प्रजा कमी ठेवतात.

डास, माशी, झुरळ, उंदीर, मुंगी, रोगजंतू वगैरे जीव अचानक का वाढतात आणि अचानक कमीही का होतात? ते आता लक्षात येईल. माणसास आपली प्रजा दुप्पट करण्यास वीस वर्षे लागतात. रोगजंतू अगदी तासाभरातही दुप्पट होतात. उंदीर महिन्यात दुप्पट होतात तरीही काही ठिकाणी काही वेळाच उंदरांचा सुळसुळाट होतो. त्यावेळची परिस्थिती नीट तपासाल्यास आपणास उंदराचे कार्य समजेल.

२) धोका दर्शविणारे जीव उपद्रवी असतात.

जे जीव आपणास उपद्रव देतात ते केवळ धोका दर्शवित असतात.

धोक्याची घंटा कर्कशच हवी. धोक्याचा रंग लालच हवा. धोक्याचा वास दुर्गंधीच हवा. आपल्या स्वयंपाकाच्या गॅसला मूळ वास नसतो. गळती लक्षात यावी म्हणून त्यात घाणेरडी रसायने मिसळतात. येथे सुगंध वापरून चालणार नाही.

या तत्त्वानुसार डास, माश्या, झुरळ, मुंगी, उंदीर, रोगजंतू हे केवळ धोका दर्शविण्याचे कर्तव्य म्हणून उपद्रव निर्माण करतात. या प्राण्यांना मारणे म्हणजे कापण्यासारखे आहे. त्यामुळे घंटीचा उपद्रव कमी होईल. मूळ धोका मात्र वाढतच जाईल.

३) भक्षक हे भक्ष्याची कार्यक्षमता वाढवितात.

साप (भक्षक) हा अकार्यक्षम उंदीर (भक्ष्य) खाऊन उंदरांची काम करण्याची क्षमता वाढवितो. १ साप साधारणपणे १० उंदरांचे सैन्य कायम राखतो. साप नसल्यास उंदरांची संख्या २० होईल. परंतु त्यांची कार्यक्षमता कमी होईल. अकार्यक्षम उंदरांचा सुळसुळाट कमी करण्याचे काम साप करतात.

४) हिरवा रंग जमिनीस शोभतो, पाण्यास नव्हे.

पृथ्वीवरील बहुतेक अन्नोत्पादन जमिनीवर होते. जमीन ही हिरवी असावी. पाणी मात्र निळेच असावे. ते हिरवे असणे हे प्रदूषण दर्शविते.

सर्व सेंद्रिय कचरा हा जमिनीस पसरून द्यावा. पाण्यात कुठलाही कचरा जाऊ देऊ नये. जगात (माणूस सोडून) कुठलाच प्राणी पाण्याचे साठे घाण करित नाही. मासे, कोळंबी, कासव वगैरे प्राणी तर पाणी शुद्ध करतात. हेच काम वाढले तर डास आणि जलपर्णी वाढतात. आपणच

देख शहीदोंकी कुर्बानी अपना दिल भी बोला, मेरा रंग दे बसंती चोला।।

जर पाण्यात घाण टाकली नाही तर डास, जलपर्णी होण्याचा प्रश्नच येत नाही.

५) परिसरशास्त्रात तत्त्वज्ञान महत्वाचे.

हल्ली रोगजंतू नष्ट करण्यासाठी अमेरिकेत मुद्दाम माशीच्या अळ्या वापरतात. तेथे अँटिबायोटिक्स आता काम करेनाशी झाली आहेत.

इतके दिवस आपण माशी रोगांचा प्रसार करते या भ्रमात होतो. जी माशी १००० रोगजंतूवर नियंत्रण ठेवून १० रोगजंतू शिल्लक ठेवते ती नक्कीच उपयुक्त आहे. मग तिच्या पायास एखादा रोगजंतू चिकटलेला मिळाला तरी! आग विझविणाऱ्या कामगारांच्या कपड्यासही काजळी लागलेली असते, म्हणून त्यांनी आग

लावली असे म्हणावे का?

वरील विवेचनावरून निसर्गाकडे बघण्याची दृष्टी बदलण्यास मदत होईल अशी खात्री आहे.

उदय भवाळकर,
पद्म पार्क, पद्मावती,
पुणे - ४११००९.

‘छात्र प्रबोधन’ संबंधात थोरांचे अभिप्राय

* छात्रांच्या समग्र व्यक्तिमत्त्वाचा विकास ज्यातून घडायला मदत होईल, असे विविधांगी साहित्य प्रकाशित करणाऱ्या ‘छात्र प्रबोधन’चे दूरदर्शित अनन्य साधारण आहे.

- डॉ. हे. वि. इनामदार

* आपल्या या छोट्या मासिकात विज्ञान, इतिहास, क्रीडा, थोर पुरुषांचा परिचय, संगणक, हस्तकौशल्य वगैरे विषयांवर फार उद्बोधक माहिती येते. मुलांना अभ्यासाबाबत देखील उपयुक्त सुचना देता.

- गंगाधर गाडगीळ

* ‘छात्र प्रबोधन’मधील मजकूर आनंदाने वाचतो. असा वाचनानंद देणारी मासिकेही आता मराठीत दुर्मिळ होत चालली आहेत.

- व्यंकटेश माडगूळकर

* छात्र प्रबोधन खरोरच प्रशंसापात्र आहे. १२ ते १६ या वयाच्या विद्यार्थ्यांना रंजवील आणि जागृत ठेवील असे त्याचे स्वरूप आहे. समाजात भेडसावत असलेले काही प्रश्न सोप्या रितीने मुलांपुढे मांडावे का? जे आजूबाजूला घडते त्यावर त्यांना मुलांपुढे मांडावे का? जे आजूबाजूला घडते त्यावर त्यांना विचाराला नेटकी दिशा दिसावी असा प्रयत्न करता येईल का?

- संजीवनी मराठे

* प्रत्येक अंक उद्दिष्टनिष्ठ व तरीही आकर्षक काढण्यात आपण यश मिळविले आहे. अशी मासिके नियमाने चालविणे हे अलीकडच्या काळात खरे साहसच मानले जाईल.

- प्रा. राम शेवाळकर

* ११ ते १५ वयोगटातील मुलांना ज्ञानाची म्हणजे ज्ञानसंपादनाची प्रेरणा देण्याची शक्ती मासिकात आहे. संस्कार व उपक्रमशीलता या गुणांना प्रोत्साहन देण्याचे धोरण स्वागताह आहे. विशिष्टतः मुलांचे अनुभव परिणामकारक वाटतात. पण विनोदाचे प्रमाण खूप कमी आहे. त्याचाही संस्कार मुलांवर असावा असे वाटते.

- वसंत सबनीस

* ज्ञान आणि विज्ञान यांचा सुखदरम्य प्रकाशच आपण मुलांच्या हाती देता; त्यामुळ मुलांच्या मनाचं बुद्धीचं सहज प्रबोधन होतं आणि तत्वज्ञ यांच्या प्रसन्न, उत्साहात संगतीत मुलं मोकळ्या मनानं, नवनवं ज्ञान मिळविण्याच्या मार्गं लागतात.

- डॉ. व. दि. कुलकर्णी

* छात्रांसाठी इतके उपयुक्त, संस्कारदायी व प्रेरक नियतकालिक अन्यत्र आढळत नाही. मनोरंजनाबरोबर प्रबोधन व राष्ट्रविचार ही या मासिकाची ठळक वैशिष्ट्ये मला जाणवली. कोकणातील माझ्या गावच्या विद्यार्थ्यांसाठी मी हे मासिक वाचून झाल्यावर पाठवतो व ते केव्हा मिळेल याची मुल फार वाट पाहात असतात.

- मधु मंगेश कर्णिक

* अंकाच्या मजकुरात पुरेशी विविधता आहे. लेखकांना काही तरी सांगायचे आहे. प्रबोधनाबरोबर आत्मप्रबोधनाचाही लाभ त्यांना होईल. विविध पृष्ठांच्या खाली जी वचने दिली आहेत ती उद्बोधक आहेत. निवड चांगली आहे.

- यदुनाथ थत्ते

“बायो, आज साळा नाय न्हवं?” भाशा धनगरानं पहारीनं नेम काढता काढता हटकलं.

कार्तिकाच्या पौर्णिमेला चंद्र कृत्तिकांना ओलांडून गेला होता. सूर्यदेखील स्वार्तीतून पुढं सरकला होता. आता पाऊस तोंड घेऊन गेल्यात जमा होता. आता शेरडांना वाड्याबाहेर काढायला हवं होतं. तो वाड्यासमोरच्या मळीत शेरडांसाठी पक्क कुंपण करण्यात गुंतला होता.

आज बाबूलला शाळा नव्हती; पण दहावीचा क्लास होता. भाशाची बायको तानी आणि भावजय पारु; कणगरं, करिंदे, अळवाचे कंद, चिनी असे कंद घेऊन बाजाराला जाणार होत्या. गावची जत्रा जवळ येत होती. त्यांना कपडा घ्यायचा होता. तानीनं दोन शेर तूपदेखील जमा केलं होतं.

वाधीण

बायो

- हरिहर आठलेकर

आज 'बायो'च्या शाळेला सुट्टी होती. शेरडांना रानात न्यायला कुणीच मोकळं नव्हतं. झब्रा आणि सांब्रा कुत्र्यांच्या जोडीसह बायो रानात निघाली. ती यंदाच पाचवीत गेली होती. तसं तिला रानात भटकायला आवडत होतंच. रानात फिरताना खूप गोष्टी कळत. पाखरांची घरटी कुठं असतात? वाघ कुठं राहातो? झालंच तर रानमेवेही मिळायचे.

भाशानं दावणीतून सगळ्या बोकडांना मोकळं केलं. तशी ती दुडक्या चालीनं वाटेला लागली. बायो त्यांच्यामागे निघाली; पण आजचा दिवस काही वेगळाच होता...

“म्यां एकलीच जाऊ ?” बायोनं बापाला हटकलं.

“त काय झालां ? तू हो म्होरं! म्या गाठतो तूज बंड्याच्या सड्यावर. झब्रा नि सांब्रा आसतील संगतीला.”

अमृताचा शिडकाव केला कसा पावसाने, वठलेल्या बुंध्यांना आली पाहा फुले पाने.

‘तू मातर येस हां -’ म्हणत तिं कंबर बांधलीसुद्धा ! पटकूर आणि काठी उचलली. तसं तिला बोकड घेऊन रानात भटकायला आवडतच होतं. ती यंदाच पाचवीत गेली होती. कधीतरी सुट्टीच्या दिवशी काकीबरोबरच ती रानात जाई. रानात फिरताना खूप गोष्टी कळत. पाखरांची घरटी कुठं असतात? वाघ कुठं राहतो? रानडुकरीण आपल्या पिलांचा कळप घेऊन कशी जाते इत्यादी. रानमेवेही मिळायचे. आताशा दिवसात बिब्ब्याची बोंडं पिकायला लागली होती. गोड गोड हसोळी, तोरणं चोखायला मिळत.

सगळ्यांनी न्याहारीला नाचणीची भाकरी दह्याशी खाल्ली होती. भरपूर पेजेचा निवळ पण घेतला होता. सकाळचा दहाचा सुमार होता. भाशानं दावणीतून सगळ्या बोकडांना मोकळं केलं, तशी ती दुडक्या चालीनं वाटेला लागली. झंब्या आणि सांब्याही पुढं झाले. कुत्र्यांची सोबत नसेल तर धनगरांचं काही खरं नाही. रानात झाळी-झाळीतून कोण कुठं कसा दबा धरून असेल सांगता नाही यायचं. बोकडांवर तर वाघाची सारखी नजर. कोल्हे आणि तरसांचाही भरवसा नसतो. लहानसं कोकरू आटोक्यात आलं तर ससाण्याचंही फावतं. अगदी डोळ्यांत तेल घालून राखण करावी लागते.

भाशाची ही झंब्या-सांब्याची जोडी मोठी चपळ होती. चांगला आटकीचा रानडुक्कर तावडीत मिळाला आणि जोडीनं दोघे असले तर त्याला लोळवायला मागं सरत नसत. शिकारी रान काढायला गेले

की त्यांना मुदाम भाशाकडून मागून नेत. ते सोबतीला असल्यामुळं बाबा येईपर्यंत बायोला धीर होता.

एका ठिकाणी सावलीत चरतील तर ती बोकडं कसली? आणि सरळ वाटेनं चालणंही त्यांना जमत नाही आणि ती काय थोडी होती? पाच खंडी म्हणजे शंभर तरी होती. त्यातली रत्नी शेळी बायोची खूप आवडती होती. बायो पाच-सहा वर्षांची होती तेव्हा ते कोकरू होतं. खूप बागडायचं आणि त्याच्याबरोबर खेळण्यात बायोलापण मजा वाटायची. दुसरं म्हणजे बायोपण रत्नीच्या आयशीच्या दुधावरच पोसली होती. रत्नी आता गाभण होती.

बोकडं काही रोज एकाच दिशेनं चरायला जात नाहीत. रोज ती वेगवेगळ्या दिशांनी आणि वेगवेगळ्या रानांतून जातात. त्यांच्या वाटा आणि सवयीसुद्धा बायोला माहीत झाल्या होत्या. प्रथम बंड्या डोंगराच्या माथ्यावर पोचलं की त्यांची वाट बदलणार होती.

वेतोऱ्यात बंड्या डोंगराचा माथा म्हणजे मोठा अजबच प्रकार होता. माथ्यावर उभं राहिलं की तेंडोली, केळूस, माड्याच्या वाडीचे डोंगर दिसायचे. दुसऱ्या बाजूनं अशीच एक डोंगरांची ओळ वालावलीच्या कुपीला जाऊन भिडली होती. खालच्या अंगानं सपाटीला वेंगुल्य्यातून कुडाळकडे जाणारी सडक थेट गवळदेवाच्या माळावर कुडाळला भिडायला गेलेली दिसे. बायोला तिथून वळणं घेत जाणारी एस.टी.ची बस बघत राहायला आवडे. मागच्या बाजूनं दाभोली, खानोलीचे डोंगर आणि मातोंडचा

उंच डोंगर त्या सर्वांवर पहारा करीत राहिलाय असं वाटे आणि पूर्वेकडे सावंतवाडीचा नरेंद्र डोंगर अगदी सह्याद्रीला चिकटून आहे असा दिसे आणि हे सगळे डोंगर जंगलानं भरलेले होते. कुठंतरी चांगलं घनदाट जंगल होतं. बंड्याच्या उजव्या कुशीला खडेसल म्हणत. तिथं पोफळीच्या बागा होत्या आणि वरच्या अंगानं असंच घनदाट जंगल होतं. खडकाच्या वरच्या ढोलीत वाघाची साधारण बारमाही वस्ती असायची. वाघ भरडावर क्वचितच उतरे; पण खडेसलाच्या सड्यावरच्या पाणंदीत वर्षाला एक तरी पारडू वाघाच्या तावडीत मिळे.

खडकावरून, दरडीवरून चढत उतरत बोकडं पुढं पुढं सरकत होती. अजूनही पन्हळीतलं भरड नजरेत येत होतं. गुरांची घाटीची पाणंद संपवून बोकडं हळूहळू वरच्या टापेच्या खडकाकडे पोचली. रत्नीला जरा वेळ लागत होता; पण ती तशी मोकळ्या अंगानं चढउतार करीत पाला चाटीत होती. बायो सगळ्यांच्या मागं होती. आपला बा आता येईल म्हणून ती बोकडांना न हाकलता हळूहळूच घाटी चढत होती. ती टापेला पोचली आणि एकदा तिथून मागं वळून खाली पाहिलं. त्यांचा वाडा दिसत होता; पण भाशा कुठं दिसला नाही. तिला वाटलं तो यायला वाटेला लागला. मग ती खुशीनं जरा पुढं झाली. वर सपाट जागा होती आणि कडेनं खडकांना धरून झाळी होत्या. बोकडं चारी दिशांनी दुडदुडत झाळींना झोंबत होती आणि बायो ‘आऽआऽ

दणकट असता बाहू आमुचे, बळकट आमुचे पाय, निधडी छाती असे आमुची, उणे आम्हाला काय?

फुर्र' करीत त्यांना इशारा करीत होती.

एवढ्यात एकाएकी झंब्यांनं कान टवकारले. पुढचे पाय लांब केले. थोडीशी माती उकरली आणि तोंडानं विचित्र आवाज करीत तो एकदा भुंकला. सांब्या अगदी पुढं होता. तोही सावध झाला. बोकडंही कड्यापासून मागं वळली; पण झंब्या एकाएकी अस्वस्थ झाला. नाक फेंदारून मागच्या पायांनं फराफरा माती उकरून फेकू लागला. बायोच्या मनात कसल्यातरी धोक्याची शंका डोकावली म्हणून ती इकडे तिकडे पाहू लागली. आणि चटकन तिच्या नाकात तीव्र 'घुरटाण' शिरली.

“अगो बाय, वाघ” ती किंचाळलीच. तिंनं एकदा बोकडांना पिटाळायला 'फुर्र' केलं न केलं, तोच खालच्या झाळीतून बिबळ्या वाघानं झेप घेतली. वाघाची उडी नेमकी रत्नीवर पडली होती. बायो चांगलीच घाबरली. काय करावं हे क्षणभर कळेनाच तिला. हातापायांना कापरंही भरलं; पण हे क्षणभरच ! तिची रत्नी वाघाच्या तावडीत सापडलीय हे तिच्या लक्षात आलं.

रत्नींनं एकदा बें बें करून आकांत केला. वाघ तिचं नरडं फोडणार होता; पण शेळीही काही कमी नव्हती. ती अशी धडपडली की तिच्या चारी तंगड्या वर झाल्या. त्या फडाफडीत झाडीत पलटी घेऊन ती उठली आणि आपली अणकुचीदार शिंगं रोखून सरसावली; पण अखेरीस ती शेळीच होती आणि तो वाघ होता. त्याच्या हनुवटीला शिंग बसलं तरी त्यानं मानेच्या दिशेनं जबडा नेला होताच.

त्याच्या जबड्यात मानेच्या मागची चामडी तेवढीच आली होती. क्षणभरातच बायो सावरली आणि तिला वेगळंच अवसान चढलं. ती शिताफीनं पुढं झाली. वाघाच्या नजरेला नजर देत तिंनं एक अस्सल शिवी हासडली आणि खाली कोसळू पाहणाऱ्या रत्नीच्या मागच्या तंगड्या धरून बोंबाबोंब सुरू केली. “बाऽऽ रे बाऽ! धाव धाव बेगीबेगी. गाभण्या शेळीस वाघानं धरलानु; धावऽ”

एखादा डुक्कर किंवा तरस असता तर झंब्या-सांब्यांनी काही केलं असतं. मागून पुढून हल्ला करून त्याला चकवून हैराण केलं असतं; परंतु आता सामना होता वाघाशी. दोघेही दूर जाऊन विचित्र आवाज करीत भुंकत राहिले होते. वाघावर झेप घ्यायचं धाडस त्यांना नव्हतं.

भाशाच्या कानात आरोळी पडली आणि कुत्र्यांचं तार स्वरातलं भुंकणंही ऐकू आलं. काहीतरी विचित्र घडतंय एवढं त्याच्या लक्षात आलं. तो दांडा, पाळ, कोयता घेऊन बाहेर पडतच होता. पुन्हा बायोची हाक कानी आली, तसा तो “आलो, बायो आलोऽऽ भेव नकोऽ” करीत बंड्याच्या दिशेने धावत सुटला.

शेळी ओढायला जोर केला तर तिच्या पाठीचा खका निघणार आणि तिला वाचवणं शक्य होणार नाही एवढं बायोला समजत होतं. त्या वाघाला असं कोणी आपल्या तोंडचा घास हिसकावून घ्यायचं धाडस करील अशी कल्पनाच नव्हती. एरवी

कोणी वन्य प्राणी असता तर वाघानं आपला पवित्रा कदाचित बदलला असता. समोर आहे तो माणूसप्राणी ! पुन्हा नजरेला नजर देणारा. आणखी त्याची तोंडानं विचित्र आरडाओरड सुरू आहे. तोंडात घेतलेला घास टाकणं, हेही त्याच्या हिशेबात बसत नव्हतं.

वाघ हे मोठं सावध जनावर असतं. माणूस हे आपलं भक्ष्य नव्हे. त्याच्यापासून आपल्याला धोका मात्र असू शकतो एवढी समज वाघाला असते. शिवाय आता घास टाकून मागं गेलं तर आपला पाठलाग होणार नाही याची खात्रीही वाघाला नव्हती. तोंडात आलेलं सावजही त्याला कसं सोडवेल? वाघ फक्त जशी जबड्यात आली तशी शेळी धरून एकटक बायोकडे पाहत राहिला होता. तोंडानं घशातल्या घशात त्याची विचित्र गुरगुर सुरूच होती. मधून-मधून शेळीचं बें बें सुरू होतं. कुत्री जीव तोडून भुंकत होती. वेळ पुढं सरकत

घर असावे घरासारखे नकोत नुसत्या भिंती हात फिरावा पाठीवरुनी विरुनी जाव्या खंती ।

होती. बायोच्या हाताला आता रग लागली होती; पण खालून भाशाचा आवाज जवळ जवळ येऊ लागला, तशी ती बळ एकवटत तग धरून तशीच उभी राहिली. आता अगदी हात सुटेल असंच तिला झालं होतं. तेवढ्यात थोरल्या खडकामागून भाशा पुढं आला. ओरडत त्यानं

विचारलं,

“बायो काय झालां, काय झालं?” बायोने वाघाकडे नजर वळवली. त्यानं समोर पाहिलं ते दृश्यच भीतीदायक होतं. तेवढ्यात चारी दिशांनी राखण्यांचे आणखी कुकारे येऊ लागले. भाशानं पाळ कोयता सरसावला, चार अस्सल

शिव्या हासडल्या आणि पाळ उगारून वाघाच्या नजरेला नजर देत तो पुढं धावला, “हात्तिच्या मारी! तुज्यार वाका आलो तो....”

आता मात्र वाघाचा इलाज हरला. त्यानं शेळीवरचा जबडा दूर केला. शेळी धपकन खाली पडली आणि बायोही मागच्या मागं पडली. वाघ हळूहळू मागच्या मागं चार पावलं सरकला आणि त्यानं मोहरा फिरवला. झपकन पुढचे पंजे उंचावून झेप घेतली आणि तो त्या गच्च झाळीत शिरला. घसा घसा करीत खालच्या दिशेनं अदृश्य झाला. भाशानं बायोला उचललं आणि पोटाशी धरलं, तोवर आणखी चार माणसं तिथं पोचली.

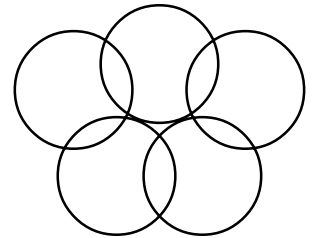
शेळीला दात लागले होते. पुढचा पाय दुखावल्यानं ती लंगडतही होती, तोवर बाबूलही तिथं पोचला. बंड्याच्या माथ्याला पडलेली ओरड पन्हळीच्या भरडावर पाऊल ठेवलं तेव्हाच त्याच्या कानी आली होती आणि घरी पोचला तर बापाला धावत जाताना त्यानं पाहिलं होतं. तो शेळीला घेऊन घरी आला. संध्याकाळी शेळीच्या पुढ्यातून वाघाचं बुजगावणं पळवण्याचा विधी पार पडला. झाडपाल्याच्या औषधांनी शेळीही बरी झाली. चार दिवसांनी ती व्यालीही. तिन् तीन पाडसं घातली. मात्र अख्ख्या वेतोऱ्यात ‘वाघीण बायो’ सर्वांच्या कौतुकाचा विषय झाली.

- हरिहर आठलेकर

२९३/सी, भटवाडी, सावंतवाडी,
जि.सिंधुदुर्ग - ४१६ ५१०

जरा विचार करू या.

पुढे ऑलिंपिकची पाच वर्तुळे दिलेली आहेत. वर्तुळाच्या प्रत्येक भागात असे आकडे भरा की त्यामुळे प्रत्येक वर्तुळातील अंकांची एकूण बेरीज ११ होईल.

मला वाटते निःस्पृह होऊन, सुखशांतीची आस धरावी, या ध्येयाने आपुली काया परोपकारास्तव झिजवावी।

सावाईची कोंड्याची भाकर

कम्युनिस्ट पक्षाचे काम करताना एक ध्येयनिष्ठ स्त्री ठाणे जिल्ह्यातील आदिवासींच्या पाड्यावर जाऊन पोहोचली. त्यांच्या सुखदुःखात नकळत समरसून गेली. जमीनदारांकडून आदिवासींच्यावर होणाऱ्या अत्याचाराच्या विरोधात त्यांना एकत्र करून, त्यांच्यामागे ठामपणे उभी राहिली. एक उग्र आंदोलन उभे राहिले. या आंदोलनामागची प्रेरणा असणारी ती स्त्री म्हणजे कै.गोदावरीताई परुळेकर!

वर्षानुवर्षे अज्ञान व दारिद्र्य यामुळे आदिवासींच्या डोळ्यावर आलेली झापड दूर करून त्यांच्यातील 'माणूस' गोदूताईनी जागा केला. या सर्व प्रक्रियेतून जात असताना झालेले समाजस्थितीचे विदारक दर्शन व स्वतःच्या व्यक्तिमत्त्वातील समाजसेवकाची जडणघडण यांचे अतिशय प्रत्ययकारी चित्रण त्यांनी 'जेव्हा माणूस जागा होतो' या पुस्तकात केले आहे. १० ऑक्टोबर ९६ रोजी गोदूताई, गोदारानी आपल्याला सोडून चैतन्यात विलीन झाल्या. आज गोदूताई आपल्यात नाहीत तरीही समाजासाठी काही करण्याची तळमळ असणाऱ्या प्रत्येकाला त्याचे अनुभव सतत प्रेरणा देत राहातील. अशीच एक त्यांनी सांगितलेली आठवण 'सावाईची कोंड्यांची भाकर!'

त्या दिवशी संध्याकाळी खूप उशीर झाला म्हणून सावाईतील एका वारल्याकडे मुक्काम करायचे ठरले. आम्ही उतरलो होतो ती खोपटी इतकी लहान होती, की वाकल्याशिवाय घरात प्रवेश करता येत नव्हता. वारल्यांशी थोडे बोलल्यानंतर, घरात कोण आहे काय चालले आहे हे पाहण्यासाठी मी त्या खोपटीच्या पुढच्या निमुळत्या खोलीत गेले. एका स्वच्छ पातेल्यात आमच्यासाठी भात शिजत होता. घरमालक शेजारी कुडाला टेकून विडी ओढीत बसला होता. निमुळत्या

खोलीतून आतल्या खोलीत पाऊल टाकताच, तेथील दृश्य पाहून माझ्या छातीत चर्च झाले. घराची मालकीण व तिच्या भोवती मोठ्या पोटाची तिची नागडीउघडी मुले बसली होती.

तिच्या जवळच असलेल्या मडक्यात साधारण मूठभर जाडे तांदूळ, दोनचार कांद्याच्या ओबडधोबड चिरून टाकलेल्या फोडी, थोडे मीठ, व मडकाभर पाणी,असे तांदूळ शिजेपर्यंत उकळलेले मिश्रण होते.ती बाई करवंतीच्या पळीने ते मिश्रण पोराना तवलीत वाढीत होती. एक तवली

ज्यांची दृष्टी कधी न कष्टी, निर्भयतेची करते वृष्टी। मनात त्यांच्या नित्य तरंगे, भवितव्याची सुंदर सृष्टी।

संपली की पुन्हा भरावयाची. मुले ते पाणी ओरपून ओरपून पीत होती. भाताची शिंते व कांदांच्या फोडी चाटून पुसून खात होती. याच मिश्रणात शक्य असेल तेव्हा सुकी मासळी घालून शिजवीत असत. पाणी ओरपून ओरपून पोट भरल्यावर, तवल्या टाकून ती पोरं मरगळून तेथेच पडली. मी तेथे होते म्हणून ती बाई मात्र अवघडून तशीच बसली. मी म्हटले, “काय गं, मुलांचं पोट भरलं? ती तर झोपली.”

बाई म्हणाली “उपाशीपोटी झोपावं लागतं. काय करणार!”

आता हे जेवण झालं, उद्या काय खाणार? आंबील तर दिसत नाही”

“कोंडा आहे. सकाळची भाकर आहे. सकाळी आणखी करीन”

कोंड्याचा एक तुकडा घेऊन मी बाहेर आले. त्या काळात त्या भागात हिंडत असताना अनेक मुलांना मी दुपारच्या वेळी कोंड्याची भाकरी, मिठाचा खडा चघळताना पाहिले आहे.

हे दृश्य पाहून माझ्या डोळ्यांत पाणी उभे राहिले. माझ्या लहानपणी अनेक चॉकलेट व बिस्किटांचे डबे आम्ही फस्त करीत असू, त्यांची आठवण झाली. माझ्या मनांत विचारांचे काहूर उठले. मला वाटले, किती वेगळे आहे जग! आपलाच देश! आपली माणसे! पण केवढा हा फरक! डोळ्यातले पाणी दिसू नये म्हणून मी तशीच बाहेरच्या बाजूला आले.

बऱ्याच वेळाने कॉ. दळवी व मी जेवायला बसलो. घरचा मालक आमच्याबरोबर बसला नाही. आमच्याबरोबर आलेले वारली व तो

स्वतः सारे मागाहून जेवणार होते. आम्हाला आता माहीत झाले होते. की, वारली आम्हाला पोटभर जेवायला वाढून, राहिल त्यात जे असतील तेवढे सारे जण घासघास खाऊन पोट भरल्याचा बहाणा करून उठत. नुसत्या जाड्या तांदूळाचा भात किंवा भाकरी, पेज किंवा आंबीलसुद्धा पोटभर जेवणारी माणसे विरळाच भेटत. जितके जेवणारे असतील तितके, ज्या मानाने पदार्थ शिल्लक असेल त्या मानाने जे वाट्याला येईल ते खाऊन उठत. असेल तेवढेच बिनतक्रार खाणे त्याच्या अंगवळणी पडले होते. पोटभर खाण्याचा आपल्याला हक्क आहे, असे त्यांना वाटत नसे. चळवळीच्या प्रथमावस्थेत जेव्हा पाचपाच, सातसात माणसांना एकत्र जेवण्याचा प्रसंग येई त्या वेळी हे आमच्या अनेक वेळा लक्षात येई. आम्हाला अगोदर जेवण्याचा आग्रह ते का करीत होते ते आम्ही ओळखले. त्यांच्या भावना दुखवू नयेत म्हणून आम्ही त्यांना बरोबर जेवण्याचा आग्रह धरीत नसू.

जेवताना कोंड्याची भाकरी खाऊन पाहावी म्हणून मी घेतली होती. पण उघडी वाघडी, कामट्याच्या कुडात ठेवलेली ती भाकरी खायची मला खंत वाटू लागली. कितीही जमले तरी मला ते कसे जमणार? मी भाकरी कढत करण्याचा निमित्ताने, निखान्यावर उलटीपालटी करून निर्जंतुक करून मनाचे समाधान केले. भाकरी खाऊ लागले. कोंड्याच्या भाकरीत क्वचित भाताची तुसे तशीच होती. ती

तोंडाला लागत होती. चटकन चघळली जाईनात. मनात विचार आला, आतड्याला कोठे लागून काही होणार तर नाही ना? पुन्हा वाटले, लहानलहान मुले खातात त्यांना काही होत नाही; मग आपल्याला तरी काय होणार? काहीही होवो, भाकरी खायचीच, अशा निर्धाराने ती भाकरी खाल्ली. आम्ही जेवण झटपटीने उरकून घेतले. ती अर्धपोटी माणसे, विशेषतः मुले पाहिल्यावर ते भातवरण आमच्या घशाखाली जाईना. आम्ही जेवलो नसतो तर वारल्यांना वाईट वाटले असते. डाळ तांदूळ दोन वांगी त्या वारल्यांनी सांजण स्टेशनावर जाऊन एकाकडून मागून आणली होती. त्यांना वाटले असते आपण इतक्या खटपटीने केलेले जेवण पाहण्यांना पसंत पडले नाही. आम्ही जेवलो नसतो तर जेवण वाया गेले असे वाटून त्यांना दुख झाले असते.

“आम्ही मेहनत करित नाही. आमचं जेवण थोडं आहे. आमचं पोट भरलं.” असे सांगून आम्ही थोडाथोडा वरणभात खाऊन जेवण संपविले.

मी कोंड्याची भाकरी घेतली हे ऐकल्यावर काही आदिवासी प्रत्यक्ष पाहण्यासाठी आत आले. कोंड्याची भाकर खाताना मला पाहून परत जाई. एक जण म्हणाला, कशाला कोंड्याची भाकर खातेस आमच्यासाठी! तुला कशाला वनवास!” आपल्या घरची कोंड्याची भाकर खायलासुद्धा यांना खंत वाटत नाही अशी ही खरी आपलीच माणसे आहेत असे मात्र त्यांना वाटले. ती भावना त्यांच्या वागण्यात सारखी

सर्व दिशांनी विकसित होवो व्यक्तिमात्र येथे, सर्वार्थाने रत्नवंत हो क्षेत्र क्षेत्र येथे ।

दिसत होती.मला कोंड्याची भाकर
खाताना पाहून काही वृद्ध वारल्यांनी
निःश्वास सोडला.ते खाली पाहू
लागले. काहींच्या डोळ्यात पाणी
चमकले. रोजची कोंड्याच्या
भाकरीशी गाठ असलेल्या वारल्यांची
ती भावना अंतःकरणाचा ठाव घेणारी
होती.मला काय बोलावे तेच सुचेना.
रात्री बराच वेळपर्यंत खोपटाच्या
बाहेरच्या स्वच्छ जागेत बसून गप्पा

मारल्यानंतर, एक-एक जण तेथेच
अंगणात झोपी गेले.मी माझ्या
अंथरूणावर पडले. मला झोप येईना.
रात्रंदिवस मेहनत करून मातीचे सोने
करणाऱ्या त्या शेतकऱ्यांची, भाताचा
नुसता वास येणारे ते पाणी ओरपून
ओरपून पिणारी ती मुले डोळ्यापुढून
हलेनात. मला वाटू लागले, आपल्या
प्रयत्नाने यात काही फरक होणार आहे
का? की हे असेच चालेल का? ते

सारे दृश्य जणू कालच पाहिल्याप्रमाणे
डोळ्यासमोर उभे राहते. आज
समाधान एवढेच वाटते की,
परिस्थितीत थोडाफार फरक पडलेला
आहे. मुख्य म्हणजे हा जंगलचा राजा
जागा झालेला आहे.

गोदावरी परूळेकर
यांच्या 'जेव्हा माणूस जागा होतो'
या पुस्तकातून साभार

दीपावलीच्या सुट्टीचा सदुपयोग करा : छात्र प्रबोधन तर्फे नावीन्यपूर्ण स्पर्धा

१) 'तुम्हीच संपादक व्हा !'

आपल्या प्रतिभेला वाव देण्यासाठी या दिवाळीच्या सुट्टीत एक सांघिक प्रयत्न करून १६ पानी हस्तलिखित तयार करा. शाळा सुरू झाल्यावर आपल्या अध्यापकांच्या मार्गदर्शनाखाली ते अधिक आखीव रेखीव व परिपूर्ण करा अन् आमच्याकडे पाठवा. त्यातील उत्तम हस्तलिखितांची निवड करून त्यांना पारितोषिके दिली जातील. तसेच त्यातील उत्तम साहित्याला 'छात्र प्रबोधन'मध्ये प्रसिद्धी मिळेल.

स्पर्धेचे नियम १) लेखन विद्यार्थ्यांचे असावे. विषयांची मांडणी, रचना, सजावट, चित्रे इ. सर्व विद्यार्थ्यांचे हवे. विषयांचे व लेखनप्रकारांचे वैविध्य असावे. मांडणी नावीन्यपूर्ण असावी. २) अंकाला शीर्षक द्यावे, अंकाला मुलांनीच केलेले आकर्षक मुखपृष्ठ असावे. ३) पृष्ठसंख्या १६ पाने. पाठपोट लिहू नये. (आकार फूलस्केपपेक्षा मोठा अथवा लहान नसावा) ४) अंक शाळेच्या नावे तयार करावा. अंक कसा व कोणी तयार केला यासंबंधी विद्यार्थ्यांपैकी एकाने स्वतंत्र पत्र

लिहून ते त्याला जोडावे.

२) 'पंख सुरांचे' ध्वनिफीत (कॅसेट) स्पर्धा

विद्यार्थ्यांनी संगीत दिग्दर्शन केलेली, विद्यार्थ्यांच्याच आवाजातील ३० मिनिटांची ध्वनिफीत तयार करा. त्यामध्ये आवाजावर आधारित विविध कल्पनांचा वापर केलेला असावा. (गद्य, पद्य दोन्ही). रेकॉर्डिंग स्टुडिओमध्ये करण्याची गरज नाही. शाळा किंवा घर येथील शांत वातावरणात रेकॉर्डिंग करावे.

स्पर्धेचे नियम १) स्पर्धेत भाग घेऊ इच्छिणाऱ्या शाळेतील किमान पाच जणांच्या गटाने (कमाल कितीही चालतील.) एकत्र काम केलेले असावे. २) बाजारातील तयार ध्वनिफीतांचा वापर टाळावा. संगीताचा अतिरेकही टाळावा. ३) ध्वनिफीतीला शीर्षक द्यावे व ती शाळेच्या नावाने पाठवावी ४) आशय, वैविध्य, कल्पकता, मांडणी इ. निकषांवर स्पर्धेचा निकाल लावला जाईल. ५) ध्वनिफीत तयार करण्यासाठी आपल्या गटाने कसे प्रयत्न केले हे सोबत पत्राने कळवावे.

उत्कृष्ट हस्तलिखिते व ध्वनिफीती पाठवणाऱ्या शाळांना पुढीलप्रमाणे पारितोषिके दिली जातील.

प्रथम क्रमांक रु. ७००/-, द्वितीय क्रमांक रु. ५००/-, तृतीय क्रमांक रु. ३००/- याव्यतिरिक्त सहभागी होणाऱ्या व किमान पात्रतेच्या वर असणाऱ्या सर्वांना उत्तेजनार्थ बक्षीसे दिली जातील. आपले हस्तलिखित आणि / किंवा आपली ध्वनिफीत पाठविण्याचा अंतिम दिनांक ३१ डिसेंबर १००६..

तुमच्या नवीन कल्पना, चांगले संयोजन, कलात्मकता, विचार या सगळ्यांना

पुरेपूर वाव असणाऱ्या या दोन्ही स्पर्धांमध्ये जरूर सामील व्हा!

संपर्क पत्ता : छात्र प्रबोधन, ज्ञान प्रबोधिनी ५१० सदाशिव पेठ, पुणे ४११ ०३०

ये वक्त की आवाज है मिलके चलो । यह जिंदगी का राज है, मिलके चलो ।

केवळ माझा सह्यकडा

- प्रदीप केळकर.

‘तोडू जाळी उडू आभाळी, घरटे करू गगनाचे’ अशा जिद्दीने सह्याद्रीतील कडे आणि सुळके व हिमालयाची शिखरे सर करणाऱ्या गिर्यारोहकांविषयी आपल्या मनात कुतूहल असते.

महाराष्ट्र शासनाकडून १९९६ साली घोषित झालेल्या ‘श्री शिवछत्रपती’ पुरस्काराचे मानकरी ठरलेले श्री प्रदीप केळकर हे ‘सुळके व कडे’ यांची चढाई करणारे एकमेव ‘शतकवीर’ गिर्यारोहक! त्यांच्या चढायांतील काही चित्तथरारक अनुभव त्यांच्याच शब्दात वाचू या!

निसर्गाशी सुसंवाद साधण्याची अनेक साधने आहेत. कोणी दऱ्याखोऱ्यात हिंडताना नक्षत्र व तारे यांचा अभ्यास करतात, तर कोणी पक्षी निरीक्षणाचा. तर एखादा इतिहासाचा अभ्यासक असतो. प्रत्येकाची संवाद साधण्याची कल्पना वेगवेगळी असते. माझ्यासारख्या काही निसर्गवेड्यांचे (गिर्यारोहकांचे) लक्ष दऱ्याखोऱ्यात फिरताना उंच सुळक्यांवर व बेलग कड्यांवर स्थिरावते.

बिकट वाट वहिवाट करण्याचे काम गिर्यारोहकच करित असतात. यातून निसर्गाचा मिळणारा आनंद त्याचे विराटरूप, तसेच पावसाळ्यातील त्याचे तांडव, त्याचबरोबर पावसाळ्यानंतर हिरवा शालू नेसून बसलेल्या एखाक्या नववधूसारखा दिसणारा निसर्ग, तसेच खळाळून फेसाळत कोसळणारे,

धबधबे, त्याचबरोबर ग्रीष्म ऋतुतील दिसणारे उघडेबोडके गडकोट व गिरीदुर्ग, आपल्या राकटपणाची व भव्यतेची कल्पना देतात. असा हा निसर्गाचा भव्य आविष्कार जपणाऱ्या सह्याद्रीचा वारसा आपण जपला नाही तर आपल्यासारखे करंटे आपणच! मी सुद्धा या निसर्गवेड्या गिर्यारोहकांपैकी एक. गेली १६ ते १७ वर्षे अव्याहतपणे प्रस्तरारोहण करित आहे. अनेक प्रस्तरारोहकांना कुशल मार्गदर्शनही केले आहे. प्रस्तरारोहण करित असताना अनेक अजिंक्य सुळके व

कड्यांना गवसणी घातली आहे. (या सर्व मोहिमांमध्ये अनेक बुजुर्ग व नवशिक्यांबरोबर चढाईचा आनंद लुटला आहे.) या कामी अनेक संस्थांनीही मला मदत केली आहे. यातील अनेक मोहिमा आजही प्रस्तरारोहण क्षेत्रात तितक्याच आव्हानात्मक राहिल्या आहेत. प्रस्तरारोहण हा खेळ तसा धोकादायक व जोखीमपूर्वकच. परंतु तितकाच आव्हानात्मक व साहसी आहे. अलीकडच्या काळात या क्रीडाप्रकाराचा झपाट्याने विकास होत

सूर्यकिरण सोनेरी हे, कौमुदि ही हसते आहे, खुलली संध्या प्रेमाने, आनंदे गाते गाणे।

आहे. त्यामुळे यातील अपघाताचे प्रमाणही अत्यल्प झाले आहे.

ही कला जोपासताना आम्ही १९८४ साली सह्याद्रीतील थरारक व प्रस्तरारोहकांना खुणावणारा अंदाजे ७१० फुटी अजिंक्य 'बाण' मोहिमेस प्रजापती बोणे यांनी केले.

प्रस्तरारोहणाचे नेतृत्व अर्थातच माझ्याकडे होते. संपूर्ण मोहिमेची नियोजनबद्ध आखणी केली होती. या प्रमुख तहाची जबाबदारी, तसेच जेवणखाण, पाणी आणण्याची व खाणे पोहोचण्याची जबाबदारी, छायाचित्रण अशी सर्व कामे प्रत्येकाला विभागून दिली होती. ही मोहीम अंदाजे एक दोन महिने चालू होती. मी स्वतः प्रजापती व जगन्नाथ राऊळ अशा तिघांनी सुळक्याची पूर्व पाहणी केली होती. पहिल्या दिवशी चढाईचा मार्ग नक्की करून एका मोठ्या गलीतून क्रॅक, चिमणी, ब्रिजिंग तसेच ओव्हरहॅंग पार करून मी एका मोठ्या लेजवर पोहोचलो. तिथे पिटॉन व बोलडरला दोर घट्ट बांधला. नंतर एक एक सहकाऱ्यांना माझ्यापर्यंत घेतले. कमरेला दोर असून सुद्धा माझ्यापर्यंत पोहोचणे तितके सोपे नव्हते. हे त्यांच्या नंतर लक्षात आले. पुढील मार्गाचा अभ्यास करून मी चढाईस सुरुवात केली. परत दोन तीन खिळे मारल्यानंतर दिवसभराच्या कसदार व आव्हानात्मक चढाईमुळे शारीरिक थकवा जाणवत होता. शरीराच्या हालचाली व्यवस्थित होत नाहीत, हे ओळखून मी चढाई आटोपती घेतली व खिळ्याला दोर फिक्स करून खाली उतरलो.

या चढाईत मला मदत करणारा

अनिल चव्हाण याने मला प्रश्न केला की, उर्वरित चढाई तुझ्या मार्गदर्शनाखाली मी करू का? मी तात्काळ त्याच्या जिगरबाजपणाला दाद दिली व संपूर्ण चढाईचा मार्ग व त्यातील बारकावे त्याला समजावून सांगितले. कारण तो पहिल्यांदाच नेतृत्व करत होता. अत्यंत काळजीपूर्वक चढाई करित असतानाच त्याच्या पायाखालील पिटॉन (खिळा) निघाला व अंदाजे ४० ते ५० फूट 'खाली डोके वर पाय' अशा अवस्थेत आ वासून पाहणाऱ्या दरीकडे तो लटकत होता. प्रसंग मोठा बाका होता. सुळक्याच्या खाली जमलेले गावकरी व गिर्यारोहक अवाकू झाले. मी प्रसंगाचे गांभीर्य ओळखून सर्वांना विश्वासात घेतले व क्षणाचाही विलंब न करता अनिलपर्यंत त्याच्याच दोराचा आधार घेऊन पोहोचण्यासाठी चढाईस सुरुवात केली. त्याच्यापाशी पोहोचल्यानंतर त्याने बांधलेल्या सीटहार्नेसला धरून एका छोट्या लेजवर त्याला बसवले व हळूहळू त्याला सुखरूप सहकाऱ्यांपर्यंत आणले. एवढ्या गांभीर प्रसंगाला अनिलने मोठ्या हिंमतीने तोंड दिले. आम्ही सर्व अनिलला घेऊन

बेसकॅम्पवर पोहोचलो. अनिल बरा होईपर्यंत आम्ही ही मोहीम आटोपती घेतली.

गिर्यारोहणात अशा अनेक प्रसंगांना कधी कधी आम्हा गिर्यारोहकांना धैर्याने सामोरे जावे लागते. मी सुद्धा अशा प्रसंगांना यशस्वीपणे, आपले कौशल्य पणाला लावून, काहींना साक्षात मृत्यूच्या काळदाढेतून वाचवले आहे.

असाच आणखी एक चित्तथरारक अनुभव!

मुंबईहून पुण्याला बसमधून जाताना आपल्याला घाटात एक ताठ मानेने उभा असलेला सरळसोट कडा दिसतो. त्याचे नाव 'ड्यूक्स नोज' अथवा नागफणी. उंची अंदाजे ८०० फूट. २ जानेवारी १९८८ रोजी हाच कडा मी खालून माझ्या सहकाऱ्यांना हाताशी घेऊन केवळ ८ तासात सर केला. मात्र आज मी एका वेगळ्या मोहिमेसाठी या कड्याच्या माथ्यावर पोहोचलो होतो. मुंबईतील एका शाळेच्या मुलामुलींना आज नागफणीच्या कड्यावरून दोराच्या साहाय्याने ८०० फूट खाली उतरवायचे होते. या माहिमेचे आयोजन मुंबईतील एका गिर्यारोहण संस्थेचे केले होते. मीही तेथे कुशल गिर्यारोहक या नात्याने उपस्थित होतो. आम्ही सर्व रात्रीच्या गाडीने खंडाळ्याला उतरून चालत चालत निसर्गाचा आनंद लुटत, मुलांच्या आनंदात सहभागी झालो होतो. या मोहिमेपूर्वी कड्यावरून उतरण्याचे प्राथमिक शिक्षण कान्हेरी गुंफा येथे मुलांना देण्यात आले होते. दुसऱ्या दिवशी सकाळी उजाडताच मी

परप्रकाश नकोच गाजवा तुम्हीही फड, ओळखा स्वतःस आणि सर करा गड।

बाकीच्या सहकाऱ्यांना मदतीला घेत कड्यावर दोर बांधण्याचा आटोकाट प्रयत्न करित होतो. बोचरा व वेगाने वाहणारा पहाटेचा वारा याच्याबरोबर आमचे द्वंद्व चालूच होते. शेवटी मी व माझे सहकारी कड्यावरील दोर बांधण्यात यशस्वी झालो. सर्वप्रथम ८०० फूट कड्यावरून दोराच्या साहाय्याने उतरण्याचे थरारक प्रत्यक्षिक मी सर्वांना दिले. हे दाखविताना सर्वांना त्यातील बारकावे समजावून सांगितले. यातील ३०० फूटाचा टप्पा त्यामानाने सोपा होता. मुलांना सर्व साहित्य कसे वापरायचे ते समजावून सांगितले. तसेच बाकीच्या सहकाऱ्यांना आपापली जबाबदारी समजावून सांगितली. मी स्वतः कड्याच्या खाली ५० फुटांवर उभा होतो. येथील जबाबदारी अत्यंत जोखमीची व अवघड होती. एकापाठोपाठ एक अशी सर्व मुले मोठ्या जिद्दीने व आत्मविश्वासाने दोराच्या साहाय्याने कड्यावरून खाली उतरत होती. त्यानंतर आमच्या संस्थेचे काही सभासदही कड्यावरून खाली उतरले. याचवेळी काळजाचा ठोका चुकवणारी एक घटना घडली. कड्यावरून उतरताना घालावयाची सीट हार्नेस व कॅराबीनर लावून त्यातून दोर पास करून खाली उतरायचे असते. परंतु ही कॅराबीनर कड्यावरून उतरताना नीट लावली नसल्याने दोरीचे वजन कॅराबीनरवर पडल्याने ती उघडून एक दुर्धर प्रसंग माझ्यासमोर उभा ठाकला. कड्यावरून उतरणाऱ्या मुलीला याची पुसटशीही कल्पना नव्हती. मुळातच शारिरिक दृष्ट्या कमकुवत असल्याने तिला दूर

ढकलायलाही त्रास होत होता. कदाचित एखाद्या झटक्याने ती मुलगी दरीत कोसळली असती. हे माझ्या लगेच लक्षात आले. तसेच ती माझ्यापासून थोडी खाली गेल्यावर तिची हालचाल होत नाही हे पाहताच माझ्या सर्व काही लक्षात आले. मी ताबडतोब तिला विश्वासात घेतले. तसेच कड्यावरील सहकाऱ्यांना दुसरा दोर खाली टाकण्यास सांगितले व त्या

दोराचे शेवटचे टोक पकडून तिच्यापर्यंत कसाबसा पोहोचलो.

तिच्या सिटहार्नेसला धरून तिला एकसा लेजवर (सपाट जागा) सुखरूप वर आणले. ती मनाने खचल्यामुळे तिला धीर देऊन सर्व प्रकार समजावून सांगितला. जेव्हा तिला आपण सुखरूप आहोत हे कळले तेव्हा तिला आपला पुर्नजन्म झाल्यासारखाच आनंद झाला. हा सर्व थरारक प्रसंग कड्यावरील सहकारी तसेच प्रमुख तळावरील (बेसकॅम्प) सहकारी डोळ्यात तेल घालून पाहत होते. माझा या क्षेत्रातील प्रदीर्घ अनुभव तसेच सहकाऱ्यांचा विश्वास व माझी देवावरील श्रद्धा यामुळेच मी तिला एका कठीण प्रसंगातून वाचवू शकलो.

गिर्यारोहण व प्रस्तरारोहण ही कला जोपासताना यातून बंधूभाव, सहकार्याची भावना, जिद्द, साहसीवृत्ती, सांघिक भावना असे अनेक गुण अंगी जोपासले जातात. त्याचबरोबर जाज्वल्य देशाभिमान जपणारा व जोपासणारा समाज हाही गिर्यारोहणातूनच घडत असतो. गिर्यारोहकांनी कितीही उंच कडे, सुळके सर केले अथवा हिमालयातील शिखरे पादाक्रांत केले तरीही निसर्गाच्या भव्यतेपुढे मानव किती खुजा आहे याची जणू साक्षच आपणास पाहावयास मिळते.

श्री. प्रदीप स. केळकर
जीवनछाया, राम मारुती रोड,
नौपाडा ठाणे - ४००६०२

दुर निळूले डॉंगर घेऊनी कडेवरी निझर । निझर खट्याळपाणी, साद पाखरांची कानी ।

कर्दळीची लाल फुले!

आज कर्दळीला आली। लाल गर्द इवली फुले
त्यांचे गोंडस रुपडे। पाहूनिया मन डुले
किती दिवस घातले। पाणी कर्दळीच्या तळी
पाने हिरवी कोमल। एक एक तरारली....
वाऱ्यावरती डुलते। रूप हिचे मनोहारी
छोटी फुले उमलती। मनी आनंद-लहरी।
पाच पाकळ्या नाजूक। मध्ये लहानसा तुरा
सुकुमार लालसर। पाकळीचा हा नखरा!
जाई-जुई अन् शेवंती। कुठे मोगराही फुले,
बागेतल्या कर्दळीचे। फूल मला आवडले
गोड गोंडस हे रूप। “लीला देवाची” आगळी
माझ्या मनाचीही आज। खूप उमलली कळी
असे वागावे, जगावे। जनालाही सुखवावे
मन असावे निर्मळ। सुख भेटे सर्वकाळ!!

प्रभा उजळली

वि.म.कुलकर्णी
कमळवेल, ६१/४८ एरंडवणे
पुणे ४

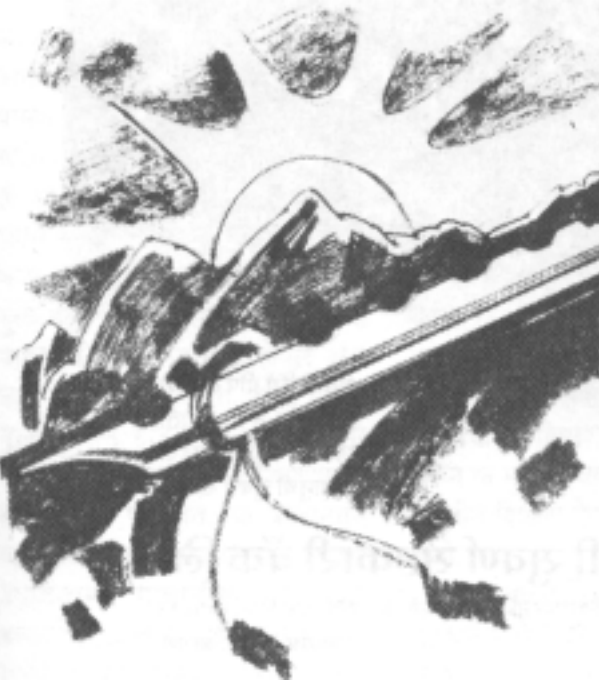
पाव्यांचे मंजुळ सूर उमटावे जैसे.
सूर्याचे किरणही भूवर आले तैसे
मन प्रफुल्ल ताजे प्रभेत जागे होता,
हे जग मग मजला सुखी बोलके भासे....

पक्षीही चिवचिव करुनि साथ मज देती,
आनंदित होण्या सदा मला सांगती,
त्या नव्या सकाळी सुख मज भरपूर देता,
'जग जिवंत आहे' असे मला सांगती...

क्षितिजी बघ मोठा उघडला तो गवाक्ष
सूर्याचा त्यातुनि डोकावे तो अक्ष
अन् लाल तांबडे तोरण ते बांधता,
'मी तेजवन्त' याची देई तो साक्ष

मग प्रकाशित हे जग सारे तो करतो,
प्रेरणा नव्या त्या चालनाही मग देतो,
'अन् रात्रची सरली दिन वर आला नवा'
हे सांगत नवीन दिवसचि सुरू मग करतो.

-तृप्ती शेटे, १वी
ज्ञा.प्र.प्र पुणे

वाऱ्याचं गाणं ओठांवर यावं, आसमंत बहरून अंगावर यावं.

१०० दिवसांची शाळा

युद्ध पातळीवर प्रयत्न न केल्यास 'जगातील सर्वात जास्त निरक्षरांचा देश' म्हणूनच भारत २१ व्या शतकात प्रवेश करेल असे आज स्पष्टपणे दिसते आहे. केवळ सरकारी पातळीवरील प्रयत्न हे चित्र पालटण्यास असमर्थ आहेत. किंबहुना देशातील प्रत्येक शिक्षित नागरिकाने निरक्षरतेविरुद्धची ही लढाई कर्तव्य भावनेने लढली, तरच हे चित्र पालटण्याची आशा करता येईल.

ही लढाई लढण्यासाठी ज्ञान प्रबोधिनीच्या प्रचीती या गटाने रोटरी क्लब, पर्वती, पुणे बल्लाळेश्वर प्रतिष्ठान यांच्या वतीने दोन भिन्न ठिकाणच्या विद्यार्थ्यांसाठी अनौपचारिक शिक्षणाचं '१०० दिवसांची शाळा' हे शस्त्र यशस्वीपणे वापरलं.

१) आदिवासी पाड्यांमधील शाळा - पूर्वीच्या रुढी, परंपरा जपणाऱ्या आदिवासींमध्ये निरक्षरता मोठ्या प्रमाणावर दिसते. वर्षभराची नियमित, खरंच काहीतरी चांगलं शिकवणारी शाळा ही तेथील मुला-मुलींसाठी चैनच आहे. घरामध्ये जेवढी माणसं अधिक तेवढे काम करणारे हात वाढवतात. त्यामुळे मुले-मुली लहान असली तरी स्वतःच्या वाटणीचं आणि स्वतःला झेपेल असं काम त्यांना करावं लागतं. अशा मुला-मुलींनी मोठं होऊन निरक्षरांमध्ये भर टाकण्यापेक्षा आताच त्यांच्या शिक्षणासाठी प्रयत्न केले पाहिजेत. या कल्पनेतून पाली जवळील 'पडसरे' या डोंगराळ आदिवासी गावातील मुलांसाठी बल्लाळेश्वर प्रतिष्ठान आणि प्रचीती यांच्या वतीने त्यांच्या मोकळ्या वेळात

'डिसेंबर ते मार्च' या कालावधीत १०० दिवसांची शाळा १० वर्षे चालवली गेली. १९९३ मध्ये आदिवासी निरक्षर पालकांच्या आग्रहामुळे 'पूर्ण वेळाची आश्रमशाळा' सुरू झाली. ही शाळा निवासी आहे. भोजन, न्याहारी, निवास, शिक्षण या गोष्टी विनामूल्य दिल्या जातात.

२) ऊस तोडणी कामगारांच्या मुलांसाठी शाळा - निरक्षरतेचं प्रमाण जास्त दिसणारं एक वैशिष्ट्यपूर्ण

उदाहरण म्हणजे ऊसतोडणी कामगाराचं गेली अनेक वर्षे महाराष्ट्राच्या दुष्काळी भागातील शेतकरी कुटुंब वर्षातील सहा महिने आपल्या गावी राहतात. तर उरलेले सहा महिने ऊस गळतीच्या हंगामात साखर कारखान्याच्या क्षेत्रात विस्थापित होतात. त्यामुळे या कुटुंबातील मुला-मुलींच्या शिक्षणाची आबाळ होते.

ज्या काळात अशी शेतकरी कुटुंबे साखर कारखान्याजवळ येतात. त्याकाळात त्यांच्या शिक्षणाची सोय करता येईल का? या विचारातून त्यांच्या मुलांसाठी १०० दिवस पूर्ण वेळची शाळा 'प्रचीती' तर्फे चालविली जाते. अनौपचारिक शिक्षण पद्धतीचा अवलंब करून या मुलांना जास्तीत जास्त प्रभावी पद्धतीने शिक्षण देण्याचा प्रयत्न केला जातो. पुण्याजवळ थेंऊर येथील यशवंत सहकारी साखर कारखान्याजवळ येणाऱ्या सुमारे १२०० कुटुंबातील

२५० विद्यार्थी-विद्यार्थिनींसाठी ५ शाळा (थेंऊरला ४ व मांजरीला १) चालविल्या जातात. महाराष्ट्रात एकूण १०० साखर कारखाने आणि हंगामात तिकडे स्थलांतरित होणारी ५,००,००० लोकसंख्या पाहता हा उपक्रम विस्तारण्याची गरज आहे.

आव्हान प्रत्येकापुढचे -

दोन्ही ठिकाणच्या यशस्वी प्रयत्नानंतर 'निरक्षर' विरुद्धची ही लढाई' आपण नक्कीच जिंकू शकू असा विश्वास तिथे काम करणाऱ्या कायकर्त्यांना वाटतो. तो विश्वास टिकवण्यासाठी, कायम राहण्यासाठी, विस्तारण्यासाठी हवी आहे. आपली खालील स्वरूपातील मदत :

- * किमान ४ दिवस या शाळांमध्ये शिकवण्यास जाऊन यावे.
- * दरवर्षी रु. १००/- किंवा त्याच्या पटीत पुढील ५ ते १० वर्षे आर्थिक मदतीचा संकल्प करावा.
- * रु. ५०००/- किंवा त्यापेक्षा अधिक रक्कम बँकेत डिपॉझिट करावी. त्या रकमेवरील व्याज खर्चासाठी वापरले जाईल.
- * वस्तुरूप मदत : - * शालेय साहित्य, वह्या, पाट्या, पुस्तके, पेन, पेन्सिल. * कार्यालयीन साहित्य टेबल, खुर्ची, कपाट, सतरंजी
- * धान्य - गहू, तांदूळ, ज्वारी, डाळी इ.

अधिक सविस्तर माहितीसाठी

संपर्क : 'प्रचीती', ज्ञान प्रबोधिनी,

५१० सदाशिव पेठ, पुणे ३०

दूरभाष ४७७ ६९१

There are two ways of spreading light: To be the candle or the mirror that reflects it.

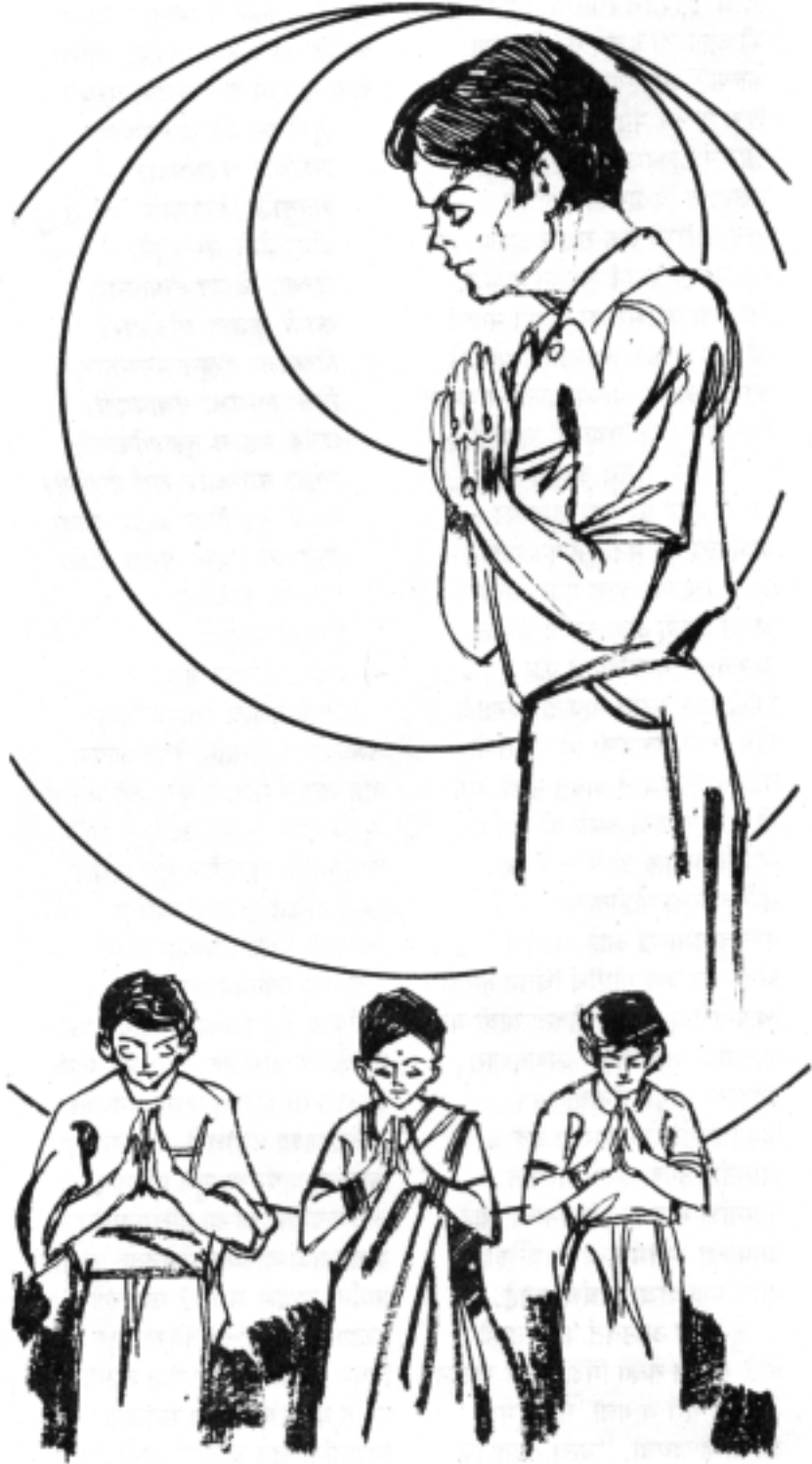
कोणा एकाने केलेल्या प्रार्थनेपेक्षा समूहाने केलेली प्रार्थना अधिक प्रभावशाली असते. आपल्यापैकी प्रत्येकाचे मन विचारांचे तरंग बाहेर पाठवत असते आणि खूप लोकांचे समान तरंग एकत्र आले की ते भोवतालच्या वातावरणावर परिणाम घडवू लागतात.

स्वतःच्या ध्यान साधनेच्या आधारे, चिंतन -मननातून प्रार्थनेच्या विविध पैलूंचे प्रकाश टाकत आहेत या क्षेत्रातील अधिकारी व्यक्ती डॉ. स्वर्णलता भिशीकर

प्रार्थना

-डॉ. स्वर्णलता भिशीकर

एक माणूस रानातून चालला होता. दुपारची उन्हाची वेळ. तो खूप दमला होता. एका झाडाखाली तो विसाव्यासाठी टेकला. अन् मनाशीच म्हणाला, “डेरेदार सावली मिळाली. आता ताजं थंडगार पाणी मिळालं तर किती छान होईल!” आणि काय आश्चर्य! क्षणात सुगंधी स्वच्छ पाण्याने भरलेल्या दोन सुर्या त्याच्यासमोर येऊन दाखल झाल्या! तो फार खूश झाला आणि म्हणाला, आहाहा! आता चवदार, सुग्रास जेवणाचं ताट हवं.” त्याक्षणी मेजवानीचं एक ताट त्याच्यासमोर आलं. विचार न करता त्याने त्यावर ताव मारला. मग मस्तपैकी ताणून दिली. झोपेतच त्याच्या मनात आलं. की आपल्या इच्छा कोणी पुऱ्या केल्या? आपल्याला चांगलं खाऊ पिऊ घालून मग आपल्यालाच

मंगलमय आशीर्वच तव ज्याला लाभला। झंकारती ओंकारच हृदयी त्या जागला।

खाऊन टाकायचं असा एखाद्या राक्षसाचा डाव असेल! या विचारासरशी एक राक्षस आला.त्या वाटसरूला त्यानं खाऊन टाकलं.बिचाऱ्या वाटसरूला माहीत नव्हतं, की आपण कल्पवृक्षाखाली झोपलो आहोत आणि त्याखाली जे मनात येतं त्याला तो 'तथास्तु' म्हणतो.

मित्रांनो तुमचं आमचं संच आहे बरं का? तुम्हाला जे 'मन' म्हणून माहीत आहे,त्या आत एक 'अंतर्मन' असतं आणि आपल्याला माहीत असलेल्या मनापेक्षा ते फार शक्तिमान असतं. एकदा, एखादी गोष्ट त्यानं पकडली, की ती तशी घडल्याशिवाय ते थांबत नाही. मग ती चांगली असोकी वाईट. आपलं अंतर्मन हे वर सांगितलेल्या गोष्टीतल्या कल्पवृक्षासारखं आहे. आपण अंतर्मनात ज्या गोष्टींचं चिंतन करतो, त्याप्रमाणे प्रत्यक्षात गोष्टी घडू लागतात. आपल्याला जाणवणारा आपल्या जागृत मनाचा भाग हिमनगाच्या टोकासारखा एक अष्टमांश आहे. उरलेला सात अष्टमांश भाग हा अंतर्मनाचा आहे. **आपल्या अंतर्मनाचा प्रार्थनेशी फार महत्वाचा संबंध आहे.**

तुम्हांला आठवतं का? तुम्ही छोटे होतात तेव्हा मित्रांबरोबर खेळून- दमून घरी यायचा. मग तुमची आजी म्हणायची, "चला हातपाय धुऊन शुभं करोति म्हणा" शुभं करोति ही प्रार्थनाच आहे. आपण काय म्हणतो शुभं करोति मध्ये?

**शुभं करोति कल्याणम्
आरोग्यं धनसंपदा ।
शत्रुबुद्धिं विनाशाय
दीपज्योति नमोस्तुते ।
दिव्या, दिव्या दीपत्कार,
कानी कुंडल मोतीहार ।
दिव्याला देखून नमस्कार,
दिवा लावला देवापाशी ।
उजेड पडला तुळशीपाशी ।
माझा नमस्कार सर्व देवासी ।
घराशी इडापिडा बाहेर जावो,
बाहेरची लक्ष्मी घरात येवो ।
'घरच्या धन्याला-
उदंड आयुष्य देवो.**

तिन्हीसांजेल्या देवापुढे दिवा उजळलेला असतो, तेव्हा आपण हात जोडून म्हणतो की 'जी सर्वांचं शुभकल्याण करते,आरोग्य आणि संपत्ती देते, मनातील दुष्ट विचार पुसून टाकते अशा दिव्याच्या ज्योतीला माझा नमस्कार असो. दिव्याच्या ज्योतीने प्रकाशाची कर्णफुलं आणि प्रकाशाच्या माळा घातलेल्या असतात. देवापाशी दिवा लावला तर प्रकाश जसा अंगणात तुळशीपाशी पोहोचतो, तसा घरात केलेल्या प्रार्थनेचा शुभ परिणाम अंगणपर्यंत साऱ्या परिसरापर्यंत शेजारपाजाऱ्यांपर्यंत पोहोचतो. कोणती प्रार्थना आपण करतो? घरातली भांडणं- तंडणं दुष्ट विचार दूर निघून जावोत. सद्गुणांची लक्ष्मी घरात येवो. घरातल्या सगळ्या माणसांना खूप आयुष्य लाभो. **रोजरोज नियमाने अशी प्रार्थना केली म्हणजे अंतर्मनात खोल जाऊन बसते आणि तिच्यात शक्ती निर्माण होते.**

म्हणजे ती प्रार्थना प्रत्यक्षात येते.

खरी होते. जसं चंदन रोज रोज घासलं की सुगंध दरवळू लागतो, सोनं खूप तापवलं की तेजस्वी दिसू लागतं. तशी प्रार्थना रोज करणं ठराविक वेळी ठराविक ठिकाणी करणं याला खूप महत्व आहे.

प्रार्थना याचा अर्थ अमुक एक व्हावं असं खूप उत्कटतेने देवाला सांगणं. असं आपण एकट्यानं म्हणत असतो किंवा अनेक जण मिळून म्हणत असतो. जेव्हा शाळेत आपण प्रार्थना करतो तेव्हा एकत्रितरित्या करतो.ती नेहमी थेट देवाला उद्देशून असेल असं नाही पण पवित्र मनाने कोणताही उत्कट संकल्प- इच्छा देवापर्यंत पोहचतेच.

कोणा एकाने केलेल्या प्रार्थनेपेक्षा समूहाने केलेली प्रार्थना ही अधिक प्रभावशाली असते. आपल्यापैकी प्रत्येकाचं मन हे विचारांचे तरंग बाहेर पाठवत असतं. आणि खूप लोकांचे समान तरंग एकत्र आले की ते भोवताच्या वातावरणावर परिणाम घडवू लागतात. ज्ञान प्रबोधिनीच्या उपसनामंदिरात रोज सकाळी गायत्रीमंत्राची उपासना म्हणजेच प्रार्थना चालते. प्रबोधिनीत जे पाहुणे येतात. ते उपासना मंदिरात आल्यावर म्हणतात- 'या ठिकाणी काही वेगळंच वाटतं बरं का! खूप प्रसन्न -पवित्र वाटतं. 'नित्य उपासनेचा तो परिणाम असतो.गायत्रीमंत्र हा प्रभावी मंत्र आहे असं म्हणतात याचं कारण त्यातील विचार फार मोठा- केवळ मनुष्यसृष्टीला नव्हे तर सगळ्या ब्रह्मांडाला गवसणी घालणारा आहे आणि तो कुणा एकट्यादुकट्याने

Prayer does not change the things for you, but you for the things.

म्हटलेला नाही. विश्वाची चालक शक्ती- परब्रह्म- सविता 'आमच्या बुद्धीला प्रचोदना- प्रेरणा देवो असं म्हटलं आहे. धियः यो नःप्रचोदयात् ' 'नः' म्हणजे आमच्या. असा हा सामुदायिक प्रार्थनेचा मंत्र आहे. तुम्ही डोळ्यांपुढे चित्र आणा की एका मोठ्या नदीचं पात्र संथ वाहतं आहे. उगवत्या सूर्याची कोवळी किरण पाण्यावर खेळताहेत. नदीकिनारी एका गुरूकुलातील आचार्य आपल्या शेकडो शिष्यांसह ध्यानस्थ आहेत. ते सर्व म्हणताहेत- ' धियःयो नः प्रचोदयात्!' संपूर्ण देशाचीच शक्ती अशा प्रार्थनांनी वाढत असते. भगवद्गीतेत म्हटलं आहे-

**'श्रद्धामयोऽयं पुरुषः,
यो यःश्रद्धः स एव सः।'**

माणूस श्रद्धेने बनलेला आहे. जो जशी श्रद्धा ठेवतो तसा तो होतो. जो जशी प्रार्थना करतो तसा तो होतो काही लोक घरदार, संपत्ती पैसा मुलंबाळ मागतात. काही विद्यार्थी 'अभ्यास न करताच आपल्याला उत्तम गुण मिळू देत, म्हणून देवाची प्रार्थना करतात. त्यांच्या आतल्या देवाला माहीत असतं की हा मुलगा आळशी आहे. आळशी दुबळ्या लोकांना देव मदत करीत नाही. आतला देव आणि सृष्टीत भरलेला देव यापैकी कोणालाच आळस नि दुबळेपणा आवडत नाही. म्हणून स्वामी विवेकानंद म्हणत की शक्तीची उपासना करा, शरीर- मन-बुद्धी

कशानेच दुबळे राहू नका.'

**एक सुभाषित आहे-
अश्वो नैव गजो नैव
व्याघ्रो नैव च नैवच।
अजापुत्रं बलिं दधात्
देवो दुर्बलघातकः ॥**

घोड्याला किंवा हत्तीला बळी देत नाहीत. वाघाला तर नाहीच नाही.

बोकडाला बळी देतात कारण देव दुर्बलांच्या मदतीला येत नाही.

म्हणून आपण अगतिक - असहाय होऊन प्रार्थना करू नये. आपल्याकडे कोणी आजारी असलं तरी तो त्रास सहन करण्याची शक्ती देवानं त्या माणसाला द्यावी अशी प्रार्थना करावी. आपण प्रामाणिकपणे मनापासून जे काही करू इच्छितो त्यासाठी देवाचे आशिर्वाद मागावेत. संकटांना घाबरू नये. देवाला संकट दूर करण्यासाठी प्रार्थना करू नये तर 'संकटांना तोंड देऊन यशस्वी होण्याची हिम्मत मला दे' असं मागणं मागावं.

**समर्थांच्या सेविका वक्र पाहे
असा सर्व भुमंडळी कोण आहे?**

समर्थांच्या ओळी केवढ्या विश्वासाने भरलेल्या आहेत ते पाहा! आपण देवाच्या शक्तीने शक्तिमान् आहोत असं म्हटलं की अहंकार येत नाही. शक्तीचा गैरवापर आपण करत नाही. रावणाने प्रार्थनेच्याही शक्तीचा गैरवापर केला. त्याची फळं त्याला भोगावी लागली.

स्वामी विवेकानंदांनी एक सुवर्णनियम सांगितला आहे. संकल्प आणि प्रार्थना यांची शक्ती बूमगंसारखी आहे. जे तुम्ही इतरांसाठी चिंताल ते तुमच्याकडे चहूदशांनी परत येईल. इतरांचं शुभ चिंतन केलंत तर तुमचं शुभ होईल. इतरांचं अकल्याण चिंतिलंत तर तुमचं अकल्याण तुमच्याकडे चालत येईल.

म्हणून आपल्याकडेच्या एका सुंदर प्रार्थनेची तुम्हांला आठवण देते. ती तुम्ही सकाळी उठल्या उठल्या बिछान्यावर बसून म्हणावी आणि मग दिवसाचं काम सुरू करावं असं सुचवते-

**सर्वेऽत्र सुखिनः सन्तु
सर्वे सन्तु निरामयाः।
सर्वे भद्रानि पश्यन्तु
मा कश्चित् दुःखमाप्नुयात् ॥**

सर्व जण सुखी असावेत - आरोग्यसंपन्न असावेत, शुभ पाहणारे असावेत. कोणीच उदास, दुःखी निराशेचा विचार करणारे नसावेत.

डॉ. स्वर्णलता भिशीकर
ज्ञान प्रबोधिनी बाल विकास मंदिर,
डफरिन चौक, सोलापूर

गौरीपुत्र, विघ्नहरा हे गजानना, विद्येची दे शिदोरी हीच प्रार्थना ।

ऐका हो S S ऐका शब्दांना कंठ फुटले...

दिवाळीचे खास आकर्षण : छात्र प्रबोधनची ध्वनिफीत (कॅसेट) 'पंख सुरांचे'

आवाजी दुनियेची वैशिष्ट्ये - डॉ. जयंत नारळीकरांची मुलाखत, प्रा. द. मा. मिरासदारांचे कथाकथन, श्री. मंगेश पाडगावकरांचे काव्यवाचन, पक्ष्यांचे आवाज अन् त्यांची ओळख, असेही प्रवास वर्णन, गाणी, समूहगीत, लोकगीते, आवाजांवर आधारित खेळ, नाट्यछटा, नावीन्यपूर्ण जाहिराती, अशा भन्नाट अभिनव कल्पनांचा मिलाफ!

६ शाळांमधील ६० विद्यार्थ्यांच्या आवाजांमध्ये तयार झालेली अभिनव ध्वनिफीत!

९० मिनिटे थुंद होऊन अनेकांबरोबर पुन्हा पुन्हा ऐकावीशी वाटणारी कॅसेट, आपल्याकडे तर हवीच.

किंमत रु. ४५/- विद्यार्थ्यांसाठी खास सवलत रु. ४०/-

खाली पत्त्यावर अथवा स्थानिक कार्यालयामध्ये उपलब्ध.

वितरक : छात्र प्रबोधन, ज्ञान प्रबोधिनी, ५१० सदाशिव पेठ, पुणे ३०, दूरभाष - ४७७६९१

'छात्र प्रबोधन'ची स्थानिक कार्यालये

- निगडी : ज्ञान प्रबोधिनी नवनगर विद्यालय, पेठ क्र. २५, निगडी, पुणे ४४. ☎ ८४३८०
- सोलापूर : ज्ञान प्रबोधिनी, बाल विकास मंदिर, डफरिन चौक, सोलापूर. ☎ २५७८२
- सातारा : श्री. सतीश कुलकर्णी, प्लॉट नं. ५१, सर्व्हे नं. ३२७/१अ, अंजली कॉलनी, करंजे तर्फे, सातारा. ☎ ५०५०४
- सांगली : श्री. शैलेंद्र केळकर, ६९२ गावभाग, खाडिलकर गल्ली, सांगली. ☎ ७७३८२
- कोल्हापूर : डॉ. शुभांगी कुलकर्णी (सोलापूरकर), आशीर्वाद हॉस्पिटल, बिनखांबी गणेश मंदिराजवळ, कोल्हापूर. ☎ ५२१५३४
- इचलकरंजी : श्री विनायक गद्रे, वॉर्ड नं. ५, घर नं. ६७ अ, झेंडा चौक, इचलकरंजी ☎ ४२४००८
- नाशिक : सौ. साधना गाडगीळ, रामकृष्णधाम, श्रीरामवाडी, म. गांधी रस्ता, नाशिक ☎ ५७४८३०
- ठाणे : डॉ. अजित दातार, बी २० अहिल्या सोसा., घंटाळी रस्ता, ठाणे (प.) ☎ ५४२१०८७
- डोंबिवली : सौ. ज्योती औटी, ३-श्री बिल्डिंग, टिळकनगर शाळेजवळ, डोंबिवली(पू.) ☎ ४७४१३९
- रत्नागिरी : सौ. अंजली कार्लेकर, लक्ष्मीबाई लिमये चाळ, जोशी पाळंद, रत्नागिरी. ☎ २०७२४
- धुळे : सौ. उषा पाठक, धुळे अर्बन बँक, गरूडबाग, धुळे.
- परभणी : श्री. दिलीप राके, 'पारस' नाथनगर, परभणी.
- लातूर : डॉ. अरूणा देवधर, विद्यानगर, विवेकानंद रुग्णालय, लातूर ☎ ४३६१४
- औरंगाबाद : सौ. स्वाती पळसकर, सनी कॉर्नर, दुसरा मजला, पैठण गेट, औरंगाबाद. ☎ २३३२६

महाराष्ट्रातील इतर गावांमध्ये छात्र प्रबोधनची स्थानिक कार्यालये सुरू करावयाची आहेत. इच्छुकांनी पत्रव्यवहार करावा.

या कार्यालयांमध्ये मासिकाची वर्गणी भरून सभासद होता येईल. ज्ञान प्रबोधिनी चे छात्र प्रबोधन द्वारा प्रकाशित विविध पुस्तके या कार्यालयांमध्ये विक्रीसाठी उपलब्ध आहेत. छात्र प्रबोधनसाठी आपले लेखनसाहित्य या केंद्रांवर आपण हस्ते देऊ शकाल. तेथून ते पुण्याला पाठविले जाईल. छात्र प्रबोधनद्वारा विविध शिबिरांची व उपक्रमांची माहिती व नावनोंदणी येथे करता येईल.

छात्र प्रबोधनच्या लेखक, कवी, चित्रकार, जाहिरातदार, देणगीदार,
प्रायोजक, हितचिंतक व वाचकांना दीपावली व नववर्षाच्या शुभेच्छा!
त्यांच्या सहकार्याबद्दल मनःपूर्वक धन्यवाद! - संपादक मंडळ, छात्र प्रबोधन

हे मासिक ज्ञान प्रबोधिनी या संस्थेच्या मालकीचे असून सौर कार्तिक १०, शके १९१८, १ नोव्हेंबर १९९६ या दिवशी प्रभात प्रिंटिंग प्रेस, पुणे येथे छापून, ज्ञान प्रबोधिनी, पुणे ३० येथून प्रसिद्ध केले आहे.

इवली शल्ये रूपती खुपती, मात करू दे त्यांच्यावरती, प्रगल्भतेचे पंख लेवूनी, ने ज्योतिर्जगतात.

